

Шарк Намуна

1999
5

68-ЙИЛ ЧИҚИШИ

Адабий-ижтимоий
журнал

Бош муҳаррир
Ўткир ҲОШИМОВ

Таҳрир ҳайъати

Омон Мухтор,
Бахтиёр Карим,
Ихтиёр Ризо,
Юсуф Файзулло,
Мурод Мансур,
Икром Отамурод,
Нуруллоҳ Муҳаммад Рауфхон,
Асад Дилмурод

Жамоатчилик кенгаши

Нуриддин Зайниев,
Холмуҳаммад Нуруллаев,
Адхам Каримов,
Қуронбой Матризаев,
Илҳом Восиев,
Бахтиёр Асадов

МУАССИСЛАР:

ЎЗБЕКИСТОН ЁЗУВЧИЛАР УЮШМАСИ,
ЎЗБЕКИСТОН ОММАВИЙ АХБОРОТ ВОСИТАЛАРИНИ
ДЕМОКРАТЛАШТИРИШ ВА КЎЛАБ-ҚУВВАТЛАШ
ИЖТИМОЙ-СИЁСИЙ ЖАМҒАРМАСИ

Келажсан буюк давлат
энг биринги навбатда
бўлажак фуқароларининг
маданияти,
маълумоти
ва
маънавияти
хақида ҳамхўрлик
қилмоғи зарур.

Ислом КАРИМОВ

Маматқул Ҳазратқулов

АФҒОНЛИ КУНЛАР

Қисса

МУАЛЛИФДАН

Афғон уруши ҳануз юракларимизни сирқиратиб турибди, афғон фожиа си сабабли қанчадан-қанча сара ўғлонларимизни бой бердик, қон ва ажал ранги бир умр хотирамизга ўрнашиб қолди. Ана шу оғриқлар мени ушбу қиссани ёзишга даъват этган бўлса ажабмас.

Қисса, азиз журналхон, анча илгари битилган, шунга қарамай, у тупроғимизга туташ — жондош, қондош юртда шу кеча-кундузда ҳам давом этаётган хунрезликдан қийналиб кетган афғон халқи қайғу-алами ва орзу-умидларига ҳамоҳанг жаранглайди, деб ўйлайман. Қолаверса, у халқимизга осойишталик бебаҳо неъмат эканлигини оз бўлса-да англаштишга ишонгим келади.

Қиссани қоғозга тушириш жараёнида жанг воқеалари ва дил изтиробларини ўз кўнглимда қайта ҳис қилишга уриндим. Аниқроғи, унга кўз ўнгимда вояга етиб, сўнг Афғонистонда бир неча бор ажалга рўпара келган биродарим — Пиримқул Собировнинг кўрган- кечиргани, ўй-хаёли ва муҳаббатини асос қилиб олдим. Ҳозирги кунда Пиримқул соғ-омон, оилали, қурувчилик касбини эгаллаган.

Пайтдан фойдаланиб айтмоқчиман: истиқлол бахш этган тинчликни қадрлайлик, осмонимиз ҳаминша мусаффо ва осуда бўлсин.

*Йўқликдан пок келиб, нопок бўлдик биз,
Шўху қувноқ келиб, ғамнок бўлдик биз,
Кўзимиз тўла ёш, юракда олов,
Умр елга кетди ҳам хок бўлдик биз.*

Умар Хайём

Биринчи боб

I

Август оқшоми: илиқ, ёқимли.

Темирнинг армиядан қайтганига бир ойдан ошди. Ҳамон ўзини ўнглаб ологани йўқ. Беш-олти кундан бери кечалари салқин шабада эсиб қолди. Шунинг таъсирими, қўлининг оғриғи бироз зўрайди. Буни ёлғиз ўзи билади, ҳеч кимга сир бой бермайди. Отасининг «қўлинг оғрияптими, улим», деган сўровига «йўқ» деб, қисқагина жавоб қилади. Айтгани билан не наф? Уларнинг-да юрагини эзгани қолади.

Холиқ ака уруш нима эканини, ярадорлик азобини билади. У пайтда-ку майли, ammo ҳозир — тинч замонда сириқдай ўғли бир қўлидан айрилиб ўтирса — дардини кимга айтсин.

Зулфизар опанинг кўзёши тинмайди. Темир онасига таскин бермоқ ниятида унга ҳазиллашади, ҳар хил қулгили гаплар билан хаёлини чалғитади. Зулфизар опа ўғлининг ногирон қўлига кўзи тушиши билан ўзини туюлмайди — кулиб турган кўзларидан ёш оқаверади, оқаверади...

Темир айвонда ёлғиз ўзи ётади.

Бугун анчагача уйқуси келмади. Бир томондан хаёл олиб қочади, бир томондан оғриқ азоб беради. Қўлидан айрилишга айрилди, энди ҳеч қурса оғриқ босилиб кета қолсайди.

Темир ўрнидан турди. Зулфизар опа «улим армиядан келса кияди» деб, яхши ният билан олиб қўйган Ургутнинг машҳур ялтироқ чопонини елкасига ташлади. Боғ сари юрди. Бу боғ раҳматли бобосидан қолган. Темир бобосини кўрмаган. Отасининг айтишича, бобоси жуда ишбилармон, боғбонликни, деҳқончилигу чорвачиликни хўп яхши биладиган одам экан. Қулоқ-қулоқ даврида Темирнинг бобоси ҳам қамалиб кетишига оз қолган. Хўп ажойиб замонлар бўлган экан-да. Биров «фалончи қулоқ» деб ёзиб берса, эшигида тўртта моли борми-йўқми, суриштирмай қамаб юбораверган-а...

Боғдан узум узиб, уватда чўнқайиб тураркан, кўз ўнгида икки йил давомида кўрган-қузатгани — поёнсиз далалар намоён бўлди. Қон тўкишлар, фожиалар, қурбонлар ёдига тушди. Қаердадир ўқиган эди бир афғон ёзувчисининг гапини: «Бизнинг далаларга сув ўрнида танклар келди». Қанчалар даҳшат! Одамларга сув керак! Унинг ўрнида танклар! Бир кун келиб афғон болалари бу воқеаларни қандай баҳолар эканлар?

Саҳар салқинида ногирон қўли санчиб кетди. Беихтиёр инграб юборди. Хайриятки, ёнида ота-онаси йўқ, бўлмаса унинг ҳар инграши Холиқ ака билан Зулфизар опанинг қайсидир томирларини чирт узиб ўтарди. Қўлини чопонга ўради. «Ҳалиям омадим бор экан. Қанча-қанча йигитлар жувонмарг кетишди...»

Чўнқайиб ўтиравериб оёғи толди. Ўрнидан турди, тиззалари қисирлаб кетди. Ўнг қўлини кериб, мириқиб керишди. Осмон беғубор, беҳисоб сепи — юлдузлар жимирларди. Хўжайдуқнинг устида ой кўринди — бир чети синдирилган патирга ўхшайди. Темир узумдан оғзига солди. Кишмишнинг шираси томоғини қириб ўтди. Бунчалар ширин! Айтишларича, Ургутнинг оқ кишмишидай ширин узум дунёда йўқ эмиш...

Темир узум чиварасини¹ бир четга ирғитди. Сўнг оҳиста қадам ташлади. «Энди ётиш керак. Чала уйқу — умрнинг эгови».

Жойига келиб чўзилди. Кўпинча шундай бўлади: ухлай десанг уйқу келмайди, ухламай деганингда уйқу босаверади. Ҳозир Темир мириқиб ухламоқ истагида. Лекин қани ўша уйқу!

Дунёнинг ишлари бунчалар чигал ва бир-бирига уйқаш...

II

Ғўнғир-ғўнғир овоздан уйғониб кетди. Сингиллари тамаки тергани кетяпти. Ҳали қўёш чиққани йўқ. Бечора сингиллари шудринг аримасдан тамакизорга оралайди. Нимаям қилсин, салқинда териб келмаса, кун қизигач тамакизорга кириш азоб. Кейин ярим тунгача қадалиб ўтириб тамаки тизишади. Яна унда-бунда ургутликлар

¹ Чивара — пўчоқ маъносига.

бадавлат, тамакининг пули кўп, деган таънаомуз гапларни эшитишади. Пули садқаи сар. Темир бу масалада курсдошлари билан ҳам кўп тортишган.

Бу мунозарага Гавҳар ҳам аралашар, кўпчиликнинг олдига сир бермаслик мақсадида Темирнинг фикрига қарши чиқарди. Буни Темир билгани учун унга индамасди.

Гавҳар... У ҳозир нима қиляпти экан? Қишлоғидамикан? Балки Тошкентга боргандир, ўқиш яқинлашиб қолди-ку. Уч ойлар бўлди унга хат ёзмаганига. Армиядан қайтганини ҳам, бир кўлидан айрилганини ҳам Гавҳар билмайди. Ярадор бўлиб ҳарбий касалхонага тушганида битувди сўнги хатини. «Хизмат охирида қолди, яқин кунларда қайтаман. Узим ёзмагунимча хат ёзманг», деганди ўшанда.

Келганидан бери бир-икки мўлжаллади мактуб ёзишни. Лекин қаерга, қайси манзилга ёзди? Таътил бошланиб қолди. Гавҳар қишлоғига кетгани аниқ. У ёққа ёзиш ноқулай, ота-онаси, ака-укаларидан биронтасими кўриб қолса — яхши эмас. Қишлоқчилик... Бечора Гавҳар не хаёлларда юрипти экан. Оддий хизмат бўлгандай майли эди. Афғонистонда эканини у билади. Ичини ит тирнаб ётгандир...

Совуқ фикр урилди Темирнинг миёсига. «Мени бу аҳволда кўрса Гавҳар қандай ҳолга тушади? Балки мендан айниб кетар. Ахир бир кўли чўлга йигит кимга керак? Унинг айби нима? Қайси гуноҳлари учун ногирон йигитга турмушга чиқади? Бошқа қизлардан кам жойи борми? Ҳусни-жамолда, ақлу фаросатда кимдан, қайси қиздан қолишади?..» Темир оғир хўрсинди. Фикран кимларнидир сўқди, кимлар биландир олишди.

Рост-да, Темирнинг, Темирга ўхшаш юзлаб, минглаб йигитларнинг гуноҳи нима? Нега улар ҳали оқ-қорани таниб-танитай, ҳаёт неъматларидан тоғиб улгурмай ногирон бўлиб қолишлари керак? Шаҳид кетганлар-чи? Уларнинг айби не эди?!

Гавҳар буларни тушунар балки. Ақл-фаросатли қиз-ку... Лекин ота-онаси-чи? Ака-укалари, қариндош-уруғлари-чи? Улар ҳам тушунадиларми? Тушунганда нима? Гулдай қизини ногирон йигитга бераверадими? «Сени шу ниятда ўқишга юборувдикми Тошкентга», демайдими қизига? Деса ҳақи бор! Э, Худо, бу не кўргулик!

Калласи хумдай шишиб кетди, юраги зирқиради. Кўлига ўқ текканида, касалхонада тирсагидан кесиб ташлаганида бунчалар қийналмаган, бунчалар изтироб чекмаган эди. Бу қийноқ, бу эзилишлар яна қанча давом этаркин? Балки бир умр ундан фориф бўлолмас, эҳтимол бирор кун ҳам унинг исканжасидан чиқа олмас. Шундайлар озми? Мана сенга байналмилад бурч!

Эшакараванинг қангир-қунгири хаёл ипларини узди. Укаси Собир, сингиллари эшакаравани кўшиб тамакига жўнаб кетишди. Айвоннинг нариги бошида тасбеҳ ўғириб ўтирган Холиқ ака тандирда нон ёпаётган Зулфизар опадан сўради:

— Темир турмадими?

Зулфизар опа эрининг гапини эшитмади шекилли, Холиқ ака саволини яна қайтарди. Зулфизар опа тандирнинг оғзига саватни ёйиб, косов билан тираб қўйди-да, эри томон юзланди.

— Бир нима дидингизма?

— Темир турмадима дийман.

Зулфизар опа кўлидаги энгичакларни ечиб, ўчоқ бошига ташлади.

— Турмади чоғи. Кўйинг, ётаверсин. Зарил иши қопкетаяптими.

Улар билишмайдими, Темир қачондан бери уйғоқ, хаёлнинг минг бир кўчасига қириб чиқмоқда. «Турсаммикан, — деб ўйлади. — Яна бироз ётай. Энам айтгандай, зарил ишим бормиди қоп кетадиган. Иложи бўлса ярим соатгина мизғиб олай». Бу ёнбошига ағдарилди. Қани энди кўзи илинса. Сокин тунда келмаган уйку тонгги шовқинда келармиди.

Яна хаёли Гавҳар томонга учди.

Гавҳарга бор гапларни ёзишни ўйлади. «У бечорани қийнаб нима қиламан. Ундан кўра шундай-шундай бўлди, деб ҳаммасини ёзай. Кўнгли иримаса жавоб ёзар, шундан бари маълум бўлади-қўяди».

Шу фикри ўзига маъқул кўринди.

Темир қатпатирни хуш кўради. Буни онасиам билади. Шу боис ҳар гал нон ёпганида тўрттагина қатпатир пиширади. Бу одатини бугун ҳам қанда қилмаган эди. Темир дастурхон бошига келиб ўтириши билан Зулфизар опа иккита қатпатир олиб келди. Холиқ ака ўғлига бир-икки синовчан-синовчан назар солди. Нимадир сўрамоқчи бўлди-ю, тили бормаётганини Темир пайқади.

Холиқ ака томоғини бир қириб, оҳиста, вазмин нигоҳини дастурхондан узмаган қўйи гапирди.

— Кўлинг оғрияптима, дийман, улим?

Орага сукунат чўқди. Темир нима дейишини билмай қолди. Ҳа, деса ота-онасининг юраги эзилади, йўқ деса, барибир билган, гапидан сезилиб турипти.

— Кўнглим сезиб юрипти, болам. Сер соп юриппан, охириги кунларда кўринишинг бўлакча. Чамамда ҳавонинг салқини таъсир қиляпти-ёв.

Темир армиядан келгандан бери Холиқ ака уни зимдан кузатади, гап-сўзлари, ҳаракатлари, одамлар билан муомаласига разм солади. Ундаги қандайдир асабийлик, сал нарсага қизишиб кетиш, баъзида эса ўта лоқайдлик, карахтлик, гап-сўзларни

эшитмаслик ҳоллари бор. Гоҳ ухлаб ётганида бақириб юборади, бундан ўзиям уйғониб кетади. Атрофига аланг-жаланг қарайди, яна кўрпага бурканади.

Бунинг сабабини Холиқ ака ўзича тушунади: бу урушнинг таъсири, устига устак ярадор бўлган, бир кўлидан айрилган. Холиқ ака немислар билан бўлган жангда бунақа ҳолга тушганларнинг қанчасини кўрган. Биринчи марта жангга кирган айрим иродаси сустроқ йигитлар ҳатто ақдан озиб қолишган.

Холиқ ака ана шундан кўп хавотирга тушади. Ўғлининг бир кўли чўлоқлиги ҳам унинг кўзига кўринмайди. Худо бахтини, ризқу-насибасини берса ҳаммаси изга тушиб кетади, фақат эс-хуши жойида бўлса бас, деб ўйлайди. Бу ўйларини ёлғиз Оллоҳдан ўзга ҳаммадан сир тутайди. Темир хизматдан қайтган кезлари бунақа ҳол кўпроқ билинар эди, хайриятки, аста-секин камайиб бормоқда. Ҳатто бир куни Зулфизар опа ташвиш ила эрига «улунгиз гоҳида алмоёйи-алжойи гапиради-я. Урушда қаттиқ кўрққанми дийман-да, болагинам», деб қўйди. Холиқ аканинг юраги шув-в этиб кетди. Аммо ўзини қўлга олди, хотинини силтаб ташлади.

— Эсинг жойидами? Бу нима деганинг?!

Шу-шу Зулфизар опа бу ҳақда бошқа оғиз очмади. Балки кейин сезмагандир, сезса ҳам ичига ютгандир. Ўғлини эринмай кузатишга вақти борми она шўрликнинг, тонг саҳардан икки хуфтонгача тиним билмаса...

Темир отасининг нуроний чехрасига, оқ оралай бошлаган қалин соқол-мўйловига термилди. Басавлат, ўтирганда тоғдай ҳайбатли кўринадиган Холиқ аканинг сезгирлигига Темир тан берди.

— Ҳа, — деди у ниҳоят оҳиста, — тўғри пайқабсиз, ота, бироз оғрияпти кўлим. — Тунда туриб юрганини отаси ҳам билганига энди шубҳаси қолмади. Шу боис ўзи очик айта қолди. — Кечасиям оғриди, ҳам уйқум қочиб кетди. Туриб бироз боғни айландим.

— Духтирга учрашиб, бир кўрсатганинг маъқулмиди?

— Узимам шуни ўйлаб турипман. Иложи бўлса бугун бориб келмоқчиман. — Ер остидан отасига разм солди у. — Хавотир олманг, ота, ўтиб кетади. Кўп қаттиқ оғригани йўқ, сал-пал.

Нонуштадан кейин Темир уйга кирди. Гавҳарга хат ёзмоққа тутинди. «Салом, Гавҳар! Анчадан бери хат ёзмаганим учун узр. Бунинг сабаблари бор...»

Темир ўйланиб қолди. «Нимадан бошлай, қандай ифода қилай фикримни?! Унақасигаям, бунақасигаям ўйлаб кўрди, йўлини тополмади. Дарларини, бошидан кечирган воқеаларни қоғозга тушира олмаслигига кўзи етди. Бир-икки сатр ёзилган қоғозни гижимлаб бир четга иргитди. Кейин шарт ўрнидан туриб, ҳовлига чиқди. Нега чиқди, нима қилмоқчи — ўзи ҳам билмайди...»

Иккинчи боб

I

Вақт пешиндан оққанда поезд Кушка бекатига кириб келди. Узоқ йўл юриб толиққан тепловоз чуқур нафас олиб тўхтади, вагонлар бир-бирига сурилиб, қасир-қусир овоз чиқарди-ю, бирдан тинди. Йигитларни кузатиб келаётган аскарлар юкларни олиб тушиш учун буйруқ берди. Ҳамма тўрвасини елкасига осиб, ўзини эшикка урди.

Перрон бир зумда сочи қиртишланган йигитлар билан тўлди.

Ҳаво дим, нафас олиш оғир.

— Бўтга нафасимиз қайтиб ўламыз-ку, — деди Азим. — Тошкентниям иссиқ деб юрарканмиза-де. Бўтга қараганда жаннат экан-е.

Унинг гапига Жўрақул кўшилди:

— Кушка дегани энг расво жой деб эшитгандим...

Тўрвасини, ерга қўйса биров олиб қочиб кетадигандай, елкасига осиб олган миқти, пакана, сап-сарик Носиржон гўё ўзига гапираётгандай минғирлади:

— Қани энди шу пайт Намонгонда бўлиб қолсам. Чодакка чиқардим, бир коса қатиқни ичиб, салқинда маза қилиб ётардим-да.

Азим унга қараб хўмрайди. Сўнгра Темирга юзланди-да, Носиржонни кўрсатди.

— Бу кишининг кўнгиллари қатиқ тусаб қопти, Чодакка чиқармишлар. Сал инсоф билан гапир, лоақал Комсомол кўлидаги чойхона де.

Буларнинг ҳазил аралаш орзу-хаёлига Темир ҳам қўшилди.

— Э, оғайнилар, Комсомол кўлиям, Чодак-подакам бўлмайди. Ҳаммасидан зўри Ургут. Юқори чиноргами, Омонқўтонгами чиқиб, тандир кабождан еб, орқасидан яхдай булоқ сувидан ичиб, каравотда бир соат ухласанг борми...

Азим бирдан унинг гапини кесди:

— Шошма-шошма, Темир. Бирпас ухламай тур, овқатинг ҳазм бўлсин, бўлмаса қозон кабоб тиқилиб қолади ичингда.

Тўртовлон баравар қулиб юборишди.

Носиржон Жўрақулга қаради:

— Сен нимага индамайсан? — деди сўзнинг охириги бўғинини чўзиб. — Ҳа-а,

Кўшрободди чўлида ўрганиб қолгансан-да, сен бечора. Худди қишлоғингга келгандай маза қиляпсан чоғи, а?

Жўрақул Носиржонга яқинроқ келди.

— Кўшрободга борганмисан ўзи? Сени Чодагинг нима бўпти унинг олдида. Пангатга боргин, кўрасан дунёнинг жаннати қайда эканини. Бу дунёда Пангат, у дунёда жаннат, деган гапни эшитмаганмисан?

Ҳазил-хузул билан гаплар далил-далил, қизиққонлик руҳида давом этабошлади. Темир уларнинг диққатини ўзига қаратди.

— Э, жўралар, кўйинглар бу гапларди. Ўзбекистонди чўлиям, қириям бу ерларди боғидан, тоғидан гўзал.

— Гениал фикр! — деди Азим киноя тарзида гапириб. — Философия! Шоир-да, мани оғайним, шоир! Шоирлардан ана шундай гениал фикрлар чиқади.

Темир Азимнинг елкасига қўлини ташлади.

— Кўйсанг-чи, майнавозчиликни. Тўғри-да, шу ерга келиб тортишиб ўтирамизми энди.

— Во! — Азим кўрсаткич бармоғини тепага кўтарди. — Демак. мунозара тамом! Олга, марш!

Шу куни ҳаммомдан сўнг кийимларини алмаштиришди. Бир зумда ҳаммаси инкубатордан чиққан жўжадай бир хилда бўлди-қолди. Юзини кўрмагунча ким эканини билиб бўлмайди. Бунга кўникмаган йигитлар роса кулишди.

Шундай қилиб, ҳарбий ҳаёт бошланди.

Янгича шароит, янги жой, ҳавонинг аладсиз иссиғи йигитларни толиқтириб қўйди. Кўпчилиги эркин юрган, ҳатто аксарияти ота-онаси назоратидан ҳам холи бўлган студент эмасми, ҳарбийнинг темир интизомига ўрганиши, мослашиш оғир кечди. Иродаси бўшироқлари пана-панада яширинча кўз ёши ҳам қилиб олди. Энг ёмони — куннинг ўтиши қийин, ҳадеганда кеч бўлавермайди. Темир назарида бир неча ой ўтгандай туюлади, ҳисоблаб кўрса энди бир ҳафта кечибди.

Ёлғиз қолган кезлари, уйку қочган тунлари Темир юраги орзиқиб кетади, умри бекор ўтаётгандай, ҳавога соврилаётгандай туюлади. Бу кунларки шундай экан, демак икки йил шу зайл бесамар кечаркан-да, деган уй дилини ўртаб ўтади. Эссизгина икки йил! Ўқишни битириши, бирон жойга ишга ўрнашиши мумкин энди. Анча-мунча шеърлар ёзармиди. Батки бу ердаям ёзар... Имкон бўлармикан? Ҳозирча шеър ёзишга на имкон, на хоҳиш бўлди. Кечаси соат ўнда ёт, эрталаб олтида тур, бадантарбия, ювиниш, бараварига овқатга бориш ва ҳоказо. Боғча тартибидан фарқи йўқ...

Бу ерга келиб жойлашган кунининг эртасигаёқ отасига хат битди. Ҳаммаси яхши деб, адресини маълум қилди. Ота-онаси Афғонистонга олиб кетади, деб кўрққан энди. Шундан уларни хотиржам қилди. Иккинчи хатни Гавҳарга ёзмоқчи бўлди.

Оппоқ қоғозга термилиб ўйга толди. Ўзидан ўзи нолиди: «Э, қанақа адабиётчисан? Севган қизинга элаб хат ёзолмайсан-у, яна шоир бўлармиш...» Ишқий китоблардаги мактубларни эслади. Отабекнинг Кумушга, Жўранинг Саодатга, яна бир қанча ошиқларнинг маъшукасига битган мактубларини бир-бир ҳаёлидан ўтказди. Биронтасини ўзига эп кўрмади. «Улардан кўчириб олиш уят-ку. Йўқ, нима бўлсаям ўз билганимни, дилимда борини ёзаман». Шу ўйлар билан хат ёзишга тутинди: «Салом, Гавҳархон!» Яна ўйланиб қолди: «Гавҳархон эмиш. Бирон марта шундай деганманми ўзи? Жимжима, сохта эркалашнинг нима кераги бор. Нима деб атасам шундай ёзавераман-да». Дафтарнинг варағини йиртиб ташлади. Янги варақча ёза бошлади: «Салом Гавҳар! Соғлиқларингиз яхшими? Ўқишлар билан чарчамаяпсизми?»

Биз Туркменистоннинг Кушка деган жойига келдик. Ҳаво жудаям иссиқ. Нафас олиш оғир. Ҳечқиси йўқ. Ўрганиб кетамиз. Яхши йигитлар кўп. Ўзимизнинг институтда ўқийдиган болалар ҳам бор...» Назарида асосий гапни айтолмаётганга ўхшайди. Бир зум ўйланиб турди-да, жадал ёза кетди: «Гавҳар! Очиги, сизга ўрганиб қолган эканман... Сизсиз кунларнинг ўтиши оғир кечяпти. Соғиндим... Жудаям соғиндим. Бу аҳволда икки йилни қандай ўтказаман, билмайман... Ўқишларингизда омад тилайман, доимо соғ бўлинг».

Ҳарбий қасамёд қабул қилинди.

Ўқиш бошланди. Энди бўш вақт йўқ ҳисоби. Эртадан кечгача машгулот. Туркменистон иссиғиям таъсир этмай қўйди гўё.

Бир ойдан сўнг ўттиз қақиримлар наридаги тоғлик жойга олиб кетишди. Бу ерда ўқиганларини машгулотда синаб кўришди. Ичига ўн килоча цемент солинган тўрвани елкасига олиб югуртиради. Беш юз метрлар юқоридаги қир тепасига гишт, бошқа қурилиш материаллари кўтариб чиқишади. Яна югуришади.

Ўқиш чоғидаги зерикишлар булар олдида ҳолва бўлиб қолди. Куннинг иссиғида елкада юк билан чопиш, тепаликка чиқиб тушиш — дўзах азоби. Йигитлар тили осилиб, ҳаллослаб қолади. Лекин бунга ким эътибор беради, кимнинг раҳми келади? Баттар замлайди, баттар югуртиради, кимки танбаллик қилса, елкасидаги юкига яна юк қўшади.

Икки ҳафта тинмай шунақа машқ қилишди. Шу икки ҳафта ичида кўпчилик бурнидан тортса йиқилгудек бўлиб қолди.

Бир куни оқшом дам олиб ўтиришганда Азим нолиди.

— Бу нима азоб-а, оғайнилар. Улсақ ўлиб бўлдик-ку тоза!

— Ҳарбий хизмат шу-да, — деди Жўрақул ўзича Азимга таскин бермоқчи бўлиб. — Аста-секин кўникамиз.

Гапга Носиржон аралашди:

— Қанча йигитлар Афғонистонда қон кечиб юрипти. Ҳалиям шукур қилингна.

Азим ҳафсаласизлик билан кўл силтади.

— Э, бундан кўра Афғонистонга борганимиз тузук эди. Уруш бўлса нима қипти, кўлингда автомат, душманни шартга отасан, вассалом.

— Ёш боланинг гапини гапирасан-а, Азим, — дея кулди Темир. — Уруш ўйинчоқми сенга. У ёқдаги болаларнинг ўзи бир азобда бўлса, ота-онаси минг азобда.

— Ҳали кўп шошмангна, йигитлар, Афғонистонгаям борамиз, урушниям кўрамиз, — деди Носиржон билимдонларча.

— Ким айтди сенга?

Жўрақулнинг бу саволидан сўнг ҳамма унга юзланди.

— Нима, Афғонистонга боришдан қўрқаяпсанми?

— Гап менинг қўрқиш-қўрқмаслигимдами? Қўрқаман десам юбормайдими? Бариб ваҳима-да. Энг ёмони ота-оналаримиз юрагини ҳовучлаб ўтиради.

Носиржон ўша оҳангда, гўё ҳамма нарсани биладигандай гапирди:

— Кушкага келдикми — тамом, барибир Афғонистонга олиб кетади. Ана кўрасила. Уч-тўрт ой ўқитадию кейин жўнатади. Бўлмаса бунақа машқлар — эртадан кечгача қоп кўтартириб югуртиришнинг нима кераги бор?

— Тезроқ жўнатгани маъқул, — деди Азим. — Автоматдан потиллатиб отишни яхши кўраман.

Азимнинг болаларча романтик хаёлидан шериклари кулишди. Аммо у фикрдан қайтмади.

Темир ўзича бу гапларни таҳлил қиларкан, қанчалар қийин, минг бир азобга тўла бўлса-да, шу кунларига шукур қилди. Йўқ, у урушга киришдан чўчимайди. У бошқа нарсани ўйлайди: уруш бўлгандан кейин у ҳам кимнидир отиши керак. ўлдириши керак. Одам ўлдиришни у тасаввурига сира сиғдиrolмайди. Урушнинг эса ўз қонуни бор — сен ўлдирмасанг, сени ўлдиришади. Ҳали дунёнинг лаззатларини кўрмай ўлиб кетиш алам қилади.

II

Эркин қуш каби юрган йигитлар энди ҳарбий шароитга мослашдилар, унинг икир-чикирларига кўникдилар. Бошга тушгани кўз кўрар, деганлари шу-да. Машқлар ҳам аста-секин энгиллашгандай туюлди. Аслида қаёқда энгиллашди, улар ўрганиб қолдилар. Дастлабки кунлар ўн кило цементни кўтариб югурган бўлсалар энди йигирма килога чиқди. Тепаликка юк ташиш-ку оддий ишга айланди.

Кунлар шу зайлда ўтаверди.

Аввалига дам-бадам хат ёзарди: гоҳ уйига, гоҳ жўраларига. Гавҳарга. Борган сари хат ёзишга ҳам ҳафсала қолмас экан. Биронтадан хат келсагина жавоб битади. Ҳар гал хат олганида Гавҳарданмикан, деб интиқ бўлади. Адресини ўқимаёқ дастхатидан танийди. Нега хат ёзмапти? Қишлоққа кетган бўлса имкон тополмаяптимикан?.. Наҳотки, ярим соат вақти йўқ. Икки энли хатни ёзиш шунчалар қийинми?

Гоҳо хаёлига нохуш фикрлар келади: «Бшқа биронта йигит билан топишдимикан? Наҳотки шундай қилса? Менга ваъда берди-ку. Кутаман деди-ку. Яна билиб бўладими? Кутаман деб орадан бир ой ўтмасдан ўзга йигитнинг кучоғига кириб кетган қизлар озми? Ёки ота-онаси бировга унаштириб қўйдимикан? Гавҳарнинг ўзидан сўрар ахир. Қизидан сўрамай узатиб юборадиган замонлар ўтиб кетган-ку... Балки уларнинг қишлоғида ҳалиям шундайдир, билиб бўладими... Йўқ, унақамас... Шундай бўлганида ота-онаси Гавҳарни ўқишга юбормасди... Бўлмаса нега хат ёзмайди?...»

Бу ўйлар юрагини қуртдай кемиради.

Фикр фикрни етаклаб келавериб, бағри ўртаниб кетади, инграб юборганини ўзиям сезмай қолади. Шундан кейингина ўзини кўлга олади, тушкун ўйларни хаёлидан қувади, ўзига ўзи таскин беради: «Йўқ, Гавҳар унақалардан эмас, у сўзининг устидан чиқади. Мени кутади у, биламан, ишонаман... Қишлоқчилик, иш кўп, хат ёзишга имкон тополмаётгандир, бировнинг олдида ёза олмаса... Ўқиш бошланса ёзади, албатта ёзади, кўнглим сезиб турибди».

Темирнинг кўнгли адашмаган эди.

Турфа ўй-хаёлдан дили гоҳо хуфтон, гоҳо чароғон бўлиб юрган кезларда у мактуб олди. Таниш ёзувни кўриб, юраги ҳапириқиб кетди. «Хайрият» деб юборганини ўзиям сезмай қолди. Шоша-пиша конвертни очди. Оппоқ қоғозга маржондай тизилган ҳарфларга кўз югуртирди:

«Ассалому алайкум, Темир ака! Соғлигингиз яхшими, хизматлар билан чарчама-япсизми?»

Менинг ишларим яхши. Қишлоқда эдим, шу сабаб анчадан бери хат ёзолмадим. Қишлоқ одағлари ўзингизга маълум, шунинг учун жавобим кечикканидан ранжимас-сиз, деб ўйлайман...

Бугун шаҳарга келдим. Ҳали тузукроқ жойлашмасимданоқ сизга хат ёзишга киришдим. Тўғриси, сизни соғиндим. Қанотим бўлсаю учиб борсам Туркменистонга. Лекин, афсуски... Икки кундан кейин ўқиш бошланади. Энди тез-тез хат ёзиб турман. Сиз ҳам мени интиқ қилманг. Ҳар кун хатингизни кутаман. Лоақал хат орқали гаплашиш, дардлашиш имконимиз бор-ку. Шунисиғаям шукур...

Жавобингизни интизорлик билан кутувчи, Гавҳарингиз.»

Темир хатни қайта-қайта ўқиди. Ҳар гал ҳарфлар узра кўз югуртираётганда Гавҳарнинг овозини эшитгандай, у гўё ёнгинасида туриб сўзлаётгандай туюлди. Мактуб Темирнинг шубҳаю хавотирга тўла кўнглига таскин берса-да, соғинчини янада оширарди. Бир мўъжиза рўй берсаю у шу тоғда Гавҳарнинг ёнида бўлиб қолса.

Темир беихтиёр осмонга қаради: «Э, Худо, қани қудратингни бир кўрсат! Ҳеч курса бир соат, ярим соатгина унинг ёнига элт мени!» У чуқур хўрсинди. Кафтидаги хатни яна очди, яна ўқиди.

— Ҳа, шоир, илҳом келдими? Хаёл сурвотсан?

Азимнинг саволи унинг хаёлини бўлди.

Темир ўрнидан туриб хатни чўнтагига солди. Азим буни кўрмади. кўрганда «жондан хат кепти-да, нима дейди, бошқасини топмаптими ишқилиб», деб турли саволлар билан гашига тегар эди. Ҳамма унинг одатини билиб қолган, шу важдан ҳеч ким қизлардан келган хатни унга билдирмайди.

Эрталаб, буйруққа кўра, тўрва елкалаган аскарлар қисм ҳовлисида саф тортдилар.

Элик ёшлардаги полковник ўртага чиқиб, бурч ҳақида, афгон ҳимояси ҳақида ваъз айтди. Сўнг, юриш буйруғи берилди.

Юз метрлар юрилгач, қатор турган машиналар кўринди. Буйруққа биноан улар машиналарга чиқдилар...

Машиналар аскарларни Ашхобод қўналғасига олиб келди. Рота-ротага бўлиниб, тайёрага чиқишди.

Тўрт оғайни ботирлар бир ротада эди, шунинг учун ҳаммаси бир тайёрага чиқиб, ён-ён ўтирди. Жойлашиб олгач, Носиржон шерикларига қаради.

— Қалай, гапим тўғри чиқдими? Келган кунимизоқ айтганман буни.

— Э, сен авлиёсан, — деди Азим.

Носиржон бўш келмади, ўгирилиб Азимга юзланди:

— Аммо-лекин сен орзунга етадиган бўлдинг-да, — деди кулиб. Сўнг Темир билан Жўрақулга қаради: — Эсингдами, Кушканинг иссиғига бардош беролмай, бундан кўра Афғонистонга кетганимиз маъқул, автомат билан тарилятиб душманни отамиз, деганди. Фаришта омин деган экан. Энди кўрамиз, нечта душманни ўлдирар экан.

«Кўрамиз, нечта душманни ўлдирар экан». Бу гапларни айтиш наҳотки шунчалар осон бўлса. Душман ким? Ахир уям одам-ку, униям ота-онаси, қариндош-уруғи, балки бола-чақаси бордир. Одамни ўлдириш ўйинчоқми?

— Менга қара, Носир, — деди Темир, Носиржоннинг елкасига қўлини қўйиб, ўзига қаратар экан, — ўйлаб гапираяпсанми шу гапларни? Афғонистон дегани ким-нидир ўлдириш керак, деганими?

Носиржондан аввал Азим гап қотди:

— Бошқа иложинг йўқ. Акс ҳолда сани ўлдиришади. Уннан кейин қанча кўп душман ўлдирсанг, шунча яхши. Қаҳрамон бўласан. Ёшгина йигит унвон олсанг ёмонми? Бир умр маза қиласан.

Бунақаси Темирнинг руҳига тўғри келмайди. Бундай «маза»ни у ҳазм қилолмайди. «Булар осмондаги романтик хаёллар, биродар, ҳали ерга тушганда кўрамиз», демоқни мўлжаллади-ю, лекин ўзини тийди. Ҳозир бунақа тортишувлардан наф йўқлигини сездди.

— Майли, қўйинглар, жўралар, бу гапларни, нима бўлса пешонамизда борини кўрамиз. Ундан кўра дам олинглар.

У, шундай деб, ухламоқчи бўлган каби, кўзларини юмди. Бироқ уйку қаёқда, турфа уйлар миссини парма сингари ўяди. «Уйга, отамга нима деб ёзаман? Афғонистонга келганимизни ёзсам — тамом, бир тарафда отам, бир тарафда онам ўзини-ўзи еб адо қилади. Токи мен уйга кириб борганимча ҳоллари не кечади? Хатларидан маълум, отам Худодан фақат Афғонистонга бормаслигимни сўрайдилар. Биргина мени отаммас, ўгли армияга кетган жамики ота-онанинг ягона тилаги шу-ку ҳозир. Ахир гоҳ у қишлоқда, гоҳ бу қишлоқда Афғон урушида ҳалок бўлган аскарларнинг ўлигини олиб келишяпти-да. Уларни кўриб, эшитиб турган қайси ота, қайси она чидайди, ўғлим Афғонга бормасин, деб эртаю кеч қайси бири Оллоҳга илтижо қилмайди».

Шериклари Темирни ухлаб қолди, деб ўйлашди, шу боис унга индамай ўзлари нималардир тўғрисида гурунглашиб бордилар. Темир гарчи уйғоқ бўлса-да, на дўстларининг гўнғир-гўнғири, на тайёранинг бир маромдаги гувилаши хаёлини бўла олади. «Нима қилиб бўлса-да, уйдагиларга Афғонга келганимизни билдирмаслигим керак. Агар ризқи-насибам узилмаган бўлса бир кун кириб борарман уйга. Бордию...»

У уёғини уйлашга ҳам юраги дов бермади. Бир зум хаёллардан холи қолмоқни истади. Аммо бунинг иложи топила қолса экан. Афғонистонда эканини билдирмаслик йўлларини излайверди, излайверди.

Туйқусдан хаёлига бир фикр келди. «Шошма-шошма, — деди ўзига ўзи, — Маҳмуд Венгрияда хизмат қилапти. Унинг адресида аниқ шаҳари ёзилмайди. Умуман, чет мамлакатларда хизмат қиладиган солдатларнинг адреси кўрсатилмайди-ку, фақат дала почтаси, фалон ҳарбий қисм, деб кўйилади, холос. Демак, Афғонистондаям шундай бўлади адрес. — Темир бу фикридан суюниб кетди. — Бизни чет элга — Венгрияга олиб кетишди, Маҳмудларнинг яқинидамиз, баъзан у билан кўришиб ҳам турамиз, деб ёзаман. Аввал Маҳмудга хат ёзиб, бор гапни тушунтираман, сен ҳам хатингда менинг гапимни тасдиқлайсан: Темир бизга яқин жойда, ҳар замонда учрашиб турамиз, дейсан. Шунда улар хавотир олишмайди».

Ота-онасини ташвишга қўймасликнинг энг тўғри йўли шу эди. Бундай фикр хаёлига келганидан, муҳими Маҳмуд — тоғасининг ўғли айти кунларда Венгрияда хизмат қилаётганидан ич-ичида севинди...

Тайёра пастлай бошлади. Баланд-паст тоғлар, тоғ ораллиғидаги қишлоқлар кўзга ташланди. Ҳамма жим. Ҳар ким ўз хаёли билан банд. Кимнинг кўнглидан нима кечяпти экан шу топда.

Жимликни Азимнинг ҳазили бузди:

— Эй, Носир, қани душман, биронтасиям кўринмайди-ку.

Азим жуда ҳазилкаш, дангал, мард йигит. Сира тиниб-тинчимайди, гоҳ у ёқдан, гоҳ бу ёқдан гапириб, ҳазил-хузул қилиб туради. У айниқса Носиржон билан қаттиқ ҳазиллашади. Иккови бир гуруҳда ўқигани учун бир-бирининг ҳазилини кўтарди, малол олмайди.

— Сени келишингни эшитиб бари душманлар Покистонга қочиб кетган бўса керак. Ажалимиздан беш кун бурун ўлмайлик, қоч, Тошкентдан Азим шер деган полвон келутти, деб бир-бирини судраб кетишган чоғи.

Носиржоннинг бу гапидан танишу ноганиш — ҳамма кулиб юборди. Боядан бери жим келаётган Жўрақул гапга аралашди.

— Ҳайла, бир тўдаси орқа-олдига қарамай қочиб кетяпти. Кўрдингми, Носиржон? Яна кулги кўтарилди. Тайёра эса тобора пастлаб боряпти. Энди моллар, одамлар ҳам кўрина бошлади.

Афғонистон тупроғи биз учун ҳам қадрли. Тарихимизнинг бир бўлаги шу макон билан боғлиқ. Беруний, Навоий, Жомий, Бобур, яна қанча улуғ инсонларнинг қабри шу ерда. Уларнинг қабрини зиёрат қилиш, изларини тавоф қилиш ўрнига жанг қиламиз, қон тўкамиз... Ким билади, биз душман атаган одамлар орасида ўша аждодларимизнинг авлодлариям бордир. У ҳолда ўз қариндош-уруғларимизга ўқ отамизми, бир-биримизни ўлдирамизми? Улганларнинг руҳи қаргамайдами?

Темирнинг ўйлари ниҳоясига етмай тайёра гилдираклари қўналганининг бетон йўлкаларига тегди...

Қўналга деганда Темир кенг, равон бетон йўлақлари атрофида турли биноларни тасаввур қиларди. Қобул қўналгасида манзара ўзгача экан. Тўрт тарафи тоғ билан ўралган, майдони ҳам ўнчалик катта эмас. Қишнинг изгиринига қарамай шол рўмолга ўхшаш оддий матога ўнчалик олган, узун иштон ва энгил пойафзал кийган — юпун афғонларга кўзи тушди...

Учинчи боб

I

Қош қорайганда улар тушган машина бир қасабага кириб келди. Пастаккина бараклар олдида тўхтади. Тушишга буйруқ бўлди. Темир Азим билан Жўрақулни қидира бошлади. У машинадан бу машинага чопди, тополмади.

— Носир, машиналарди ярми бошқа томонга кетганми, дейман.

— Шунақага ўхшайди. Икки-учта рота келган чоғи-да.

Шундай қилиб, тўрт оғайнилар бўлиниб кетишди. Азим билан Жўрақул бир жойдами ёки улар ҳам ажралиб кетишдими — буниси номатълум.

Шу оқшом Хинжон посёлкасида тунашди. Йўлда толиққани учунми Темир қаттиқ ухлаб қолди. Туш кўрди. Кенг дала эмиш. Бир қараса, ўзининг қишлоғига ўхшаб кетади, бир қараса ҳозиргина ўтиб келишган афғон далаларига ўхшайди. Темир ҳайрон. Қаерга келиб қолдим ўзи. Анови тоғлар ўзимизнинг тоғлар, лекин манави йўллар, тўсиқлар-чи? Уйланиб турса, рўпарасида бир киши кўринибди. Яхшилаб қараса — отаси. Ие, отам қаердан келиб қолдилар бу ерга? Отаси унга томон кела бошлабди. Оралари беш қадамлар қолганда ўртада бир бўз от пайдо бўпти. От уйноқлаб турибди, ширқда ўргатилгандай. «Улим, сенга от олиб келдим. Мана шу отни миниб юрсанг хавф-хатардан холи бўласан», дермиш отаси. «На эгари, на жугани бор, қандай минаман», деса, «Эй улим, бунга унақа нарсанинг ҳожати йўқ. Устига ўтирсанг бас, истаган томонингга ўзи олиб кетаверади. У сени йиқитмайди, авайлайди», дермиш.

— Рота, подём!

Бу овоздан Темир сесканиб уйғониб кетди.

Эшик олдида рота командири — озгин, юзи, сочи қизғиш, капитан Волков турарди. Ҳамма барабар ўрнидан туриб, апил-тапил кийина бошлади.

Эрталабки бадантарбия, югуриш қайда, бирданига нонушта берилди.

Чала-чулла нонуштадан кейин иккита рота аскарларига нарсаларини олиш буюрилди. Улар орасида Темир билан Носиржон ҳам бор.

— Яна қайга олиб бораркан, — деди Носиржон, нарсаларини йиғиштириб осма тўрвасига соларкан.

— Ким билади, дейсан. Ихтиёр қозончининг ўзида, хоҳлаган жойидан қулоқ чиқаради, деганларидай, истаган жойига олиб кетаверади-да. На сўрашнинг, на рад этишнинг иложи бор, қулоқни қимирлатмай кетаверамиз, жўра.

Саф тортганларидан сўнг капитан Волков билан нотаниш бир майор ўртага чиқди. Ҳамма уларнинг оғзига термилди, «Нима деркан? Қаерга боришимизни айтармикан?» Майор нарироқда турган аскарларга нимадир деди. Улар зум ўтмай бир неча автомат кўтариб чиқди-да, сафда турганларга тарқата бошлади.

— Жангга киримиз чоғи, — деди Носиржон астагина Темирга; товуши титраб чиқди. Буни Темир сезди, сезди-ю, ўзининг ҳам кўнглидан шу ўй кечгани учун индамай қўя қолди...

Бир-бири билан изма-из келаётган машиналар асфальт йўлда кетиб бормоқда. Темир атрофга разм солди. Ҳув нарида баланд-баланд қояли чўққилар. Ҳиндикуш тоғи шу бўлсамикан? Бу йил қор анча кўп тушганга ўхшайди, тоғ этаклари ҳам оппоқ. Чап тараф бийдай дала, адоғи кўринмайди. Боя тушида кўрганими? Худди ўша. Э, тавба, дейди ўзига ўзи, ҳали бу ерлар билан тузукроқ танишмай тушимга кирса... Отам хавотирда шекилли-да, тушимга бекорга кирмайди-ку, тушдаям бир хислат бор ўзи. Отни кўрганам яхши бўлди, от — мурод дейишади... Ҳаммамизга автомат берганига қараганда, Носиржон айтганидай, тўғри жангга киримиз шекилли. Лоақал уйга хат-пат ёзиб юборсак ҳам айли эди.

Машиналар дара ичига кириб, тезликни ҳам оширди. Ҳар бир машинада биттадан офицер ўтирипти. Йўлга чиқишдан олдин тайинланган: «Офицер буйруғисиз ҳеч ким жойидан турмайди, қўрол ишлатмайди».

Чуваккина офицер — Куйбишев ўрнидан турди-да, дурбинини кўзига қўйиб, йўлнинг икки тарафини кузата бошлади. Сўнгра аскарларга қаради: «Йигитлар, ҳушёр бўлинглар, мана шу дарادا душманлар бўлиши мумкин. Бордюю ўқ отиб қолса ҳовлиқманглар, кўрқманглар, буйруғимсиз ҳеч ким ҳеч қандай ҳаракат қилмасин». Машина тезлигини баттар оширди. Дара эса тобора торайиб бормоқда. Икки томон баланд тоғлар, йўлнинг чап томонида — пастликда кичкина сой, суви гоҳ кўриниб, гоҳ кўринмайди. Бу йўл Темирга Шоҳимардонга борадиган йўлни эслатди.

— Худди Шоҳимардоннинг йўлига ўхшайди-я, Носир, эътибор қиялсанми? — деди Темир.

Чувак офицер Темирга бақирди:

— Разговори!

«Ҳаракат-ку мумкин эмас, гапириб ҳам бўлмас экан-да», деб ўйлади Темир. Фикри охирига етиб-етмай олдинда автоматнинг тариллаган овози эшитилди.

— Бошланди! — деб юборди Носиржон беихтиёр.

— Ҳамма жойида қимирламай ўтирсин! — деди офицер.

Машина тезлигини пасайтирмади. Аскарлар атрофга аланг-жаланг қарайди. Туриш таъқиқланган. Офицер ҳам энгашиб олди. Энди ўнг томонда ўқ отилди. Бу машиналарга яқин жойдан эшитилди. Чувак офицер автомати милини ўша томонга тўғрилаб, тепкини босди.

— Иложи борича пастроқ энгашинлар! — деб буйруқ берди офицер.

Аскарлар, косаси ичига бошини тортиб кетган тошбақа мисоли, шинели ёқасига бурканиб, калласини ҳам қилдилар. Ҳайдовчи машинага газ берди.

Шу алпозда беш-ўн минут ўтиришди. Бошқа ўқ овози чиқмади.

— Хайрият, — деди офицер енгил нафас олиб, — эсон-омон ўтиб олдик.

Дара тугаган, машиналар кенгликда кетиб борарди.

— Душманлар ана шунақа жойларда ўрнашиб олган, — офицер аниқ, дадил гапиришидан бу ерда анчадан бери хизмат қилаётгани билиниб турарди. — Бахтимизга бу ерда улар камчилик экан, бўлмаса қаттиқ отишма бўлиши тайин эди. Энди Тазунга етгунимизча беҳавотир кетсак керак.

Тазун — улар борадиган манзил, тоғ оралиғидаги қишлоқ. Шу ерда шўро аскарларининг қароргоҳи бор.

— Ҳали узоқми? — сўради Темир.

Офицер кулди.

— Нима, кўрқяпсанми?.. Яна бир соатларда етамиз.

— Кўрққанам билан бирон нарса ўзгарармиди, — деди Темир, ўзини дадил тутишга уриниб.

— Тўғри айтасан, бу ерда кўрқувни эсдан чиқариш керак. Очиғи, кўрққан одам эртароқ ўққа дуч келади... Узбекмисан?

— Ҳа, — деди Темир.

— Қаердансан?

— Самарқанддан. Мана бу жўрам Намангандан.

— О, жуда яхши, ҳамюрт эканмиз, менам ўзбекистонлик. Чирчиқдан.

— Қанча бўлди бу ерга келганингизга? — деб сўради Носиржон.

Офицер оғир тин олди.

— Э, сўрама, оғайни, уч йил бўлди. Бир марта отпусага бориб келдим, холос.

Уч йил. Шунча вақт кечаю кундуз жангу жадал, ўқ-олов, хавф-хатар ичида юришининг ўзи бўлмайди.

— Уруш қачон тугар экан, маълум эмасми? — деди Носиржон.

Эндигина бу ерга келган йигитларнинг соддалигини кўриб, ичида кулган Куйбишев ўзини баттар билимдон, ҳамма воқеалардан хабардор тарзда тутди.

— Очиғини айтсам, — деди у гавдасига номуносиб оҳангда салмоқлаб, — ҳали анча давом этади. Душманлар кўп. Энг ёмони, олдий афгон халқи сену мени ёмон кўради. Иложи бўлса битта қолдирмай қириб ташласам, дейди. Биз эса уларга озодлик, эркинлик берамиз, деб жон олиб, жон бериб юрибмиз. Саводсиз халқ-да... Ҳа, майли, бир кунмас бир кун тушуниб етар. Ҳозиргилари бўлмаса, фарзандлари тушунар, балки ўшанда бизга раҳмат айтар... Фақат кўплаб солдатларимиз ҳалок бўлаётгани айтма қилади-да. Инқилоб душманларини биттаям қолдирмай қириб ташламагунимизча бу ердан кетмаймиз.

Офицер мулоҳазалари Темирни ўйлантириб қўйди. Балки афгон халқи шунақа турмушни хоҳлар. Биз нега уларнинг ички ишига аралашимиз керак? Ўзи қандай тузумни, қанақа тартибни истаса шундай яшайверсинди. Эҳтимол бизнинг тузумимиз, бермоқчи бўлган озодлигимиз афгон халқига ёқмас, уларнинг миллий руҳига тўғри келмас. Бўлмаса шунча йилдан бери қанчадан-қанча қурбон бериб курашиб ётармиди... Одамнинг ақли етмайди... Нималар бўляпти ўзи? «Инқилоб душманларини биттаям қолдирмай қириб ташламагунимизча бу ердан кетмаймиз». Нега биз қиришимиз керак уларни? Ахир Савр инқилобини биз қилмадик-ку. Ўзлари инқилоб қипти, ўзлари курашаверсин-да.

Сухбат қизиб, вақт ўтгани ҳам сезилмади. Пешинга яқин манзилга — Тазун қишлоғига етиб келдилар.

Аскарлар тушган макон қирнинг тепасида. Пастда қишлоқлар, бир томонда водий. Кечаси қор ёққан шекилли, ҳаммаёқ лой, соя жойларда қор уюмлари. Тоғлар яғрини оппоқ, қуёш нурида олмос каби ялтираб кўринади. Бу манзаралар Темирга Ургут тоғларини эслатди. У ерда ҳам қиш кунлари худди шунақа манзарани кузатиш мумкин.

Аскарлар кичик-кичик казармаларга бўлиндилар.

— Азим билан Жўракул қаерда қолди экан? — деди Носиржон. — Кобулда қолдирдимикан ёки қайсидир тоғ оралиғига жўнатиб юбордимикан-а? Хат-пат ёзайлик десак адресиниям билмаймиз. Уларни яна кўриш насиб этармикин?

Темир чуқур хўрсиниб қўйди...

II

Тунда Темир, тайёрада тузган режаси бўйича, аввал Маҳмудга хат битди. Афғонистонга келишганини, ота-онаси хавотир олмаслиги учун шундай йўл тутганини Маҳмудга тушунтирди.

«Хўш, энди кимга? Уйга кейинроқ ёзганим маъқул, унганча Маҳмуддан ҳам хат келиб қолади. Икковимизники олдинма-кейин келса ишонарли чиқади... Демак, энди Гавҳарга ёзаман.»

Уни ўйлаши билан Темирнинг дилини ширин бир туйғу қамраб олди. Ажабо, муҳаббатнинг сеҳри шумикан? Икки-уч кундан бери хаёлини тарқ этмаётган асабий таранглик, Кушқадан то бу ерга етиб келгунча гоҳ машина, гоҳ тайёра, гоҳ пиёда йўл юришлар, чарчоғу толиқишлар, уйқусизликлар — ҳаммаси бирдан тарқагандай туюлди, ўзини ҳозиргина муздай анҳорга шўнғиб чиққан одамдай енгил ҳис этди, кайфияти ҳам хушланди. Йўлда келаётиб, умрида биринчи марта автомат отишмаларини кўриб юраги увишган, то хизмат тугагунча шу отишмалар ичида юрамиз шекилли, деб ўйлаган, бу ўйидан очиғи, бирмунча чўчиган эди. Бу кўрқув, бу ҳадик яқин-яқинганча, гарчи уни эсламасликка тиришса-да, кўнглининг аллақарида турганди. Улар ҳам қуёшдан чекинган соялар каби тарқалди — дилида на ҳадик, на чўчиш қолди. Муҳаббат, бу — қуёш! У одамни илитади, йўлини ёритади, гоҳида қиздиради, куйдиради. Муҳаббат қўнган юракда қувват, шиддат, ҳаётга муҳаббат пайдо бўлади. У одамни жасур, ҳеч нарсдан чўчимайдиган, мард қилади. У масофани тан олмайди. Йўқса, Гавҳар қаердаю Темир қаерда ҳозир. Унинг муҳаббати Темир кўнглига қувват, билагига куч, кўзига нур ато этмоқда. Шу топда ундан ботир, ундан мард, ундан-да жасур йигит йўқ оламда.

Темир ширин хаёлларга берилиб ўтираркан, қўлларини орқага қилиб, маза қилиб керишди. Назарида кенг елқалари янада кенгайгандай, бақувват мускуллари тагин-да

бақувватлашгандай туюлди. Фикрларини бир нуқтага жамлаб, оппоқ қоғозга ҳарфларни маржондай тиза бошлади.

«Гавҳар! Менинг муҳаббатим! Соғ-омонмисиз? Сизни қанчалар соғинганимни бил-сайдингиз... Сўз билан ифода қилолмайман. Бу дунёда сиз борлигингиз, сизни менга рўпара қилгани учун Оллоҳ таолога минг бора шукроналар айтаман. Сизни ўйласам кўзимга нур, билагимга куч, дилимга хуш кайфият йўғрилаверади. Бу ердаги ҳар хил бемаъни одағлар, кишини ёш бола сингари қолипга солишлар, асабийликлар — ҳаммаси сизни ўйлаганимда нурга дош беролмаган кўршапалак мисоли кўздан ғойиб бўлади, улар хаёлу дилимни тарк этади, рутубатли қишдан кейин қуёш кўрган одам каби кўнглим равшан тортади. Шу боис сизни қуёшим дейман...»

Гавҳар, жоним! Бугун бу Афғонистонга келдик. Ҳа, азизам, шундай. Хавотир олманг, бизнинг қисмимиз уруш бўлаётган жойлардан анча узоқда. Бу ерда олдиндан хизмат қилаётган йигитларнинг айтишича, Бағлон вилоятининг Тазун деган қишлоғидамиз. Тоғли жойлар. Насиб этса бу ерларга ҳам ўрганиб кетармиз. Туркманистоннинг ададсиз иссиғи, чанг-тўзонлари, аёвсиз изғиринларига чидадик-ку. Одам боласи ҳамма нарсага кўникар экан.

Фақат ўз дард-ҳасратимни тўкиб солдим шекилли, узр. Ўзингиз қалайсиз, соғлигингиз, ўқишлар жойидами, қишлоқдагилар эсон-омонми? Доимо соғ бўлинг, ўқингизда омад тилайман. Тез-тез хат ёзиб турунг, илтимос. Жоним, сиздан яна бир ўтинчим бор. Менинг Афғонистонга келганимни ҳеч кимга айтманг, уйдагиларга мен Венгрияда хизмат қиляпман, деб ёзмоқчиман...»

Хатни ёзиб бўлди, ечиниби ётди. Хаёлидан ҳамон Гавҳар чиқмас, у билан ўтган масъуд дамлар лаззатини қайтадан туйгандек эди. Эҳ, қандай ширин онлар эди. Яна насиб этармикан?

Ухлайин дегани сайин Гавҳар билан кечган суҳбатлар, воқеалар кўз ўнгидан кетмайди, ҳаммаси бир-бир хаёлида жонланаверди.

Бир марта жуда ғалати бўлди. Ўша воқеадан кейин анчагача Гавҳарга кўринишдан уялиб юрди. Уни эслаш Гавҳарга ҳам, Темирга ҳам ёқмас, иккаласи ҳам бир титраб кетар, шу боис уни дера ёдга олмасликка иккови бир-бирига сўз берган эди. Хаёл қизиқ нарса экан-да, ҳозир шу воқеа эсига тушди...

Апрел ойининг охирлари. Санъат саройида кинога тушдилар.

Кинодан чиқишганда қош қорайган, майин ёмғир севалаб турарди. Ўша баҳорда негадир ёмғир кам ёғди. Шунданми, бугунги ёмғир ҳаммага хуш ёқар, у дарахтлар, гуллар, ўт-ўланлар баргидаги чанг-ғуборни ювиб ўтар, ҳаво ёқимли, севишганларни сайр этишга даъват этарди. Бу туйғу Темир билан Гавҳарга ҳам бегона эмасди.

— О-о, ёмғир ёғаяпти-ку, — деди Темир ташқарига чиқиши ҳамоно. — Ҳавони қаранг, Гавҳар, бунчалар хушбўй. Бироз айлансак нима дейсиз?

У Гавҳарга термилди. Гавҳар унга. Қизнинг кулгў ўйнаб турган шўх-шан кўзларида йигитнинг таклифига ризолик аломати акс этиб турарди. Шу боис Темир жавоб кутмай Ўрда томонга бошлади. Гавҳар шамсиясини очди.

— Менга беринг, — деди Темир қизнинг кўлидан шамсияни оларкан.

Шамсия айвончаси тагида ёмғирдан бекиниш учун улар бир-бирига тиқилиб борар, йигит анча бўйчан бўлгани боис, шамсия қиздан анча юқорида кўринар эди.

— Яхшиям зонтик олганим...

У, йигит томонга юзини бурган кўйи, нигоҳини юқорига — Темирнинг кўзлари томон йўналтирди. Йигит эса аксинча, жиндай энгашиган ҳолда, унинг кўзларига қаради. Шунда қизнинг шундоқ ҳам қоп-қора, дид билан тортилган нозик, билинар-билинимас сурма туфайли тагинда қорароқ кўринган кўзлари ёмғир томчиларини ёриб ўтаётган электр нурида чарақлаб кетди. Йигит ўзини тиёлмади — чаросдек ялтираб турган кўзларига лабини босганини ўзи ҳам, қиз ҳам сезмай қолди. Қиз бирдан ўзини орқага тортиди.

— Ҳей, қароқчи, нима қиляпсиз? Уялмайсизми, катта кўчада...

Назарида юзлари қизариб кетди Темирнинг. Узини қўлга олиб ҳазиллашди:

— Ошинг ҳалол бўлса — кўчада ич, дейдилар.

— Аввал ҳалоллаб олинг, — Гавҳар ҳам ҳазилга ҳазил билан жавоб берди.

Қизнинг топқирлиги, ҳозиржавоблигига Темир қойил қолди.

— Бопладингиз... Тан бердим, — деди ноилоҳ.

Анҳорга яқинлашиб қолдилар. Иккови ҳам гўё олдиндан келишиб қўйгандай, Анҳор ёқалаб, «Пахтакор» стадиони томон юрди. Ёмғир ҳамон ўша кўйда — майдалаб ёғар, йўллар аллақачон ҳўл бўлиб улгурган, майда-чуйда чуқурларда пайдо бўлган ҳалқобчалар чироқ ёғдусида ялтираб кўринар эди.

Стадион панжаралари кўринди.

— Темир ака, — деди Гавҳар, — бир таклиф бор.

— Марҳамат.

— Шундоқ айланиб Гагарин паркига ўтсак. У ерда сиренлар бор, роса гуллаган бўлса керак. Оламит.

— Сиренни яхши кўрасизми?

— Жудаям.

— Бўпти, олганимиз бўлсин.

Кўприкдан айланиб, Гагарин боғи томонга юрдилар. Бу пайтда ёмғир тинган, боғ ичи чироқлар ёруғида гўзал кўринарди. Арчалар сутга чайилган қизлар каби тиниқ-тиниқ, гўзал, кўзни қувнатади. Ҳув наридаги бир туп настарин чамандай очилипти. Унинг нафармон гуллари кўзни қамаштиради.

— Ана, — деди Гавҳар ёш боладай севиниб.

— Ҳозир оламиз...

Темир шундай деб шамсияни Гавҳарга узатди-да, ўзи жадал юриб кетди. Бориб настарин гулларидан уза бошлади. Ҳаш-паш дегунча бир қучоқ бўлди. Унгача қиз ҳам етиб борди.

— Мана сенга олам-олам гул,

Этагингга тўлганича ол, ол.

Темирнинг ҳазилидан қиз мириқиб кулди. Сўнгра шеърнинг давомини айтди:

— Бунда толе ҳар нарсдан мўл,

То ўлгунча шу ўлкада қол, қол...

Энди иккови барабар кулди. Уларнинг шодон кулгуси дов-дарахтлар, ям-яшил арчалар, салом бераётган келинчак мисоли эгилиб ётган настаринлар бағрига сингиб кетди.

Қиз гулларни тўйиб-тўйиб ҳидлади:

— Жуда яхши кўраман-да сиренни. Буни ранги айниқса ёқади менга.

— Демак, нафармон рангни ёқтираркансиз-да?

— Ҳа, — деди қиз яна гулларни ҳидлаб, — қизилданам, оқданам — ҳаммасидан кўра нафармон рангни яхши кўраман.

Шундагина Темир қизнинг устидаги кўйлак ҳам нафармон рангдалигига эътибор берди.

— Сезилиб турипти, — деди Темир муғомбирона оҳангда.

— Қаёқдан? — ажаблани содда қиз.

— Кўйлагингиздан.

Қиз устидаги кўйлагига, гўё ўзи энди кўраётгандай, энгашиб қаради. Чиндан бугун қайси кўйлагини кийиб чиққани ёдиди йўқ, атайлаб шундай қилмаган, тасодифан тўғри келиб қолган эди.

— Жуда синчков экансиз-ку.

Темир сир бой бермади.

— Ҳа, энди девор бўлмаса кўчани кўрамыз.

— Сиздан эҳтиёт бўлиш керакка ўхшайди.

Темир қизнинг елкаларидан ушлади. Кўзларига термилди. Қиз ҳам термилди. Нигоҳлар бир-бирига яқинлаша бошлади. Яна, яна, яна... Лаблар қовушдилар. Иккови ям бу дунёда йўқ эди гўё, арши аълога чиқиб кетишганди. Қани бу онлар тугамаса, давом этаверса, этаверса...

Ногоҳ чалинган ҳуштак овози уларни шувиллатиб «ерга» туширди. Темир ялт этиб овоз келган томонга қаради. Қўлига қизил латга боғлаган икки йигит турарди. Икковининг ҳам сочлари ўсиб кетган, яқин ўртада тароқ кўрмаган, қўлидаги қизил лентани ҳисобга олмаса кўчадаги безорилардан сира фарқи йўқ.

— Нима керак сизларга? — деди Темир ўзини дадил тутиб.

— Нега бу ерда ўпишяпсизлар?

— Нима ишларинг бор?!

— Бу ерда бунақа иш билан шуғулланиш мумкин эмас. Штраф тўлайсан, бўлмасам милицияга олиб кетамиз.

Темирнинг ғазаби кўзиди. Қўлини Гавҳарнинг елкасидан олди-да, йигитларга яқин борди. Товушини бироз пасайтириб, қаҳр ила деди:

— Уялмайсизларми шу гапни гапиргани. Кўрдиларинг-ку ахир, ҳеч нарса қилганимиз йўқ.

«Посбонлар»нинг бир туки қимирламади. Ўша безрайган кўйи:

— Штраф тўлайсан, бўлмаса олиб кетамиз, — деди.

Ҳозир иккаласини милиция машинасида олиб кетадигандек, Гавҳар хавотирлана бошлади. Худо кўрсатмасин, шармандалик-ку бу.

У югуриб Темирнинг олдига борди.

— Темир ака, жон Темир ака, булар билан тортишманг, беринг шу штрафини. Мана, мендаям бор озроқ пул, — деб сумкасини титкилай бошлади.

Темир Гавҳарнинг қўлини ушлади.

— Кўйинг, сумкани ёпинг. Ҳозир ўзим тинчитаман.

«Посбонлар» Гавҳарнинг гапини эшитмаган бўлса-да, ҳаракатларидан мақсадини англади. Айни вақтда Темир ҳам уларнинг ниятини билди, дружиначиларга заррача алоқаси йўқлигини пайқади. Бироқ ҳозир бу ярамаслар билан ади-бади айтишиб ўтиришдан фойда йўқлигига кўзи етди. Эҳтимол, нарироқда бошқа шериклари пойлаб тургандир. Темир чўнтагига қўл солди-да, чиққан пулни узатди. «Посбонлар»дан бири пулни чироқ ёруғига тутиб санади.

— Бу кам, — деди Темирга яқинлашиб.

— Сенлардан қарзим борми? Олавер-да, борини.

Гавҳар яна Темирга ялина бошлади:

— Темир ака, мени пулимниям беринг, тезроқ кетайлик бу ердан.

Темир гўё унинг гапини эшитмаган сингари яна чўнтагига қўл солди. Қолган ҳамма пулини берди. Бояги йигит яна чироқ ёруғига тутди, гўё қарзини санаб олаётгандай:

— Аслида буям кам, — деди, пулни чўнтагига соларкан, — лекин сенга раҳм қилдик. Энди бу ердан туёгингни шиқиллат.

Темир ниҳоятда эзилди. иккита безорининг олдида ожиз қолганидан эзилди. Тирикчилик ўтказишининг бошқа йўлини топса бўлмасмиди бу ярамаслар...

Унинг оёқлари зилдай, гўё кўтариб босишга қийналади. Тилига сўз келмайди, миқ этмай бормоқда. Нима ҳам десин?

Боғдан чиқиб трамвай бекати томон юришди.

— Мени кечиринг, Темир ака, — деди Гавҳар охири жимликни бузиб. — Ҳаммасига мен айбдорман.

— Нимага сиз айбдор бўласиз?

— Сирен олайлик, деб мен бошладим-ку бу ёққа.

— Хўш, келсак нима бўпти? Сирен олсак нима бўпти? Ахир ҳамма келадиган, айланадиган жой-ку. Боғ нима учун керак бўлмаса?.. Ярамаслар...

Иккови ҳам жим кетишди. Такси-пакси тўхтатай деса, аҳвол бунақа. Аммо шу ҳолда трамвай гутиш, Гавҳарнинг ётоқхонасигача трамвайда лиқиллаб бориш, кейин ўзининг кулбасига кетиш — эҳ-ҳе, осонми... Гавҳар унинг кўнглидан кечаётган гапларни сезгандек сўз қотди:

— Юринг, Темир ака, ҳув наридан биронта такси тўхтатамиз. Трамвай қачо-он келади.

Темир индамади, миқ этмай Гавҳарга эргашди...

Бу воқеадан анчагача руҳан эзилиб, Гавҳарнинг олдида хижолат чекиб юрди...

Ҳозир шуни эслаб ётаркан, ўзича жилмайди: «Ғалати ҳодисалару тасодифларга тўла экан-да бу дунё!..»

III

«Вой-дод, ўлдим» деган чинқириқдан чўчиб уйғонди Темир. Сапчиб туриб қараса, Носиржон полда чўзилиб ётибди. Қотмадан келган новча йигит икки қўлини белига тираб, унинг тепасида турибди. Темир билди, демак, «қария»лар ўз ҳунарини бошлабди. Қони қайнаб кетди. Югуриб бориб бояги йигитнинг қулоғи аралаш чаккасига бир шапалоқ туширди. У бу зарбани кутмаган бўлса керак, гандираклаб кетди, аммо йиқилмади. Темирнинг башараси ваҳшиёна тус олган эди, буни Новча кўрди, кўрди-ю, ўзини ниҳоятда вазмин тутди. Аввалига Темирга еб кўйгудек бўлиб тикилди. Сўнгра ўша аллозда Темирга яқинлаша бошлади. Темир ўзини чоғлаб, калтакка чап беришни мўлжаллаб турди. Новча бир оғиз ҳам гапирмади-да, Темирнинг киндигини мўлжаллаб мушт туширди. Темир эпчиллик билан икки қўлини киндиги устига кўйиб улгурган эди. Новчанинг гурзидай мушти унинг қўлига тегди. Очиги, Темирнинг қўллари синиб кетгудай зирқиради.

— Тузуксан-ку, биродар, — деди Новча айёрона илжайиб. — Уришишга уста экансан, балли, азамат. Ҳали бир синашамиз. Маъкулми?

Темир бироз букчайган қўйи навбатдаги зарбага тайёрланиб турди. Ҳар қалай бу ярамас калтак еб индамай кетавермаса керак. Томошабинлар — Новчанинг югурдаклари ётган жойларида Новчага пишанг беришяпти. Новча Темирга яқинроқ келди, гўё ҳозир босиб, янчиб кетадигандай. Темир тишини тишига босиб жойидан жилмади, қаеригадир қаттиқ зарба тушишини кутди. Новча калтакдай узун қўлини Темирнинг елкасига қарс этказиб ташлади. Унинг елкаси, елкаси орқали бутун танаси зирқираб кетди.

— Ол қўлингни! — Темирнинг овози қаҳрли чиқди.

Новча яна иршайди, бу билан «олмасам нима келарди қўлингдан» демоқчи бўлди. Темирнинг иззат-нафси чидамади. Новчанинг кўприк сингари чўзилиб турган қўлига кафтининг қирраси билан қаттиқ урди. Кутилмаган бу калатакдан Новчанинг қўли узилиб тушгудек бўлди. «Иҳ-м», деб инграб юборганини ўзиям сезмай қолди. Чап қўли билан ўнг қўлининг зарба еган жойини ушлади.

— Каратэчиман де... Кўрамиз...

Темир ростданам каратэни унча-мунча биларди. Раҳматулла деган йигитнинг машқларига қатнаган: айрим усулларни ўзлаштириб олган эди. Ҳозир шу асқотди. «Ҳеч бўлмаса ўларингни ҳимоя қилишни ўрганинглар», деб бақириб ётарди Раҳматулла бечора. Тўғри айтар экан.

Новча гапини тугатар-тугатмас Темирнинг чаккасига шапалоқ туширди...

Иккови роса келтаклашди. Биров на ёрдам беради, на ажратиб қўяди. Уришиб чарчаган жўжаҳурозлардай икковиям ҳолдан тойди. Новча сиртдан сир бой бермасида, ботинан Темирга қойил қолди. Сал нафасини ростлагач, Темир Новчага деди:

— Нега урасан буни?

Новча ҳамон пинагини бўзмай, ғоят хотиржам оҳангда, сўзларни тишлари орасидан чиқариб гапирди:

— Сенга ким кўйипти бу ишларга аралашини. Яна бурнингни суқсанг, ўзингдан кўр... Бу гал аядим... Мен бу ернинг шефиман. Кимки менинг айтганимни қилмаса — ҳолига вой!

Олдиндан хизмат қилаётганларнинг бариси Новчанинг оғзига термилиб турар, унинг буйруғисиз ҳеч ким ҳеч ишни қилмасди. Ҳозир Темир билан бўлган олишувда улардан биронтаси аралашмаганига сабаб ҳам Новчанинг ишораси бўлмагани эди.

Аслида Новчанинг одати шундай: янги келган йигитларга (кўнгли тусаганига) бирон иш буюради. Индамай бажарса — бажарди, бажармаса уради. Бордию уям қаршилиқ кўрсатса ҳолдан тойгунча уришади. Битта мардлиги — биринчи тўқнашувда бошқаларни ёрдамга чақирмайди, ўзи яккама-якка олишади. Рақибни ўзи билан тенг ёки кучлироқ чиқса унга бошқа тегмайди, иш буюрмайди, иложи борича у билан яқинлашишга интилади. Ўзининг ибораси билан айтганда «шайқаси»га қўшиб олади. Унга ён бермай, «шайқаси»га қўшилмай, яна у билан уришиш ниятида бўлса, у ҳолда беш-олти болага айтиб тавбасига таянтиради.

Бугунги олишув Новча учун қутилмаган ҳодиса эди. Боси, рақибининг ўзи эмас, унинг дўсти Новчага қарши чиққан эди. Аслида-ку, бундай ҳолда иккаласиниям оғзи-бурнини қонга тўлдирарди. Темир билан калтаклашиш эса тўғриси, осон бўлмади. Бироқ Новча обрўни беришни истамайди.

У секин бориб каравотига чўзилди. Ётган жойидан Носиржонга қаради. Унга айтган ишини қилдириши керак. Акс ҳолда мазаси қочади. Айни чокда Темирни чуқурроқ синамоқ ниятида, — қани, яна дўстининг ёнини оладими-йўқми, — ётган жойидан бамайлихотир, гўё ҳеч нарса бўлмагандай, Носиржонга ўшқирди:

— Қани, ўрнингдан туриб мен айтган ишни қил-чи!

Носиржон бир Новчага, бир Темирга жавдираб қаради.

— Тур ўрнингдан деяпман! Эшитмаёпсанми?!

Ноилож Носиржон ирғиб турди-да, эшик олдида ётган пол латтани олди.

— Зудлик билан арт полни. Агар чала бўлса, бошқатдан ювасан, — деди Новча.

Армиядаги тартибсизликлар, «эски» аскарлар билан янги келганлар ўртасидаги жанжаллар хусусида Темир кўп эшитган эди. Туркманистонга келиб тушишгандаёқ шундай тўполонларни кутганди. Лекин у ерда бу хил машмашалар бўлмаган, сабаби — «эски»лар деярли йўқ эди.

Носиржон полни арта бошлади. Темир нима дейишни, нима қилишни билмай боши қотди. Яна аралашай деса, ҳозир ўзи бўлганича бўлди. Яна калтак ейишга тоби йўқ. Буларнинг қазармасида асосан олдин келган йигитлар, Темирлар билан келган ўн-ўн беш чоғли аскарлар бор, холос. Бирон нима дейин деса, тайинки, энди ҳаммаси Новчанинг ёнини олади. Бўлмаса ҳозирги тўполонни булар ҳаммаси кўриб турипти. «Қани, уч-тўрт кун қарайлик. Ким қандайлигини билайлик. Шунга қараб иш қиламиз».

Нонуштадан кейин Темир аввалдан хизмат қилаётган бир рус йигити билан қазармадан беш юз метрлар чамаси наридаги постга жўнади. Бу ердан иккита темир қувур ўтаркан. Рус йигитнинг айтишича, қувурларнинг биридан саярка, иккинчисидан керосин оқади. У Ҳайратондан Кобулга қараб ўтган. Уларнинг вазифаси ана шу қувурларни қўриқлаш, токи душманлар келиб портлатиб кетмасин. Навбатчиликни ўтаб бўлгач, деярли бошқа иш йўқ. Биринчи куни Темир шериги билан танишиб олди. Унинг оти Серёжа, ўзи рязанлик экан. У ёқдан, бу ёқдан гаплашиши, унинг бу ерга келганига бир йил бўпти. Анча-мунча очиқ, шалдур-шулдур йигит экани муомаласидан билиниб турипти. Ўзини катта тутмас, бўлаётган воқеалардан норози кайфиятда сўзлар эди. Шу жиҳатлари билан у Темирга ёқиб қолди.

— Новча билан кўп ади-бади айтишиб ўтирманглар, — деди Серёжа. — Унинг қўлидан ҳар иш келади. Командирлар ҳам индамайди унга. Икки ойча бурун бир бола айтганини қилмаган эди, ёмон дўппослади. Бечоранинг жигари эзилган экан чоғи, касалхонада бир ойча ётиб ўлди. Сариқ касал билан оғриган экан, ўтиб кетипти, шундан ўлди, деб тобутини жўнатишди.—Серёжа чуқур тин олди. — Ҳамма билади уни...

Орага сукунат кўкди. Икковиям ўз хаёли билан банд. Ҳайратон тарафдан тайёранинг қулоқни қоматга келтирувчи чинқориғи эшитилди. Темир осмонга — тайёрага қаради.

— Қараганинг билан кўролмайсан барибир, — деди Серёжа нигоҳини бир нуқтадан узмай. Унинг бамайлихотир ўтиришидан бундай овозларни эшитавериб, қулоқлари ўрганиб қолгани сезилиб турарди. — Ҳар куни бир неча марта ўтади.

Суҳбат яна узилди.

— Хизматнинг охиригача шу ерда бўламмизмикан ё бошқа жойгайм жўнатармикан? — деб сўради Темир бироздан сўнг.

— Билиб бўлмайди, — деди Серёжа. — Бизни бир йилдан бери қимирлатгани йўқ. Аммо биздан кейин келган болаларни икки-уч ойдан кейин бошқа ёққа олиб кетди. Қаёққа — ҳеч ким билмайди... Пешонангда борини кўраверасан, оғайни.

— Афғонлар биланам гаплашасиларми?

— Ҳа, — деди Серёжа, — қишда кам келади, баҳорда улар мана бу ерларга, — пастликдаги водийни кўрсатди, — экин экишади. Ёзда шоли экади, уни йиғиштиргандан кейин бугдой экади. Ўша пайтларда келишади олдимишга. Гапларига кўп тушунмаймиз. Ўзбек, тожик болалар гаплашишади. Тилларинг яқин шекилли?

— Қайси миллатлигига қараб-да. Агар ўзбеклар, туркманлар бўлса биз гаплаша-шимиз мумкин. Бошқаларининг тилига тожиклар тушунади.

— Афғонлар биздан келиб чек алмаштиради. Улардан олган пулимизга шахсий дўконлардан у-бу нарса харид қиламиз. Афғонлар эса бизнинг чекимизга қисмлардаги магазинлардан савдо қиладилар.

— Бизларни ёқтирмаса керак-а, Серёжа, нима дединг?

Серёжа маънодор кулди.

— Мени синамоқчимисан?

— Нега энди? Ғалати-я саволинг...

Серёжа кескин гапирди.

— Бўлмаса шунақа савол берасанми? Ким остонасига милтиқ кўтариб келган одамни ёқтиради? Бекорга тўда-тўда бўлиб олиб курашяптими бизларга қарши?

— Улар бизга эмас, инқилобчиларга қарши курашяпти-ку.

Серёжанинг жаҳли чиқди:

— Ё ўлғудай гўлсан, ёки аҳмоқсан. Ахир биз киммиз инқилобчилар бўлмай? Улар ўзлариникидан кўра бизларни ёмон кўрадилар. Босқинчи булар, деб қарайди бизга.

Серёжанинг мулоҳазалари Темирни ўйга толдириди. «Бунинг қарашлари бўлакча-ку. Астойдил айтяптими ёки мени кавлаяптими?» Ҳарҳолда Темир фикрини очиқ айтмади, синамаган отнинг сиртидан ўтма, деганлар, ҳали буни яхши билмаса, бироз кузатсин-чи... Хаёл сурганча жим қолди. Сўнгра суҳбат маромини бошқа томонга бурди...

Бир кун икки овқатдан сўнгра, Новча Носиржон олдига келди; важоҳати ёмон эди. «Яна нима бало бўлди экан», деб турипти Темир.

Новча Носиржоннинг иягига кафтини қўйди-да, жаҳл билан деди:

— Менга қара, эй, сотқин, командирга бориб айтадиган бўлсанг, ўттиз икки тишингни қоқиб, чақимчилик қилган тилингни узиб оламан. Билдингми? — бурчакла турган этигини кўрсатди. — Қани, дарров этигини тозалла, мойлаб қўй-чи!

Носиржон индамай унинг буйругини бажара бошлади. Темир кузатиб турибди, аммо нима қиларини билмайди. Новча ҳар замон Темирга кўз қирини ташлаб қўяди. Бошқа болалар ҳам бор, лекин ҳамма жим. Серёжа зимдан Темирга қаради. Унинг қарашидан «мен нима дедим, кўрдингми, қўй, аралашма», деган маънони ўқди.

Новча қаравотига бориб чўзилди, кўзи Носиржонда. У этикни яхшилаб артди, кейин чўтка билан мойлади, орқасидан духоба латта билан роса ишқалаб ялтиратди. Бўлдим, дегандек. Новчага тикилди.

— Энди пайтавани ол, — деди Новча ётган жойидан. Носиржон пайтавани олди. — Ҳидлаб кўр. Яқинроқ об кел бурнингга. — Носиржон узокроқдан ҳидлади. Новча дўқ урди. — Яқинроқ опке деяпман.

Новчанинг шериклари хахолаб кулади. Носиржон сариқ эмасми, қип-қизариб кетди. Серёжанинг гапини Темирдан эшитган эмасми, кўз ўнгига жигари эзилиб ўлган бола келади.

— Ҳиди борми?

Новчанинг саволига Носиржон калласини ирғаб жавоб берди.

— Дарров ташқарига об чиқиб яхшилаб ювиб кел. Ҳидлаб кўрасан, агар ҳиди қолса, бошқатдан ювасан. Тушундингми?

Носиржон бош эгиб чиқиб кетди.

— Чақимчилик қилганинг жазоси шу. — Сўнгра Новча Темирга қарата деди: — Ҳу, полвон, земляингни тарафини олмайсанми, бор унга ёрдамлаш ичинг ачиса.

Темир билдики, Новча атайлаб унинг жаҳлини кўзгатмоқчи, жанжални Темир бош-лашини кутяпти. Кейин шерикларига айтиб уни ўласи қилиб урдирмоқчи. Шу билан ўчини олмоқчи. Унинг аҳмоқона ниятини амалга ошириш учун имкон бермаслик керак.

Темирнинг виждони қайнаб кетди, унинг гаплари алам қилди, ундан кўра ургани, қалтаклагани авло эди. Лекин чидамай иложи йўқ, бу ернинг ана шунақа «тартибла-ри» бор, ўлсангам-қолсангам чидашга мажбурсан. Учакишсанг — баттар бўлади.

Ярим соатлардан кейин ювилган пайтавани кўтариб Носиржон кирди. У совуқдан дир-дир титраб, қўллари қовушмас эди.

— Марат, — деди Новча. Унинг рўпарасида ётган жимитдайгина йигит ирғиб турди ўрнидан. — Текшириб кўр-чи, тоза ювиптими-йўқми?

Марат Носиржоннинг олдига келди-да, пайтаванинг у ёғ-бу ёғини ағдартириб кўрди. Тоза ювилганига ишонч ҳосил қилди чоғи, у генералга ҳисоб берган каби гоз туриб: «Ҳаммаси жойида, шеф!» — деди.

Новча Носиржон томон қўлини бигиз қилиб, Маратдан сўради:

— Бунинг кийимлари тўғри келадими сенга?

Марат оғзи қулогига етиб, бош ирғади.

— Пайтавани еч ёнига осгин-да, ҳамма кийимингни бунга келтириб бер.

Носиржон нега дегандек гарангсиб қолди.

— Эшитмадингми гапимни, — деди Новча. — Ёки тушунмадингми? Сен бунинг эски кийимларини оласан. Сенга бўлаверади.

Носиржон Новчанинг буйруқларини бекаму кўст бажарди. Бундан Темирнинг гаши келар, бироқ тишини тишига босишдан, бу ҳолатни кўрмай деб кўзини юмиб ётишдан ўзга чораси йўқ эди. «Ҳай, Носиржон, Носиржон-а, командирга чақиб нима қилар эдинг-а. Серёжанинг гапларини айтдим-а, шундаям кулофингга кирмапти-да. Командирга айтиб тузатиш мумкин бўлса ҳалигача тузатишмасмиди... Бунақалар билан ўчакишиб ким обрўй топарди... Ҳе, тавба-тавба...»

Тўртинчи боб

I

Темир Боғи Усмондаги туман касалхонасига борди. Дарвозадан кириши билан ўздан икки синф юқори ўқиган — ҳамсоя қишлоқлик Сафар деган йигитни учратди. У қайсидир ташкилотда ишлашини Темир эшитган, аммо анчадан бери кўрмаган эди. У Темирга шундай қаради-ю, тўхтади.

— Темирмисан?

Сафар қулочини ёзди ва унинг чап қўли тирсагидан йўқлигини кўрди. Барибир қулочини туширмади, келиб Темирни кучоқлади, юзларидан ўпди. Темирнинг бурнига гуп этиб ароқ ҳиди урилди.

— Қайларда юрибсан, жўра? Минг йилдан бери кўринмайсан? Бир ўқишда деб эшитаман, бир армияда дейишади.

— Ҳа, ўқишда эдим, кейин армияга кетдим. Яқинда келдим.

— Афғонистонда бўлдингми? — деди қўлига ишора қилиб. — Бу ерда нима қилиб юрибсан?

— Дўхтирга келяпман, бир кўриб қўйсин.

— Уқ тегдим, э, бечора, ёмон бўпти-да. Холиқ акаям тоза хафа бўлгандир... Менга қара, сен дўхтирга кириб чиқ, мен дарвозада кутиб тураман. Бир отамлашайлик. Шунча жойларга бориб кепсан.

Сафарнинг кайфи анчагина. Ҳозир бу билан бирон жойга борса кечгача эзилиб қоп кетиши аниқ. Қандай қилиб қутулса экан? Темир иккиланиб қолди. Унга сари Сафар бидирлашини қўймайди.

— Нимага ўланасан? Афғонистонга бориб душманларга қарши курашиб келган одам решитилни бўлади-да.

— Тўғриси, Сафар ака, тез уйга қайтишим керак, — деди Темир бошқа баҳона тополмай. — Меҳмон келмоқчи эди.

Сафар қўл силтади.

— Қўйсанг-чи шундайча гапларди, жўра. Неччи йилдан бери энди кўряпман сени...

— Сафар ака...

Темирнинг гапи оғзида қолди.

— Сени отанг бундайча мижғовмас-ку, сен кимга ўхшадинг-а? Ахир мен кеча ҳўкизбоқар кўрдим. Янганг шу ерда, ҳозир хабар олиб келяпман. Шу хурсандчиликка бирпас ўтирмайсанми? Мунча ўзингди лаълига сома-да.

Темир кулди:

— Оббо, Сафар ака-эй, бу нима деганингиз?

— Ҳа, бўлмаса юр-да ахир.

— Мен қачон қираман дўхтирга, у қачон кўради, қачон чиқаман. Шунча кутиб ўтирасизми ишдан қолиб?

— Кечгачаям қарайман керак бўлса. Бор, тезроқ кириб чиқ.

Темир ноилож қолди. Жарроҳлик бўлими томон юраркан, ўйлаб кетди. «Қаердан учради бу одам. Ҳали тоза бошни қотирса кераг-ов. Ортиқча гапирсанг, бошқача тушунса, нима қилиш мумкин...»

Жарроҳ Темирнинг қўлини аввал ўзи кўрди, кейин рентгенга солди.

— Ҳаммаси жойида, иним, — деди кекса жарроҳ. — Ярангиз битган. Оғриганининг сабаби енгил кийингансиз — салқин таъсир этган. Иссиқроқ кийиниб, эҳтиёт қилиб туринг. Худо хоҳласа, билинмай кетади. — Врач Темирга маънодор термилди. Темир, нима демоқчи бу киши, бир сир бору айтолмаяптими, деган хавотир билан унга жавдирди. — Иним, — сўзида давом этди врач вазмин оҳангда, — албатта бу иш яхши бўмапти. Аммо шунисигаям шукур қилсангиз арзийди... Ҳали ёшсиз, бундай юришдан кўра протез қўл қўйдирсангиз қалай бўларкин?.. Хоҳласангиз мен ёрдам бераман. Танишларим бор...

Врачнинг бу таклифи институтдаги бир қўли протез домлани ёдига туширди. Кечатидай эсида, биринчи марта кўрганида юраги шувиллаб кетган, кўзига жуда хунук, совуқ кўринган эди.

Шуни эслаб, бу таклифни қабул қилолмади. Чўлоқми, қинғирми — Худонинг бергани, яшириб бўлармиди.

Фикрини врачга очиқ-ошкор айтмади. У бечора астойдил, самимий таклиф қилаётганда бирдан юзига уриш инсофдан эмас.

— Майли, домла, мен бир ўйлаб кўрай.
— Бўпти, иним, тортинмай келаверинг. Ҳар қанча ёрдам бўлса мен тайёрман. У ерда менинг жўраларим бор, бир оғиз хат ёзиб берсам — тамом.

Темир врачга хайрлашмоқ учун қўл узатди.

Ҳовлига чиқиб дарвоза томон йўналаркан, ўйлади: «Сафар ака жўнаб қолгандир. Боя кайф билан айтди-қўйди-да».

Йўқ, Темир янглишган эди. Сафар дарвоза олдида қоровуллар билан чой ичиб, лақиллашиб ўтирарди. Темир узоқдан кўриниши билан сапчиб рўпарасига чиқди.

— Хўш, нима деди дўхтир? — деб сўради Сафар Темир яқинлашгач.

— Ҳаммаси жойида, сал иссиқроқ кийининг, деди.

— Унда зўракан. Энди кетдик. Норқул аканинг олдига бориб тўртта гап қилайлик.

Сафар чўгдай ёниб турган қип-қизил янги «Жигули»нинг эшигини очди. Машина касалхона йўлагидан катта йўлга чиқди-да, ўнгга — Ургут тарафга бурилди.

— Норқул акани танийсанми? Жуда ажойиб одам-да.

Темир танимайман ишорасини билдирди. Сафар машина ғаладонидан сигарет олиб тутатди.

— «Чинор» рестаранида буфетчи. Хўп жўравоз одам, аслида уни жўравоз эмас, хўроз десаям бўлади.

Сафар машинани тўғри ресторан ҳовлисига ҳайдаб кирди.

Ичкаридан йўғон гавдали, кўринишидан самимияти, очиқ кўнгиллиги билиниб турган қора мағиз юзли киши чиқди.

— Ассалому алайкум, — деди бояги одам.

— Норқул ака, бу киши Темирбек, ажойиб йигит. Яна денг «афғон»чилардан. Хўш... Манави тутти таги жа маза-да.

Норқул ака аввал Сафар билан, кейин Темир билан кўришди.

— Хўш кебсила, келингла, келингла. Анчадан бери кўринмайсиз, Сафарбой.

— Э, ака, иш кўп...

Иккови кулишди.

Норқул ака тутнинг қалин соясида стол қўйиб, дастурхон ёзди. Бир зумда стол турли ноз-неъматларга тўлди.

— Нима овқат кетирсин?

— Бу укам Афғонистонда душманлар билан қурашавериб, илиги анча пучайиб қолган, бир товоқ суяк об келинг, ака! — деди Сафар ва Темирга қаради. — Темирбек, қайсинидан ичасан, оқми, қизилми?

— Мен ичмайман, — деди Темир хижолат тортиб.

— Ундай гапди қўйсанг-чи, тортинмай айтавер кўнглинг тусаганини. Бу ерга келиб ичмай кетиш — гуноҳ.

Гапга Норқул ака аралашди:

— Сафарбой, ургутликларга мос иш қилинг. Сиз чой қўйиб туринг, бу ёғини ўзим боплайман.

— Яшанг, Норқул ака.

Улар бир пиёладан чой ичиб бўлар-бўлмас, дастурхонга иккита минерал сув, битта ароқ, битта «Самарқанд» коньяги, бир графинда чалоб келди.

— Ўзингизм ўтиринг, Норқул ака, — деди Сафар.

— Сизлар баҳузур олаверинглар, у ёқда одамлар қараб турипти.

— Меҳмонди хурмати учун бизминан биттадан олинг, кейин майли, индамаймиз.

Сафар ўзи билан Норқул акага ароқ, Темирга коньяк қўйди.

— Темирбек коньяк ичади. Ҳозир қўлини дўхтирга кўрсатиб чиқди. Иссиқроқ кийининг, иссиқ тутинг, депти. Коньяк иссиқлик-да, фойда қилади. Қани, Норқул ака, шу укамиз аждаҳонинг оғзидан эсон-омон қайтиб келгани учун олайлик.

Олишди. Дастурхончи жувон катта лаганда пайлари лиқиллаб турган йирик-йирик суяқларни бостириб келди.

— Темирбек, бу овқатни суяк дейдилар. — Хорижликларга тушунтираётгандай гап бошлади Сафар. — Илиги, пайлари ҳилвираб пишган. Буни еган одам ҳамма томондан бақувват бўлади. — Норқул ака кулиб қўйди. — Биз тез-тез шу ерга келиб Норқул ака билан суяк еб турамыз. Шунинг учун янгангиз доим ўғил тугади-да.

Ҳаммаси баравар кулиб юборди. Норқул ака серпай бир суякни олиб Темирнинг ликопчасига қўйди.

— Қани, меҳмон, олинг овқатдан, совумасин.

Сафар яна қадаҳларни тўлдирди. Норқул ака ўрнидан турди.

— Энди манга рухсат.

— Бундай ўтиринг, битта гап бор. Кейин турасиз. Кеча мен ўғил кўрдим, бу учинчиси.

— Э, шундайми? — деди Норқул ака. — Муборак бўлсин. Айтмайсизам, Сафарбой.

— Мана келдик-ку айтгани. Шу ўғилчамиз катта йигит бўлиши учун битта ола-сизми-йўқми?

Норқул ака қадаҳга узалди.

— Бундай гаплар учун олмай иложимиз борми? Ўғилчангизни Худо умри билан, ризқи билан берган бўлсин.

Ичишди. Норкул ака минерал сув ҳўплаб, бошқа газак қилмай жойидан кўзгалди.

— Энди сила бахўзур ўттиринглар. Мани одамла кутиб қолдила.

— Ҳар замон келиб тулинг-да, Норкул ака.

— Хўп бўлади. Нима керак бўлса Любага айтаверинг, топиб келади.

Норкул ака туриб кетгач, гоҳ уни, гоҳ буни баҳона қилиб, иккови анчагина тортди. Люба овқатни тез-тез янгилаб турди.

— Темирбек, — деди Сафар сигарет тутатиб, — Афғонистонда хизмат қилиш даҳшатдир-а?

— Нимасини айтасиз, Сафар ака. Одамларди қирилиб кетаётганини кўриш осонми?

— Сенам ўлдирдингми? Ваҳшийлардан қанчасини ер тишлатдинг?

Темир галати бўлиб кетди, ранги оқарди, назарида кўзлари йириклашиб, ўйнаб, асабий тусга кирди. У барча саволга жавоб беришга тайёр. Аммо «Одам ўлдирдингми?» деган саволни эшитса юраги ўйнаб, қони қайнаб кетади. Ўлдирган! Нима қилсин эди бошқа! Ўзга чораси, йўли бўлмаса!

Бейхитёр сигаретага кўл чўзди. Сафар анча ичганига қарамай Темирнинг аҳволини англади. Шу боис саволини бошқа қайтармади. Сигаретни бурқиратганча Темирга термилди. У сигаретни оғзига кўйиши билан гугурт ёқиб тутди. Темир сигарет тортаркан, кўли титраб кетди. Кўзларини бир нуқтага тикди, узоқ тикди... Бир маҳал Сафар унинг кўзларида ёш кўрди. Темирнинг овози чиқмас, аксинча, оғзидан буруқсиб тутун чиқар, кўзларидан эса жимирлаб ёш оқарди. Сафар нима қиларини билмай қолди. Унинг дардини янгилаб кўйганини сезди.

— Мени кечир, жўра, — деди базўр.

Темир миқ этмади. Кўринишидан нимадир демоқчи бўлар, аммо тили айланмасди.

Охири чидаёлмади — ўрнидан турди. Сигаретни ташлади-да, киссасидан рўмолчасини олиб, кўзёшларини артди. Оғир қадамлар билан бир чеккага ўтди. Сафар ўтирган жойида гўё михланиб қолди.

Бироздан кейин Темир ўзини тутиб олди чоғи, курсига келиб ўтирди. Оғир тин олди.

— Мени кечиринг, Сафар ака... Бу саволга жавоб бериш оғир, мен учун оғир, бошқаларни билмадим. Одам ўлдирганим учун ўзимни кечиролмайман.

— Бунга сен айбдормассан-ку.

— Биламан, биламан... Аммо барибир эсимга тушса ўзимни гуноҳкор ҳисоблайвераман.

— Эшитишимизча, улар ҳам бизди солдатларди...

Сафарнинг гапини Темир шарт кесди:

— Илтимос, Сафар ака, шуни эшашмайлик... Ичида юрганида сезмаскан шекилли одам, энди ўйласам юрагим сиқилиб, миям ёрилиб кетай, дейди...

Сафар қадаҳларни тўлдирди.

— Ке, оғайни, шуни олайлик. Ишқилиб ёмон кунларинг ҳаммаси орқада қолган бўлсин. Яхши жойлардан келин ато этсин, бола-чақали бўл, тўйларингда хизмат қилайлик.

Темир шу маҳалгача бирон қадахниям охиригача ичмовди. Бу гал бир томчи ҳам қолдирмай симириб юборди...

II

Темир азонда уйғонди. Ҳаммаёқ жим-жит, ҳеч ким турмаган кўрилади. Боши гувиллайди. Кечаги воқеаларни эслади. Хайриятки, кўнгилни хижил этадиган гап бўлмапти. Фақат кўпроқ ичиб кўйгани чатоқ. Айниқса отасининг олдида маст ҳолда келгани дилини гаш қилди. У олдин ҳам ичган, ичмаган йигит борми. Холиқ ака ҳам буни сезади. Аммо у бирон мартаям мастлигида отасига рўпара бўлмаган. Сабаби — қишлоққа келганида ўзини тутарди, бордию жўралари қистаб-кўймаса, озроқ олади-да, отасининг кўзига кўринмай уйга кириб ётади. Тошкентдаги ўтиришларни, табиийки, отаси кўрмайдиям, билмайдиям.

Бу гал шу томони чатоқ бўлди. Отаси нима деб ўйлади экан? Армияга бориб ичишни кўпайтирибди-да, улим, деган хаёлга бордимикан? Ундай деса армиядан келганидан бериям қанча вақт ўтди, лекин Темир бунақа даражада кўйвормаган ўзини. Бўлмаса қанча одамлар кўргани келиши, жўралари билан улфатчилик қилиши, ҳаммасида меъёридан оширгани йўқ... Кеча нега бундай бўлди? Сафар акаям тоза шилқим экан-да. Ҳоли-жонига кўймади-да. У ёғи кейин билинмаям кетди... Отасининг юзига қандай қарайди? Нима деркан?

Бу ўйлар Темирнинг миясини пармалай бошлади. Кечаги ичкилик таъсирида гувиллаб турган боши баттар оғриди.

Ховлида Холиқ аканинг шарпаси эшитилди. Намозга турган чамаси. Темир индамай, ухлаган каби, кўзини юмиб ётаверди. Шу ётишда ухлаб қолганини ўзиям сезмай қолди. Бир маҳал уйғонса қуёш чиқиб кетипти. Боши сал тиниқлашгандай. Аста туриб деразадан у ёқ-бу ёққа мўралади. Зулфизар опа нон ёпяпти. Бошқа ҳеч ким

кўринмайди. Сингиллари тамакига кетган чиқар. Отаси қаерда экан? Шу пайтдан фойдаланиш керак.

Кийиниб ҳовлига чиқди. Ўз иши билан қўймаланаётган Зулфизар опа ўғлининг турганини сезмади. Яхши бўлди. Кўриб қолса, албатта гап қўшарди. Темир айвон четига қўл ювгичга бориб ювинди. Симда осиглиқ турган сочиққа артинди-да, яна уйга кирди. Ойнага қараб сочини таради, кўзларига термилди. Юзидан кеча ичгани сезилиб турибди. «Об-бо, расво бўпти-ку». Кийим-бошини тўғрилаб ташқарига чиқди. Ҳамон отаси кўринмайди. Онасининг ёнига борди.

— Ассалому алайкум, эна.

Тандирдаги нонга сув ураётган Зулфизар опа ўгирилиб, алик олди.

— Сўрига чиқ, болам. Ҳозир патир пишади. Унгача отангам бозордан кеп қолади.

— Нон пишгунча бир пас боғ айланай.

— Бўлмаса, бир-икки бош узум узиб чиқасанми? Укаларингам кеп қолса керак тамакидан. Битта сатил олгин.

Темир пақир билан боғ оралаб кетди. Зулфизар опа орқасидан деди:

— Шоптолини қара-чи, пишгани бўса унданам териб кела қол, болам.

Ҳовлида тўрт туп шафтоли бор, иккитаси зарғалдоқ, иккитаси мойлама. Темир мойламасини хуш кўради. Меваси кўплигидан шохлари ерга теккудек бўлиб эгилган. Бир-икки жойига Холиқ ака тиргович қўйган. Пақирни яримлатиб узди, кейин қора, оқ кишмишдан яхшироқ пишганини қидира бошлади.

Холиқ ака бозордан қайтди. Айвондаги курсига ўтирди.

— Вой-вой, жоним-эй... Муқаррам, Темир турдима?

— Ҳа, — деди Зулфизар опа. — Шоптоли, узум опкегани боққа оралаб кетти.

Холиқ ака боғ томонга қаради. Темир узум саралаб юрипти.

— Темир, — деди Холиқ ака ўтирган жойидан. Темир ялт этиб отасига қаради. — Ҳай анави пуштага ўт, султони бор. Шундан бир-икки бош обке.

У шафтоли ва узумга тўла пақирни кўтариб келганида Холиқ ака бояги жойида ўтирарди.

— Ассалому алайкум, — деди отасининг юзига қараёлмай.

— Ваалайкум ассалом...

Темир пақирни айвон четига қўйди-да, бошқа пақирдан сув олиб узумни ювмоқчи бўлди. Холиқ ака уни тўхтатди.

— Темир, қўй улим, уринма, ҳозир укаларинг кеп қолади, ўзлари ювади.

Ортиқча қаршилик қилмади Темир. Лекин ичидан эзилди: «Икки бош узум билан тўртта шафтолини юволмасам, қандай одам бўлдим?.. Бу аҳволда қандай оила кураман, қанақа қилиб тирикчилик ўтказаман?..»

— Муқаррам, — деди Зулфизар опа эрига, — сўрига чиқинглар. Ҳозир дастурхон соламан. Нон пишиди.

Дарвозада гилдирақлар қалдираши эшитилди. Укаси Собир эшакка минган, икки синглиси пиёда, аравага эргашиб кириб келишди. Аравага чош қилиб тамаки босилган.

Собир эшакни бўшатди, унгача синглиси арава чархининг олд томонига тош қўйди. Собир шотини кўтариб, «лайлак» қилди. Тамаки шовуллаб ерга тушди. Капанинг ён-верига текилиб қолган барглари Собир шоха билан олди.

Ҳамма нонуштага ўтирди.

Кеча қаерга бординг, дўхтирга кўриндингми, ким билан ичдинг, нега бунча кўп ичдинг?.. Темир отасидан шу каби саволларни кутди. Аммо нонушта чоғи, на ундан сўнг Холиқ ака миқ этмади. Аслида Темирнинг дўхтирга учрашганини, у нима дегани Темир боғ оралаб юрганда Зулфизар опадан сўраб-билган эди. Кимлар билан ўтирганини ҳам суриштирди, лекин Зулфизар опа уни айтолмади.

Бу гаплардан беҳабар Темир турли-туман хаёлларга борар, отаси индамагани сари эзилар, хижолатдан чиқолмай, очилиб гапиролмай қийналарди. Ўзи гап очиб, бўлган гапларни айтиб бермоқчи бўлар, аммо бунинг ҳам иложини қилолмасди.

Нонушадан кейин Холиқ ака ҳовуз этагидаги бедани ўришга киришди. Темир айвонда ёнбошлаганча газета-журналларни варақлади. Бир соатча мутолаа билан машғул бўлгач: «Август ойи ҳам охирида қолди. Энди бир Тошкентга бориб, ўқишимдан хабар олиб келсаммикан», деган фикр миёсига урилди. «Балки Гавҳар ҳам келгандир». Гавҳар эсига тушиб юраги шигиллаб кетди. «У мени бу аҳволда кўриб не қўйга тушаркин? Юраги ёрилиб кетар бечоранинг».

Шу ўйлар билан отасининг ёнига йўл олди. Отаси куннинг иссиғида ишлаб юрсаю бу сояда ётса. Уят!

— Ҳорманг, ота, — деди нима дейишини билмай. — Ёрдамлашай деб келдим.

Шундай деди-ю, ўзи ичидан зил кетди. Бир қўл билан беда ўришни эплармиди?

Холиқ ака бир даста бедани ёйиб қўйди-да, қаддини ростлади:

— Нимасига ёрдамлашасан, улим? Бу бир эрмак-да менга, — деди сир бой бермай.

— Ҳеч бўлмаса дасталарни ёйиб қўярман.

«Қўй, уннама десам, қўлим йўқлигидан шундай деяпти, деган ўй кўнглига келмасин», деб Холиқ ака ўғлига иш буюрган бўлди:

— Ичинг қизиган бўлса, майли болам... Манави дасталарни сал сийраклашиб қўй, тезроқ қурийд.

Шундай қилиб отаси айтган ишни бажариб турди. Бу пайтда ҳам Холиқ ака гап очмади. Мунча кенг бўлмаса ичи, дарё-я, дарё. Охири Темир бояги ўйларини айтди, Холиқ ака индамай эшитди.

— Ётоқхонада турмоқчимисан? — деди охири.

— Билмадим, кўраман-да шароитга қараб.

Холиқ ака яна жим. Ўз иши билан овора.

— Энди улим, бир гаплашиб олайлик бўмаса, — деди Холиқ ака салмоқлаб. Ўзи уватга ўтирди. — Қани, ўтир-чи.

«Бошланди. Энди ҳаммасини бирма-бир сўрайди».

Йўқ, ундай бўлмади. Холиқ ака мутлақо бошқа гапни кўзгади.

— Худога шукур, армияниям битказиб келдинг, ёшингам анчага борди. Энди бош-ти икки қилайлик.

Темир ялт этиб отасига қаради. Холиқ ака ҳам майин жилмайиб унга термилиб турарди. Отасининг кўзларига кўзи тушди-ю, тоб беролмай нигоҳини олиб қочди. Нима дейишини билмай қолди.

— Хўш, нима дейсан бу гапга?

— Ўқиш битаверсин-чи, — деди ниҳоят.

— Қанча қолди ўқишингга?

— Икки йил.

— Ҳеч нарсамасакан... Бугун-эрта тўй қиламиз деётганим йўқ, албатта. Ҳозирдан ҳаракат бошласак, Худо насиб этса кўкламга чиқиб тўй қиламиз... Энангам келин кўргиси, невара кўргиси келади.

Темир кулди.

— Неваралари бор-ку...

— Бор, Худога шукур. Локин уларди йўриғи бўлак, сени жўжаларингди йўриғи бўлак-да, улим.

Темир Гавҳарни ўйлади. «Сентябрда бешинчи курсга боради. Келаси йил ёзда битиради. Менга эса яна бир йил қолади. Демак, кўкламда эмас, келгуси йил ёзда тўй қилсак мумкин экан... Аммо Гавҳар кўнармикин? Институтни битиргандан кейин уни қаерга ишга жўнатади ҳали...»

— Ҳа, ўйланиб қолдинг?

— Йўқ, ўзим...

— Ҳар қалай, хайрли ишни эртароқ бўлгани тузук.

— Ҳали унғача вақт бор-ку, ота. Уйлашиб кўрармиз.

Темирнинг ўйланиб қолиши, саволга аниқ жавоб бермай чайналиши боисини Холиқ ака ўзича тушунди. Ўглининг кўнгил дарёсига қармоқ ташлади.

— Биронта кўз остингга олганинг борми? Ундай эса очигини айтавер.

Ё, қудратингдан! Темирнинг кўнглидан кечаётган гапларни қаердан сеза қолди отаси?

Темир отаси саволига аниқ жавоб беришдан истиҳола қилди, аммо кулгидан ўзини тиёлмади. Ўглининг кулгиси бекорга эмаслигини Холиқ ака пайқади.

— Армияга жўнаётганингда жўраларингминан бир қиз кевди. Ким эди у?

Темир отасига қараб бўзарди. «Эсида экан-да ҳалиям. Мунчалар синчков бўлмаса?...» Отасининг кўзидан кўзини олиб қочди.

— Бирга ўқир эдик...

Холиқ ака ҳамма гапга, ўглининг муддаосига тушунди, бошқа эзғиланиб ўтирмади.

Темир суҳбатга яқун ясамоқ ниятида:

— Мен бир Тошкентга бориб ўқишимни аниқлаб келай-чи, кейин бир гап бўлар, — деди.

Холиқ ака бояги тахминлари тўғри эканига гумон қилмай қўйди.

— Келин қаердан бўсаям майли, мен қаршимасман. Фақат хушёр бўл, кейинги пушаймондан Худо асрасин.

Отасининг сезирлигига Темир тан берди.

Холиқ ака ўғлига юзланди.

— Менга қара, улим, ургутлик жўрангга ўхшаганлар Тошкентдаям кўпми?

Устидан бир пақир сув қуйгандай музлаб кетди Темир. Шарт отасига қаради, бироқ миқ этолмади, довдираб қолди. Эрталабдан бери оғзини пойлади — кечаги гапларни сўрар, суриштирар, деб. Индамади. Мана энди айтди, айтгандаям роса боплади. Яхшиям икковидан бўлак ҳеч ким йўқ. Энаси, укалари олдида айтганда нима деган одам бўларди... Темир аввалига оқарди, кейин қизариб кетди. Базўр ўзини қўлга олиб:

— Кечиринг, ота, шундай бўп қолди, — деди.

Холиқ ака бошқа гапирмади. Ўғли қилган ишидан қаттиқ пушаймонда, изтиробда эканини эрталабданоқ пайқаган эди. Ҳозир аниқроқ сезди.

Анчадан кейин ота-бола олдинма-кейин уй томон йўналдилар.

Давоми бор.

Кунинг кулсин

Байрам қутлуғ, кунинг кулсин турким — Туроним,
Чин синдимү кўкрагингдан босган чўян тош?!
Жаллод дунё, не ичирдинг, соҳибқироним
Беш юз йиллар ерда ётди, кўтаролмай бош —
Кейин туркнинг эркагини армон тиглади,
Аёллари қайта Темур туғмай йиғлади!

Не ичирдинг, Турон тахти ярқираган ганж
Бўлиндию урвоқларга, қумга айланди.
Бўлиндию меросхўрлар тақдири аянч,
Шаҳзодалар майдалашди, шумга айланди.
Аввал даҳо бошида тож, бобом деб суйдим,
Кейин моли талон-тарож бобом деб куйдим!

Бир одамда бўлар эмиш ризқу барокот,
Турон туғи Сизнинг билан ерга кетдими?
Кетдингизу куйилдими бу тупроққа дод,
Туркнинг шони Сизнинг билан бирга кетдими?
Хатто Сиздай сарбаланд туғ оёқ ости, хор,
Мен дунёга нечун кўнгул қўяй ҳукмдор?!

Кетдингизу етим ерга кўпди балолар,
Қавмингизни ҳар ўткинчи, иркит ит қопди.
Сиздан сўнг ҳам келди олтин бошли болалар,
Лек уларни қилич еди, жодилар чопди.
Минглаб кесик бошлар кетди юмалаб, тўзгин,
Сўнг юз йиллаб қон ҳидидан изғиди кузгун!

Бир Машраб — Балҳда қолди дорда осилиб,
Бирин Сибирь, қайинзорда бағрин тешиди тиг.
Бу изларку азал-абад кетмас босилиб,
Бугун шодмиз, кўтарилди поймол ётган туғ.
Туғ остида тирик, ўлик — қурбон кўраман,
Ҳар бирининг кўксида бир Қурьон кўраман!

Иншооллох, ишларимиз энди келгай ўнг,
Ўғлонлари ювар туркнинг кўнгул доғини.
Ким ўйлабди, улуғ Темур беш юз йилдан сўнг
Гўрдан чиқиб, болаларин жамламоғини?!
Жаҳонгирга элга қайтмоқ — бахт қутлуғ бўлсин,
Авлодларга қайтган тожу тахт қутлуғ бўлсин!

Эрк тожи

Не фидолар ўтди бу йўлда унут,
Менам йўллардаги битта фидоман.
Ҳайқираман, жонмас, эрк тожингни тут,
Бугун ҳайқириққа дўнган нидоман.

Ҳамон қон томади яраларимдан,
Ҳамон қизартирар изларим қорни.
Менинг бу ҳайқириқ наъраларимдан —
Сергак тортаётган бир бола борми?

Бу бола биларми бошидаги тож
Ўзига келгунча кимлардан ўтган?!
Бу тожни Қодирий юпун, яланғоч,
Яланғбош, қонига бўялиб кутган.

Қиличлар ўйнаган хор бошларида,
Гарчанд, бугун сен тахт, шонни кўрасан.
Синчиклаб қарасанг тож тошларида
Силқиб оқаётган қонни кўрасан.

Унутма, бу юрт қон — шонларнинг юрти,
Бу бахтга қон билан тўлангандир бож.
Не олтин бошларнинг хокини кўрди —
То сенинг бошинга кўнгунча бу тож!
Унутма!..

Менам ўтдан ўтганман...

Халима Худойбердиева,

Ўзбекистон халқ шоири

МЕНАМ
ЎТДАН
ЎТГАН
БОЛА
БОРМИ?

Туманли тундан келдим,
Энди тонгга кетаман.
Узлатда узоқ кечтим,
Энди шонга кетаман.

Барорим бир жойдадир,
Борарим бир жойдадир.
Туркистондан келганман,
Туркистонга кетаман.

Нима фарқ бор дунёда
Мангуманми, онийман.
Қаландарлик хирқасин
Кийдим, бошқасин киймам.

Муҳими, куйиб бўлдим,
Энди қайтадан куймам.
Менам ўтдан ўтганман,
Менам Туркистонийман.

Умр — нима. Бир лаҳза
Ўқдай меҳмон камонга.
Бугун майсадай қошу
Киприк бўлсам эҳтимол.
Эрта... ким билар... балки
Замонлардан-замонга
Туркий болалар ўтгучи
Кўприк бўлсам эҳтимол,

Туманли тундан келдим,
Энди тонгга кетаман...

Руҳим кўтаради байроқларини!..

Дунё камбағални камситиб, гажиб,
Тагин бойитаркан бойроқларини.
Руҳим олиб кўяр бошимдан тожни,
Руҳим кўтаради байроқларини!

Қайдаки етимни етиб тишлайди,
Дунё қантармаса каж итларини.
Руҳим юрагимга қаттиқ муштлайди,
Руҳим киябошлар совутларини.

Топталабошларкан шаън, ору шонлар,
Кир оёқ остига тушаркан оят.
Бўғзимга келади кўксимдан қонлар,
Руҳим қон ичидан кўтаради қад!

Ният бут. Албатта, етиб бораман,
Бир кун, хуш кун келар тонг рангги билан.
Рўзи маҳшаргача кетиб бораман,
Қалқон — совутларнинг жарангги билан.

Хайф

Эссиз, зилол дарёлар,
Биз қониб ичмасак, хайф!
Эссиз, мовий маъволар,
Куш бўлиб учмасак, хайф!

Ирмоқ пастлаб, қиялаб
Кетса баланд тоғ, эссиз!
Кўрмай ўтса биялар
Учқур арғумоқ, эссиз!

Аёл — олов, аёл — гул,
Сочлар — арслоний ёллар.
Ишқда ёнмай бўлса кул
Хайф-эй, олов аёллар!

Дунёсига ўт кетсин,
Дунёсига эртақ, хайф!
Унда кўнгул аёлсиз
Кетаётган эркақ, хайф!

Кечаги шамол

Бу — кечаги шамол,
Ҳали тинмади,
Бугунги шамоллар атрофида лол.
Ў, унинг дастидан
Ким ўксинмади,
Кимни куйдирмади бу арслоний ёл?!
Тирқираб келаркан
Тегса бариға,
Йўлидан адашиб қумлар қайрилар.
Тегиб-тегмай
Ўтса япроқларига
Жонона дарахтлар хушдан айрилар!
У бир қараганда кўнгул тўяди,
Тўйдирар
Дилнинг қир, қияларини,
У бир кишнаб.
Жинни қилиб кўяди,
Дунёнинг жамики бияларини!

Айланиб
Бир келиб қолсами кўлга
Борлиқ-да, балиқ-да жонин беради.
Бир айланса...
Ўзин ололмай кўлга
Тик тоғлар эргашиб кетаверади!

Бу — кечаги шамол...
Бугун ҳам борми
Шундай бир шамоллар, орзу қиларга?!
Балки бордир,
Балки биз сезмаганмиз,
Бу энди аёндир бугунгиларга...

Умид

Менинг
бору йўғим
УМИДга ўтган,
Фарқлай олмай гоҳо
ёлғон, чинни ман,
Ҳар битта кесақдан
гавҳарлик кутган,
Жавоҳирлик кутган
жинниман...

Тугларимни ололмайди ёв...

Сева-сева баланд тугларни
Ҳар тун дафтаримга кираркан...
Яшираркан унга тигларни,
Ханжарларни жойлаштираркан...

Сева-сева байроқларимни,
Тунга туйғумни зич экаман.
Экмайдирман унга заримни,
Унга қаҳру қилич экаман.

Эркисизлик жон-жонимдан ўтди,
Энди шеърим, ерим, гўрим — гов.
Зич экаман... боролмас ўтиб,
Тугларимни ололмайди ёв!

* * *

Зулхумор кечалар ой сийнасида
Юракнинг ризқи бор, севиб кутади.
Ул ой сийнасидан истар насиба,
Осмон булутлардан лачак тутади.

Осмон қизганади, бермас ойини,
Мен эсам тунларга юракни бердим.
Ишқ бўлди, ой бўлди унинг қойими,
Умид боғларидан маломат тердим.

Энди у не кунга, тунларга қолди,
Сигиниб суяди, қуяр соғиниб...
Суйдирмоқ бўлдим у куйдириб олдим.

Қияр насибасин қисмат қайчиси,
Ой қусуф бўлади фалак тоқида.
Гул — нарғиз тунларда куйган ой иси.

* * *

Тийрамоқ боғлари рутубатлидир,
Кезинар, эзинар телба рухунат.
Ёмғир бўлиб бўзлар сағир сукунат,
Ичингда ўрмалар куйган бир гидир.

Гулим, баҳорларда кетдинг сен қолиб,
Орамизда тўқсон, бир қишлик йўл бор,
Тарокдан ўрмонун ойнадан кўл бор,
На оҳим етмайдир, на қийлу қолим.

Тушовин узолмас вақт — аргумоқ,
Чилтаннинг кўллари қанотга дўнар.
Кетарман, бу ерда қолмоғим гумон.

Кетарман, изимдан хазонлар ҳайдаб,
Шамоллар иярар, дарахтлар тўнар.
«Бор-ҳо, кел-ҳо, ҳамалам-ҳа, йўл қайда?!...»

* * *

Айтаринг не эди, қайтаринг
Не бўлди, билмадим, гулбадан,
Маконинг қай тоғлардан нари,
Излаб кетмиш юрагим бадар?!.

Бўм-бўш эрур байтул-ҳазаним,
На юрак, на кўнгул ётмайдир.
Сенсизлик не ҳариф, не ғаним,
На ёнмас, на сувга ботмайдир?

Қайтаринг не бўлди, гулузор,
Қайтмаслигинг не бўлди тағин?
Кўнгул озар, кўнгулда озор.

Қулнинг дарди гулнинг дардидир,
Ҳасратларим ётади ёғиб,
Соғинч боғларининг зардига.

* * *

Осмон яратганнинг мовий кўзидир,
Кўзидан яратди борлиқни Худо.
Тоғ ҳам, боғ ҳам, зоғ ҳам унинг сўзидир,
Сўзидан яратди борлиқни Худо.

Ёмғирлар сим-симлаб ерларга сингди,
Ёшидан яратди борлиқни Худо.

Фахриёр

ОЙ ЮЗИДАН
СУЗИБ ЎТТАР
ШУРНАЛАР

Чақмоқлар чақилди, тошлари синди,
Тошлардан яратди борлиқни Худо.

Кўнгулга доғ берди, дийдаларга — ёш,
Куймоққа дил берди, севмоққа — аёл.
Чўкмоққа тиз берди, эгмоқ учун — бош.

Жон берди аёлга этгудай нисор,
Уни деб ёнмоққа — шам каби ҳаёт.
Яралмай қолгани биргина висол.

* * *

Ой юзидан сузиб ўтар турналар,
Юрак симиллайди тутқун ва мазлум.
Гуллар ҳам ўтади, бағрим тирналаб,
Алвидо, гул, баҳорлигим, ёзлигим!

Юлдузлар чўғ каби тортиб борар кул,
Булултар келади гала ва гала.
Бир ёр истар, бир зор истайди кўнгул,
Вой, аламжон, жон алам!..

Мен рўё истадим, ҳажрни берди,
Баҳор истаганим куз бўлди бунда,
Қадрлар истадим, фажрни берди...

Ой кўнгул кўзидир — алвидо, гулим —
Шашқатор турналар сирқирар ундан.
Силкинолмай титрайди кўлим.

* * *

Не суворий эдимки, Лайло,
Зулфинг Зарафшонин кечмадим.
Вовайло, вовайло, вовайло,
Кўнгул бир гул истайдир — надим!

Раъномисан, мойчечакмисан,
Япроғингда фоллар очгали.
Бугунгимсан ва кечагимсан,
Суйганим ва суймаган ҳали.

Дардим айтдим, тошлар ёрилди,
Осмонни синдирди гулдирак.
Муҳаббат кўнгулни не қилди?

Мунғиб қуяр фалақда ҳилол,
Тарс ёрилар кўксимда юрак.
Тар очилар гуллар. Не илож?!.

* * *

Бўғзимдан сирқирар товуш — қон,
Гул — менинг энг сўнги сўзимдир.
Ибтидо, интиҳо овушган,
Муҳаббат, сен берган тўзимдир.

Мен уни қадаيمان кўксимга,
Юрагим товоңдир — ёрилар.
Сен мени севмагин, ўксима,
Ташбағир бўлади парилар.

Мен сени гуноҳкор этмасман,
Суярман, қуярман, бошимга
Етар ишқ, мен сенга етмасман.

Юрагим товоңдир — тўлайман
Ойлигим, бойлигим — лошимни.
Кўзимни сўзимга улайман.

* * *

Санамжон, кўзларим ўйилди,
Ҳажринг шаробидан тўйдим.
Бир ҳазин наволар куйилди,
Яғир куйди, бағирлар куйди.

Сени шамоллардан сўрмадим,
Баҳорлардан сўрмадим атай.
Умид даштларида кўрмадим,
Қай боғларни тутмишсан Ватан?

Кўнгул сочинг каби қорадир,
Қайлардасан, кўзлари қамбар,
Қошингга қай йўлдан борадир?

Бир кун мени ишқ хароб этар,
Лек очунда ўзга не ғам бор?
Кўз етмаса, сўзларим етар...

* * *

Юрагимнинг қадоқларини кўзларимга
суртдим, мен,
Дил дардларим тупроқ бўлди,
тўлмас кўзим косаси.
Муҳаббатнинг алдоқларин кўзларимга
суртдим, мен,
Сенсирраган соғинчларни алдаб юрдим
асосан.

Сунбул-сунбул соч бўйидан хотиралар
маст бўлса,
Мен орзулар куюгини димоғимда туярман.
Келганларинг ёлғон сенинг,
кетганларинг рост бўлса,
Бу дунёнинг ёлғон қолиб,
ростларига қуярман.

Суюнтирар сени, қийнар мени ҳижрон
висоли,
Кузги япроқлар мисоли умид
тўзиб борадир,
Муҳаббатжўй ҳисларимда ғамларнинг
истилоси.

Фарибим ишқ, менинг каби сенинг
ҳам кўнгулунг ярим,
Не ёзибдир азал тақдир,
манглайимиз ародир.
Кўзларимиз қаро бўлди,
қаро бўлди сўзларим...

* * *

Тақдир пешонангни тушларга солди,
Рухингни синдирди шўриш аёни.
Сен тадбир қаёндир, биллолмай қолдинг,
Қисматинг қаёндир, исмат — қаённинг?

Сопол синиғидай тинжираб ҳаёт,
Билмам, ёқларинг не, недир хоҳларинг?
Елканга бош қўйиб хўрсинар аёл,
Бўғзингга кўчади гул титроқлари.

Не мақсад? На ҳақсан? Юрагинг оқсар,
Тушларинг бостириб келади ўннга.
Кўнгул, сен қаёнсан, кўнгул, қай ёқсан?

Юрак қуяр, кўнмас на ўнг, на тушга,
Гарчи умидларнинг шарори сўнган,
Гарчи армон тиғи қадалар тушга.

* * *

Суйгилим, суй, гулим, суйгилим —
Юракларим кўзимдан тошар.
Мени енгиб бормоқда ўлим,
Сени эса қийнайди яшаш.

Сени излаб тентар хаёлим,
Икки жаҳон оворасиман,
Сен-чи ётсан. Бахтнинг аёли.

Куймоқ бўлди менинг насибам,
Бахтиёрлик — сенинг қисматинг.
Бахтми зомин бўлди, масиҳам,
Бахтимизга. Бахт мусибати.

Юракларим кўзимдан тошар,
Қисмат бўлди кўзлар қароси.
Қошлар аро айрилиқ яшар.

* * *

Дарахтлар жанубдан келмоқда қайтиб,
Қуёш қайтиб келар тонгласи шарқдан.
Шамол бўлиб қайтар хотиралар — дайди,
Майса бўлиб қайтар ҳар битта марқад.

Адирларга чиқар қизғалдоқ бўлиб —
Мен севган аёлнинг
жонталаш ёди.
Гулиқаҳқаҳ қайтар, берсин йўлини.

Баҳорга қайтади кўнгул ҳам, дард ҳам,
Булоқлар кўзига тушади осмон.
Умид оғриқларга босади малҳам,
Боғларга гул бўлиб қайтар Ёсуман.

Ҳар неки, баҳорга қайтади, моҳим,
Гул қайтар, сой қайтар,
ой қайтмас, дод-эй!..
Фалакка қадалар юлдуз нигоҳим.

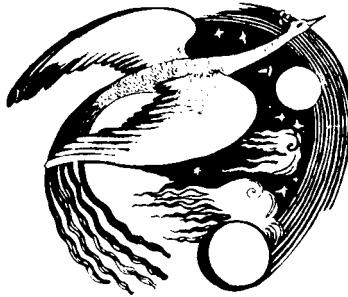
* * *

Сен мени алдайсан туш каби,
Баҳорлар келади, келмассан.
Жанублардан қайтган куш каби
Менинг кулбам қаён, билмассан.

Сен мени алдайсан, гулгина,
Кимнинг боғларига қайтарсан?
Кўнглум синар, муз бўлиб синар.

Юлдуздан сўрайман — девона,
Мен сени ойлاردан сўрайман.
Қуядирман шамсиз парвона,
Самандардек кулдан тўрайман.

Сен мени алдама, алдама,
Суйдим деб кимларга айтарман?
Умид соғинч идрогин ямар.

Республикамызда салкам 80 йиллик тарихга эга ва энг йирик банклардан бири бўлмиш «Ўзсаноатқурилишбанки»нинг бугунги кундаги иш тамойилини «Банк — мижоз учун» деган шоир белгилаб келмоқда.

Янги иқтисодий шароитларда «Ўзсаноатқурилишбанки» ўзини ривожлантаётган молия институти сифатида намоён қилди. Акционерлар ва мижозлар олдидаги мажбуриятларини ўз вақтида ва тўлалигича бажараётган банк XXI асрга янги режа ва мақсадлар билан қадам қўймоқда. Мижозларга юқори сифатли кредит ва ҳисоб-китоб-касса хизмати кўрсатишдаги кўп йиллик тажриба улар билан ҳамкорликка асосланган муносабатларни сақлаб қолишга асос бўлмоқда.

«Ўзсаноатқурилишбанки»нинг йирик акционерлари қаторига «Ўзбекнефтегаз» Миллий Холдинг Компаняси, Олмалиқ ва Навоий тоғметаллургия комбинатлари, Тошкент трактор заводи, «Бухоротекс» акционерлик жамияти, Андижон ва Янгийўл биокимё заводлари каби йирик корхоналар, ҳиссадорлик жамиятлари, қўшма корхоналар, тадбиркорлик тузилмалари ва 10 мингга яқин жисмоний шахслар қиради. Банк устав капиталдаги жисмоний шахслар улушининг 20 фоизга етганлиги аҳолининг банкка ишончи тобора ортиб бораётганлигидан далолат бермоқда. 1997 йил якунига кўра имтиёзли акциялар бўйича йиллик 60 фоиз ва оддий акциялар бўйича 40 фоиз дивидендлар тўланди. Бундан ташқари, банк соф фойдаси ҳисобидан барча акцияларнинг номинал қиймати 1,5 баробар оширилди. 1998 йил якунига кўра банк акцияларининг янги номинал қиймати ҳисобидан имтиёзли ва оддий акциялар бўйича тегишлича йиллик 50 фоиз ва 40 фоиз ҳисобидан дивиденд тўланди.

«Ўзсаноатқурилишбанки» ўз акционерлари манфаатларини ҳимоя қилишга мўлжалланган сиёсат юритибгина қолмасдан, уларга қўшимча имтиёз ва янги қулайликлар яратиш бўйича ҳаракатларини давом эттирмоқда. Дивидендларнинг ўз вақтида тўланаётганлиги, акция сертификатларини тайёрлаш ва қайта расмийлаштириш бўйича харажатлар банк ҳисобига олиб борилаётганлиги, акциялар бўйича керакли маълумотларни барча филиалларда олиш мумкинлиги банк акцияларига талаб ортишига сабаб бўлмоқда.

Кейинги йилларда банкнинг асосий мақсади мижозлар билан ўзаро ҳамкорлик алоқаларини янада ривожлантиришга қаратилган.

Шу мақсадда йилнинг бошида Республиканинг бир қанча вилоятларида банкнинг масъул ходимлари иштирокида мижозлар учун семинарлар ташкил қилиниб, уларда банк олиб бораётган кредит ва инвестиция сиёсати, янги банк технологиялари ва хизмат турлари ҳақида суҳбатлар ўтказилди. Жумладан, Қўнғирот сода заводи-нинг қурилиш майдонида, Бухоро ва Қарши вилоятларида ўтказилган семинарлар мижозларда катта қизиқиш уйғотди.

Барча минтақавий филиалларда йирик мижозларга қулайликлар яратиш мақсадида «Банк-мижоз» дастури асосида хизмат кўрсатилмоқда. Ҳозирги кунда ушбу дастур асосида хизмат кўрсатиш доирасини кенгайтириш имкониятлари бор.

Тошкент вилояти минтақавий филиалининг мижози бўлмиш «Аммофос» ишлаб чиқариш бирлашмаси қошида «Минибанк» очилган бўлиб, бу бирлашма ва яна бир неча ташкилот ва корхоналарга шу ернинг ўзида хизмат кўрсатиши йўлга қўйилган.

Мижозларнинг банк ҳақидаги фикрлари ҳамда банк-мижоз муносабатларини янада яхшилаш тўғрисидаги талаб ва таклифларини ўрганиш мақсадида Андижон, Наманган, Бухоро, Самарқанд вилоятларида ва Тошкент шаҳрида аноним анкеталар орқали сўровлар ўтказилди. Сўров натижаларининг таҳлилидан келиб чиқиб, банк фаолияти бўйича филиалларга тегишли кўрсатмалар бериш билан биргаликда, мижозлар билан ишлаш жараёнларига ҳам керакли ўзгартишлар киритилмоқда.

Жумладан, Жаҳон банки маслаҳатчилари билан биргаликда мижозлар учун қулайлик яратишга қаратилган банкнинг янги ташкилий тузилмаси ишлаб чиқилди. Ташкилий тузилмани янгилашдан асосий мақсад ҳужжатларни расмийлаштиришга сарфланадиган вақтни камайтириш, қўшимча хизмат турлари ва қулайликларни яратиш, мижозлар билан ҳамкорлик тамойиллари асосида ишлаш ҳисобига хизмат кўрсатиш сифатини яхшилашга қаратилган.

«ТАСИС» программасининг Банк маслаҳати хизмати билан биргаликда банкнинг Ҳамза филиалида мижоз маслаҳатчилари деган алоҳида туркум ходимларни ўз ичига олувчи «Фронт офис» ва банк ички ишлари билан шуғулланувчи «Бэк офис»лардан ташкил топган экспериментал структурани амалда қўллаш ишлари олиб борилмоқда.

Мижозлар фикрини ўрганиш, янги банк маҳсулотларини тадбиқ қилиш ишларини янада ривожлантириш мақсадида банкнинг янги ташкилий тузилмасига «Маркетинг ва реклама» бўлими киритилди.

«Ўзсаноатқурилишбанки» асосан саноат, ёқилғи-энергетика мажмуаси ва бошқа йирик корхоналар ва қурилишларга хизмат кўрсатишга ихтисослашган бўлишига қарамадан, кичик ва ўрта бизнес субъектларини кредитлашга ҳам эътиборни

кучайтирмоқда. Жорий йилгача кичик ва ўрта бизнес субъектларига асосан қисқа муддатли кредитлар ажратилган бўлса, эндиликда уларга инвестиция мақсадлари учун ўрта ва узоқ муддатли кредитлар ажратиш ишлари ривожлантирилмоқда.

Асосий эътибор ходимлар малакасини ошириш, жойларда ҳокимиятлар, «Товар ишлаб чиқарувчилар ва тадбиркорлар палатаси», «Фермер хўжаликлари уюшмалари» билан алоқаларни ўрнатиб, кичик ва ўрта бизнесни ривожлантирувчи лойиҳаларини топиш ва танлаш, уларга кредит олиш билан боғлиқ ҳужжатларни тайёрлаш жараёнида консултив ёрдам беришга қаратилмоқда. Ҳозирги пайтда кичик ва ўрта бизнес корхоналари тақдим этган умумий миқдори 100 млн. сўмлик еттига қурилиш лойиҳалари кўриб чиқилмоқда. Кредит бериш масаласи банкда қонун ва йўриқномаларда белгиланган талабларга асосан амалга оширилади. Тадбиркорлар билан биргаликда улар тақдим этаётган ҳужжатлар сифатини амалдаги йўриқномалар талаблари даражасига етказишдан банк ҳам манфаатдордир. Чунки, пухта ишлаб чиқилган бизнес-режа, яъни хомашё ва тайёр маҳсулотларнинг ички ва ташқи бозорини чуқур ўрганиш асосида режалаштирилган фаолият — тадбиркорларга даромад келтиради, лойиҳанинг инқирозга юз тутишига йўл қўймайди ва ўз навбатида банк олдидаги мажбуриятларини бажаришларини таъминлайди.

Бундан ташқари, чет эл валютасида кредит бериш билан боғлиқ бўлган халқ хўжалигининг турли тармоқларига тегишли, умумий миқдори 4 млн. АҚШ долларидан ортиқроқ тўртга лойиҳа экспертизадан ўтказилмоқда.

Шу йилнинг июн ойида «Ўзсаноатқурилишбанки» ва Европа тараққиёт ва тикланиш банки ўртасида кичик ва ўрта бизнесни ривожлантиришга йўналтирилган 15 млн. АҚШ долларига тенг кредит линиясини очиш тўғрисидаги келишув имзолангани ҳам банкнинг бу йўналишдаги ҳаракатлари вақтинчалик кампания эмаслигидан далolat бермоқда.

Умуман, олганда «Ўзсаноатқурилишбанки» тизимида 14 мингга яқин тадбиркорлик тузилмаларига ҳисоб рақами очилган. Статистик ахборотларга кўра, бу тузилмаларда 59 мингдан кўпроқ киши банд бўлиб, улар томонидан ишлаб чиқилган маҳсулот 4,1 млрд. сўмдан ортиқдир. Шу йил 1 июн ҳолатига тадбиркорларга 361 млн. сўмдан кўпроқ кредит ажратилган бўлиб, кредитлар асосан халқ истеъмол молларини аҳолига етказиш билан боғлиқ ташкилотларга берилган.

Тадбиркорларга хизмат кўрсатишни яхшилаш мақсадида Бош банкда «Тадбиркорларни қўллаб-қувватлаш бўлими» тузилган. Бундан ташқари, ҳамма минтақавий филиалларда ва Бош банкда тадбиркорлар учун ишонч телефонлари ажратилди.

Банк фаолиятининг аҳоли билан боғлиқ яна бир йўналиши: бу — жамғарма кассалар орқали хизмат кўрсатишдир. «Ўзсаноатқурилишбанки» тизимида 163 та жамғарма шохобчалари мавжуд бўлиб, улар республиканинг барча вилоятларида жойлашган. Банк жамғарма кассалари аҳоли бўш пул маблағларини жамғармаларга жалб қилиш, нақд пулсиз ҳисоб-китоблар, коммунал хизматлар учун тўловларни қабул қилиш, ташкилот ва корхоналарга маош тарқатиш ва шу каби аҳоли учун керак бўлган деярли барча хизмат турларини кўрсатади. Аҳолининг жамғармалардаги маблағлари 15 минут мобайнида республиканинг хоҳлаган вилоятидаги банкларга ўтказиб берилди.

«Ўзсаноатқурилишбанки» жамғармалари ўзаро ишонч ва хоҳишга, мижоз сирини сақлаш ва манфаатдорлик тамойилларига асосланган. Шу билан биргаликда, жамғарма туридан қатъий назар, мижознинг биринчи талаби бўйича унинг маблағи қайтариб берилиши ҳам банкка бўлган аҳоли ишончининг ортишига сабаб бўлмоқда. Шу йилнинг 5 ойи мобайнида аҳоли жамғармаларининг 18,5 фоизга ошганлиги бунинг ёрқин исботидир.

Ташкилот ва корхоналар ҳамда аҳоли учун қимматликлар ва қимматбаҳо қоғозларни ишончли сақлаб берувчи индивидуал депозит ячейкалар сотиб олинди ва банкнинг Чилонзор мавзесида жойлашган Охунбобоев филиали биносидида ишга туширилди.

Банк мижозларига жаҳон андозалари даражасида хизмат кўрсатиш ва қўшимча қулайликлар яратиш борасида барча операциялар компьютерлар орқали амалга оширилмоқда. Бугунги кунда банк филиаллари ва жамғарма кассалари етарли миқдорда замонавий компьютер ва ҳисоблаш техникалари билан тўла таъминланган.

«Ўзсаноатқурилишбанки» XXI асрга ўз фаолиятини замон талаблари даражасига етказиш, акционерлар манфаатларини кўзлаш, мижозларга хизмат кўрсатиш сифатини ошириш ва улар билан ўзаро ҳамкорлик таомиллари асосида иш олиб бориш каби мақсадларни ўз олдига қўйган ҳолда кириб бормоқда.

М. МИРЗАБОВЕВ,

Бошқарув Раисининг муовини

А. ЮСУПОВ,

Стратегия ва маркетинг бошқармаси бошлиғи.

Хайридин Бегмат

МЕҲРИБОНИМ, ҚАЙДАСАН?..

Роман

ШОМИ ҒАРИБОН

Мадрасанинг тор ҳужрасида уч биродар — яқинларидан йироққа тушган уч ғариб ғарибона дастурхон тузаган эдилар. Қутлуғ даргоҳ юмушлари Машраб ва Сеторийни толиқтирар, аммо бу хизматлари эвазига ўлмас овқат ва яланғоч қолмас даражада кийим-бошдан ўзга манфаат кўрмас эдилар. Сўфилар хизмати деярли текин ва битмас-туганмас бойлик манбаи эди. Ҳужрадош биродарлар бугунга тайин этилган дала ишларини баҳамжиҳат адо этдиларда, шаҳар бозорига чопдилар. Кун қайтгунга қадар ишлаб топилган ақчага эт, бир оз шароб ва шунга яраша аччиқ-чучуқ харид этилди. Якшанба оқшомининг дастурхони шу тахлит безалган, икки биродарнинг меҳмон олдида юзлари ёруғ эди.

Ишқий базмларида шароб ичилмас, аммо базми хонанишинлар бундан мустасно эди. Толиби илмлар ичида мастликни ошқора этмоқ даражасига боргувчилар калтакламоқ, сазойи этмоқ ва гоҳо банди зиндон этмоқ билан жазоланар эдилар. Шу сабабли ҳам биродарлар ҳужра эшигини эҳтиёт шарт ичкаридан тамбалаб олгандилар.

— Биродари азизлар! — қадаҳни қўлга олди Шавкат Бухорий. — Лаҳзалар учар куш янглиғ кўчкинчи, умримиз оқар сув мисли ўткинчидур, илло, умид қиладурманки, шаҳри Қошғари қадим бағринда, мадрасанинг ушбул тор ҳужрасинда базми ғарибон тузиб, шодон ўткармиш онларимиз мозий зарварақларинда абад қолғусидур!

Навбатма-навбат сўзлаб, бир-бирларини алқаб, базм қизиганда қизиб борар, диллар сархушликка юз тутган эди.

— Нечун Гумном ҳазратларини ҳушламайсиз, биродари азиз? — кутилмаганда Шавкат Бухорийга юзланди Бобораҳим. — Сиз туфайлидин дўсти содиқ Сеторий жаноблари ҳам қайсарлиги тутиб, Гулбоққа қадам босмай қўйдилар.

— Ўз фази каромати бирла бир иш қила билмас ул бандадин яхшилиқ келарига кўзим етмайду. Оқмаган қўлмақдин ҳеч садо чиққанму, шоир?

— Адашдингиз, Бухорий жаноблари, адашдингиз! — Сеторий хумор кўзлари сузилиб, биродари елкасига қўлини қўйди. — Ул ҳазрат ўзгалар юмушинда оқмаса оқмас, илло ўз юмушларинда равон оқурлар. «Авлиянинг бир туки ортуқ» дейдилар-ку! Хўжа пирим ани бекорга пешвойи аҳли хирқа этмаишлар.

— Ҳақсиз, машшоқи замон! — биродарига шўх тавозе этди Бобораҳим. — Бир хислати бўлмас эрса ул қадар пурихлос бандалар анинг теграсинда уюшарми эрдилар?

— Билол жоҳил, Сотим қароқчи, Лазиз каззоб, Воҳид қаллоб!.. — ўз-ўзига гапирган каби бармоқларини букиб санай бошлади Сеторий — Галаи саклар!

— Топдингиз! — мақуллади Бухорий. — Инчунун, итга итчивин ёпишур, биродари азиз, ани унутманг!

Бобораҳим боданинг кайфи билан бир инсон шаънини топтаётган биродарларига норозиланиб қаради.

— Ҳар тугул ул улуг зот назм бобинда машҳури Қошғардур: азизлар! Ани унутмоқ ва исми эл оғзинда юрмиш бир банда ҳақинда бу тахлит куфрона сўзламоқ разолатдур!

Давоми. Бошланиши аввалги сонда.

Бобораҳимнинг бу сўзи билан биродарлар бош эгиб, смакка тутиндилар. Шавкат Бухорий Бобораҳимдан ҳайиқар эди. Урта бўйли, тўладан келган, паҳлавон келбат бу йигит гоит сўзамол бўлиб: тимсола қочиримларсиз бирор сўз айтмас ва унинг ҳар бир каломи эшитгувчининг қулогига ўқдай бориб ўрнашгувчи эди. Адабиётга, хусусан шеърятга бўлган беқиёс меҳри, Машраб назмига ихлосмандлиги уни бу икки биродар билан боғлаб турарди. Офоқ хўжа толиби илмларидан аксарияти маълум бир соҳа бўйлаб қобилият кўрсатган бўлиб, қизиққон Бухорийни бу даргоҳ билан беип боғлаб қўйган эди. У шеър машқидан ташқари, тарих ёзмоқ ва тазкира тузмоққа ҳавасманд эди. Шу сабаб ҳам у мозийдан келмиш илинж бир хабарни дафтарига ёзиб юрмоқни одат этган эди. Бухорийнинг бу машғулиятидан хабардор Бобораҳим унинг ўз тили билан сўзлаб, «Тарих қарвонида туянинг думига осилиб борурсиз, биродари азиз!» дея ҳазил қилар, аммо бу ташбиҳ Бухорийга қаттиқ ботар эди. У кўз ости билан Бобораҳимга қараб, унинг таънасига жавоб айтмоқни дилидан ўтказди, аммо тик қайтим олмоғидан ҳайиқди, шекилли, жим қолди.

— Мозийни тиргизмоқ савоби азимдур! — айёрона жилмайиб гап бошлади Бобораҳим. — Илло, биродари азиз, ул бежама тил бирла айтар бўлсангиз, кўрқадурманки, тарих қатларинда итлар ва итчивинлар жавлон урур!..

— Тилингиз аччиқ, биродар, тилингиз! — деб озорланди Бухорий. — Сўз захрини тарозуда тортмай отадурсиз!

— Куйинманг, Шавкатжон! — бўшаган май идишини тахмонга яширган Сеторий тамбани кўтариб, ташқарига чиқди. Эшик очилиши ила ёпирилиб кирган қоронғу зулмат шамоли шамни ўчириб ўтди. Бир пас тоза ҳаво қилиб қайтган Сеторий шамни ёқмоққа тутинди. — Биз шоирнинг барча эркаликларини кўтармоғимиз фарз кўринур. Анинг эл оғзинда овозаси ҳам, пир олдинда эътибори ҳам баланд. Зеро, мусофир бир юртда ғарибларнинг бир-бирларинга тақи этмоғи фазилатдур.

Киши нафасидан ҳар ёнга бош ура зорланган шам ёғдусида биродарлар ёстиққа ёнбошлаб пинакка кетдилар. Сеторий сўзи билан ҳаёллар йўл кетган эди. Ташқарида шамол кучайган. У неларнидир тарақ-туруқ ураб, гувулар ва ҳатто ҳужра эшигини тортқилаб, очмоққа уринар эди. Табиатнинг бу шовури аро кўшни ҳужралардан шодон кулгу овозлари эшитилар, узоқ-узоқлардан қорининг мунгли тиловатига ўхшаш нола қулоқларга элас-элас келиб урилар эди.

— Мулла ака! — эшик зулфини секин шиқирлатиб кимдир чақирди. Икки биродар баробар сакраб турдилар, аммо олдинга ўтган Бобораҳим бир ҳатлаб эшикни очди.

— Мен!

Келганлар бир-бирига босалқа икки ўғил бола бўлиб, бири эшикни энлаб турган Бобораҳим қўли остидан хонага мўраллади.

— Ваҳҳоб Дамин амак ҳужралари бул эрмасму? — бийрон сўради бола Бобораҳимга тикилиб.

— Кейингиси, укажон! — боланинг елкасига қоқиб деди Бобораҳим.

— Раҳмат, амак!

Ҳафсалалари пир бўлган биродарлар жойларига чўкдилар. Сеторий ўрnidан кўзғалмаган эди. «Тоғойиси бул тахлит бемаҳал йўқламагай, бас, қай бир меҳрибон борки, уни сўроқлаб келсун!»

— Биз ғарибларни ким ҳам йўқлайди? — деб туриб ўтирди Сеторий. — Беҳудага кайфи пинакни бузмак қолди.

— Шаҳри Бухоро боғларинда кезмоқда эрканмен, азизим! — маюс гап бошлади Шавкат Бухорий. — Ҳаёл этибманки, иним келиб... — У гапини тугата олмай жим қолди. Бобораҳим ҳам мум тишлаган каби жим ўтирар эди. Унга қараб қулимсираган Сеторий деди:

— Шоир ҳазратлари, сиз қай боғда кезур эрдингиз?

Дўсти қочиримидан қизаринган Бобораҳим жилмайди.

— Кўнгул курсин, Сеторий! Банда умид қилибменки Гулбоғдин...

Бобораҳим давом эта олмади. Унинг дил дардини тушунган биродарлари лабига шўх жилмайиш инди.

— Ўзга ҳужралардин базм савти келур, — девордаги созлар томон юрди Бухорий. Сетор ва танбурни эгаларига тутиб, доирани бармоғига илди у. — Алар-ку созу сўздин бебахрадулар. Биз нечун жим турибмиз, азизлар!

Доира зарби билан бошланган наво тор ҳужрага сиғмай, мадраса ҳовлисига отилди.

*Нағмаи аргувон чалиб, дилбари хуш наво келур,
Лаззати ишқни тотиб, зикри сано худо келур.*

Эшик очилиб, бирин-кетин сомёлар кириб кела бошладилар.

— Кўп яшанг! — алқади Ваҳҳоб Дамин. — Бугун усулингиз баланд кўринадур, ҳофиз?

— Ғариблиқда биз бечоралар соз ва сўз ила ўзни овутурмизда, тақсирим!

— Қариндошлар йўқламишлар...

— Ҳа-ҳа! Сизни йўқлайдилар! — унинг гапини оғзидан илиб олди Бобораҳим. Ёр ҳаёли ҳали кўксини тоғ этган бўлса, мусофирликдаги кимсасизлик дарди собит руҳини чилпарчин этди. Танбурни қўлига олиб, ҳамроҳларига ишора этди-да, ғамгин қўшиқ бошлади.

*Бул мусофир шахрида ҳар дам туютиб ёнаман,
Ҳар қайн борсам бу кун йўлдин адоишб бораман.*

— Бор бўлинг, Машрабхон! Асло руҳингизни пароканда этманг! Биз каби беҳунарларни қариндошлардин ўзга ким ҳам йўқлаюр? Сизни эрса ҳар қадамда эл тилаюр, шоир!

— Шундоқ! — деб Ёркандий сўзларини тасдиқлашди толиби илмлар.

— Қозикалон тоғойимиз хонадонинда улуғлар жам бўлиб, аҳли давра сизларни тилабдур, Машрабхон иним! Бўлинг, ҳаялламай етайлик!

Бобораҳим Ёркандийнинг дангалчи мардона феълени севар эди. Бу одамнинг сўзи аксари толиблар орасида икки бўлмас эди. Шоир Сеторийга саволомуз қаради.

— Меҳримиз бор. Букун дам олурмиз, тақсирим! — шарт кесди Сеторий.

— Шавкатхон ўзимизнинг одам, бирга борурлар, — бўш келмади Ёркандий ҳам. — Тоғойингиз ҳазратлари ҳам келибдур.

Танбурий дарагини эшитган биродарлар ноилож жойларидан кўзгалдилар.

БУЛБУЛ ВА ЗОҒ

— Мансурнинг офати тилиндадур! — Офоқ хўжа негадир Машраб ва дўстлари томон қадалиб, давом этарди, — ўзини комил инсон дея танигувчи ҳар бир ориф дилидин «мен ҳақмен» каломини ўткармаги имондур, зеро бандасининг ҳаққа етмак умиди бирла бани башар силкида ишқ устивордур. Ҳалложни шаккок тили туфайлидин дорга тортдилар. Остонаи аснога етган ул шайх габр даввоси бирла чиқиб, Оллоҳга ширк келтирди. Ёдингизда бўлсун, азизлар! — Ҳамамага бир-бир қараб олди у, — Булбулким мақоми сукут эрур, фасли нейсон гуллар аро беркинб, пинҳона сайрағай, ҳам овози латиф. Зоғча қуш эрса, баланд дарахт шохига ошқора ўтириб олар-да, қаҳр овози бирла қиш лوفини урар. Ул бирини кўрмакка зормиз, бул бирини қувмакка тайёр!

— Ҳазратим! — деб қўл кўтара ўрнидан турди баланд бўйли, ўктам назарли талаба Ваҳҳоб Дамин Ёркандий. — Зоҳид кимдур? Шайх Абубакр Шиблий айтибдурларки: улча Мансур деди, мен дам дермен. Зоҳид қай бирларидур?

— Маъқул! — Офоқ хўжа бош ирғаб «ўтиринг» ишорасини берди. — Зоҳид улдулки, нўши лабдин ўзи ҳам ичмас, ўзгага ҳам раво кўрмас!

Мансур мақомини ҳайрат дебтурлар, шайх Шиблийни эрса фақру фанода. Зоҳир юзидин бири инсон шарафини улуғлаюр, ул бири аросатқа тортар! Шиблий кўфрони неъмат этмиш зотдурум, зоҳидлик анинг либоси. Ул ўз тили бирла демиш солик рақамин ҳам кўфр қадами бирла топтабдур.

— Устоз! — дея ўрнидан турди Шавкат Бухорий. — «Насоимул муҳаббат»да Мир Алишер ҳазратлари хабар берадиларки, Ҳусайн ибн Мансур устод дуоси бирла қатл топган. Тавҳидда битилмиш ул жузбеки, ҳаллож сирри ниҳонин фош этибдур, мақомни қай тил бирла айтур?

— Ҳаллож устоди Абу Амр бин Усмон Маккий ҳазратлари арабда шоир ўтмишлар. Ул тасниф этмиш жузбеки тавҳиддин баҳс этур, биз бебаҳрамиз. Қарғиш борасинда десак, устодки жузби бирла ҳаққа етмиш, дуоси мустаҷоб бўлмай қолмас! — «Уқдингизму» деган каби Бухорийга қаради Офоқ хўжа. — Бас, сўрамакдин муддаоингиз тавҳид недур ва анда сирри ниҳон не эрур билмакдур.

— Қуллук, ҳазратим! — деб Бухорий таъзим этди.

— Лисони арабийда калима «тавҳид» икки мақомни англатур. Аввалли ваҳдатул вужудадур, «Ло илоҳа иллаллоҳ» оятининг исмидур. Бул нуктадин ғараз Оллоҳ таъло ягоналикдин мусбат етмак ва имон бирла ёпмакдур. Дуввум, ваҳдатул мавжудда. Оллоҳ васлига етмак габр бўлиб, тавҳид анинг мақомидур. Андин водийи ҳайрат бошланур. Тавҳиднинг мабдаи пайғамбар меърождадурким, «Ли маъ Оллоҳ» ҳадиси анга ишорадур. Бодия тили бирла андоқким, Оллоҳга қовушмак вужудан эрмас, руҳандур. Комил инсон жазба базми аро зоҳир кўзларини юмиб, ботин кўзлари ила Оллоҳ жамолини кўрур ва анга суқра мастлиги етиб, беҳуд бўлғай. Оллоҳ васлига бул таҳлит эҳтиёж дил бирладур, инчунун ҳуфиёнадурким, сирри ниҳон аталғай. Ҳалложга лиқо базми аро беҳудлик етиб, сирри ниҳонни ошқор қилди. Ўзини ёр ила яквужуд кўриб, «аналҳақ» дея фарёд этди. Дил садоқ эрса, тил ўқдур. Барча маъраз ўқдин келурини ул шайх фаромуш айлади. Шариат вафосиз нисо янглиғ, азизлар, анда шарм йўқдур. Оллоҳ фарзи бирла пайғамбар суннати аро подшоҳ ваожиби турурки, хиёнат ул ердадур. Вожиб фарздин устун бўла олмас. Ҳар банда ўзини «ҳақ» дея эълон этса, фароизгарлар кўпаюр, вожибга футур етар. Анинг офати салтанат бирладур.

— Ҳазратим, сулук бирла тариқат нисбати недур? — деб журъат этди Сеторий.

— Сулук жамиятдур, тариқат — роҳ. Мисоли шахри Қошғар сари йўл тариқат эрса, ҳар ким ўз қарвонинда келур сулукдур.

— Ишқийеда сулук қасрдадур тариқат недур? — деб сўради Ёркандий.

— Сулуки Ишқийе ошиқлар суҳбатидур. Анинг тариқат кўзи нақшбандия, дастури амали эрса мавлавиядур, инчунун Оллоҳ зикринда жам бўлмиш ошиқлар Баҳоуддин кўзлари бирла кўриб, Жалолоддин тили бирла сўзлаюрлар.

— Эрас фарқ қайдадур, ҳазратим? — дея жилмайди Машраб. Офоқ хўжа унинг кўзларига тикилиб қолди-ю, аммо зуғумга ўтмади.

— Фарқ кўпдур, бўтам! Нақшбандияда зикри жаҳрия бўлмас, мавлавияда базми зикр ҳам, тиловати қуръон ҳам йўқдур. Яна фарқ андадурким, нақшбандия иқтидо, мавлавия мажлис, Ишқийё эрас машваратдур. Сулуки Ишқийёда мажзублар Оллоҳ зикрида ишроқ этмак бирла баробар, мункирлар устина жиҳод қила юрурлар, инчунун Ишқийё ошиги асодин тиг тутиб, хирқадин жубба киймиш сипоҳдур.

— «Солики мажзуб» дерлар, «мажзуби солик» дерлар, — яна савол ила сўроқлайди Бухорий, — нисбат...

— Улким жузбини Оллоҳ берибдур, «мажзуби солик» аталур. Аҳли шуаро шул қавмдиндур. Аларнинг жузби жузби дилдур, мисликим диллари каби ҳамиша ҳамроҳ. Солики мажзуб улдурким, жузби мажлис аро зоҳирдур. Аҳли зикру тиловат, аҳли қавлу қироат, аҳли ҳофизу машқи санъат бул жузб ила гирифтур. Бул қавм жузби чашмдурким кўрмак бирла кўзгалур. Аларнинг дил ўти тез эрмиш, мисликим тез ёнмиш ўт тез ўчгай. Нисбат мисли андоқким, тўлқинлари мавж урмиш уммон мажзуби солик дилиндадур, солики мажзуб эрас, худ ўзи ул уммон ичинда. Аҳли башар силкига нажот аввалги табақадандур, илло солики мажзублар аро ҳам жузби бирла юксалиб, мажзуби соликлар қавмига етмиш орифлар чиқмаги фарздур.

— Ҳазратим! Аҳли ашъорни мажзуби солик қавмидин дея олқадингиз, ташаккур! — деб таъзимга эгилди Машраб. — Алар жузби аро нисбат бўлурму ва гар бўлур эрас қай таҳлит?

— Аҳли калом жузби аро тафовут бўлур. Бўлганда ҳам калон бир нисбатда бўлур. Ҳофизу лисонул ғайбким, жузби ила илоҳий бир мақомга етмиш, ҳеч бир аҳли шеърда ул ҳазратка таносиб йўқдур. Қул хўжа Аҳмад туркий тил бирла машҳурлик топибдур, ул ҳазрат жузби Оллоҳ жамолидин ҳайратдур. Мавлавий Румийким, санъати саҳи мумтансдур, бадиҳа тили бирла демиш, жузби мусиқа бирладур. Бул янглиғ тафовут нисбати мисли боғ ичра очилмиш гуллар кабилурким, аларга бўй ва алвон турфаранг бўлгай. Шуаро и аҳли олам ҳар бири мақоми тавҳиддин ўтиб, ҳайрат боғи ичра қалам сурмишлар. Қай бирлариким, мисли Ҳофизу Шерозий ё Аттор, Султон Аҳмад Ясавий ё маҳдуми нуран Жомийлар каби фақру фано мақоминда кўринурлар. Аларнинг ҳар бири «аналҳақ» каломин тилга тегурмишлар. Нисбат андаки, ким булбул янглиғ мажоз тили бирла ёшурун айтса, ким озор ўғли Имодиддин Насимий каби Ҳаллож қаламин босиб, аййўҳаннос соладур!

— Нечук бул тоифага зоғ қиёсин айтмадингиз, устоз? — деб юборди Машраб тилини тия олмай.

— Айтмаган эрасак-да, маънода ул бор! — заҳарханда аралаш жилмайди Офоқ хўжа.

Аммо Машраб шу билан жим қола қолмади:

— Ҳазратим! Бизнинг бул ожиз қиёсимиз ул улуғ зотлар шарафи ўтрусинда тоғ пойиндаги қум зарраси мисол топиб қолмасму?

*Ганжи ниҳон манам ман уш, айни аён манам ман уш,
Гавҳари кон манам ман уш, баҳраву кона сигмазам! —*

дея оташ ичра ўкиди Машраб. Ўзгалар ҳайратда, Офоқ хўжа эса азият чекиб қолган эдилар. — Улуғ бир халқнинг оташнафас шоири булбул тегмаганда ҳам, қақнусқа қиёс бўлгай, наинки зоғ анга қолмиш?!

— Шаккоксен, бўтам, шаккок! — дея чўрт ўгирилиб, чиқиб бора бошлади Офоқ хўжа.

БАЗМИ ХОНАҚОҲ

— Ойротдин не мужда? — Иладан келган қалмоқнинг сўзини бўлиб, сабрсизлик ила сўради Офоқ хўжа. Эшон учун бугунги кунда ҳар бир ишдан ҳам кўра кучая борган жунгор хонлиги ила алоқа тутмоқ муҳим эди. Шоҳ Исмоил безовта. Буни кўра туриб, ғафлатда ётмоқ басирлар ишидур. Бухорийи шариф — ийроқ, Чин тиги — бераҳим. Авлоди ойрат бўлмиш қалмоқ эли эса, шаҳри Хўтандин наҳри Илага қадар ёйилмиш. Қадим қорахонийлар пойтахти Қошғар бамисли ўргимчак тўри ичра қолган каби. «Ҳар не келса, шимолдин келур. — Уйлар эди эшон. — Ёмон кунда така этмак учун кофирлардин ўзга истинодоғ топилмас!»

— Ҳач на тақ! — деб тили айланмаган қалмоқ Офоқ хўжага таъзим этди.

— Шоҳи Ойрот соғ-омонму? Биз юбормиш совға-саломлар етибдурму? — сўради у. Қалмоқ елка қисди. Бу ҳолатдан Офоқ хўжа баттар тоқатсизланди.

— Ҳазратим! — Соқий охунд хўжа томон энгашиб, шивирлади. — Бул банда бори бир хуфядур. Анда не ҳадки шоҳдин мужда келтурсин.

Охундинг бу сергак сўзи билан Офоқ хўжа хушёр тортиди. Буйруқ кутиб эшикда мунтазир турган мулозимга «боравер» ишорасини берди-да, қўл боғлаб турган қалмоққа юзланди.

— Хонақодин жилмағайсиз! Сизни бот чорлаюрмиз.

— Қоп! — Қалмоқ таъзимда юриб чиқди.

— Хунхор саси Учтурфондин келур, — дея давом этди Охунд. — Элчи қаландарлар йўлга чиқмишлар. Безовта бўлмак ўринсиз.

Соқий охунднинг бу сўзлари Офоқ хўжага таскин бўла олмади. У охунд кўзларига кўзларини тикиб, гўё шивирлаган каби деди.

— Гадо қаландарларингиз устихон тегмаган дайди итлар каби Учтурфонда не қилиб юрурлар?!

Бу оддий савол эмас, тафтиш эди. Шоҳ Исмоилнинг иниси ёш шаҳзода Муҳаммад Амил Учтурфонда. Қаландарларнинг не сабабдан дайдиб юрарлари эса, ёлғиз Оллоҳга аён. Навбатдаги қистовларга не деб жавоб бермак керак? Соқий охунднинг бежавоб туриши Офоқ хўжани баттар алангалатди.

— Сиз тилайсизки, Исмоил мўғул бизнинг бор будимизни тортиб олсину ўзимизни Қошгар сарҳаддан қувсин!

— Умид Оллоҳдин, осийиш эса зикру самоъ бирла ани ёдга олмакдин келур, ҳазратим! — Офоқ хўжага «марҳамат, юринг» ишорасини бериб, бўлажак базми жамшидни ёдига туширди Соқий охунд. — Шоҳ, мардумларининг ул ҳамоқати, иншооллоҳ, тасодиф чиқар!

— Қисқа уйлайсиз! — Эшик сари юраркан, юмшаб тушган Офоқ хўжа гапни қалта қилди: — Лаънати қоратоғли Исоқия муҳолифатни орттириб, бизни туртиб кўрмакда!

Шоҳ Исмоил вақф ерлар ҳусусидаги шариятнинг асрий тартибини бузмақда эди. Унинг одамлари Қорақир қишлоғидан чиқишда закотдан тушган уч тую молни хатга оладилар. Иложисиз қолган сўфи оқсоқол Офоқ хўжага арз этиб, қўлига берилган «ҳазинага олинди» мазмунидаги ёрлиқни пешкаш қилади. Офоқ хўжа бу ҳаракатнинг тасодиф эканлигига ишонмас, шунинг учун ҳам Соқий охундни қосирликда айблamoқда эди. Умнатлари орасидаги бир исми «валиоллоҳ» бўлган Офоқ хўжа, ҳақиқатан ҳам, узоқни кўра билар эди. Бир томонда кундан-кун оша бориб, ўз таъсирига элларни «муслим қила» тортаётган шон-шухрату сулук мактаби, иккинчи ёқда эса, ҳар тарафдан дарёдаги сув мисоли оқиб келиб, қатма-қат кўпайиб тургувчи мол-давлат унинг соҳибини бефарқ қолдира олмас эди. Шаҳри Қошгарда қадам-бақадам нуфузи оша бораётган дин пешвоси Офоқ хўжа тиласин-тилама-син сиёсат арбобиға айланмоққа мажбур ва бу тариқат амалида эса, ҳар бир ишга тайёр эди.

Шу ўринда икки оғиз сўз Ишқий ва Исоқия сулуқлари орасида борган кураш ҳусусида. Асли насаби Косондан бўлган ва Муҳаммад пайғамбар авлоди саналмиш Маҳдуми Аъзамнинг икки ўғли барпо этган бу сулуқлар бир-биридан у қадар кўп фарқ қилмас эди. Хўжа Исҳоқ Самарқандда асос солган Исоқия сулуқига тобе кишилар ўзларини «қоратоғлилар» деб атаганлар. Ҳидоятullo Офоқ хўжанинг бобоси бўлмиш Муҳаммад Амин хўжа томонидан Қошгарда юритилган Ишқий сулуки эса, «оқтоғлилар» йўли эди. Дастури нақшбандийлик бўлган бу икки сулуқ ўртасида дастлаб ихтилоф бўлмаган. Бизнинг тасаввуримизча, сулуки Исоқияда яссавийчилик таъсири кучлироқ бўлса, Ишқий сулуки эса, Мавлавий Румий таъсири, демакким, маснавийхонлик анжуманлари билан ажралиб турар эди.

Жамиятдаги ҳар бир уюшма, сулуқ ёки маъзаб, табиийки, у пайдини таъсири доирасини кенгайтирмақ маъносида пайдо бўлган Ишқий сулуки Офоқ хўжа даврига келиб очиқ кураш йўлига ўтди. Бу кураш диний нуфуздан бошланиб, ҳокимиятни қўлга олиш билан қарор топгани тарихдан маълум.

Маркази Ёрқандда бўлган Исоқия сулуки сўфилари маҳдуд йўл тутар эдилар. Улар «исломнинг чети» бўлган бу ўлкада «ислом софлиги» учун курашиб, ғайридин элларни «кофирлар» дея атар ва ўз қобилига ўралиб олган бу қадарийлар «кофирларга қарши жиҳод» эълон этар эдилар. Офоқ хўжа ҳам жиҳод эълон этган эди. Унинг бу жиҳоди юқорида биз кўрган сулуққа қабул қилиш дастуридан маълум. Офоқ хўжага тобе масжид, мадраса, хонақолар эшиги ният билан келган ҳар бир эл кишисига очиқ ва уларда талаб аҳли учун ҳамма нарса муҳайё эди. Унинг сон-саноксиз муридлари элининг дин ва эътиқоди турлича бўлган шаҳру қишлоқлар аро кезиб юрар, Оллоҳга ҳамду сано, пирга маҳду аъло ўқимоқ уларнинг шиори эди.

«Теракнинг бўйини йиқилганда кўр» деганларидек, у замонлардаги ғала-ғовур курашлар оқибати бугун ойнадек кўз олдимизда. Биз йўлини «маҳдуд» атаган исоқиялар қонида «эрк» деган бир муқаддас туйғу қайнамаган деб ким айта олади? Оламгир ишқийлар йўли бориб не билан тугади?.. Келинг, азиз ўқувчим, бу хом хаёллар ипини йиғиштириб олайлик-да, ўзимизга қайтайлик!

Қошгарнинг Ёгаду мавзеидаги улкан хонақоҳда деярли ҳар куни одам гавжум бўлар эди. Қозонларда доимий тарзда эт қайнар, кўрар кўзга гўё бу масқанда ҳисоб-китоб йўқдур. Рўзи чоршанба хонақоҳда базм куни бўлиб, ҳафтанинг фақат шу кунда пири хонақоҳ Офоқ хўжа таширф буюрар ва шу сабаб еру кўкка одам сигмаёт кетар эди. Бу кунда улкан ошхона ўртасидаги дошқозонга ўт ёқилар эди. Базми хонақоҳга келиб-кетгувчилар умумий назар билан кузатилса-да, аммо махсус назоратга олинмас эди. Фақат сулуқ мутасаддиси Хирқатий базм асносида маълум ҳунар кўрсатмоғи керак бўлган сўфиларни ва пирга яқин бўлиб, базмда иштироки лозим топилган одамларнигина сўроқлаб турар эди.

Хонақоҳнинг улкан танобий ҳовлиси ўрику гилос дарахтлари билан соя-салқин кўкалам майсалар устига гиламлар солиниб, кўрпачалар ташланган эди. Охирлаб бораётган жавзо қўёши атроф борлиқни оловдай қиздиради. Емакхоналардан ҳар мўйидан тер оқиб, кескиришиб чиққан сўфилар дарахтлар соясига елпинишиб, ҳазми таом қилиб юринадилар. Турфа тилда сўзлашаётган кишилар тўда-тўда бўлишиб қўшни боққа ўтдилар. Кўринишларидан

меҳмон бўлган форслар чуваккина сўфини ўртага олган ва «чаро хонро намибиним?»¹ дея уни саволга тутмоқда эдилар.

Боғ ўртасидан ариқ оқар, муздай сув тафти киши танини яйратар эди. Бир гуруҳ ёркандийлар бу ерда иссиқ тафтининг босиқлиги ҳақида сўзлашишар, балки саратонга бориб иссиқ кучайишини каромат этишар эдилар. Кишилар оқими боғ четигаги ғусулхона томон йўналди. Кўприк ёнида давра қурган қалмоқлар орасидан бир ёш саллодар толиби илм ажралиб, улар ортидан эргашди. Таҳорат олишиб, кичик масжидга чиқдилар.

— Азизлар! — деди минбардан туриб Соқий охунд. — Бугун амри маъруф уни эрмасдур. Намоздин сўнг хонақоҳга ўтиб, иттифоқ ва биродарлик мадҳинда базми хонақоҳ тузгаймиз!

Пешин намозини баҳамжихат адо этган намозхонлар узун-қисқа бўлишиб, хонақоҳ ҳовлисига кириб кела бошладилар. Хонақоҳнинг катта зикрхонаси бўлиб, унинг тошётма саҳнига гилам ташланган эди. Хирқатий ва Соқий охундлар қуршовида зикрхонадан чиқиб келган Офоқ хўжа қандак ўрик остидаги супачага ташланган адрас кўрпачалар устида чордона қурдилар. У сулук кийими — ихчам ҳаворанг салла ва оқ ҳарир куйлак устидан калта энг яшил хирқа — жанда кийган эди. Хўжа ўтириши билан оёққа турган кишилар ҳам ҳар бир гилам устига яқин-яқини ила жойлаша бошладилар. Хўжа одамлар ўрнашиб бўлганига қаноат ҳосил этгач, дуога қўл очди.

— Илоҳа омин, Тангри таъло йўлимизни ойдин, имонимизни барҳақ этсун, Оллоҳу акбар!

Еру кўкни ларзага келтирган каби, неча юзлаб овозлар гуруллаб пир ортидан эргашдилар. Бу ер масжид саҳни эмас, илло, ҳар ким ўз иқтидорини намоён этмоққа изн берилган санъат майдони эди. Бу ерда қори тиловати билан, ҳофиз овози билан, жозиб рақсу самоъси билан ўртага отилиб чиқмоғи мумкин эди. Бу майдон базми гарчи расмий тарзда мутасадди томонидан бошқарилиб турса-да, одамлар бу ерга саждаю ибодат учун эмас, дам олмоқ, кўнгил ёзмоқ ва жойнамоз устида ета олмаганларини топмоқ учун келар эдилар. Сулук раиси Ҳидоятullo Офоқ хўжа учун эса бу майдон бирлик ва иттифоқ майдони эди.

Бир пас тин олган Офоқ хўжа сўл томонида ўтирган шоир Хирқатийга юзланди.

— Қани, орифларни махтал этманг!

Баланд бўйли, оқиш сариқ юзли, тўладан келган Муҳаммад Эмин Ғўжамқул ўрнидан туриб, хўжага таъзим этди ва сўзлай бошлади.

— Бисмиллоҳир раҳмонир раҳим! Азизлар! Сиз қаердалигингизни биласиз. Кимнинг покиза дилида илоҳ ўти бордур, бу сўпайи жазбага чиқиб, ойна каби ишроқ этур, ўз жузби жозибаси ила кўнгулларни обод этгай ва улуғ пирим ҳамда содиқ муридларининг марҳаматларига сазовор бўлғай!

*Аввали зикри худо ул қориғи Қурьондадур,
Қориғи Қурьон навоси тандин ортиб жондадур.
Ояти Қурьон тиловат айласа ҳофиз магар,
Савтидан гўянда булбул оташи сўфондадур.*

Гумном қирот этган бу назмий ишора базми хонақоҳ равишини белгилар эди. У ҳар бир чиқиш олдидан мажзубона бир иқтидорни атар ва соҳиби иқтидорнинг номини эълон этмоқ билан даврага чорлар эди.

— Қори Суйвон Дургча!

Минбарга малла жома кийган ўн беш-ўн олти ёшлар чамасидаги бўйчанг қалмоқ йигити чиқиб келди. Қунтожи пойтахтидан келган бу йигитча ғоят қобилиятли бўлиб, икки йилдан буён Офоқ хўжа қўлида таълим олар эди. Унинг жунғорларга хос ҳайдар кокили салла орасидан чиқиб турарди. Ғайридин эл вакили бир йигитнинг минбарга кўтарилиши, яна бунинг устига, ёш бир ўсмирнинг «қори» дея эътироф этилиши аҳли базмада таажжуб уйғотди.

Сўпайи жазба аталмиш бу минбар улуғлар ўтирган супачадан баландроқ эди. Унга улкан яқандоз гилам солинган ва ҳарир кўрпачалар ташланган эди. Супа пастида ёшгина икки котиб йигит ёзмоққа шай турибди. Улар қаторига келиб ўтирган созанда қўлидаги камон секин нола торта бошлади. Куй оқимида қорининг ширали жанрангдор овози янгради. Фотиҳа сураси билан бошланган тиловат Бақара сурасига ўтди. Улкан хонақоҳда чивин учса билинар даражада жимлик ҳукм сулар, илоҳий калима таъсирида бутун вужудлар қулоққа айланган эди. Қори «субхона» ўқиб, қўлини дуога очди. Унинг Қурьон талаффузида ҳеч бир нуқсон топа олмаган сомълар туркча сўзловда қийналаётганининг гувоҳи бўлмоқда эдилар.

— Илоҳа омин, фақиру ҳақир ожиз банданг ўкимеш пул хатме қурьонимне шахри Қошқаринда ўтмеш азизлар руҳина бакишладем. Марҳумларнинг жойларе жаннатда бўлқай, Оллоҳу акбар!

Қўллар фотиҳадан тушиб, тин олишлари билан кўкка тасанно олқишлари учди. Соқий охунд қори йигит олдига каштали белбоғ ёзиб, бир дона олтин танга қўйди.

— Узга тил бир йигитнинг бул қадар сайрамоғи, азизлар, улуғ пирим марҳаматлари бирладур!

¹ Нсга хонни кўрмайғимиз?

Яна ҳар ёндан олқиш садолари учди. Офоқ хўжа атрофга бош ирғаш билан қуллук билдирар эди. Кишилар кети узилмас, белбоғ усти ҳадяларга уйилиб бормоқда, қори Офоқ хўжага «қутқаринг» деган маънода мўлтираб қарамоқда эди.

— Етар, азизлар, бас! — деб қўл кўтарди Офоқ хўжа. Қори ўрнидан турди ва хўжа томон таъзим этди.

— Маъзур тутқайсез, ҳазратем! Шархта кеска сўзлакаймен! — Хўжа бош ирғагач, қори одамларга юзланди. — Азизларем! Бу сураи табаррук бани Исроил қавмсна атилмеш. Адоватне кўймак бирла бирликта яшамак адолаттинтур! Фақир Ила ўглетин одоб олқайсизкем, ҳазратема юкуниппен!

Соқий охунд қори йигитга «ўтиринг» ишорасини берди-да, Ёрканд ва Хўтан шаҳарларидан келмиш кишилар гуруҳи томон юзланди.

— Биродарлар! Эллар аро адоват солмак Оллоҳга ҳам, унинг бандаларига ҳам хуш келмагай! Биз солики Ишқийлар бир манзилда яшаб келган турфа тил, турфа дин бандалари ичра дўстлик ипларини боғламак роҳини тутсак, қоратоғли Исоқия Ёркандийлар зиддият оловини ёқурлар. Алар Ишқий йўлини тутмакни ихтиёр этиб, отланмиш хўтанлик бир куп биродаларимизнинг йўлларинга садди роҳ чекиб, Ёрканддин номурод қайтармишлар. Сиз азизлардин ўтинчимиз улдукри, сўзларимизни қоратоғли ёркандийлар қулогинга еткаргайсиз! Алар адуликни ташлаб, муҳолифат йўлидин қайтсалар, тангри таъло марҳаматларинга сазовор бўлғайлар, омин, Оллоҳу акбар биссабов!

Соқий охундла баробир юзларча қўллар фотиҳа тортилар. Гумном навбатдаги чиқишни эълон этмоқ учун қўзғалди.

*Чарх урар излаб нажот толиби дийдорин Ҳақ,
Рақсида зикри худо-ю, кўзлари гирёндадур.
Васли ҳақ бўлса муяссар ўзлигин қолгай таниб,
Дод солиб учгай тана, жон қушлари осмондадур.*

Супага ўрта бўй, ихчам қоматли, ялангбош, сочлари патила-патила, кўзлари ўт сочган дарвиш йигит отилиб чиққан эди.

— Қаландар Қосим Дабош! — деб ишора этди Гумном. Қаландар аввал улуғлар томон, сўнгра халққа чаққон таъзим этди. Созандалар кўпайиб, камонга танбур, дутор ва доира кўшилган эди. Қанотларини ёзган йигит шўх куй оғушида йўрғалай кетди. Наво борган сари ўйноқи оқар, раққос эса бамисоли учар қуш каби айланар эди. Қутилмаганда у таққа тўхтар, куй ҳам гўё тинар, фақат камоннинг секин эзма ноласи қулоқларга чалинар ва раққоснинг тўлгонган танаси ларзон солиб силкинар эди. Куй мароми ўзгариб, рақс борган сари сакраб тушувчи зикр рақсига айлана борди.

Саҳнадаги рақс ўтиргувчиларнинг баъзиларида ошқора тўлғаниб силкинаётган танасида, вужуди тош қотган баъзиларида эса зикри дил тарзида ботинида акс садо бермоқда эди. Тинимсиз тасбеҳ ўгираётган Офоқ хўжа ҳар замонда «Ё оллоҳ!» деб такоррлар ва гўё супа томонга дам ураётгандек бўлар эди. Куй тезлаша бориб, раққос чарх ура улуғлар томон ўтганда, гуп этиб учиб кетди. Бир кўплар «оҳ» дея ўринларидан сакраб турдилар. Йигит энди жинниларча кенг супада умбалоқ ошар, ихрар ва оғзидан кўпик сочар эди. Ўрнидан туриб келган Офоқ хўжа ишораси билан куй тинди, аммо раққос учун энди бунинг фарқи йўқ эди. У фақат ўзи томон яқинлашиб келаётган Офоқ хўжани сезар ва ундан думалаб қочмоқда эди. Супага чиқиб борган хўжа тўхтади. У ўнг қўли кафтини йигит томон тутиб, ўнгга айлантирар ва тинимсиз пичирлаб дуо ўқир эди. Хўжа қўли ҳаракати баробар кучли оғриқдан оҳ тортиб додлаётган йигит унинг оёқлари остига қадар юмалаб келди. Хўжа кафтини кўзлари тепага битган йигит пешонасига яқин олиб борди ва қўлини кескин силтаб, узиб ташлаган каби ҳаракат қилди. Икки қўли икки томонга шалвираб тушган раққос буткул ҳаракатдан тўхтаган эди. Уни саропарда устига олдилар-да, зикрхона томон кўтариб кетдилар. Супа тўшаклари тартибга келтирилди. Боши эгилган кишилар ҳайрат ва ваҳм бир назар билан ер остидан Офоқ хўжани таъқиб этар эдилар. Бу ҳолатдан кўтарилган хўжа эса ҳар бир кишига ўтли нигоҳларини қадаб чиқмоқ билан, бошларни баттар эгилмоққа мажбур қилар эди. Офоқ хўжани ўтиришга мулозимат этган Гумном одамларга юзланди.

*Ҳофизи ҳифзи ҳидоят тилга кирса ўртаниб,
Ҳофизи Шерози ғайбий ўртада толондадур.*

*Савти танбур-ла дутор гар суйласа ул пардада,
Бул жаҳон шоирлари оҳлар чекиб афғондадур.*

— Ҳофизи хушхон, шахримизнинг азиз меҳмони Мусанно Нишопурий Чалабий! — деб эълон этди у. Қора салла ўраган эроний савдогарлар гуруҳидан қўлида танбур тутган баланд бўйли, сипо кийинган элик ёшлар атрофидаги киши ёш дуторчиси билан чиқиб келди. У Офоқ хўжа томон таъзим этди.

— Нур ба шумо, эй Маҳдийи замон!!

¹ Сизга нур ётилсин, эй замон Маҳдийи!

Офоқ хўжа ва улуғлар қўллари кўксига таъзим билан жавоб қайтардилар. Меҳмон одамларга юзланди.

— Биродарони азиз! Мо бо кори савдо кунин аз мулки Эрон омадим ва ончунон хурсанд шудимки, ин қадар тараққийи ислом, ин қадар ҳимояти кузби калон, он қадар сулук расидани эшон бо кашфу каромат, агар рўйи заминро тафтиш куним, ҳаргиз на ёфтим! Ҳофиз олам Шерозий гўё барои Офоқ хўжам гўфто буд.¹

Танбурнинг секин ноласи остида дуторчи йигит ғазал ўқиди.

*Онхо, ки ҳокро ба назар кимё кунанд,
Оё, бувад, ки гўшаи чашм ба мо кунанд.*

Ўтиргувчилар машҳури жаҳон бу ғазални бошларини тебраб тингладилар. Ғазал кўшиққа улашиб, созлар тилга кирди. Ҳофизнинг жарангдор ширали овози билан тилларда афсоналарга айланган байтлар янграй бошлади.

*Агар он турки шерозий ба даст орад дили моро,
Ба ҳоли хиндуяш бахшам Самарқанду Бухороро.*

Кўшиқ тугаши билан ҳофизни олқишлай бошладилар. У чиқувчиларнинг ҳадыларини қатъин рад этар эди. Ўрнидан туриб келган Офоқ хўжа ҳофиз қўлидаги танбурни ўпгандек тавоф этди-да, икки созанда орасига кириб, одамларга юзлана сўзлай бошлади.

— Мулки Эрон форсийзабон элларнинг тақиягоҳидур. Форсийгўй аҳли шуаронинг саромадлари анда яшаб ўтмишлар, хусусан, андалиби Шерозким, каломи ғайби тиллардин тушмагай.

Офоқ хўжа Хўжа Ҳофиз шеърларидан байтлар келтириб, эллар аро яқинлик, хусусан, форс ва турк халқлари биродарлиги ҳақида сўзлади. Форс, турк, араб, қалмоқ ва чин манбаларидан тугал хабардор бу инсон улкан нотик ҳам эди. Унинг бу қобилияти воиз минбарига жуда қўл келар эди. Форсий булбулдай сайраган Офоқ хўжа учун туркий лисон ҳам она тили қаби эди. Форс шеърятининг улкан муҳиби бўлган Офоқ хўжа ҳақида қошғарийлар ярим ҳазил билан «жони Ҳофиз Шерозий кўлинда бўлса, ақл тизгини Мавлавий Румий ихтиёринда» дегувчи эдилар. Бунинг сабаби шуки, Қуръони карим оятлари ва минглаб пайғамбар ҳадисларини ёд айтувчи Офоқ хўжанинг бу икки сўз санъаткори адабий меросини деярли тугал ёд билганини ривоят қилар эдилар.

— Аҳли маърифат учун дуру жавоҳирнинг қиймати йўқдур, — ҳофиз кўзларига тикилиб деди у ва Гумном қўлидан юлқагина, аммо ғоятда дид билан китобат этилган китобчани олди-да, меҳмонга икки қўллаб узатди. — Ушбу арзимас битиклар биздан совға бўлсун!

Китобчани қўлига олган ҳофиз Нишопурий уни кўзларига суртиб тавоф этди ва варақдай бошлади.

— Маснавийҳои ҳазрат эшони Офоқ Ҳидоятулло хўжам ажмол сулук расидани дар шаҳри Қошғар аст,² — деб овоз чиқариб ўқиди ҳофиз ва яна бир неча варақ очиб, кўз югуртирди, аммо китобчани ёпди-да, Офоқ хўжага таъзим этди. Ин ҳадя аз ҳидияғони боқидна аст!³

Гумном навбатдаги чиқишни эълон этмоқ учун кимнидир қидирар эди. Кутилмаганда толиби илмлар орасида қўлларига сози билан шай турган Сеторий ва Машрабга кўзи тушди. Йигитлар бир ишорага маҳтал турар эдилар, чунки Ҳирқатий уларга ҳофизлар қатори навбат бермоқ ваъдасини қилган эди. Қўлини кўксига босиб, бош тўлғаш билан «илоҳизман» ишорасини бериб ўтган Гумном ўзга кишиларни эълон этди.

— Ҳофиз навихол Али Ямин Ёркандий!

Кишиларни тонг қолдириб, танбур тутган ёши улуғ киши билан дутор ушлаган йигит қуршовида тўққиз-ўн ёшлар чамасидаги тўлагина бола чиқиб кела бошлади. Булар ота-бола муғаннийлар эдилар. Бола снгил ёзги кийимда, бошида эса уйғур қалпоғи.

Танбур ва дутор жўрлигида атрофга салмоқли уйғур нақши таралди.

*Санамо, юзинг биҳиштин гул очиб баҳор қилдинг,
Нега ғайр ила тузиб базм, мени беқарор қилдинг.*

Куй залворли, унга монанд мисралар юки ҳам оғир эди. Гумном қаламига мансуб бу мухаммасни деярли ёд билган қошғарийлар болани зўрга солинган деб ҳисоблаб, дилларида афсус туймоқда эдилар. Оллоҳ таъло болага шундай бир овоз берган эдики, у зўриқиш ўрнига, кўп йиллар кўшиқ айтган жаҳонгир ҳофизлардек ижро этар эди.

Кўшиқ тугаши билан, олқишлар кўкка ўрлади. Башанг кийимли бойвачча йигитлардан бири отилиб чиқди-да, бола оёқлари остига қимматбаҳо шоҳи қийиқча ёзди. Болани даст

¹ Азиз биродарлар! Биз савдо иши билан Эрон мулкидан келдик ва шунчалик хурсанд бўлдикки, бу қадар Ислом тараққийси, бу қадар гўзал сўз ҳимояси, у қадар кашод кароматли сулук юритмиш эшонни, агар ср юзини қидирсак, ҳаргиз топа олмаймиз. Ҳофиз олам Шерозий гўё Офоқ хўжам ҳақида айтгандай.

² Қошғар шаҳрида гўзал сулук яратган ҳазрат эшон Офоқ Ҳидоятулло хўжам маснавийлари.

³ Бу совға боқий совғаларданлир.

кўтариб, қийиқча устига қўйди ва бошидан олтин тангалар сочди. Бу хазинанинг оғзини очгандек бир ҳол бўлиб, ёш ҳофиз ҳадяларга қўмилди. Хонақоҳ ҳовлисини ҳайрат садолари тўлдирди. Кишилар болани яна айтмоғини талаб қилмоқда эдилар. Не қиларга ҳайрон бўлган отанинг икки кўзи Гумномда эди. Офоқ хўжа билан қулоқлашиб олган Хирқатий унга бош иргаш билан «рухсат» ишорасини берди. Ёш ҳофизни такрор-такрор айтмоққа мажбур қилдилар.

Офоқ хўжа Соқий охунд қулоқларига нималир деди. Илдам юриб борган охунд ота ҳофизга «сабр этинг» ишорасини бериб, Али Ямин қўлидан етаклади. Ҳофиз қулоқларига неларнидир уқдирар экан, Офоқ хўжа томон юрдилар. Бола ҳофиз хўжа пойига тиз чўкиб, этагини кўзларига суртди. Ўрнидан турар экан, беихтиёр тарзда такрор эгила бориб, чўзилган эшон қўллари орасига бошини суқди. Офоқ хўжа унинг пешонасидан ўпди ва қўйиб юборди. Сачраб турган бола икки одим чекиниб, йиғламсираб тўхтади.

Котиб болалардан бири келтирган ёрлиққа Офоқ хўжа муҳрини босиб, Соқий охундга тутди. Супага чиқиб борган охунд одамларга юзлана ўқий бошлади.

«Бисмиллоҳир раҳмонир роҳим!

Бизким сулуки Ишқие улуғлари — пири тариқат Ҳидоятулло Офоқ хўжа ва сардори аҳли хирқа, шоири уйғур Муҳаммад Эмин Гумном ушбул ёрлиқни бердик шаҳри Ёрканди қадим фарзанди Али Ямингаким, бугундин эътиборан ул навжувон ҳофиз Ишқие ошиқлари сулукинга қабул этилди. Ул фарзанди аржуманд йўлинда, Оллоҳ анинг дилина ишроқ ўтини солибдур, шоирлар ва ҳофиз калонлар юрти шаҳри Қошғарда мактабу мадраса, масжиду хонақоҳлар эшиклари очикдур. Ул фарзанд тилар эрса, келиб таҳсил топғай ва иқтидори бирла юксалиб, машҳури жаҳон бўлғай!

Қай бир эл ўгликим фитрат ўти бирла ёнмиш, аларга улуг остона дарқ дарвозалари очикдур. Келмиш мажзубларни ўз таъминотимиз ва ҳифзу ҳимоятимизга олурға Тангри таъло олдинда собитмиз!

Валлоҳи аълам ва ҳуа раббауно!»¹

Ёрлиқни найча қилиб ўраган Соқий охунд уни ўпиб, тавоф этди ва ҳофиз боланинг отасига узатди. Соқий охунд баробар кишилар қўлларини дуога очдилар.

— Илоҳа омин, ҳақ йўлинда дўстлик ва иттифоқ тариқатини тутмиш сулуки ишқие ошиқларининг кори хайрларинга қодир эгам нури ҳидоят йўллаган бўлсин, Оллоҳу акбар!

Юзларга фотиҳа тортилгач, Гумном Хирқатий ўрнидан турди. У қўл ҳаракатлари ила шёър ўқиб, супа томон юриди. Камончи унга эш бўла борди.

*Мавлавий маъно Румо мулки Жалолиддин жалол,
Маснавий айтиб, келурлар, маънолар маржондадур.
Хона айлаб маснавий қушлар учар ташлаб наво,
Маънийи дурлар қулоқда, фаржи ул Қуръондадур.
Зикри ҳақ айтиб қўнарлар куйида оворалар,
Оҳ уриб, йиртиб яқо, юзларни тирнаб қондадур.*

Гумном ўрнидан турган Офоқ хўжани алқаб, супага манзират эта, ўқишда давом этди.

*Маснавий айтиб ҳидоят айлағай Офоқ хўжам,
Таҳ-батаҳ пойида ётган бандалар нолондадур.
Сулуки ишроқи Ишқие тутарлар роҳини,
Қошғару Ҳинду Ҳўтаннинг тахти ул хоқондадур.*

Офоқ хўжанинг шогирдлари ва хос муридлари гурас-гурас келиб, пир гирдида қўл боғлаб тура бошладилар.

*Бош уриб айланг тавоф, эй толиби дийдорлар,
Тангри ҳақ осмондадур, лек сояси султондадур.*

Бу ишора билан хўжани ўрамыш кишилар баробар тиз чўкиб, ўнларча қўл унинг хирқаси этагига чўзилди. Айлана ҳар бир муриднинг бошини силаб ўтган Офоқ хўжа одамлар орасида тарадудда турган Машраб ва Сеторийни кўриб қолди.

— Келинг, бўталарим, келинг! — деб бир қўли билан тиз чўкиб турганларга «кўтарилинг» ишорасини бериб ўтган Офоқ хўжа биродарларни имлади. Йигитлар қўлида сози билан супага чиқиб келдилар. Таҳликада қолган Гумном улар томон юрган эди. Офоқ хўжа қўл ишораси ила уни тўхтатиб, мулойим сўз бошлади. — Соз навбати ўтди, азизлар! Энди маснавий ўқиб, зикру самоъ этғаймиз. — Бу сўз билан йигитлар аросатда қолдилар. Уларнинг бурилиб қайтмоқ тарадудини сезган Офоқ хўжа Бобораҳимни имлади. — Меҳмонларимизга маълум бўлғайким, бул йигит шоир ва ҳофиз хушхон Бобораҳим Машраб Намонгонийдур. — Бобораҳимнинг елкаларига қоқди у. — Илло анинг ғазаллари ичра пинҳона бир оташ бул майдонга ётмағай! Биз Машраби мажзубдин маснавийи Мавлавий Рўмий тинглағаймиз!

¹ Худо ўзи билгувчи ва у яратгучимиздир.

Бу сўз билан Офоқ хўжа Бобораҳим кўзларига қаттиқ тикилди. Шоирдаги қайсар феълдан огоҳ бўлган пир муриди билан руҳий жанг майдонига тушмоққа чийралмоқда эди, аммо бунга ҳожат қолмади. Танбурини Сеторийга узатиб, унга недир деган Машраб муридлар даврасига ўтиб кирди.

«Пирнинг қудрати эл кўзинда муриднинг қайсар иродасини синдирмак ва ани ўз измига юритмакда кўринур», — дея Офоқ хўжа ҳар доим ўз-ўзига иқрор этар эди. Бу гал ҳам шундай бўлди. У ҳофиз Машраб овозини бўғмоқ билан унинг дилида ишгибоҳ уйғотганини билар, бунинг устига, уни яна ўзи севмаган бошқа бир ишга — маснавийхонликка даъват этмоқда эди. Бобораҳим ўзгалар абётини даврада ўқимоқни тиламас, хусусан, «ривоятгүй шоир» Рўмий байтларини чайнамоқ унга эриш эди.

Офоқ хўжа тантана қилмоққа шайланиб, шоирнинг ҳар бир ҳаракатини таъқиб этарди. Киши дилидагини аввалдан сезгучи пир руҳиятидаги масрурлик оҳанглари аро бир нарса-ни фаромуш этмоқда эди. Қайсар муридни маснавий майдонига чиқара олган Офоқ хўжа Машраб бу чексиз уммондан қай бир қатрани олади-ю, уни қандай талқин этади — бу ҳақда ўйлаб кўришга ҳали улгурмаган эди.

Муридлар орасидан Офоқ хўжага таъзим бажо этган Машраб қўлларини баланд кўтарган ҳолда усулга кириб, маснавийхонликни бошлади. Таомилга кўра, машшоқлар саз билан жўр бўлдилар.

*Тинглангиз панди паёмимни менинг,
Огоҳ этгуччи каломимни менинг.*

*Кур-кўрона кимки тақлид айлағай,
Ўзни ҳам бирла уятга шайлағай.*

Даврага кириб келган Сеторий баробар муридлар ҳар байтни такрор этиб, ҳаракатда маснавийхонга эргашмоқда эдилар. Зеро бу гуруҳ учун талқинчи нени ўқиши у қадарли ҳам эътиборда эмас эди, чунки уларнинг вазифаси зикр тушмоқ ва такрор этмоқдир, холос. Сирли сандиқча ичра хазина борми ёки заҳарли илон — улар учун бунинг фарқи йўқдир.

Фақат Офоқ хўжа бир неча фурсат тош қотди. У калаванинг учини топа олмай ҳайрон эди: Машрабнинг бу ривоятни ўқиши тасодифми ёки нишон? Офоқ хўжа ўз фикридан кўрқиб кетди: наҳотки, бу нокас унинг барча сулуки салтанатини Рўмийга тақлидда айблаётир?! У дилида уч бора «астағфируллоҳ!» айтди.

Бу пайтда зикр давом этмоқда эди.

*Шунди сўфийлар бори бошлаб чапак,
Бўлди жўр: «Эшик йўқолди! Вой эшик!»*

«Бош ёрилса, дўппининг остидадур! — хаёлидан ўтказди Офоқ хўжа. — Жим турмоқ эл кўзинда талқинга иқрор бўлғай!» Соқий охунд ва Гумном қуршовида Офоқ хўжа ҳаракатга қўшилди.

Хониш тугаши билан Офоқ хўжа олқишларга ҳам ўрин бермай, даврага кирди ва навбатни кўлга олди.

*Боришарди турк, араб, форсу юнон,
Шунда бир кимса — анису мехрибон...*

Офоқ хўжа жаҳолат ҳақидаги узун ҳикоятини танлаган эди. Муридлар пир ортидан аййўханнос солиб, зикрхона томон юрдилар.

ҚАРОРГОҲ

«Биз ислом фақҳидин хабардоримиз», — деб ёзар эди ўз хатида Жунғория аталмиш улуг мамлакатнинг Ойрот номи остига дунган, хитой, кўчманчи мўғул, чурос, қалмоқ, уйғур ва қирғиз қабилаларини бирлаштирган хони Батур Хун Той Чи. У чурос эли сардори Хара Хула ўғли бўлиб, уйғурларда «Қунтожи» деб аталар эди. — «Шариат илмини ўзинда жам этган «Ҳидоятнома» аталмиш битик китоби тобе элларни қаламда тутмакнинг яхши йўриқномасидур. — Ўқиб таржима қилмоқда давом этди элчи қаландар. — Биз «Фақҳи Ойротия» тузмакда андин истифода этдик, илло буюк турк султони Темурхон салтанат юритмакда Чингизхон удумини қабул этганидин хабордорсиз. Зебо сизнинг шариат илминигиз мутлақ ҳоқимият дастури бўлиб, эллар устиндин ҳукм юритмакка асосланмиш. Биз қурултой этмак бирла, хонларни мадорага келтирурмиз.

Сиз, ҳазрат Ҳидоятулло хўжам, эшони Офоқ исми бирла машҳурлик топибсиз, ул сизнинг йўлингиздур. Биз туғингиз остинга турли эллар ўғлини тўпламак тадорикингишни кўллағаймиз. Қудрат иттифоқ бирла келурини тўғри башорат этибсиз, илло жангари мўғул сардори Исмоилшоҳ бирла рақобатда турмак сиздек пешвойи аҳли хирқа роҳи эрмасдур. Юрт улуглари орасинда фаторат бўлмоғи юртни пароканда этур. Мамлакатнинг пароканда бир ҳолатга тушмағи, тарихдин сизга сир эрмаским, рақибларга қўл келур.

Исмоилшоҳ роҳи тадбириндин хавфиятингиз ўринсиздир. Сиз бирла баробар биз ул шоҳ элчиларини қабул этиб, ул азизга номаи пайғир йўлладик, ҳамда «юрт улугининг шавкати — юрт қудрати» эрканлигини таъкид этдик.

Кори хайрингизга барака, тадбири арконингизга осойиш мушарраф бўлсун!

Хони улуг хўрали Ойрот Қунтожи».

Мактубни ўраб, кўзларига суртган Нозали Чобук қаландар уни Офоқ хўжага узатди. Хўжа хатни дасторига теккизмоқ билан шарафлаб, Соқий охундга пешкаш этгач, элчи қаландарга юзланди.

— Мени маъзур тутинг, тақсирим! Сидқу садоқатингиз бошимиз узра тож эрур, илло не сабаб бирла тайин этилмиш муддатдин ўн беш кунга бизни интизор этдингиз?

Бу савол юки билан қизарган Чобук қаландар Соқий охундга қаради. Ундан «айтаверинг» ишорасини олгач, Офоқ хўжага таъзим этди.

— Ҳазратим! Учтурфон йўлинда қалмоқлар ила адулиқта бўлмиш қирғизлар карвонимизни бот сақладилар.

— Қошғар йўли бу ён қолиб, Учтурфонда не қилиб юрибсиз?

Чобук қаландар миқ этмай бош эгиб қолди. Унинг ўрнига Соқий охунд таъзим этди.

— Тақсиримнинг Учтурфонда хешлари бор эркандур, кўп маъзур тиладилар, ҳазратим!

Соқий охунд сўзи билан Чобук қаландар кўлларини кўксига кўйиб, таъзим этди. Юмшаб тушган хўжа жилмаиди.

— Кўп толиққан кўринасиз, майлин, сизга рухсат! Аммо баъд аз унутманг, хизмат юки бирла юрмак ўзга-ю, қариндошлиг сафари ўзга!

Қаландар минг бир таъзим ила эшик томон юрди. Уни кузатиб қайтган мулозимга им қилди:

— Ҳузур муборакка ҳеч кимни қўймағайсиз!

— Хўп бўладур! — деб чиқди у. Бу вақт чуқур рукуъ ичра ўтирган Офоқ хўжа зоҳиран сокин кўринса-да, ичида вулқон қайнар эди.

— Не дейсиз? — деди у ахийри бесабрлик ила Соқий охундга.

— Хон бизга осойиш тилаюр! — Соқий охунд хотиржам эди.

У мийиғида маъноли жилмаиди:

— Биз тадбири давлат борасинда гўрмиз. Хон бизни зоҳиран авраюр, илло ўзи Исмоилшоҳ бирла истиқбол умидинда. «Бишуй, эй хирадманд, аз он дўст даст...» — деб машхур байтни қироат этди у.

— Хонга рад бадал берурсизму, ҳазратим? — Соқий охунд шошқолоқлик қилганини кейин сезди. Унинг бу тadbирсизлигидан энсаси қотган Офоқ хўжа жавоб ҳам бермай, Гумномга юланди.

— «Ўзингни эҳтиёт тут!» демиш донолар. Пешвойи аҳли хирқа жаноблари, не маслаҳат бергайсиз?

— Ҳазратим, — Офоқ хўжанинг ўзига мурожаатидан илҳомланган Гумном ҳам жавобга ошиқди. — Аҳли хирқа орасинда бадаст жўвонлар бисёрдур. Фаҳми ожизимча, алардинг кўриқчи йигитлар танламак даркор.

— Ул мажзубларингиз, алҳол, ё жимжима сўзлари ила, ёхуд асоий морпечлари ила кўриқлаюрларми? — деб кесатди Соқий охунд.

— Тадбирингизни айтингиз, — деди Офоқ хўжа.

— Навкар тутмак фурсати етди, ҳазратим!

— Салоҳдор топилурму?

— Топилур! — деб таъзам этди охунд.

— Либослари шоҳ сарбозлари каби... — деб гап бошлаган эди Боқий охунд, Офоқ хўжа ўқрайиб қаради.

— Ҳеч бир либоси бўлмағай! — Хирқаю жубба алар эгинда асрор ўш бўлғай! — Соқий охундга тикилиб давом этди у. — Соч ва соқолда тартиб, чўлғама либосларда муҳтасарлик қарор топғай! Аввало жўвонларнинг оғзи пешланур! — Соқий охунд «хўп» идорасида таъзим этгач, хўжа Боқий охундга юзланди. — Оқча ҳисоб-китобини қилгайсиз! Тежам — мезон, илло «чиқимда сиқим» этмағайсиз!

— Бош устина!

— Тақсир охундим, — деди энди Офоқ хўжа Соқий охундга қарата — бизлар китоб бандасимиз. Сизда эрса сайёу салоҳия зоҳири кўринур. Тадбири қўллингиз?

— Ҳазратим! — йигитлар оғзини пешламак дуруст тadbир, илло ойни этак бирла ёпиб бўлмағай, — деди Охунд ўйланиб. — Бул талорик хабари эртами ё индин аҳли Қошғар, инчунун Исмоилшоҳ қўлогинга ҳам етар. Бул жиҳатдин ортуқ андишада турмак ўринсиздур. Сониян, биз шоҳ каби беадал навкар ушламак иқтидоринда эрмасмиз. Анинг сарфи харажоти бисёр оша тушур. — Сўнг фикрини яна ҳам аниқроқ қилиб, давом этди. — Жўвонларни аҳли хирқа тоифасинда тутмак тadbири маъқул эрса-да, илло аларнинг мажзублар орасинда юрмаги жоиз эрмас! Шаққоклик эрса, маъзур тутгайсиз, ҳазратим! Такяйи қаландарон ҳам, хонақойи пешни Оллоҳ ҳам ожиз бандалар масканидур!

— Қисқаси?... — деб ўшламаган бир кайфиятда туриб қолди Офоқ хўжа. Кўтарилиб келаётган Соқий охунд бир дам қизариниб олди.

— Қароргоҳ тайин этсак! Сўнг бор кори амални анда юритсак. Салоҳдор изминда дўконлар очсак. Беклар кўтариб, Салоҳдор ихтиёринга берсак. Фарзанди аржумандларингиз

Яҳё хўжам, Абдуссамад хўжам ва хўжам Маҳди султонларни тижорат ва мадраса ишларидан олиб, бул тарикқа солсак. Замона зайли ушбу тадбирни тақозо эталур, ҳазратим! — деб сўзини тутатди Охунд.

Офоқ хўжа тафаккур ичра қолди. Боқий охунд инисининг машваратини мамнун кузатаркан, Хирқатий ҳифзу салобатидан шусиз ҳам хуркиб юралиган Соқий охундга ваҳим ила қараб турар эди.

— Тадбирингиз, охундим, кенгашли эрур. Барчасига масмуъимиз! — бош ҳаракати ила тасдиқ этди Офоқ хўжа. — Бизнинг ушбу қишқи масканимиз қароргоҳ бўлсун! Танг келур эрса, янги бинолар қурмак талорикини кўрурмиз. Қароргоҳ жиловни сизнинг қўлингизда бўлгай! Яҳёхонни Хон хўжа тайин этиб, ихтиёрингизга тобе қилурмиз!

Соқий охунд таъзим билан қуллук билдирди.

— Хизматингизга ҳамиша камарбастабиз.

— Пешвойи аҳли хирқа жаноблари! — деб Хўжа энди Гумномга юзланди. — Танқиди кори хайрни гўш этдингиз! Вақти келдиким, аҳли хирқа ва аҳли тақя мажзубларни кўтармак лозим. Алар ҳар бир ўринда кўкрак кера чиқиб, шоҳ одамлари йўлинда садди роҳ чексинлар! Оллоҳ шоҳид! — У қўлларини кўкка юборди. — Диллардин ваҳм чамбарин йиртиб отмак фурсати етди!

— Иншаоллоҳ, ҳазратим! — деб Гумном қўлларини кўксига қўйди.

— Рўзи сешанба бомдодин сўнг машварат тайин этурмиз. Сиз, тақсирим, маъсул кишиларни тўплаб келурсиз ва кори тадбирингизни баён этурсиз! — деди Соқий охундга ва унинг инисига юзланди. — Сиз тақсирим бирла бамаслаҳат харажатлар ҳисобини қилиб қўйгайсиз! Сиз эрса, тақсирим, каломи эътиқод битгайсизким, жўвонлар ани ўқимак бирла қасами сидҳия дохил этсинлар!

— Албатта! — деб таъзим этди Гумном.

ТАҚЯЙИ ҚАЛАНДАРОН

Қаландарларни, хусусан, қусқи қаландарларни кўп ҳам икки севмайдиган Машраб Қошғарнинг бу гулув тўла гўшасига камдан кам келар эди. Тақяйи қаландарони Қошғар Офоқ хўжам тасарруфида бўлиб, Гумном Хирқатий аҳли хирқа билан мулоқот юритар, қаландархона бобоси, ҳисоб-китоб борасида Муҳаммад Эминни қўли қисқа мол бандаси билмагани каби, саҳоватпеша деб ҳам айта олмас эди.

Тақя қаландарларини уч гуруҳга бўлмақ мумкин эди. Аксари куббапушлар тақянинг доимий аъзолари ҳисобланиб, улар ё ҳаётда ўз қаддини тутта олмаган уй-жойсиз фақирлар, ё бирор бахтсизлик туфайли саботсиз қолган бечоралар, ёхуд меҳнат ёқмаган дангасалардан иборат эдилар. Бу тоифа қаландарлар «қаландарони муқим» саналиб, тақя даромади ҳам Бобо қаландар раҳбарлигида ўшаларнинг чиқишларидан келар эди.

Иккинчи бир гуруҳ қаландарлар ўз саъй ҳаракати билан оила тебратгувчи кишилар бўлиб, улар қаландарлар жамоасида муқим юрмас эдилар. «Қаландарони ҳифзи рўзғор» аталмиш бу хил кишилар тариқати қаландарияни фақат маслак сифатида қабул қилишган бўлиб, дарвишона юришларда қатнашмас, қаландарона базмлардагина иштирок этар эдилар, холос.

Яна бир тоифа қаландарларни, таъбир жоиз бўлса, «саёҳатчи қаландарлар» демоқ мумкин эди. «Қаландарони Қошғар» ёрлиғи билан дунё кезувчи бу хил қаландарларни ҳар бир шаҳру қишлоқда учратмақ мумкин эди. Бу қаландарларнинг бир кўплари эркин саёҳатчилар бўлсалар, баъзилари айёр тожирлар, аксарияти эса, Офоқ хўжанинг бошларига қулоҳ кийган хўфиялари ёки элчилари эдилар. Бу тоифа қаландарлар шаҳарга қайтганда ҳам тақяда камдан-кам бўлар, пешвойи аҳли хирқа Гўжамқул Хирқатинга тобе бўлмай, Соқий охунд изми ила юргувчи эдилар. «Қаландарони муҳавф» аталмиш бу гуруҳ қаландарлар тақяда пайдо бўлган он, у ердаги бангиёна говур бир дамда пасаяр, кўзлари сузилмиш мажзублар ҳар қанча тарёқ кайфи билан ўтирган бўлмасинлар, баъзи бир сўзларни айтмоқдан тилларини тийиб қолар эдилар.

Тақя шаҳарнинг Ёгаду мавзеида бўлиб, хонақоҳга яқин эди. У каттагина ҳовли, жамоа учун ошхона ва емакхона, зикрхона танобий, бангиёна, ҳар бирида беш-олти чоғли қаландар ётадиган хобхоналар ва бир неча қулф урилган ҳужралардан иборат эди. Ҳовли тўрида дарвозахонага ёндош ҳархона ва қулф солинган «сайнхона» аталмиш омборхона. Омбор ёнидан ўтиб боргувчи дарича қаландархона ичкарисига ётади. Бу кичик ҳовлида қаландарлар сардори Бобойи Занги қаландарлар ўз оиласи билан истиқомат қилар эди.

Бугун тақя алоҳида бир эътибор билан сувлар сепилиб супирилган, саранжом ва саришта этилган. Банги қаландарларнинг мажзубона қичқариқлари, девона ҳофизлар тиловатини гўяндаларнинг телба қироатлари эшитилмас, ҳаммасёқда бир осойиш тартиб ҳукмрон эди.

Танобий зикрхонада давра қурмуш кишилар ўзаро суҳбат асносига ўтишган, ҳамманинг эътибори гўрда ўтирган кишилар орасидаги бадхлик меҳмонда эди. Йигирма беш-ўттиз ёшлар чамасидаги баланд бўй, ягриндор бу йигит гоят дилкаш бўлиб, ҳаммани қулдириб ўтирар эди. Уни «Оахон қаландар» деб атар эдилар. Унинг қалмоқбашара юзи онаси қалмоқ аёли эканидан дарак бериб турса ҳам, ўткир кўз қарашларини салобатли сўзлашларидан томирида балхий турк қони борлигини сезмақ мумкин эди.

— Хон Ойрот не мужда бирла яшаю? — деб бир меҳмонга, бир Чобук қаландарга қараб сўз қотди Бобойи қаландар. Унинг нуқтасиз муносабатидан ажабланган Оғохон қаландар ҳамманинг эътибори ўзида эканлигини кўриб, ҳазилга олди.

— Бул саволингизга элчин жаноблари жавоб айтсалар дуруст, чунки ҳазратимнинг ҳам ўзлари, ҳам сўзлари тез эрмиш!

Утиргувчилар ёш меҳмоннинг бу қадар журъатига қойил қолсалар ҳам, ўзларида кулмоққа иқтидор топа олмай, Чобук қаландарга зимдан қараб олдилар. Оғохон қаландар унинг исмига ишора этиб сўз ўйини қилмоқда. эҳтимол, нардали бир тарзда унинг кори амалидан хабар бермоқда эди.

— Сиз, азиз меҳмон, ҳали чобуки бозарбадин тотиб кўрмаган кўринурсиз! — деб жилмайиб ишора этди Гумном. У сўзнинг «қамчин» маъносига эътибор этмоқда эди. Даврада гурра кулгу кўтарилди. — Эҳтимолким, «чобуксувор» ҳазратимдан ҳам ўтиб кетур эрдингиз!

Энди кулгу ошқора қаҳ-қаҳага айланиб, меҳмонни жавоб демоққа буткул бемажол этди. Нозали Чобук қаландар Ғўжамқул Хирқатий билан ўйнаб ўсган Қошғар кишиси бўлиб, ўрта бўй, дилкаш, таъб назми бор, созанда ва ҳофиз бир одам эди. Табиатан сайру саёҳатни ёқтирувчи бу қаландар кўп элларни кўрган, турли тилларда сўзлаша олар, хусусан, лисони қалмоқ унинг она тилиси каби эди.

— Меҳмони азиз, тақсирим, — деб жилмайди Чобук қаландар, — сиз ул мутойибангизни фақирнинг қулоқларима айтсангиз ярашур эрди. Бул масканни шаҳри азим Қошғар дейдурлар! Кўрингким, қошғарийлар бирла сўз миниб чопмоқ на қадар мушқул иш!

— Тақсирим ёш эътиборидин чалғидилар! — деб гапга кўшилди Муҳаммад Сидлиқ Андигоний.

— Йўқ, йўқ, Танбурий ҳазратлари! — дея шоша изоҳ берди Чобук қаландар. — Иним Оғохон бирла биз бир ойлик сафар машаққатини бирга тотиб, яқин мулоқатда бўлдик ва ёшни эътибор этмай, биродар тутиндик.

Оғохон қаландар жилмайганича бош эгиб турар, даврага ўнғайсиз бир ҳолат кириб келмоқда эди. Буни сезган Чобук қаландар Бобойи Занги қаландарга юзланиб:

— Шаҳри Ила ривож палласинда, ҳазратим! Кунтожихон жаноби олийлари мамлакатни обод, сарҳалларни муқим ва мустаҳкам этмақдалар. Офоқ хўжам ҳазратлари бирла биродар тутинмак ниятлари ҳам йўқ эрмас! — деди.

Чобук қаландарнинг бу таъминоти билан қошғарийлар юзида хурсандлик аломатлари кўринган бўлса, Танбурий кўзларида бир хавотир зоир бўлмоқда эди. Исмоилшоҳ билан Офоқ хўжа орасига тушган совуқчиликлардан хабардор Муҳаммад Сидлиқ, гарчи салтанат ишларига алоқадор бир шахс бўлмас ҳам, эшоннинг қалмоқлар билан яқинлашувида мамлакат учун бир хавф борлигини сезмоқда эди. У даврадагиларни бир-бир кўздан кечириб чиқди. Узгалардан фарқи ўлароқ, шоир Гумном ҳолатида ҳеч бир муносабатни сезмади. У хотиржам ўтирар эди. «Айёр!» хаёлидан ўтказди Танбурий. Офоқ хўжанинг ўнг қўлларидан бири бўлган Хирқатий сиёсат борасида гоят эҳтиёт бўлиб сўзлар, ёки, умуман, суҳбатга аралашмасликни маъқул билар эди. Устознинг бу кузатишлари Машраб ва Сеторийлар назаридан қочмаган эди. Шавкат Бухорий Сеторий қулоқларига нимадир деди, у боши билан тасдиқ ишорасини билдирди. «Ёшларнинг юмшоқ ерни босмайдургон ул зот қанотинда бўлмақлари ножоиз кўринур!» — деб хаёлидан кечирди машшоқ.

— Тақсирим меҳмон! — деб билимдонлик ила гап бошлади Билол шоир. — Пири қаландарон Самарқанда маскун дерлар. Ул ҳазрат зиёратинда бўлгандурсиз?

Оғохон қаландар ўрта бўй, юзи сапчадай тўла бу қаландарга тикилиб қолди. Унинг такаббуруна туришини ҳазм эта олмаган бўлса ҳам, мулоним жилмайиб деди.

— Фақир қайтиш йўлимда Самарқандни зиёрат этмак ниятиндамен, тақсирим! Темурбек ила Улуғбек мирзо қадамжоларин кўрмак асру орзуйимдур.

Оғохон қаландар бу хил суҳбатлардан зерикди, чоғи, созларга ишора бериб деди:

— Қуруқ гап қулоққа ёқмас. азизлар! Соз ила сўз эрса дилларни ва элларни бир-бирларинга танитгай. Шундоқму, ҳазратим!

— Ажаб бир ҳикоят, азизлар! — Оғохонга тасдиқ ишорасини бериб, сўзга чоғланди Чобук қаландар. — Бийдай дашту биёбонда карвонимиз овулга дуч келибдур. Қудуқ бошинда лачак тутиб, оғзи бирла бурнидин ўзга очиқ аззоси бўлмаган ожизадин фақир қалмоқ тилинда сув олмакка ижозат сўрабмен. Қолдик балога. Ул жунғорлар таъқибидин қочиб юрмиш қирғизлар овули эркан. Аёлнинг «ялочи!» деган чинқириғи бирлан бир томондин чўпон итлари, иккинчи ёқдин эрса оқ калтак, қора тўқмоқ кўтарган йиғитлар ўраб келдилар. Ўзингни ўлдур, фойдаси йўқ. Алар бизнинг қалмоқ эрмаслигимизга ишонишмас. Балхий жанобларини эрса, аллақачон асир қилиб улгуришган эрдилар.

— Сўз малол бўлмасун, ҳазратим! Ўшал шоири озодбахш тақсирим эрмасмулар? — деб Оғохон қаландар Билол шоирга ишора этди.

— Ана, сархина бўй, жола мўй, пола кўз Машраби замон рўпарангизда ўлтирибдур! — ҳазил ила ишора этди у. Оғохон қаландар қулоқларини ёзганича ўрнидан турди.

— Туринг, шоир! Қучоқ олиб кўришайлук! Сиз менинг халоскоримсиз!

Ҳаммани ҳайрон қолдира кўришиб-қучоқлашишлардан сўнг, ёнма-ён ўтириб олдилар. Бу мулоқотлар маънисига ета олмаган Машраб қаландарга саволомуз қаради.

— Хайрон бўлманг, йигит! Назмингиз овозаси чўли Такла Маконнинг бурчак-бурчак-ларина қадар етибдур. Ҳазратимнинг қўлга соз олиб айтмиш «Эй гул баданим, гул юзингга банда бўлойин!» хандаси бирла фақирнинг балхлик меҳмон эрканлигимга ҳам қулоқ тутдилар ва бизни қўйвордилар!

— Куллуқ! — деб тавозеланди Машраб. Ҳаммининг эъгибори унга кўчган: кимдир ҳавас билан, кимдир ҳасад ва қаҳр ила термиларди. Айни шу тобда ўзининг шоирлик тақдирида масрур Машраб эса, хаёллар қанотида ҳали оёқлари етмаган эллар орасида парвоз этмоқда эди. Зеро, талант ва меҳнат орқасида келган шуҳрат лаззатидан ҳам ширин лаззат бўлурми!

— Ҳазратим! — деб Андигонийга мурожаат этди Чобук қаландар. Ҳаммамизга устоз кабидурсиз. Даврани бошлаб беринг!

Қўлга созини олган машиоқ Сеторийни ёнига имлади. Кўп ҳам кутдирмай, шўх мустаҳзод ижросига кирдилар.

*Ногоҳ кўрибон кўчада ул сарви хиромон,
Қош қоқшию кетти,
Қош учида имо қилибон жийбаси ларзон,
«Юргин» деди-кетти.*

Ҳофизнинг ўктам овози зикрхонани ларзага келтириб тўхтаганда ҳам эшитгувчилар таъсир доирасидан чиқа олмай лол эдилар. Ниҳоят, яна меҳмон сўз олди.

— Дунё тургунча туринг, ҳазратим! Савти хушхонингиз завоил билмасун! — у ҳофизга таъзим этди-да, Машраб томон юзланди. — Нечук тоқўйи қаландарий киймадингиз, шоир? Қулоҳ сизга бот ярашмоғи керак!

— Фақир Хўжа пирим хизматиндаги кишимен, қаландарона сар-сари юрмоққа фурсатим бўлмагай!

Оғохон қаландар Машрабга тикланиб қолди. Чобук қаландар айтмиш сифатлар унда жам эди: хуш ярашмиш қомат, қорачадан келган хушрўй толма юз, қалпоқ тагидан тошиб чиқаётган жангари жингалак сочлар, шўх ўйнаб турган катта-катта қора кўзлар. «Тахаллуси Машраб, — қаландар сўзларини эслаб кетди у. — Бобораҳим Валибобо ўғлидур». «Боболар авлодига ярашмиш йигит!» — деб хаёлидан ўтказди у.

— Авлоди қаландар қаландар бўлмоғи даркор! — башорат этган каби кесиб деди Оғохон. — Сиз жуббапўш кийинг, йигит!

Унинг бу сўзлари даврада нохуш бир кайфият туғдириб, кишилар бош эгиб қолдилар. Озорланган чоғ андишани унутадиган Машраб меҳмонга юзланди.

— Балхий жаноблари! Менинг насабим пешономда битилмиш китоб эрмаским, ўқуб олурсиз! Гадоваш қаландар юрмак фақирга маслак бўлмагай!

Оғохон сўзлари ўзига яқин тутмоқ маъносида айтилган бўлса ҳам Машрабга истиқболдан бир шум хабар тарзида оғир ботган ва уни оташлантирган эди.

— Созни олинг, азизлар! — деб сўзни бурди Бобойи Занги. — Дунё ўтар дийдор ганиматдур.

Ҳамма Оғохон қаландарга юзланди. Ҳар томондан бўлаётган мулозиматлар қаландарни қўлига соз олмоққа мажбур этди. Улуғ турк шоири Юнус Эмро сўзи билан қўшиқ бошлади.

Бизга дийдор керак, дунё керакмас!

Ҳофизнинг жарангдор овози шоир сўзидаги оташ фалсафа билан кўшилиб, юракларни титратди. Оғохон қаландарни самимий олқишладилар. Ниҳоят, навбат кўшиғидан сўнг Оғохонга жилмайиб қараб турган Машрабга берилди.

— Оташ нафасингиз кўнглим тошин эритди, — деб қўлини кўксига қўйиб таъзим этди у. — Бул кўнгил қурсин, азиз меҳмон, ойинаи зилол эрмишким, дам урмак бирла тийра тортгай!

Машраб Сеторийни ёнига олиб, устоз Танбурий монанд мустаҳзод айта жўравоз ўлан бошладилар.

*Эй моҳ нетай, ишқинг ўти айлади расво,
Девона бўлибман,
Ишқинг ўти сийнам узадур, сенга на парво,
Парвона бўлибман.*

Хонишнинг яккахон ўринларига етганда, чертма танбур ноласи каби Машрабнинг йўғон ва ширали овози дилларни ўртар, шигама сетор сасидек Сеторийнинг ёнлама нозик фарёди эса, унга эргашар эди, Икки овоз қўшилганда, бир ўктам садо ҳосил бўларди. Қўшиқ жаранг тортиб тугаши билан, ҳофизларни олқишларга кўмдилар.

— Зўр айтибсиз, шоир, — гап бошлади Бобойи Занги қаландар, — бул даҳри дун ичра киши ўз дилига маҳрама асрор топмоғи мушкул эркан!

— Куфр кетманг, ҳазратим! — кутилмаганда ўдағайлаб тушди Билол шоир. — Эшони Офоқ хўжам бузуқ дилларни обод этгай! Биз гуноҳкор муридлар учун маҳрама асрори дил пири валломат Хўжамдурлар!

Бу сўзлардан совуқ шамол эсиб ўтган каби бўлиб бошлар эгилди. Бобойи қаландар ерга сингиб кетган каби ўтирар эди.

— Ҳар бир банда, азизлар, — оғир сукутни бузиб, ниҳоят вазмин деди Танбурий, — ўз дилидин ўзга маҳрами асрор топмағай!

— Бале, ҳазратим! — суюниб кетди Оғохон қаландар. — Зеро, йигит, уйланмишсизму? — Машрабга қадалиб сўради у. Шоир бош чайқади.

— Оҳ аттанг! — деди у бош тўлгаб. — Анда ул парвосиз гўзал ким эрур? Мана, бизга айтинг! — икки қўлини кўксига қўйди қаландар. — Тўй қила тушуриб кетайлук!

Машраб қизариниб ерга қаради. Даврада яна енгил кайфият тугилиб, лаблар ханда отди.

— «Жинс бо жинс, кабутар бо кабутар» дермишлар. — Айёрона жилмайиб гапни илиб кетди Гумном. — Шоирнинг жуфти ҳамдамлари ҳам шоира чиқсалар не ажаб!

Бу ишора билан ҳамма Машрабга юзланди. Шоир қизариниб баттар хижолатга ботмоқда эди. Суҳбат анча чўзилиб, кўчага чиққанларида, шом туша бошлаган эди. Созини Машраб қўлига тутган Сеторий Танбурийга эргашдилар.

— Мен тоғойим бирла борурмен! — жилмайиб деди у.

— Яхши боринг, устоз! — деди Машраб.

Анча юришгач, Муҳаммад Сидлиқ жиянига ўгирилди.

— Эшон канизалари орасинда бир отина қиз бор деб эшитур эрдим. Боғбон ўшанга ишора этадурму?

— Ҳа, топдингиз!

— Офоқ хўжам билурларму?

— Чамаси, билурлар.

Булвақт ажрашган бояги ҳамсоялар ҳам шу ҳақда сўзлашиб борар эдилар.

— Сўзла, жиян! — дея жилмайди Танбурий. — Соя мисоли бекорга эргашиб келаётганинг йўқдур!

— Тоғойи! — Танбурий кўзларига илтижола боқди Сеторий. — Шоирга оталик этиб, Хўжа пирим олдиларидан ўтсангиз?

— Бул шоир сўзимму?

— Йўқ, менингдур!

Бир зум тафаккур ичра қолган Танбурий жияни қўлидан созни олди.

— Эрса сен қайтақол, жиян! Мен ўзим борурмен!

ИЛОН ШАРПАСИ

Гулзордаги кичик ариқча бўйида Машраб безовта. Ўша бизга таниш даричадан чиқиб келган қиз эса хавотирда, ҳар ён аланглайди. Ғира оқшом. Ғир-ғир шабада эсиб, бутун боғни турфа гуллар ҳидига тўлдирган.

— Тўтинисо... Тўти қиз! — Тўхталиб қолган қизнинг ичкарига қайтмоқ ҳаракатини кўрган Машраб ўрик дарахти панасидан чиқиб, секин овоз берди. Чўчиб ўгирилган қиз ёқаларига туфлади ва ариқча бўйлаб келаётган Машраб томон юрди. Икки ёш шўх жилдираб оқётган ариқчанинг икки ёнида чўнқайдилар. Тўтинисо лов-лов ёнган, дам ўтмай йўлак томон қарар эди. У атлас куйлак устидан қизғиш-сариқ нимча кийган, таносиб гулли дуррача бошида дол ўралган. Қизнинг бу ҳолати бир чиройига ўн чирой қўшган эди.

— Бунча чўчигайсиз, Тўти қиз?

— Ожиза бошим ила сизнинг даъватингизга юриб, балоларга қолмагай эрдим?!

— Гулдек қалбингизга ончалар хавотир?

— Салтанати ишқ ёлғиз китобларда эрмиш! — деди қизариниб Тўтинисо. Унинг бу сўздан энтикиб тушган Машраб кўзгалиб олди, аммо ариқчанинг бу бетига ҳар бир ҳаракат нариги томондан акси садо бериб қайтар эди. — Шоир оғой... Қизлар тўрт кўз бўла кузатурлар.

— Беҳуда ваҳм этурсиз!

— Деворнинг ҳам қулоғи бўлғай! — деб ишваланди қиз. — Чўкун ўлгурлар-ку ало аккалар каби кўзлари ила деворни теша жүрийлар!

— Хоним Пошшоҳим койимасларму?

— Етиманинг кўрмиш куни қурсин!.. — У бош эгиб бир пасда кела қолган кўз ёшларини артди.

— Ўқсинманг, садқаи кўз ёшингиз кетсун, Тўтийи зорим! Одамизод бул дунёга кулмоқ учун келур!

Қиз «хўп» маъносида бош ирғади.

— Бугун яна чирой очибсиз!

— Қўялинг! — деб чимирилди у.

— Тилайсизму, шаънингизга ашъор ўқурмен!

Тўтинисо юраклари ҳаприкиб, эгилган боши ҳаракати ила розилик аломатини билдирди. Ундан кўзларини уза олмаган Машраб ўқий бошлади.

*Сариғ садбарг ширин сўзлук, юзингни кунда бир кўрсам,
Юзингдин юз ўгурмасмен агар юз минг бало кўрсам!*

Кироатда шоир овози кўтарила борди. Бундан хавотирга келаётган қиз ўгринча нигоҳ ила йигит кўзларига тикилиб, «жим» маъносида бармоғини лабларига босди.

— Ниҳот бул газални мен фақирага айтмишсиз? — дея кўзлари ёниб, сўради у. Машраб шодон бош тўлгаб, «албатта» ишорасини берди, ammo қиз бир дамда маюсланиб қолди. — Сориг ранг қаламда юрмагай, хосияти йўқ дерлар!

— Таомилда андоқ. Қай кунга қадар бадбин одатлар банди ичра иқомат қилурмиз? Сиз шоира қизсиз, Тўтиий гўфтор! Ҳақ бирла сўз таносибатин фаҳм этмоғингиз даркор! Дилларни боса тушар ёгадуйи Қошгар, ул нур ичра тажалли уйғур қизи жамоли, боз устина, анинг хуб ярашмиш либоси гуногуни кўзларимизни аврайдур!

— Сўзингизга таъриф йўқ, шоир оғой, илло бул мунисангиз дилидин бир хавотир тош мисоли кетмайдур.

— Недур ул?

— Овозамиз ичкарини тутмиш. Хоним ойимдин тортиб, аёл зоти борки, ишора ила сўзлаюрлар, илло хўжам кўрингани он тилларина қулф урилур. Бамисли игна устинда тургандаймен! Кўрқадурманким, Аноргул қисмати бошим тушмагай!

— Аноргул Хўжам юзларинга оёқ кўя қочиб, от думинга боғланмишдур. Биз Офоқ хўжам марҳаматларинга суянгаймиз!

— Ҳазратим кичик фарзандлари тенгида эрсам-да, илло мулоқотларинда қарор топмагаймен! — деб атрофга хавотирли аланглаб, шивир бир овозда деди Тўтинисо.

— Нелар демоқдасиз, Тўти қиз?! — тутоқиб деди Машраб. Йигит мусаффо дилининг тўр-тўрларида рашк аталмиш илон шарпаси пайдо бўлган эди. Ўрнидан туриб кетган Машрабдан хавотирда кўзгалган қиз икки одим чекинди. Йигитнинг жавоб талаб қилган нигоҳларидан кўзларини қочириб, бош эгди.

— Нега индамайсиз, Тўтинисо?!

— Кўялинг! — «сўзламанг» деган каби қафтини оғзига босди қиз. — Мен ушбу даргоҳ тузини ича улгайибмен, сўзласам қуфрга ботгаймен! — ичкарига йўл олди у.

— Тўти қиз! «Шеър ўқиб берурмен!» деб эрдингиз-ку! — ариқчадан хатлаб ўта илтижо этди Машраб. Тўтинисо даричага етай деганда ўгирилиб тўхтади ва синиқ бир жилмайиб ўқиди.

*Ул йигитким, кўзларина боқсамен ваҳшим келур,
Боқмайина ҳам кетолмам, кўзума раҳшим келур!*

Ширин бир истиғноланган қиз дарича кесақисига таяниб, йигитга яна бир табассум ҳада этди-да, қўздан ғойиб бўлди. Умид ва севинчдан энтиккан Машраб йўлак четида ҳайкал каби қотди. Унинг галвали бошига қай тарз фикрлар қуюлиб келдию муштлари қаттиқ тугилди.

НАЗИРА БИР ҚИЗ

Тўтинисо оиланинг кенжаси эди. Олти қиздан сўнг туғилмиш еттинчи маҳзуна тарбиясига ота-она аввалида у қадарлик ҳам тебранмади, ammo бирин-кетин вояга етиб келаётган опалар меҳри ота-она кўнгилсизлигидан устун келиб, кенжа сингилни бири қўйиб, иккинчиси ялаб-юлқар эдилар.

Қизлар отаси Исохўжа замонасининг ўртаҳол бир кишиси бўлиб, Офоқ хўжа эшонга иқтидо этган муридларидан эди. У ҳоли пайт топди дегунча эшон даргоҳига чопар, бу ердаги турли базму тиловатлардан ўзининг нотинч руҳига бир ором топгандай бўлар эди.

Исохўжанинг хотини еттинчи қиздан сўнг туғмоқни «бас» қилди. Кетма-кет унинг орзулари пучга чиққан, «Оллоҳдин ўғил тиламак» умиди ҳам ушолмас бир ерга етган эди. Аёл аллақачон тақдирга тан берган, кўнгил олувчиларнинг «ўғил ҳам, қиз ҳам фарзанд, қайтамига қиз бола онага меҳрибонроқ» қабилдаги таскин сўзларини ўзига така билиб, овунган эди. У қизларини оқ ювиб, оқ таради. Олдини уй-жойли ҳам қилиб, тўйу томоша орзусини ҳам кўрди.

Эрининг навбатдаги дийдиёлари туфайли кенжасидан совуб, чирқираган пайтда кўкрак тутиб эмизишдан ўзга мурувват кўрсатмаган она дўндиққина бу қизалоғи суйгунчик бўлган сари унга меҳри товлана борди. Кейин-кейин эса Тўтинисо онасининг энг дилкаш суҳбатдошу сирдошига айланди.

Умидвор дунё деганларидек, Исохўжа сўфи ёши бир жойга бориб қолган бўлса ҳам, Оллоҳнинг кенг қарамидан «ўлик — тиригининг эгаси бўлгулик» ўғил тилар эди. У улуг остонага бош уриб, илтижо этар, жойнамоз устида ҳам, зикру самоъ жазаваси ичра ҳам киши сезмас тарзда зоҳир кўзларини юмиб, ботин нигоҳи ила холиқур раҳмон сиймосини излар, унинг васлига етар чоғи айтиши керак бўлган каломи иқтидо оятларини сув каби ёд қилиб олган эди. Исохўжа сўфини эшон даргоҳига ихлоос занжири билан боғлаб келаётган яна бир куч бор эдики, «қаратган қараб қолмас» нақлига амал қилган сўфи хотини ва ўзининг шифосида Офоқ хўжанинг оташ нафасли даму дуоларидан ҳам умидвор эди. У бу ҳақда пирга имо-ишора билан белги ҳам берган ва шу сабабли ҳам хўжасига эргашган соя каби эшон ортидан қолмас эди. Исохўжа Офоқ хўжанинг юзлаб хос муридларидан

бирига айланган, намози жамоаларда ҳам, базми хонақоҳ анжуманларида ҳам унинг кўз олдидан нари жилмас эди.

Қизларидан бир-иккисини маҳалладаги мактабларда ўқитган Исохўжа сўфи кенжасини Офоқ хўжа вақфидagi мактаблардан бирига берди. Саводи чиқиб, мустақил китоб мутолаасига кириб борган Тўтинисо отина бибилар эътиборини тортди. У гоят бийрон сўзлар, айтилмиш ҳар бир сабоқни зукко илиб, ёдида сақлар, тиловати Қуръонда ва қироати ашъорда алоҳида фазилат зоҳир эта бормоқда эди.

Мактаблар тафтишида юрган Офоқ хўжа мактабдор домла ҳамроҳлигида қулоғига етган бу қиз овозасининг нақадар ростлигини билмоқ умиди билан таҳсил хонасига қадам ранжида этди. Отина биби мактабдорнинг келини бўлиб, ўттиз-ўттиз беш ёшлар атрофидаги кўҳликкина жувон эди. Тартиб таомлига кўра у «қочмоқ» ҳаракатларини қилмаслиги ва «катта домла»нинг сўровларига тик кўз билан жавоб айтмоғи лозим эди.

Бир неча қизлар қатори Исохўжа сўфи қизи ҳам навбати билан оёққа туриб, имтиҳони калом саволларига жавоб берди. Отина биби Офоқ хўжанинг бу қизни ўзгалардан айри мураккаб сўровлар билан тергашларини, қиз бийрон жавоб айтганда эса, бир ота мисоли севиниб алқаетганини ҳайрат билан кузатмоқда эди. Савол-жавоб ашъор қироат этмоқ талабига тикиди. Форсий ва туркийда биттадан шерь ўқиган қизнинг пешонасида реза терлар кўринар эди.

— Боракалло, отина қизим! — деб қизнинг пешоналарини силаган Офоқ хўжа қайтмоқ учун икки одим чекинди.

— Ҳазратим! — дея қайнатасининг рухсат имоси билан Офоқ хўжа кўзларига тик қарай олмай гап бошлади Отина биби. — Тўтинисо қиз оқила, орифа, комилалиги бирла баробар, ашъор ҳам айтур, агар тилар эрсангиз...

— Йўқ, етар, Биби ойим! — деб жилмайди Офоқ хўжа. У мактабдор домланинг кифтига қўлларини қўйиб, келинига ишора бера давом этди. — Ҳазор таҳсинким, он қадар отина қизларни тарбият этибдулар!

— Қуллуқ! — дея Офоқ хўжани таъзим ила эшикка кузатишди.

Шу бўлдию бу оқила дўндиқ қиз Офоқ хўжа эътиборида қолди. Кунларнинг бирида ҳуфтон намозидан сўнг Офоқ хўжа кўзлари мўлтираб бир нажот сўраганича ҳаммадан ортда қолиб чиқаетган Исохўжа сўфини тўхтатди.

— Сўфим! Марҳаматли эгамдин умидворсиз?

— Қуллуқ, ҳазратим! — дея хокисор эгилди Исохўжа.

— Мадад тилайсиз?

— Қудратингиздин, ҳазратим!

Офоқ хўжа қўли билан имлаб, «яқинроқ келинг» ишорасини берди. Исохўжа сўфи унга қулоғини тутди.

— Аёлингиз совубдур. Ёшроқ завжага уйланмоқ даркор!

— Ожизмен-да, ҳазратим!

Офоқ хўжа ишораси билан Боқий оҳунд Исохўжа сўфини эргаштириб чиқди. Уни «Шодигул оқа» исмли ўттиз ёшлардан ошган кўҳликкина жувон билан учраштирдилар. Бу аёл Қошғар қишлоқларидан бирида оилада бахт топа олмай, «қисирлик» айби билан эр калтаги остида қолади. Қариндошлар эшигида ўсган ожиза эр газабдан қочиб, бир паноҳ топа олмай, қутлуғ даргоҳ бўсағасига мадад тилаб келган эди. Боқий оҳунд раҳнамолигида беш-олти сўфи аралашиб, куёвни чиқимдор қилмай, ош-сув билан Шодигул оқа Исохўжа сўфи хонадонига келин қилиб жўнатилди.

Ўн кунлар чамаси фурсат ўтгандан кейин, бир кунни эрта тонгда Исохўжа сўфи эшон бўсағасига бош уриб келди. Унинг оғзи қулоқ чеккасида эди.

— Ҳазратим! — дея боши ерга етгудай эгилиб, хўжа этақларини кўзларига суртди сўфи. — Оталик этдингиз, то абад қўлингизмен! Энди бул фақир муридингиз хонадонини қутлуғ қадамингиз бирла мунаввар айлаб, сиз азизга атаб тайёрламиш тўёнларимизни қабул этсангиз, бошимиз кўкка етур эрди!

Офоқ хўжа сўфига «ўтиринг» ишорасини берди.

— Сизнинг хурсанд бўлмагингиз, тақсирим, бизнинг севинчимиздур!

— Қуллуқ! — деб таъзим этди сўфи.

— Қулоқ беринг, сўфим! Биз тўёна олмасмиз. Биз эл бахти йўлинда дунёдин этақ силкиганмиз. Эл ўёли оқил, эл қизи олима бўлса, диллариндин Оллоҳ зикри фаромуш бўлмаса, бизнинг муддаои айнимиз улдур. Билурсиз, — сўфига зимдан тикилди Офоқ хўжа, — бул фақир ҳазратингиз қиз важилин сероб эрмасмен. «Бир оқила, орифа, ашъорфаҳим ойимча бўлса-ю, икки отина қизимиз қаторинда ани фарзандликка қабул этсам» деб эрдим!

Исохўжа сўфи Офоқ хўжа сўзлари фаҳмига етмаган эди. Буни англаган хўжа дангалига кўчди.

— Кенжангизни имтиҳон этиб эрдим, мен айтмишдин ҳам ортиқ даражада отинча бўла этишибдур!

— Айтди... қизимиз айтди. Сизни кўп дуо бирла ёд этди, ҳазратим!

«Ношуд! — деб хаёлидан кечирди Офоқ хўжа. — Мен боғдин келсам, ул тоғдин келадур!»

— Не дейсиз?

— Ҳа-ҳа, ҳазратим! Фаҳм этдим... тушундум... Аёлим бирла сўзлашиб...

— Бул ожиза маслаҳати ҳаром, чунки кўз ёши аралашур, сўфим!

Суратдай қотган Исоҳўжа сўфи бўздай оқарган эди.

Алқиссаким, ун уч ёшли Тўтинисо назиралик домига ташланиб, бир ёнда севимли фарзанд доғи, иккинчи ёқда кундош азобини кўтара олмаган аёл узоққа бормади. Савдойи бир ҳолга тушиб қолган Исоҳўжа сўфи ҳам жигаргўшаси банди бўлган остонадан бот-бот оёғини торга бориб, бул фоний дунёдан ҳам қадами тийилди.

Ора-туриб келиб, пана-пастқамларда пинҳона дийдорлашиб кетадиган опаларидан ота-она қисматини эшитган қиз ўзини буткул тақдир ҳукмига топширган, истиқболдан эса ҳеч бир умид кутмас эди.

Шеърятга ошuftа қиз қалбига илк бора Машрабнинг ўтли наволари умидли учкун ташлаган бўлса, сўнги воқеалар кечмиши эса, гарчи муҳкам бир тарзда бўлса ҳам, ўзига бир сирдош ва така тиловчи қизга булутли тун қаъридан қуёшли кун ваъда этаётган каби эди.

ЛО АХТАРИБ

Гулбоғ мавзеидаги улкан боғ. Ўша таниш кунгурадор айвон. Айвон саҳнига шоҳона кўрпачалар тушалган. Саҳнанинг қуйроғига курсилар қўйилиб, ҳарир ипак парда тортилган. Офоқ хўжа этагидаги эрлар кўрпачалар устига ястаниб, хоним Пошшони ўраб келган қизлар эса курсиларда ўтиришарди.

— Омин, — деб қўл очди Офоқ хўжа, — саркори ҳадиқати Гулбоғ, пешвойи аҳли хирқа Гумном Хирқатий тақсиримнинг кори хайрларига Оллоҳ таоло ривож бериб, умрларини узун қилгай, Оллоҳу акбар!

Гуруллаб фотиҳа қилдилар.

— Куллуқ, ҳазратим! — деб таъзим этди Гумном.

— Бай-бай-бай! — Офоқ хўжа атрофга бир-бир қараб, бош чайқади. — Онадин бино бўлиб, андоқ лазиз таом тановул этмабдик! Ул соҳиби лаззат сиз эрурсизму? — деб Билол шоирга мурожаат этди у. Боғ ишлари мутасаддис айни пайтда ошпаз ҳам эди. — Кийик гўштини андоқ димлабдурсизким, оҳ-оҳ...

— Тўғри айтурсиз! — деб тасдиқ берди меҳмон Танбурий.

— Билолбей мўл этни пиширурлар. — жилмайибла гап бошлади Жалол ўпка лақабли сил башара киши. — Ҳазратим, ул таом соҳибининг исмини мўътабар каломингизда як бора каромат этдингиз!

Ҳамманинг эътибори қизарганича бош эгиб қолган Лазиз шоирга кўчди. Қоматдор ва ҳусндор бу киши ўзига ярашган даражада ўрта этли одам эди. Қай бир ҳунарлари учундир танишлар даврасида «Лазиз каззоб» лақаби билан юрвчи бу шоир назми Гумном назмидан сўнг баҳоланар эди.

— Ё тавба, тақсир шоирим! Ул ошпази пўрҳунар сиз эрурсизму?

— Қуллуқ, ҳазратим! — деб тавозеланди шоир.

— Сизни алҳол фақат шоир деб билур эрдик. Тасанно!

— Хизматингизга камарбастамен!

— Тақсирим! — деб шу пайт Офоқ хўжага бир жилмайиб, Гумномга юзланди Машраб, ва Билол шоир томон ишора бериб деди. — Шоирларни ҳар рўз кийик гўшти бирла боқармисиз?

— Шоир! — дея кўтарилиб тушди Билол шоир. — Ҳазратим бирла шеър баҳсинда тенгиз ва илло Эмин тўрам қошғарийдурлар, ҳам ёшда улуг! Нечун бул қадар киноя?

— Билолбей! — тартибга чақириб деди Жалол шоир. — Машрабхон киноя эрмас ҳазил этадур!

— Маъзур тутинг, ҳазратим! — Ер остидан жилмая кузатиб турган Офоқ хўжага таъзим этди Шавкат Бухорий ва Билол шоирга қадалди. — Кинояни сиз этурсиз! Аввали, толиби илмнинг ўзга юртда таҳсили муваққат бўлиб, анга сиз шамаъ этаётган «келгинди мусофир» тамғаси ёпишмағай! Сониян, сўз овозаси бирла Гумном ҳазратлари Қошғарий бўлмакка, соз овозаси бирла ота юрт ҳурматидин Танбурий ҳазратлари Андигоний бўлмакка, Машраби замон эрса, Намангоний аталмакка ҳақли эрурлар! — байт ўқиди у. —

На малакман, на фаришта, мен ҳам инсон наслидин,

Мен таваллуди ўшал фарзанди Намангонийман!

Сиз эрса, Билолбей, қошғарлисиз, илло капалак қаноти мисолин ялтироқ бирор — иккирор байтингиз ила то рўзи қиёмат ҳам «Қошғарий» бўла билмассиз!

Гумном бўзариб турган Билол шоирни ер ости назари билан янир, Офоқ хўжа эса Шавкат Бухорийга ўқрайиб қарамоқда эди.

— Сизга не бўлди, азизлар? Баҳсни тўхтатайлик! Машраб саволингга эрса фақир жавоб айтай! — «Не дейсиз?» деган каби Офоқ хўжага қаради Лазиз шоир. Хўжа бош ишораси ила розилик билдирди. — Шоир нозик савол қилдилар. Кийик бир хуркак жонивордур, осонлик ила қўлга тушмас. Биз шоирлар ҳам кийик гўштини муқим тановул эта билмасмиз. Бугун Қуёш ўз Моҳи тобини бирла балқиб, Офоқ хўжа ва хоним Пошшога ишора этди у, — боғимиз осмонини нурафшон этибдур. Бул хизматимиз анинг адосидур!

— Бале! — деди қувнаб Гумном.
 — Соҳиби лаззат, — деб алқади Офоқ хўжа, — сизнинг худ таомингиз эрмас, каломингиз ҳам лазиз эркан!
 — Нури ҳидоятингиз бирла! — таъзим эта бориб, Офоқ хўжа этагини кўзларига суртди Лазиз шоир.
 — Муҳаммад Сидлиқ жаноблари! Боғимизда аввал бўлмагансиз?
 — Шундоқ, тақсир! — дея қўлини кўксига қўйиб, тавозеланди машшоқ.
 — Нечун мийигингизда кулиб, жим ўтирасиз? «Шоирлар не сабаб ашъор баҳси қолиб, таом баҳсинда жанг қилмақдалар» дея ҳайронмисиз?
 — Каромат қилдингиз! Таом тановул этиб бўлинди. Бас, ани гийбатин қилмак на ҳожат? Таом лазиз, илло инсондин азиз бўлмас!
 — Машшотаи замон! — илтижо этган каби деди Гумном. — Танбури кўлга олинг!
 — Қошғарнинг олд суҳандонлари жам бўлибдур, — дея жилмайди Танбурий. — Аввали навбат ашъорга бўлмасму?
 — Бу ажабким, Қошғар мусулмонларининг пиридин ошпазинга қадар, шоҳидин канизагинга довур, — кўтарила келиб, Офоқ хўжадан бошлаб ишора бериб ўтди Шавкат Бухорий, — шеър айтадур! Хаёл қиладурманким, олам боғининг хушнаво булбуллари шаҳри Қошғарга тўпланмишлар!
 — Булбул гул ишқисиз сайрамағай! — айёрона жилмайган Гумном кўллари Машрабдан ўтиб, ожизалар томон ишора берди. — Гул эрса боғбон меҳрисиз камол топмас! — Офоқ хўжага таъзим этиб тўхтади у. Гумномнинг бу таҳлит беандиша сўзлашидан Машраб ва дўстлари ерга сингиб, Офоқ хўжа оташланди: «Танбурий эса ғазабга минган эди. Бош эгилгандан эгила тушган Тўтинисо алвондай қизариб, юраги қафасга тушган беқарор қушчадек типирчилар, яна бирон ишора бўлар бўлса, туриб қочмоққа тайёр эди. «Елдин ҳам асар бўлмаган бир жойда бўронлардан дарак берувчи бул зотдин яхшилик кутиб бўлмағай!» — деб хаёлан ўз-ўзига иқрор этмоқда эди Танбурий.
 — Бугунги Қошғарни Хусайиний ва амир Навоийлар даври Ҳироти бирла қиёс этгум келур! — дея аросатда қолган давра руҳини чалғитиш учун, умрида илк маротаба кўнгли тиламай муболага этди у.
 — Нечук мулло Жомийни демарингиз? — жилмайди Офоқ хўжа. Унинг бу саволини кутмаган машшоқ сукут ичра қолди. Пирнинг саволи жавобсиз қолганидан хижил бўлаётган Шавкат Бухорий Танбурийга таъзим билан мулозимат этди.
 — Тақсирим, рухсат этинг, мен сўзлай? — Лов қизарган машшоқ эгилган боши билан «сўзланг» ишорасини берди. Бухорий Офоқ хўжага таъзим билан сўзлай бошлади. — Шайх Жомий, ҳазратим, сиз азиз каби улғу пир ўтганлар. Маънан раҳнамолик ул шоирлар муттақоси илkinда бўлганлиги шубҳасиздур, илло шох бирла амир ҳам сўзи, ҳам зари, ҳам зўри ила замона устун эрдилар!
 — Қошқарда-чи? — дея Бухорийга жилмайди Гумном.
 — Қошғарда ҳам... — тафаккур ичра қизарди Бухорий, — икки соябон бордур!
 — Соябон икки бўлмағай! — деди Билал шоир. — Шоҳим бошимиз узра ягона уфқи оламдурлар! — Офоқ хўжага таъзим этди у. Бу олди-қочди гаплардан зериккан аёллар орасида безовталиқ кучайди. Хоним Пошшо ер ости нигоҳи ила эрига қадалиб турар эди. Унга кўзи тушган хўжанинг ҳам хижолати ошди.
 — Танбурий ҳазратлари! — деб мулоим гап бошлади у. — Қулоқларимизга етмишким, орифларимиздин бири ашъорин созга солибсиз. Бизин интизор этмай, ҳофиз овозингиз бирла зериккан дилларимиз чигалини ёзгайсиз!
 — Бош устина, ҳазратим! — таъзим этди Танбурий. Унинг ишораси билан Сеторий ва Бухорийлар ҳофиз ёнига силжидилар. Ўзаро қулоқлашиб, доира қадами билан салмоқли куй ва ўтли кўшиқ бошланди. Хоним Пошшо ишораси билан канизалардан бири парда ортида оташ ва илтижо ичра хиром этмоқда эди.

*Эй санам, гул-гул ёнубсан, май ичиб рахшонмусан,
 Барқ уродур юлдузинг, ҳай-ҳай моҳи тобонмусан.*

Буткул вужудлар қулоққа айланиб, диллар жунбушга, танлар ларзонга келган эди. Парда ортида ожизалар куй ва кўшиқ маромида бир текис тебранишар, фақат Тўтинисо ҳайқал мисоли қотган, ора-сира ўғринча нигоҳ ила Машраб томон қараб қўймоқда эди. Унинг ибтидо ва интиҳосиз хаёллари уяси бузилган арилар каби тўзгишар, бирон жойидан бу ўйлар тизгинини тутмоққа эса қиз қодир эмас эди.

Ҳазал соҳибининг эса боши эгилган, тош қотган вужудида ҳеч бир ҳаракат сезилмас эди. Зеро унинг бу даврада фақат сокин танигина турар, руҳи эса арши аълога парвоз айлаб, ҳеч бир офоғу ғавс, автоду абдоллар ета билмаган ҳуру малонкалар орасида рақсга тушар эди.

Офоқ хўжа буткул бош эгиб қолган, таъсирланмасликка ҳарчанд уринмасин, лорсиллаган этли вужудида рақс ҳаракатлари сезилар эди. «Ул не ҳолки, — мушоабага бормоқда эди эшон, — мурид меники бўлса-ю, анинг асрори дили бирла ўзга бир созанда ошна эрса! Отаси тенги бир машшоқ ашъорин созга солиб, хизматинга мутеъ турса! Фарзандлик

мақоминга қабул айлаб, истиқболи қайғусини чекса! Мендек бир зоти шариф хонадонимга қадам босмак андишасини қилмай, элчи бўла келиб, канизак тиламак қадар борса!

Ул қандай қудрат эрурки, мендек сулук эълон этган шайх фармонимга тобе бандалар қўнгул тилаган он суқутда турéalар-у, ялангоёқ бир шоир дўстлари ҳар лаҳза ҳимоят бўла чиқиб, анинг учун майдон аро жангу жадалга кирсалар!

Ё қудратли эгам! Он қадар шону шавкат бердинг, карамингга шукр! Боз не бўлур эрдик, ул турки шаккокка бермиш қувваи сўз қудратингдин бир заррасини бул содиқ тебраниб, сўз ва соз гаштини сурмоқда эди. У шоир эди, инчунин ўзини «зиллоллоху фил арз» сановчи Офоқ хўжадан қўра ҳаққа яқинроқ эди. Шу сабаб билан ҳам ўзгачароқ тарзда тафаккур этмоқда эди. «Мажбузона айтилмиш сўз ҳар кимни асру доминга тортугусидир. Танбурий каби уста машшоқи ул сўзни созга олибдур, эртан келиб бор аҳли Қошғар анинг ошuftаси бўлғай! Ё шоири уйғур, — ўз-ўзига тўзим тилар эди у, — Оллоҳ сенинг борингга қаноат берсун!»

Қўшиқ тугаши билан ҳофизни олқишу тасанноларга кўмдилар. Офоқ хўжа уни ўзи томон чорлаб, эғнига заррин тўн ёпди. Боқий охунд эса ҳофиз белига каштали белбоғ ўраб, белбоғ учига икки дона олтин танга тугди.

— Фақир соз ва сўз қадринга етгучи аҳли донишларга хизмат этмакдин масрурмен! — деб таъзим билан жойига бориб ўтирди Танбурий.

Офоқ хўжа қутилмаганда байтибаҳс бошлаб юборди.

*Ман ошиқам дил ба худо,
Шеър сар қунам булбулнамо!*

Гумном тавозе билан давом этди:

*Оҳ айларам, қилмас назар,
Ул бевафю, ул жиљагар.*

Жалол шоир туриб, хўжага таъзим этди:

*Раҳм эт манга, пири мугон,
Дилхастамен, бахш айла жон!*

Офоқ хўжа давра навбатини қўл ишораси билан парда ортига йўллади. Бир қўзғалиб олган хоним Пошшо қироат этди:

*На маъшуқам дийда бежо,
Маликаям ақли расо!*

Тўтинисо ўрнидан туриб, рўмол учини юзига ним пана қилган ҳолда алвондай қизариб ўқиди:

*Оҳ дей десам, иўқдур ҳабиб,
Бечорамен зору тариб!*

Парда оша тикрайиб турган Билол шоир қутилмаганда «уҳ» деб юборди, аммо Офоқ хўжага кўзи тушиши-ла дами ичига тушиб кетди.

Лазиз шоир ўрнидан туриб, таъзимга эгилди:

*Боби ҳунар ягонамен,
Ишқ йўлинда девонамен.*

Навбат Билол шоирга етган эди. У бир Жалол шоирга, бир Машрабга тикраймоқ билан ўқиди:

*На телбамен, на хаста ҳол,
Қошғар — элим, топдим камол!*

Машраб кўлини кўксига қўйиб, тавозе билан Танбурийга марҳамат қилди:

— Устоз!

— Кечиргайсизлар! — деб қизарди машшоқ. — Фақирда ул тахлит сўз билан ўйнаб қочмоқ ҳунари йўқдур!

— Байтни сизга қаратмишмен, шоир! — дея Машрабга қадалди Билол шоир. Унинг «Эмин тўрам Қошғарийдур» сўзи билан энсаси қотиб турган Машраб бу мулоқотидан оташлана ўқиди:

*Ло ахтариб келдим бу ён,
Сар Қошғарам аз Намангон!*

— Камтар, шоири замон, камтар! — деди чундак чўзиб Билол шоир. — Сар Қошғарлик ҳаммадин ортиб, сизга қолмас!

— Билолбей! — деди силтаб Офоқ хўжа. — Биз базми ашъор истаюрмиз, баҳси ашъор эрмас!

Билол шоир бу сўз билан ерга чўккани каби, бир кўпларнинг чехраси очилди.

— Ҳазратим! — Офоқ хўжамга мурожаат этди хоним Пошшо. — Сар шоири аз Намангондин ўлан эшитайлук!

— Қани, шоир! — дея жилмайди Офоқ хўжа.

— Ҳазратим! Аввал ўзингиздин, қолаверса тақсирим бирла биродарлариндин ашъор тинглайлук, сўнгра фақир айтай! — Гумномга ишора берди Машраб.

— Хўжангизнинг маснавий форсияларин кўп эшитгансиз. Сониян, шоҳимиз ўлан тингламакни ихтиёр эттилар!

— Шўх айтингиз, йигит! — деб жилмайди хоним Пошшо. — Қизларимиз қаног қоқмакка мунтазир!

Уч биродар созларини қўлга олдилар. Шўх ўлан навосида Тўтинисо рақс эта бошлади.

Эй гул бадамим, гул юзингга банда бўлойин,

Қурбони шакар лаблари нурханда бўлойин.

Ҳофиз ва раққоса қиз ўртасидаги қошу кўз учрашувлари Офоқ хўжа эътиборидан четда қолмаган эди. Қўшиқ тугаши билан парда ортидан «кўп яшанг, тасанно» — сўзлари эшитилди.

— Ҳазратим! Фақирга ижозат бўлса! — деб қўлини кўксига қўйди Танбурий.

— Муҳаммад Сидлиқ жаноблари! Маишагингиз қандоқ? Қай моя ҳисобинга рўзи гардон қилурсиз?

— Бир неча дурқун ишларимиз бадалинда шоҳимиз мояна тайин этибдурлар. Рўзгордин азиятимиз йўқдур!

— Ҳар тугул биз фақирларни ҳам тез-тез йўқлаб турурсиз?

— Иноятингиз ила, ҳазратим!

— Зотан!.. — нендир унутган каби хоним Пошшога ўтирилди хўжа. Ожизларга рухсат беринг! — Қизларни жўнатган хоним Пошшо «не дейсиз» деган каби эрига қаради. — Хоним, раққосангиз бирла ҳофиз кўзлари аро бўлиб ўтмиш чавгон ўйининин бебаҳра қолмадингизму!

Бу очиқ ишора ҳаммининг бошини ерга эгди, машшоқ дилига умидсизлик, Машраб қалбига эса кўркўв солди. У қизнинг қаттиқ исқанжа остида қоларини ўйлаб кўркўмқда эди. «От тепкисини от кўтарайди» деганлари каби, хоним Пошшо жилмайди.

— Ёшларнинг ақли икки кўзинда бўларини билурсиз-ку, ҳазратим!

— Ихтиёрингизга ортуқ эрк берган кўринурмиз, шоҳим! — дея киноя билан «боринг» ишорасини берди Офоқ хўжа. Хоним Пошшо кетгач, Танбурийга юзланди. — Маъзур тутинг, тақсирим! Бир неча дақиқа сабр этгайсиз! Шоир! — қийиқ кўзлари қаттиқ қисилиб, Машрабга қадалди у. — Ул номуборак байтни айтмакдин муддаоинг не?

— Маъзур тутинг, ҳазратим! Ани мен Билол жоҳилга аччиқда айтидим!

— Ўзгаларнинг-да қулоғи борлигини наҳотки фаромуш айладин! Йигитнинг зўри дасгинда, илло ҳунари тилиндадур! Яхши гап бирла илон инидин чиқур, ношукр банда! — «Не дейсиз» деган каби Танбурийга қаради Офоқ хўжа. Машшоқ бош тебраб тасдиқ бергач, Билол шоирга юзланди. — Сўзланг!

— Мақтанадур, ҳазратим!

— Нодонсиз, Билолбей! — дея силтаб ташлади Гумном. — Кимга не демакни тафаккур этмайсиз!

— Йўқ нарсани нега ахтарадур? — деб кифтларини учирди Билол шоир.

— Анинг наздинда сиз йўқсиз! — жилмайди Гумном.

— Ё сардори ишриқия аҳли хирқа пешвоси Гумном! Қалта ўйлайсиз! Андин ҳам баттарин! — Машрабга ғазаб билан қадалди Офоқ хўжа. Бу хосиятсиз назар эди. Машраб Офоқ хўжанинг байт ўқиган пайт сукутда қолиб, энди бирдан сенлашга ўтганидан ажабланар, эшоннинг тил остида тили борлиги унинг оташини кўзгар эди.

— Тавба, қилдим, ҳазратим! — бош эгди у. — Фақир ҳам ул банда қаторинда бир муридингизмен-ку? Не иложим, сизни андиша этмай, куфримни оширадур!

— Биз сиз азизни қутлуғ даргоҳ остонасидин бемурод ёндирмак ниятинда эрмас эрдик, — деб Танбурийга юзланди Офоқ хўжа, — илло бул муридимиз то итоатимизга тобе турмас эркан, Оллоҳ шоҳид, биз муруватдин ожизмиз! — қарорини эълон этди у. Танбурий «хўп» деган каби қўлини кўксига қўйиб, бош эгди.

— Омин, — дея қўлини дуога очди у, — муслим эллар такаюғи эшоним ҳазратларининг умрлари узун, муборак диллари шафқат нурлари ила тўлуғ бўлғай, Оллоҳу акбар! — Баробар юзларга фотиҳа тортидилар. Танбурий эшикка юрди.

— Устозни кузатсам? — деб изн сўради Машраб. Офоқ хўжа бош ишораси билан рухсат берди. Уч биродар Танбурийга эргашдилар. Улар чиқиши билан Билол шоир ўрнидан туриб кетди.

— Ифлос, лаин!

— Ўтиринг, Билолбей! — деди силтаб Офоқ хўжа. — Жоҳилсизким, анинг жузби бирла ўйнашурсиз! Девона андоқ мақомга этибдурким, — ҳаммининг кўзига бир-бир қараб чиқди

хўжа, — ҳар бир аркони ҳаракатимиз анинг кўзларинда маъносиз ло бўлиб кўринур! — Сўнг бошини эгиб қолди у. — Не қилайликким, биз ҳар нарсада андин ўтмагимиз мумкин, — ва оғир бош кўтарди, — илло шеър баҳсинда анга тенглаша билмасми! Ул девона бамисли мавж уриб турган баҳри уммондур! Ани эркига қўймак. илло ҳар қадамини кузатмак даркор!

Бу пайт боғдан чиқиб, анча йўлга борган машшоқ тўхтади.

— Энди холи кетурмен, эргашмангиз! — Икки одим ташлади у ва тўхтаб Машрабга юзланди. — Эҳтиёт юргайсиз, иним Машрабхон! Тил курғурни беустихон дерлар!..

— Уқдум, устоз! — дея қўлини кўксига қўйди Машраб. Уч биродар устоз ортидан анча қараб турдилар.

ТУМОР

— Бул ерда не қилурмиз, бибиойи? — Нозик биби ишораси билан адрас кўрпача устига омонат ўтирар экан сўради Тўтинисо. У канизаларга энага тарзида қўйилиб, ётиш-туришида улар билан бирга бўладиган бу аёлнинг кўпдан буён ўзини кузатиб келишини сезар эди. Офоқ хўжа хобхонасига қамти қурилган даҳлизли бу кичик уй дами дуо хонаси эканини ҳам билар, аммо ўзининг не сабаб билан бу ерга чақириб келинганини ўйлаб, бирон қарорда тўхтай олмас эди. Нозик биби оёқ учида бориб, эшик тирқишидан мўраллади. У ерда ҳеч ким йўқлигига қаноат ҳосил этди, чоғи, аёлнинг рўпарасига келиб чўкди. Ёшлик даври ўтган, аммо ёшига ярашмаган ҳолда чаққон пилдираб юрвучи кичик гавдали жиккак бу аёлнинг жонсарак ҳаракатларини кўрган Тўтинисо юрагида бир ваҳм туймоқда эди.

— Балоғат ёшининг ҳавоси бўлғай. Ул ҳаво сизни безовта этмакдадур, қизгина! Уйқунгизда алаҳсиниб, кимнингдур номини такрор этурсиз. Пиримга бир оташ дам урдирайки, зора шифо топурсиз!..

— Бибиойижон, ахир мен...

— И-их! Ким бор? — деб эшикда бошдан-оёқ оппоқ кийинган Офоқ хўжа кўринди. Аёллар сачраб туриб, таъзимга эгилдилар. — Ҳа, Нозик, сенмусен! — унга «чиқиб кет» имосини қилди хўжа. Бошини эгиб қолган Тўтинисо томон сирли жилмайганча Нозик биби орқаси билан юриб чиқди. Кўрпача устига чордона қурган Офоқ хўжа рўмол учи билан юзларини тўсганича ҳамон тик турган Тўтинисога ўз ёнидан жой кўрсатди.

— Бул ерга ўтир, қизим!

«Бул ер дуохона-ку, кўрқма, қиз!» Дилида ўз-ўзига таскин бераркан Тўтинисо итоат ила бориб, ёнламаси ўтирди.

— Қўлингни бер! — деб бир пас унинг билагидан тутиб турди. — Қизим, томир уришинг бунча бежо? Тунлари уйқу аро алаҳсираб, ташқарига чиқиб кетур эрмишсен?

— Йўқ, йўқ! Алаҳсинган эрмасмен! Уйқумда бадбашара махлуқлар безовта этадур, рост! — деб баттар бош эгди қиз.

— Инсу жинлар ишидур, бу бўтам! Юзингни оч, берироқ ўтир! Як оташ нафас қилур-миз, барча восвослардин фориг бўлурсен! — ҳамон бошлари эгик Тўтинисо ҳаракатсиз турарди. — Уялма, қизим! Ҳазратингнинг муборак нигоҳи барча мўминалар учун табаррук-дир!

Яқинроқ силжиган Тўтинисо рўмол учини қайириб, юзини очди ва лов ёнганича қизариб, яна бош эгди. Офоқ хўжа унга тикилиб қолди.

— Ё тавба-а!.. Инсу жинлар айланганича бор эркансен-да, Тўти қиз! Пари бўлибсен, бо хусни пари!

Тўтинисо юзини қўллари ила беркитиб олди. У пиқ-пиқ йиғлай бошлаган эди. Кўнглида кўпдан бир андиша туйиб юрган қизнинг ҳавотири тўғри бўлиб чиқмоқда, эшон унинг балоғатига ҳавас эълон этмоқда эди. Канизалар тақдири Хўжа ихтиёридан сўнг бирор сўфининг ифлос тўшагига отилиш билан тугаганини ўз кўзи билан кўриб келаётган Тўтинисо шу тобда йиғидан ўзга бир нарсага кучи етмас ҳолатда эди.

— Йиғлама, қизим! Қўлларингни тушир! Яқинроқ ўтиргинким, ҳар як оташ нафас қилинганда, анинг иссиқ ели юзларингга ёвушғай! — Офоқ хўжа дуо ёза-ёза узоқ ўқиди. Тумор ясаб бўлгач эса, унинг ипларидан ушлаб, қизга яқинроқ силжиди. — Бул поклик тумори. Ани кийимларинг ичидин ин таҳлит, — қизнинг бўйнига солиб, устидан дам урди у, — тақиб юурсенки, шайтони лаин баъд аз безовта қилмас! Туморга бегона назар тушма-гайким, дуойи бадга учрарсен!

Офоқ хўжага ён ўгирилиб, рўмол учи билан кўз ёшларини артган Тўтинисо туморни ўпиб, кўзларига суртди. Уни қўйлақ устидан нимча ёқасига яширди-да, жилмайиб турган хўжага таъзимда эгилиб, гаҳ деса ура қочғулик бир ҳаракат ила эшикка юрди, аммо беихтиёр Хўжага бурилиб қараган қиз унинг ўткир нигоҳига дуч келди-да, бўшашиб тўхтади. Назари-да Офоқ хўжа «бери кел» деётгандек, оёқлари орқага тортар эди. Уқ бўла қадалиб турган Хўжа қизни яна бир бор ўзига қаратди ва сўнгра очилиб жилмайди.

— Мендин ўзингни ол қочма, хўпми, қизим?!

Қўллари билан юзини тўсиб йиғлаб юборган Тўтинисо бош ҳаракати ила «хўп» ишорасини берди-да, каловлаганича ташқарига отилди.

Қиз ортидан қараб қолган Офоқ хўжанинг авзойи ўзгариб, кўзларидаги масрур жилмайиш ўрнини тунд паришонлик эгаллаб келмоқда эди. Токчада таҳ-батаҳ терилган китоблар томон ўгирилган Хўжа хаёлан муҳосабага бориб, ўз-ўзига сўзлай бошлади.

— Муруқаба пайти етди, эй бандаи гофил! Етти иқлим остонанга бош уриб турса-ю, сен фоний дунё оташи бирла ёнсанг! Ўғлинг — ўғил, қизинг қиздур! Дуркун-дуркун набира-лар бобоси бўлдинг! Бас! Бул ожиза ҳарчанд хуснда танҳо бўлса ҳам, эмди зинҳор анга назар солмак гуноҳ! Ота бўлиб иккисининг бошин силайин! Зора хусн тизгин бўлса-ю, ул асов тулпор ҳукмимизда мутеъ турса! Восвос каломиндин воз кеча, ҳақ йўлингга кирса!

МАҚОМИ СУКУТ

Гулбоғ мавзеидаги ўша боғ ва ўша таниш ҳовуз бўйида айвон. Эрта тонг. Гумном ижод билан машғул. Варақни қўлига олиб, кўздан ўтказиб қироат этди, бир-икки жойини чизиб ёзди, аммо кўнгли тўлмади, чоғи, варақни қўйди-да, куллийетини очди. Майин ўқий бошлади:

*Садафинг дурри мунаввар, ани сен ниҳон тутибсан,
Сен эмассан насли одам, пари хайлидин ўтибсан.*

Шеър овозини эшитиб, шитоб келаётган Машраб тўхтади. Бу машҳур мухаммас унинг Гумном номини зикр этувчи «Машрабман» радифли ғазалига жавоб тариқида айтилган эди. Мубоҳаса бор жойда оташи чақмоқ пайдо бўлади. Бу шеър шоир ижодининг яхши намуналаридан бирига айланган эди. Табиатда зоҳидсифатлик билан чекланиш қанча устивор бўлмасин, Гумном сўнги кечмиш воқеалардан қаттиқ хижолат тортар, Машраб билан тўқнаш тасодифлардан ўзини иложи борича олиб қочишга ҳаракат қилар эди. Халқининг маъсум бир куйчиси сифатида у ўзининг камтар ҳаётида шу нарсага иқрор бўлган эдики, одамлар орасидаги номуқаммал мулоқотлар вақт аталмиш ёвуз девнинг бир пуфи билан ўчгувчи олов кабидур. Ҳамма нарса абас, боқий қолса, сўз қолур! Ана шу тўхтама келган шоир ижод курсида муқим ўтирар, хонанишинликка мойил, хилватга ошувфта эди. Машраб ижодидаги ҳар бир парвоз Гумномни қуёш нурида кўзлари қамашган киши қабилига тушириб, бошини эгар эди. У ҳасад боғида тўхтамагани каби, ҳайратини ошкор этмоқ мақомига ҳам етмас эди. Одамзод ўғли хом суг эмган бандадур, на илож?!

*Десанг басдур ушбу давлат: менинг Машрабим бу — Гумном,
Не учун бурун ўзингга мени дўстдор қилдинг?*

Шеърни ўқиб тугатмоқда эди Гумном.

— Тасанно, тақсир! — деб айвонга кўтарилди Машраб. Унинг овозида бир титраш ва киноя бор эди.

— Келинг, Машрабхон! — дея ўриндан турди Гумном. — Тўрға марҳамат! Келмай кўп соғинтирдингиз!

— Бир дард ила келдим. Додима етар бўлсангиз, гина-кудуратларни назар этмай, меҳмонингиз бўлай!

— Эшитаман!

— Хабарингиз бор, Сеторий иккимиз бир ой муддат ила яйлов юмушинда эрдик. Хужраимиз қулфини бузиб, тафтиш этганлар. Нарсаларимиз сочилибдур, аммо йўқолмаган. Китобларимиз орасиндин Насимий куллийети бирла фақирнинг Сеторий тартиб берган «Дафтари ашъори калон»им йўқолибдур. Ул мол ўғрисининг иши эрмасдур!

— Мендин гумон қилмассиз?

— Кишилар ул атрофда Билол жоҳилни кўрганлар.

— Беҳабармен, шоир, беҳабармен! Фақир ҳеч кимсага андоқ юмуш буюрмаганмен!

— Ул жоҳили нокасни дарвозадин топмадим.

— Бўлмоғи керак. Бирор жойга чиққан, эҳтимол!

— Йўқланг, тақсирим!

— Ул беқарор нитрон қуш юрган чиқар питбилдиқ дея яллам қилиб, қайдин ҳам йўқлайин? Иншаолло, ўзи келиб қолур. Суҳбат қила турайлик! — деб йиғиштирина бошладди Гумном ва Машрабга «ўтинг» ишорасини қилди, аммо унинг тунд туришидан хижолатда ҳазилнамо деди. — Бизнинг исмимизни қоралаб ашъор бита эл ичра ўқиюр эрмишсиз. Ул мужда рост эрурму?

— Мусибат ул дафтарнинг йўқолмагида эрмас, абёт бизнинг дилимиздадур. Кишини ўз эркига қўймаслар, изма-из мўралоғичлар юбориб, тинчимни бузурлар, куфримни оширурлар! Қошгарга илк келган пайтларим сиздин илтифотлар кўриб эрдим, унутмасмен! Ижодингиз зарварақларин кўзларимга суртгаймен, илло бугун, — бош эгиб қолган Гумномга кўлларини шоп этди Машраб, — беҳабарлик лофини урурсиз! Жоҳилким кўл остингизда кирдикор етар, беҳабарсиз! Итларингиз бир неча ашъор мажлиси аро меним сара абётим номингизга нисбат бера ўқимишлар, андин ҳам хабарингиз йўқ чиқар?! — Машрабнинг бу сўзлари билан Гумном аросатда бир одим чекинди, аммо жавобга бир сўз дея олмай, яна

кўзларини олиб қочди. — Ҳубоб сув узра эрур, сувдиндур, илло сув юқмас! Анинг тўлмагинда ҳам, ёрилмагинда ҳам савтини эшитиб бўлмагай! Бошингизни кўтаринг, эмин тўрам! Мақомингизни сукут белгилабсиз, иллоҳ энди андин нари ўта билмассиз! — деб кета бошлади Машраб.

— Машрабхон! — Гумном илтижода бир одим юрди.

— Бас! — деб этагини силкиб ташлади Машраб ва шитоб билан дарвоза томон юрди. Унинг ортидан сурат каби қараб қолган Гумном хонтахта ёнига оғир чўкиб, пешонасини кўлларига қўйди. Кўшкнинг иккинчи ёғида дарахтлар оралаб Билолбей чиқиб келмоқда эди.

— Иблис! Юроким қинидин чиқай деди-я!

Гумном унга ҳайрат билан боқди.

— Илкингизда қандай китобдур?

Билолбей узатган китоб зарварағига кўз югуртириб ғазаб билан ўрнидан турди у.

— Не сабабдин бул қадар пасткашликка бордингиз? Не сабабдин шоир куллиётини ўғирладингиз?! Ҳар йиғин аро жоҳиллик этиб, орамизни бузганингиз етмасмиду?!

Кишилар лақабни бир одам исмига беҳуда тақамаслар. «Ким ўламан деса, ким куламан дейди» деганларидек, ҳеч бир нарсанинг фаҳмига бормаган Билолбей жилмайди.

— Баттол дарвозадин кирибоқ хонамни ков-ков этди. Кўрпа-ёстиққа қадар эшикдин чиқориб отди. Яхшиям, дарахтзор аро яширинган эрдим!

— Жоҳилсиз, Билолбей, жоҳилсиз! — деб китобни силтов билан унинг кўлига тутди. — Тезда эғасига қайтаринг!

— Йўқ, тақсирим! — У китобни олмади. — Эл оғзидаги овозаларга сабаб шеър ул китобдадур. Хатчўп ташлаган саҳифани очинг!

Гумном ҳаяжон ичра китобни очди. Кўз югуртира борган сари ранги ҳам бўзариб бормоқда эди. Китобни қарс ёпди-да, «не қилурмиз» деган каби унга қаради.

— Ул бадасл битикни ҳазратим назарларинга еткармак савобдур! — деб таъзим этди у.

— Ҳай, сиз боринг! — У Билолбейга жавоб бериб, ўзи яна хонтахта ёнига чўкди. Китобни очиб қайта ўқиди:

Сен, эй Гумном...

Давом этарга тоқат топа олмаган шоир саҳифа устига саҳифалар уя борди. Бир неча ўринда беихтиёр тўхтаб, кўз югуртирди. Борган сари унинг авзойи очилиб борар эди.

*Соғар элингда, жоно, келгил иков ичайлук,
Масти муҳаббат улиб сўз дафтарин очайлук!*

Мухаммасдан бир бандини ғоят жозиб оташ ичра қироат этди у. Саҳифа узра нигоҳларини қадаб қолган Гумном ниҳоят китобни ёпди-да, қўлларини кўкка юборди.

— Ё тангрим табарруки таоло! Бул ожиз бандангга ўзинг сабру қаноат бергайсен!

КЎШКИ ҚАДРДОН

Ўша боғ. Гуллар аролаб кўринган Тўтинисо қандак ўрик танасига суянди-да, боши узра бозор қилаётган қушлар чуғурига бир дам қулоқ тутди. Кўли тегиб кетган туморни ўпиб, айлантира томоша қилди ва ўз-ўзига сўзланди.

— Оҳ, бул тумор! Не сир анда? Лағча чўғ мисоли кўкраккинам куйдирадур! Шўрим қурсин! Вой шўргинам қуриб қолсун! — Туморни яшира, бошини қўллари орасига олди қиз. — Отамдин-да ёшда улуғ қуюлмаган чол аждар мисол нафаси-ла авраб танимни ютмоқ тилаюр! — Қизнинг мушглари тугилди. — Мен не қилай? Қай томон юрай? Қафасдаги тутқун қушдек бўйним эгайму ё қақнусдай оташ ичра етай муродга?.. Оёқларим ўз ҳукимига қилмай итоат, бул боғ томон етаклайдур! — Дарахтга бор гавдаси билан таянган қиз қулочларини ёзиб, бошини қўйди. Қуёш ҳам уфққа бош қўя келмоқда эди. — Дил ҳукми-ла юрган киши комил бўлармиш. Юраккинам қанот қоққан қарлиғоч қушдай, тонгдин то шом вижирлаюр ишқ оятини! Ухлар бўлсам тушларимда чақноқ кўзлари, қулоқларим тўла оташ савти шеърят! Бори асрор, бори дил рози. Ул оғойға тангрим бермиш мўъжиза бир қалб! — деб қўлларини тумор устига қўйди у. — Бул туморни этайинму шоирга ошқор?.. — Қулоқлари остида эшоннинг «Бул поклик тумори. Туморга бегона назар тушмағайким, дуойи бадга учарсен!» сўзлари жаранг бериб, сесканиб кетган қиз шоша қўлларини кўкка юборди. — Йўқ, йўқ-а! Эй қодир эгам! Нега мени аёл қилиб яратдинг?!

Дарахт панасидан чиқиб келган Машраб қизнинг билагидан майин ушлади, Тўтинисо чўчиб тисарилди.

— Кўрқмоққа ҳеч ҳожат йўқ, эй қиз! — дея қўлларини кафти орасига олиб силади у.

— Кўялинг! — Ноз билан чекинди қиз. — Нечук кўрқмағаймен?

— Аждар нафаси-ла, иншаолло, энди ютолмас!

— Вой сизни! — деб лов ёнди Тўтинисо. — Биров сўзларин пойлаб тинглаюбсиз!

— Сиз қушларга роз айтдингиз, — деб тепага ишора берди Машраб. — Қушлар эрса дил розингизни дарахтлар оша фақирга еткарди.

*Такалум айласанг гоҳи лаби шаққарфишонингдин,
Тасафдуқ бўлса жоним гоҳ бошингдин, гоҳ оёғингдин! —*

қўл ҳаракатлари билан ўқиди Машраб. — Сиз хаёл этдингизки, Раҳимингиз ваъдасинга кеч қолибдур узингиз илғорсиз! Биз бечораларнинг қоқ тушдин буён девор оша йўл пойлашимиздин эрса бехабару бепарвосиз!

— Ул умид қайдиндур? — деб кўз учи билан қаради қиз.

— Кўшк мажлисинда хониш этган ҳофиз Хўжа пирим хизматларига бел боғлаб келмиш элчингиз эрдилар!

Гувва қизарган Тўтинисо нари кетди ва олисдан ёвқараш қилиб истигноланди. У бу мужда дарагини хоним Пошшо даромадларидан фаҳм этган, аммо тугал бехабар эди. Қиз кўрқинчига келсак, ҳали ҳеч кимдан сирдош мулоқот ва мақтов эшитмаган тутқина бу қиз эшоннинг «Пари бўлибсен, бо ҳусни пари!» каби бепарда сўзлари билан дилида ваҳим туюб, аврашию «ўзингни олиб қочма» таъминоти билан бу ваҳимни тезлатмоққа ҳақли ҳам эди.

— Кимдин? — деб нозланди қиз. Қиз ишваси билан ҳаволанган Машрабнинг дили ҳарприқиб кетди. Унинг қўл учидан майин ушлаб, шаҳло кўзларига тикилди ва муқом ила ўқий бошлади.

*Мани, жоно, ғамингдин ўзга ҳеч ким — мунисим йўқдур,
Ким айлар штифоте, мен диёрингга гузор эттим.
Уюлсун кўз жамолингдин дигар юзга нигоҳ этса,
Куюб қолсун жигар бағримки, сендин ўзга ёр эттим!*

— Бул девона шоирингизнинг машшоқдин ўзга дўстию ҳофиздан ўзга оғаси бўлурму?!

Тўтинисо қўлларини ажратмоққа уринди. Машраб беозор ҳаракат билан қизнинг белларидан кучди. Алвондай қизарган Тўтинисо ҳансираган йигит нафасига қўлларини қўйди.

— Бул тарзда сиз билан сўзлашиб бўлурму?! — араз билан деди бўшашган қиз. — Энди зинҳор чиқмаюрмен!

Оташин сўзларни ўз ҳукмила ўйнатадиган шоир шу тобда қиз кўнглини овлаш учун сўз топа олмас эди. Икки ёш бир дам сўзсиз қолдилар. Агрофни қоронғулик ўраб келмоқда эди.

— Қоронғуда ўғрилар ўлтирур! — деб гулзор оралаб, кўшк томон юрди у. Ҳайратланган Машраб бсихтиёр унинг ортидан эргашиди. Улар ўша илк бора бир-бирларига қалб назари тушган айвонга чиқиб бордилар.

— Бул кўшк биз учун кўшки қадрдон эрур!

Юраги беором типирчилаётган қиздан садо чиқмасди. У хоналардан бирининг эшигини очиб, Машрабга йўл берди. Пойгаҳда тўхтаган шоир қиз тоқчадаги шамни ёққач, ажиб манзара шоҳиди бўлди. Бир-бирига қамти кўрпачалар ташланиб, дастурхон омонатгина ёпиб қўйилган, иссиқлўш кийдирилган чойнак ёнида нафис гулли икки пиёла қантарилган турар эди.

— Ўтинг, меҳмон! — деб қўлини кўксига қўя нозланди қиз.

— Қуллуқ, бегим! — дея чордона қурди Машраб. Дастурхонда анвои неъматлар, чиройли гулли чинни товоқда зиралари анқиб турган гўшт қийма кабоб.

— Олсинлар! — дея йигит олдига қошиқни тўғирлаб қўйди у.

— Таом бекаси билан ширин! — деди жилмайиб Машраб. Йигит очикқан эди.

— Бул зиёфат кимнинг имдоди, Тўти қиз?

— Узумини енг, оғой, — чой узата туриб жилмайди у, — боғини сўраб нетурсиз?

«Хоним Пошшо, — хаёлига лоп этиб қелди Машрабнинг, — фақат ўша оқила аёлгина тантиликка қодир!» Машраб қиз кўзларидан бу маънони қидирди, аммо у кўзларга термилган сари, бор маънолар ҳам йўқолиб, хаёллар чатишиб кетар эди. Ёр жамоли томошаси ҳайратидан тили калимага келмаётган Машраб учун байт ўқиб, изҳори дил этмоқ осон ва маъқул эди.

*— Қади боло, ширин сўзлук, қора кўзлук, қалам қошлук,
Мани ҳолимни бир сўрсанг, санга сажда қилай дерман.*

*Халойиқ қиблага боқиб, ки дерлар: «Раббия аъло!»
Намозу рўза сансан деб, юзунгга термулай дерман!*

Машрабнинг ҳаракатлар ила ўқиган байтига жавобан Тўтинисо ҳам нозлана ўқиди.

*Сўзингиз — оташ, кўзингиз — пола,
Икки ўт ичра қолдум уёла!*

— Ё раб! — дея қўлларини кўкка юборди Машраб. — Менинг кўзларим он қадар каттаму?

— Катта-ку эрмас! — хаёл ичра сўзланди Тўтинисо ва бирдан яна ўқий бошлади.

*Катта-каттадур, уят билмаюр,
Ҳаё чоғида ҳаё қилмаюр.*

*Ҳайрат пардасин этур ошикор,
Қолур Тўти қиз бўлиб шармисор.*

*Яллим дейман-о, ялло яли-ё,
Ҳимон булоқдин ичмоқ гали-ё!*

- Балосиз-ку! — деб жилмайди Машраб. — Илло Ҳимон булоқ Илададур, кўп узоқ!
— Ҳимон булоқ тубсиз-тубсиз булоқдур.
Ибодадур, ҳаёдадур, ордадур! —
— Енгдингиз, Тўти қиз, енгдингиз! — деб қўлларини кўтарди Машраб. У қизнинг очилиб келишидан ўзида йўқ шод эди.
— Шоир оғой! Гулзебо қиз эгачим бўлурларму ё сингил?
— Тенгдошингиз! Ул қиз аллақочон ўғилчалик бўлибдур!
— Гўзал эрса, суйганига чиққандур?
— Тоҳиржон тоғойимни домод этибдурлар! Онам шўрлик менингсиз кўп қийналгон кўринур! — маюс тортиб деди Машраб.
— Кўялинг! — деб дастурхонни йиғиб олди қиз. — Андуҳдин гапурманг!
Қизнинг бу мадади Машрабни ладиллантирди. Ҳитраётган қизнинг олдига тушган соч ўримини илиб олди-да, юзларига босди. Муаттар ҳиддан Машраб энтикиб нафас олар эди.
— Рост айтурсиз, Тўтинисо! Бул дунё куюнишга арзимайдур!
Чақнаган йигит кўзларидан ҳайиққан қиз оҳиста чекиниб, сочини орқага ташлади.
— Не дебдур?
— Ким? — қиз саволини англамай Машраб шошилди.
— Анави кишини! — айёрона кулган қиз ер ости билан қараб турар эди.
— Ҳа... Сизни қаранг! — Машраб эслаб жилмайди. — Ҳўжа пирим розилар, илло бир монелик...
— Не эркан ул? — дея сергакланиб Тўтинисо йигит кўзларига тикилди.
— Тўтийи гўфтор! Менинг икки маликам бордур. Бири ҳусн маликаси эрса, боз бири эрк маликасидур. — қизга на кўкка ишора берди Машраб. Бирини бермоқ нияти бирла ул бирини олмоқ тилайдилар. Ҳаразлари муте итоатдур!
— Сиз итоат эгмаюрсизму? — деб соддадиллик билан сўради қиз.
— Итоатда ҳам итоат бўлур, қиз! Тонгдин то шом хизматларини адо этмоқ, аркони сулуки салтанатларинда қойим турмоқ аларга старлик эрмасдур. Тилайдиларки, яллим қуш мисол кўлларига кўнсаму ҳар мақомки алар истарлар, сайрасам! Алар не чоғлиқ разолатга борсалар, бул фақирнинг ончалик куфрим ошадур!
— Анда мен ожиза не қилай, бор жабр мен фақирага етмаюрму?
— Гап иккимизнинг яквуҷуд бўлмоғимиздадур. Шоҳ аҳли уламози кутбидин бир кўп бообрў дўстлар орттирдим. Иншаолло, алар ҳаракат этсалар, Ҳўжа пирим юмшарлар! Умид ишонч белгисидур, Тўтинисо қиз! Офоқ Ҳўжам аҳли дилдур. Наргиз қиз билан Чўпон йигит бошин силаб эрдилар. Оташ сўзи ҳамон қулоқларимда: «Сиз икки ёш қўшилган он дилда ихтиёр, тенг тушибдур тарозунинг икки палласи».
— Илоё айтганингиз келсун! — деб қизаринди қиз.

*— Сенсан севарим, хоҳ инон, хоҳ инонма,
Қондур жигарим, хоҳ инон, хоҳ инонма. —*

қиз қўлларидан ушлаб, кўзларига термила ўқий бошлади Машраб. Ҳазал тугаши билан таъзимга шўх эгилган Тўтинисо навбатни олди.

*Сен жону таним, хоҳ инон, хоҳ инонма,
Чин танлаганим, хоҳ инон, хоҳ инонма.*

*Бир ўзга тикон санчилса жонина, билгил,
Оғрир баданам, хоҳ инон, хоҳ инонма.*

*Ҳижрон елининг захрига бардош бера билмай,
Сўлай чаманим, хоҳ инон, хоҳ инонма.*

*Шояд етажак сенга, азиз шоири даврон,
Тўти суханим, хоҳ инон, хоҳ инонма!*

- Тасанно, Тўтийи гўфтор, тасанно! Қаламингиз чархлана бормиш.
— Менинг айтганларим бир машқ кабидур, кўнглум тўлмаюр. Шоир оғой! Қаламда камол топмак йўли недур? — йигит кўзларига илтижода тикилди Тўтинисо.
— Дил ўтини тез этмоқ!
— Қай таҳлит?
— Дил амрига юрмоқ бирла!
— Ҳазилингиз тушсин! — араз ила ўгирилди у.
— Ҳазил этмадим, шоира қиз! Бир кўп даъвогарлар дил амрина юра билмай, кўрқув ичра овозин чеклагайлар, равон оққан сув тўқранур.

— Бир назарда абётингиз содда кўринур. Қаламингиз саҳли мумтанеъда эрурму?
— Саҳли мумтанеъ юксак санъатдур. Тўти қиз. Камдин кам сўз аҳли ул мақомга етгай. Менинг айтмишим бори дил амридур, илло бир қадар болиғ. Мени чалгитманг, эй қиз! — деб қўлларини чўзди Машраб. — Орамизга садди роҳ кўйган ул туморни кўрсатинг!
— Йўқ, йўқ! — дея қўлларини паҳса этди қиз. — Нелар демоқдасиз?!
— Тўтинисо! Дами дуо бирла тумор икки мақомда юрур. Аввали маразни даволаса, сўнгра си эса жоду этар. Сиз соғлом ва гулгунаси, андоқму? — Тўтинисо боши билан тасдиқ ишорасини берди. — Боракалло, оқила қиз! Келинг. ул тумори дурсеҳрда не жоде каромат борлигини билайлук, беринг!

Йигит яқинлашган сари қиз чекина борди. Чақнаб келаётган кўзлардан хавотирга тушган қиз ноилож туморни бўйнидан олиб узатди. Машраб тумор халтачасини йиртди-да, шам ёруғида унга кўз югуртирди.

— Туморларда дуойи оят битилурди, Тўтинисо, — туморни қиз кўзларига тутди Машраб, — қаранг, эшон не ёзмиш.

«Ин тумори поки аст. Касоне ки мибинад аз чашмони нопок ба ин тумор, ё раб, сўқир бошад!»¹

— Вой-вой-вой! Қайтаринг! — деб қўлларини чўзди у.

— Тўти қиз! — дея қоғозни туморга сола бошлади Машраб. — Бул тумор эрмас, танингиз мулкин кулфлаб урилган қафасдур! Офоқ хўжа ул кулф ўзга бир кишига очилмоғини тиламайдур!

— Жон оғой! Қарғиша қолмай, тезроқ қайтаринг! — деб қўлларини чўза келди Тўтинисо. Машраб деразани очиб юборди. Хонага танларни яйратувчи салқин шабада ёпирилиб кирди ва шам билан ўйнаша бошлади. Туморни қайтарган бўлиб, Машраб қиз кўлидан майин тутди ва туморни гуллар орасига отди.

— Майлига, андоқ гўзал қиз бирла ҳамдам бўлганим учун кўзларим кўр, кулоқларим кар бўла қолсун!

Бошини сарак-сарак ўйнатаётган шам бир ёнга аста бош кўйдида, лип этиб ўчди.

ЗОЛИМ ФАЛАК

Хобхона. Назира қизлар ширин уйқуда. Ихраб тўлғонган Тўтинисо алаҳсиниб гапиринди ва сачраб турди. Кўрқув тўла кўзлари катта-катта бўлиб, ҳаммага бир-бир қараб чиқди. Ҳеч кимни бедор кўрмага, чуқур энтикиб ёш ва терларни арди. Олис-олислари термилган кўзлари йўл кетди. Кўкракларини пайпаслаб кўрди: тумор йўқ. Кулоқлари остидан эшоннинг «Туморга бегона назар тушмагай» сўзлари қайта-қайта жаранглаб ўта бошлади. Бевовталиги ошиб, хаёлан сўзланди.

«Не иш қилиб кўйдум?! Бул телба кангул йўлидан юруб, гуноҳа ботмадимму, пири бузруквор юзина оёқ босмадимму?! — дея тўлғанди қиз. — Омонат чини чинадек синиб кўя қолдингму, эй қиз! Зилтадек қаноат уйида ўлтуруб, булоқдек ўймон-ўймон сув ичра тиниқсанг бўлмасму эди?!»

Фасона назминг ила ақлим ўғирлаб, кофур кўзларинг бирла ихтиёрим олдинг-а, йигит ўлгур! — У бошини қўллари орасига олиб тебрланди. — Сен қай кунингга завжа қайғусин чекасен? Сенда на уй бор, на бир ошиён, на давлат, на пирга ихлос! Кўним билмас беқарор кушсен, қайсар тошдек теккан жойни яра қиласен... — Бирдан кўтарилиб, атрофга аланглай бошлади. — Йўқ, йўқ! Кечиринг, шоир оғой! Гуноҳкор эрмасмиз! Наҳотки, севган кишиси бирла қовушмоқ гуноҳ аталса?! Юраккинам ўйнайду! На уйқумда ором бор, на ўнгимда ҳаловат! Тезроқ бу гурбатхонадан узоқлара кетсам эрду! — Бошини чангаллаб, бир дам жим қолди. Бирдан яна тўлғона бошлади. — Йў-ўқ!! Энди кутулиб кета олмассен, Тўти пари-и! Энди Аноргул қисмати бошингга тушгай! Энди эшони бузрук сени дуоибад этар! Эл олдинда туморини сўрар, топиб бера билмассен! Отга судрағарлар, гўштарингни бурда-бурда этарлар!!» — Бошини кўрпага буркаб йиғлай бошлади у. Сўнг бирдан кўрпаларни отиб урди, кулоқларини ёза ўзини ҳар ёнга ташлади, ёқа тугмаларини пора-пора этди.

— Оҳ-ҳ! Сиқиламен! Сиқиламен! Чидаялмасмен! Эй золим фалак, дастингдан дод!! — Яна ўзини ўринга отди қиз. Қизлар саросима билан уйқудан туриб, аланлар эдилар.

— Сизга не бўлду, қизойим? — Тўтинисонинг қўлларидан тутиб турғазди Нозик биби.

— Сув! Ичим ёнмоқда! Сув берингиз!

Қизлардан бири сув келтириб ичирди. Бир оз тиниқиб, у ён-бу ёнга аланглаган Тўтинисо тикланиб турган кўзларга дош бера олмай, юзини кафтлари орасига босди...

ИККИ КЕМАНИНГ БОШИ

Масжид ёнида майдон. Четда супага адрас тўшаклар ташланган. Асоларига таянган ўнларча қаландар масжид томонга безовта кўз тикадилар. Ичларидан Соқий охунд, Гумном,

¹ Бу поклик тумори. Кимларки бу туморга нопок кўз ила қараса, эй худо, кўр бўлсин!

Билол ва Лазиз шоирлар қуршовида оппоқ кийинган Офоқ хўжа чиқиб келди. Гуруҳ-гуруҳ намозхонлар улар ортидан эргашдилар.

Майдон ўртасига борганда Офоқ хўжа қўл кўтариб тўхтади. Кишилар давра қуриб, акобирларни ўртага олдилар. Бир ёнда қаландарлар, бир ёнда суфийлар ишорага махтал турадилар. Хўжа икки одим олдинга юриб, муқарриблар эргашди. У қўлини тушириши билан, зикр базми бошланди. Гумном зикр сўзларини айтарди. Сўфи ва қаландарлар «Ё олло, дўст, ё олло, ҳақ дўст, ё олло!» дея унинг нақоратига жўр бўладилар, ҳассаларини ерга тўқ-тўқ уриб, бошларини олдга, орқага ва ёнга ташлаб рақс этар эдилар. Мағрур Офоқ хўжа рақсга снгил жавоб қилиб, сўзга қушилмас. Оломон ичра ҳам беихтиёрий ҳаракатлар кўринарди.

*Ёри худо олдида,
Шоҳу гадо баробар.*

*Кимнинг ёри худодур,
кимнинг ёри сийму зар.*

*Сийму зарни бир тепиб,
Дунё кезар қаландар.*

Бирдан қўлларини осмонга кўтарган Офоқ хўжа зикр айта бошлади. Ноғора янграб, сокин бошланган жазава кучая борди. Сўфи ва қаландарлар юқоридагича талқин нақоратига жўр бўлдилар.

*Ман ошиқам бепарво,
Аз дил кунам илтижо!*

*Чашмони ман назар кун,
Дарди дилам бовар кун.*

*То майла тў шайдоям,
мастам, настам, рисвоям!*

*Асрори ман ошикор,
шоди будам шармисор.*

*Ҳар мўйи ман найзадор,
Аз нури тў жилвакор.*

*Аснои ту остонам,
Аз лиқои Левонам.*

Ҳаракат ўзгариб, жазава тезлашди. Офоқ хўжа байтларига энди уни айлана зикр тушаётган нақоратчилар «Олло, олло, олло!» тарзида жўр бўла бошладилар.

*Аз васли тў,
Дил ба гулу.*

*Чашми тўйи,
Чашмони ман.*

*Рўйи тўйи,
Райҳони ман.*

*Дасти тўйи,
Даврони ман.*

*Дурри тўйи,
Дандони ман.*

*Лаби тўйи,
Хандони ман.*

*Меҳри тўйи,
Меҳмони ман.*

*Бўйи тўйи,
Бўстони ман.*

*Ишқи тўйи,
Имони ман!*

Бир неча аъёнлари қуршовида майдонга кириб келиб, оломон орасидан жой олган Исмоилшоҳни мажзублар сезмасдилар. Зикрчилар ҳалқаси очилиб, Офоқ хўжа супа томон

юрди. Ҳаракат ўзгариб, ҳаммалари бир овоздан «Ё ҳу, ё олло!» талқинини айта борардилар. Ора-сира қаландарлардан бир-иккитаси йиқилиб, жазана билан ерга думалади. Йўл-йўлакай ҳаракат яна тезлашиб, «Ё олло!» талқини билан Офоқ хўжа супага етиб борди. Соқий охунд уни суяб ўтказди. Зикрни тўхтатишга ишора берган хўжа бошларини ерга эгиб, мажзублар эса, асоларига пешоналарини тираб самоъ — тиниқиш ва тинглаш даврини ўтказдилар. Сув келтириб хўжанинг юз-қўлларини ювдирдилар.

— Биз гуноҳлардин фориғ бўлиб, Оллоҳ васлига етишдик! Омин, ҳақ таоло ҳар бандани ул мақомга етказсин, Оллоҳу акбар! — гуруллаб юзларга фотиҳа тортдилар. Мажзублар оломон орасига юрди. Офоқ хўжа шоҳга кўзи тушиб, тикланиб қолди, у қўлларини кўксига кўйиб, енгил таъзим этгач, Исмоилшоҳ бош ирғаш билан жавоб қайтарди. Оппоқ соқолли чол оломон орасидан чиқиб, хўжа пойида юкунди.

— Улуғ хожам! Марҳаматингизни дариг тутманг! Дуоини нафасингиз овозасин эшитуб, мулки Ёрканддин келдук! — Икки йигит қуршовида келаётган қўллари боғлиқ девонага ишора берди у. — Фарзанди ожизимиз дардига шифо беринг!

Йигирма ёшлардаги баланд бўйли забардаст йигит кўзларидан ўт сочиб, ўзини ҳар ёнга отади. Оғзидан кўпик сачратиб, ҳар кимга бир юзлана «Сизни илонга чақдурурмен, сизни аждар ейдур, сизни корим қаррига тортар, сизни шоқол қитиқлаб ўлдирур!» каби сўзлар билан хезланиб келади. Хўжа пойига тиз чўктирмоқчи бўларлар, аммо у бўй бермас.

Офоқ хўжанинг ишораси билан кишилар жойига қайтди. Хўжа ўнг қўлини девона пешонасига тутганича бостириб борди. Девона жимиб қолган бўлса ҳам, хўжа қўлига хезланди. Хўжа дуо ўқиб, дам урди, ва девонабоши унинг қўли баробар тебрана бошлади. Бир неча ҳаракатлардан сўнг Хўжа йигит пешонасига қўлларини кўйди. Йигит чўк тушиб қолди. Хўжа дам солмоқ баробарида пешоналарини силаб, юзларина шап-шап урди, қошларини эзди, икки бармоғи билан пешонасининг ҳар ёнига чизиб чиқди. Кўзлари талага битиб келаётган йигит... ниҳоят чуқур бир хўрсиниб хўжа оёқлари остига ағдарилиб тушди! Оғзидан лахта-лахта кўпик оқа бошлади. Чол югуриб чиқди. Хўжа унга «қочинг» ишорасини қилди. Бир неча дақиқадан сўнг ҳаприқиб кетган йигит юзтубан тушиб тинчиди. Чалқанча ётқизиб, юзига сув урдилар. Ўқчиб келган йигит мажолсиз кўз очди. Хўжа ишораси билан чол уни суяб турғазди-да, юз-қўлларини ювди. Қўлларини ечгач, йигит ота кўксига бошини кўйиб, ўкириб юборди.

— Йигитни хонақоҳга элтсинлар! — деди Офоқ хўжа Соқий охундга.

Майдонга бўй етиб қолган қизини етаклаган аёл чиқиб кела бошлади.

— Бас, қайтинг!

— Садагангиз кетай, пири бузруквор! Қизимнинг кўзлари... — йиғлаб юборди аёл. Офоқ хўжа қизга яқин бориб, бармоқларини унинг кўз олдида ҳаракат қилдириди.

— Кўряпсанму, қизим?

Қиз бошини чайқаб «йўқ» жавобини қилди.

— Ожизаларни чиний табибга элтсинлар! — деди у Соқий охундга. — Бас, ҳеч ким чиқмасун! — чиқаётган кишилар тўхтади. — Биз коҳин эрмасмизки, фол очсак, ё табиб эрмасмизки, шифо берсак! — Сўнг шоҳ томон таъзим этди Хўжа. — Қадамнингизга ҳасанот, шоҳим!

— Қуллуқ!

— Масжидимизга бот келмай қўйдингиз?

— Биз қоратоғли Исоқиямиз. Давлатдорлик юзасидин аҳён-аҳён масжидингизга қадам ранжиди этсак...

— Сиз бир томон бўлунг, шоҳим! Икки кемага оёқ қўйган киши ғарқ бўлур!

— Бир қоратоғли ёркандлик йигит дардига малҳам бўлдингиз. Бул пешонангиздаги нуру қудрати забардастингиздин нишонадур, илло нечук Ёрканд савдо аҳли Кошғар бозорларинда қаландарларингиз томонидин таланадур?

— Алар Исоқиядурлар, моллари ҳаром!

— Нечук ул «ҳаром моллар» гулбоққа ташиб кетилибдур?

— Бехабармен, шоҳим!

— Қай юртдаки дарвиш-қаландарлар қутурур, ул юртда эл бошига бало тошлари ёғилғай! Сиз сулуки Ишқийё қолиб, жамоаи қаландарияга ривож бермакдасиз!

— Қаландарлар Оллоҳнинг эрка ва эркин бандаларидур.

— Пир муриднинг ҳам раҳнамоси, ҳам атоси бўлмоғи фарз эрмасму? Сиз оёғингизга йиқилмиш риёкор муридлар бошин силайсиз-да, тўғри сўзни деганларни қатағон этасиз!

— Англамадим, шоҳим?

— Ул риёкор муридларингиз бир кимсасиз шоир шеърларин ўзлариники қилмак учун жаҳду жадал этурлар, тафтиш этмайсиз! — Шавкат Бухорийга имо қилди Исмоилшоҳ. Бухорий бир китобни қўлига олиб гап бошлади.

— Расталарда бул таҳлит сохта куллийтлар сотилмоқда. Аларда Маишаби мажзубнинг «Ўртар», «Қайдасан», «Мастона-мастона», «Дерлар» ғазаллари, «Ишқингизда куймас ҳеч ким», «Эй санам, гул-гул ёнибсан», «Кел сайри боға дилбар», «Ишқингиз ўтига», «Ҳай-ҳай на санам» каби мухаммасу назмлари Гумнон Хирқатий ҳазратларига нисбат бериладур. Биз ул абётларни шоир Гумнон тилидин бирор ерда ўқилганини эшитмадик, илло Билол шоир каби жоҳиллар ул нисбат бирла ҳаттоки сарой анжуманлари аро ўқимакка қадар бормиш-

дурлар. Валлоҳи аълам, ул абётлар эл аро машхур! Алар зинҳор шоир Гумном қаламлариға ётмағай! Аларға Қошғар мақоми тариқинда Танбурий ҳазратлари мусиқа басталамишдурлар-ким, таъб аҳлидин пинҳона эрмас! — Муҳаммад Сиддиққа «шундоқму» деган каби таъзим этди Бухорий.

— Ул бирини ҳазратим қабулларинда ўқиб ҳам эрдук! — тавозеланди Танбурий. Офоқ хўжа бош ишораси билан тасдиқ билдирди.

— Устоз! — деб гап бошлади Шавкат Бухорий. — Сиз бул кирдикорлардин, албатта, беҳабардурсиз! Биз ожиз бандалар риёкорлик бирла бир-биримизни алдайлик, майли, илло келажак авлодни алдаб, мозийни булғамак нечун?

Офоқ хўжа бошни эгиб қолди.

— Сиз фақирни аросатда айбламоқ истаюрсиз, илло икки кема бошин тутган сиз эрмасму, хожам? — деди Исмоилшоҳ салмоқланиб. Бўйдор, паҳлавон келбат, танбал бу одам қизиб келмоқда эди. — Давлатингиз ошиб, юрт тебратмоқ васвосинга тушибсиз! Эшонликка қаноат этмай, навкар тартиб бермишсиз, илло унутманг, шайхим, тўралик хўжалик бирла бир қозонда қайнамағай!

— Оллоҳ расули шоҳ ҳам эрдилар! — деб қўйди Офоқ хўжа.

— Муҳаммад саллаллоҳи алайҳи васаллам пароканда элларни бир туғ остина бирлаштириб, арабни оламда устивор этдилар. Сиз эрса, икки сулукни бир-бирларига ганим эълон этиб, атони болаға қарши қайраюрсиз! Қонингизда салтанат ғулуси йўқдур, эшоним! Зинҳор тахт узра намоз ўқимакни хаёл этманг, илло элни аросат ботқоғина тортиб, юртни истибдод домина отурсиз! — деб кетмоққа тараддуланди шоҳ. — Дарё устида йўлимизга садди роқ чекмакка чиққан беш йигитингиз қиличдин кечилди. Авомни аврагандан кўра, бориб алар жанозасин ўқунг! — у икки навкар қуршовида отликлар томон юрди. Аҳли сарой уларга эргашди. Машраб ва Сеторий ҳам оломон оралаб кетмоқда эди. Эл кўзига қарай олмай қолган Офоқ хўжанинг муштлари беихтиёр тугилди.

ҲАҚ СЎЗНИ АЙТМИШМЕН

— Азизлар! — Офоқ хўжа намозхонлар издиҳомига қарата ваъз насиҳатини тугатмоқда эди. — Жумаи ёвмил табарруқда ҳар банданинг поко парвардигорга чин дилдин қилган илтижоси, иншооллоҳ, мустажоб бўлғай! Биз туну кун тангридан авомнинг осойишию умматнинг ҳақ йўлида барқарорлигин тилаймиз. Бизнинг қаламравимизда қай ердки бўлмасин адолат тарозуси оқсар эрса, ақлу идрок бирла иш кўргайсиз! Валлоҳу аълам, бирор юмуш ижросинда ожиз қолсангиз, зудлик била изҳори эҳтиёж этгайсизким, ҳар бир тадбир адосини этмакка иқтидорда қойиму барқарормиз! Омин, орамиздин меҳри шафқат кўтарилмасун, келгуси салоти жума майдонинда ёруғ юз била кўришайлук, оллоҳу акбар!

Гуриллаб юзларга фотиҳа тортилди. Минбардан чекинган Офоқ хўжа Гумномга недир деди.

— Мукарриблар хонақоҳи калонга ўтгайлар! — эълон этди Гумном.

Машраб ва Сеторий бир-бирларига «нима гап» деган каби қараб олдилар. Хонақоҳда каттагина узрхона бўлиб, унда аҳли аркон иштирокида шаккоқлар шарият тахтасига ўтқазилар эди. Жума намозидан сўнғ яқинларнинг бу ерга даъват этилиши жазо тадбири борлигидан дарак берар эди. Бугун сўвор тахтасига ким ўтирмоғи кераклиги аҳли томоша учун ҳам, гуноҳкорлар учун ҳам ҳар ҳолда аввалдан маълум эди.

Машраб ва Сеторий ҳаммадан кейин кириб бордилар. Оғзи қулоғига қадар етиб иш-шайган Билолбей уларни қўли ила тахтага манзират этди.

— Марҳамат, биродари азизлар! Супа сизга мунтазир!

Машраб ялт этиб супа курсисидан ўтирган Офоқ хўжага қаради. У кўкиш салла ўраб, қизғиш хирқа кийган, ханжари бараҳна дастасидан қаттиқ сиқиб турар эди. Бу унинг дарғазаблигидан нишона бўлиб, Машраб ва Сеторий тахтага итоаткорона тиз чўкдилар, Сеторий буткул бош эгиб, Машраб эса Билолбейга тикланмоқда эди.

— Ўч олмоқ гаштини сурасиз! Хайронмен, Билолбей: фақир бирла рақобатда бўлмоқдин сизга не фойда-ю, андин на завқ олурсиз? Сиз ахир югурдак бир бандасиз, боз устина, югурдаклингиз бирла фахр ҳам этурсиз!

Машрабнинг бу сўзларига қарши жавобда тебрана олмаган Билолбей мадад сўраган каби ер остидан Офоқ хўжага қаради.

— Ҳой, нобакор бадасл! — Машрабга кўзларини қадаб хитоб этди Офоқ хўжа. — Ашғори табарруқни булғаб, анда бемаъни, ношоён сўзларни дермишсен. Фақир ва солиқ мухлису муридларимиз борасинда шаддолик бирла сўз демакка ва эл аро ўқимакка худодан кўркиб, бандасидин уялмадингму?! — Сўнғ «ё сардори ишроқиюн аҳли ҳирқа пешвоси Гумном» дея шоирга юзланди у, — бул бадкирдорнинг «Дафтари ашғори калон»идин бири-сини ўқигайсиз, токим ҳозирлар анинг бемаъни каломин эшитуб, куфр бобинда на даражага етконидин воқиф бўлғайлар ва ани маломат қилғайлар!

— Хўп бўладур! — дея таъзим этди Гумном ва китобнинг хатчўп ташланган саҳифасини очди.

*Дилимни нимта айлаб, бас, менга солдинг жудолиғни,
Совурдинг, елга бердинг, хайф, бу аҳду ошнолиғни.
Сен эй Гумном, насихатни бориб хешинг аро қилғил,
Жаҳонда кўрмадим ҳаргиз киши сендек риёлиғни.*

«Оллоҳ таоло сўз аҳлини комил инсон мақомига еткариб, дилини губордин пок айла-гай!» деб таълим берадур китоблар. — Гумном ҳолатини кузатаркан хаёлидан ўткармоқда эди Машраб. — Оҳ, бул китоблар на қадар ёлғончидурларки, каззоб шоир Гумном Хирқатийдин кам фарқ этадурлар!».

— Бас! — шеър охирига етганда силтов ила тўхтатди Офоқ хўжа ва Машрабга юзланди. — Ё Машраб! Фақир ва содиқ мурилларимиз борасинда андоқ ҳақоратомуз сўз айтмакка на деб журъат этмушсен?! Ҳозир бизнинг қошимизда тавба-тазарру айлаб, гуноҳингни ювгайсен, ёхуд...

— Ё пирим! — дея таъзим этди Машраб. — Наки демишмен, ҳақ сўзни айтмишмен! Тавбаю тазарру жоиз эрмас!

— Сен бизнинг марҳаматимизни кўриб, салтанатимиз ҳам борлигин фаромуш айлабсен!

— Қани ул марҳамат, ҳазратим? Етти йилдирки, — деб кийимига ишора этди Машраб, — бул битта жандам икки бўлмагандур!

— Сен бизга содиқ қолмакка қасам дохил этиб эрдинг?

— Қасамни сиз буздингиз, пирим! Мендек кимсасиз бир ғарибнинг ожиз таним ҳам, хизмати ҳалолом ҳам, оғзимдин чиқмиш сўзиму айтмиш абётим ҳам изму фармонингизда бўлмоғи мумкин эрди, илло сиз риё бирла мадху аъло ўқиганларни қанотингиз остига олиб, ҳақ сўзни деганларни четга сурдингиз!

— Сен қай ҳаддинг бирла аҳли саройни менинг устимга бошлаб келдинг?

— Ҳазратим, мен кимменки, шоҳи Қошғар фақирнинг изми бирла юрса?!

— Анда не сабаб бирла саройдин қадамингни тортмагайсен? Не сабабдин аҳли сарой эл кўзида сенинг ҳимоятинг бирла чиқару аларга хайрихоҳ эргашасен?!

— Менинг шоҳ бирла ишим йўқ, илло ул масканда дардкаш устоз ҳамда дўсту биродарларим бордур. Ахир, забонсиз қуш ҳам ўзига бир паноҳ истайдур, ҳазратим!

— Сен рақибларимиз орасидин паноҳ топибсен! Тавба қила қайтгайсанким, биз сени рақиб санамайлуқ!

— Тавба қилмоқ фақирга одат эрмас! — деб сўзни шарт кесди Машраб.

— Ул номуборак дафтарни ўтқа ташланг! — деди ғазаб ила қўлини шоп этиб Офоқ хўжа. Билолбей югурик ҳаракат билан манқалда ёниб турган олов кўтариб кирди ва беҳуш каби серрайиб турган Гумном қўлидан дафтарни юлқиб олди-да, варақларини очганча олов устига қўйди. Ловуллаб ёна бошлаган китобга изтироб ичра қараётган Сеторий «оҳ» дея кўзларини қўллари билан ёпди.

— Меҳнатларина ичлари ачиюрму, котиби қилқалам! — деб кесатди Билолбей.

— Э воҳ! — дея қўлларини кўксига босди Машраб. — Ўзларини уламоҳу аҳли дил атайдилар, вале кирдикорлари бул сифат! — Аввал Гумномга, сўнгра Офоқ хўжага тикланди у. — Дафтарни ёқдингиз, ҳайки назм булоғи бўлмиш ожиз бошимни ҳам кесарсиз, илло ул абётни бошдин то адоқ ёд айтувчи эл ўғлини битта-битта чорлаб, кеса олурмисиз, хўжам?!

— Ниёз охунд! —деб хитоб этди Офоқ хўжа. Ихчам кийимдаги баланд бўйли бақувват сўфи кириб таъзим этди. — Бул бадкирдорни йигирма дарра ургаисизким, ҳуши жойига келсун!

— Хўп бўладур! — деб қўл боғлади у. Тўрт нафар сўфи икки биродар тепасига келди. — Туринг, машшоқ! — буюрди Ниёз охунд. Сеторий тахтадан чекинди. Сўфилар Машраб томон ҳаракат қилдилар.

— Қочинг, ўзим! — хирқа ва кўйлагини ечган Машраб тахта устига юзтубан ётди. Билақларини ҳимарган охунд «наузамбиллоҳи минаш шайтонур рожийим» дея даррани кўтарди. Рақиблар юзига қарамаслик учун Машраб бошини қўллари устига қўйиб олган эди. У аввали чидам билан тек турди. Борган сари бор гавдаси силқиниб, инқиллаб овоз чиқара бошлади. Офоқ хўжа «як», «ду» дея санаб бормоқда, Сеторий қўллари билан кўзларини тўсиб олган, Гумном терс ўгирилиб, Билолбей истеҳзода кузатмоқда эди.

— Терингиз эшакнинг терисидан ҳам қалин эркан, шоир! — киноя этди Ниёз охунд Сеторий ёрдамида ўрнидан тураётган Машрабнинг моматалоқ бўлган гавдасига қараб.

— Рост айтурсиз! — деб ижирғанди Машраб. — Бул терини сўйиб эшсалар, сиздек ўнта хари нарни боғламоққа ҳам ярағай!

— Уҳ, малъун! — дея хезланди охунд. Офоқ хўжа унга «бас» ишорасини берди.

— Сен, ё Машраб, тезда хонақоҳдин чиқиб кетгайсен! Баъд аз қадамингни ўйлаб бос, бўтам! Бул содиқ биродарни эрса, — Сеторийга ишора берди Офоқ хўжа, — бир ой муддат бирла банди зиндон қилгаисизларким, ким бирла юрмакни обдан тафаккур этсун!

Боши эгик Сеторийни ҳайдаб чиқдилар. Каловланган Машраб ҳам унинг ортидан юрди. Зиндон эшигига қадар икки биродар сўфилар олдига тушиб сўзсиз бордилар. Зиндон эшигига киришда даванг сўфи Машрабнинг йўлини тўсди.

— Сен қасққа?
— Биз бирга бўлурмиз!
— Сиз хужрага қайтинг, биродар! — деб илтижо этди Сеторий ҳам ичкаридан.
— Қочинг! — деб интилли Машраб.
— Нар и тур! — Аммо сўфи Машрабнинг кўкрагидан итариб юбориб, эшикни беркитиб олди.

Машраб орқаси билан ён деворга урилиб, ўтириб қолди. Бир азобига ўн азоб қўшилиб, ихраб юборди.

ТАКЯГОҲ

Хонақоҳ тубида зиндон. Баланд бўйли қотма зиндонбон олдинда, Танбурий ва Гумном орқада қулфи очилган эшикдан каттагина хонага кириб келдилар. Хонанинг чор атрофида қулф урилган пастқам эшиклар бўлиб, бир эшик олдида тўхталган зиндонбон Гумном имоси билан қулфга калит қўйди. Эшик очилгач, Танбурий Гумномга «юринг» ишорасини берди.

— Маъзур, ҳазрат! — дея чекинди Гумном.

— Бўлиб ўтмиш дилхираликни унутмакка ҳаракат қиламен. Сизга кўп раҳмат, шоир!

— Менинг аҳволимни тушунмагингизни ўтинур эрдим! Фақир киши қўлига қарамиш бандамен!

— Ҳа, ҳа, — деб зиналардан туша бошлади Танбурий. Кичик даҳлиз каби тор хона зах эди. Бир киши ётиб турса бўладиган тахта сўри устига ялангқат тўшак ташланиб, ёстиқ қўйилган. Соч ва соқоли ўсиб, ранги синиққан Сеторий тўрт кўз бўла тепага қараб турмоқда эди. У тушиб келгувчининг тоғойиси эканлигини кўриб, ўрнидан тура кетди.

— Ассалому алайкум, тоғойи!

— Ваалайкум ассалом! — қўл олиб кўришар экан, елкаларига қўлини қўйди Танбурий. — Сихатингиз нечук, жиян?

— Тузук! — тоғойиси сизлагани учун кўзига ғирққа ёш олди Сеторий ва унинг ўткир нигоҳларига дош бера олмай бош эгли. Унинг ёқа тугмасини қадамоққа чўзилган қўли титрар эди. «Етимлик ва қўнимсиз дарбадар ҳаёт Пирматжоннинг илигини қоққан кўринур, — хаёлидан ўткарди Танбурий жиянни бошдан-оёқ кузатар экан. — Азалдан ранги синиқ эрди, кўзлари бот ичига тортибдур!»

— Тановулингиз нечук?

— Баҳарнав!..

— Ташқаридин юбормиш нарсаларни берурларму?

— Берурлар.

— Бирор аъзойингизда оғриқ борму?

— Йўқ, — дея бош чайқади у.

— Борини сўзланг, жиян!

— Дилим... — у кўзларини олиб қочди. — Дилим оғрийдур, тоғойи! Рухим азоб берадур!

— Нечук?

— Биродаримнинг калтак остинга тушмагинга мен сабабчиман!

— Қай таҳлит?

— Ул абётни мен «Дафтар»га киритмасам бўлур эрди.

— Ўзингизни ўйланг, Пирматжон! Шоир-ку азобдин қутулиб, эркинда эркан, сиз зиндонбандисиз! Узи келурму?

— Ҳар шом келиб, ярим тунга қадар ўтириб кетадур. Тақсирим ҳам, — эшикда қараб турган зиндонбонга ишора берди Сеторий, — назмга ҳавасманд эрканлар. Ашъор ўқурмиз, ўлан айта базм қилурмиз.

Сеторий сўзи билан тушиб келган зиндонбон «секин» деган каби қўлини лабларига босди.

— Тақсирларимга кўп жабр бўлибдур, — овозини пастлатиб деди у. — Аҳли таъб йигитлар эркан. Ҳазратим, бундаги сўз ташқарига чиқмас-а?

— Албатта! — деди Танбурий, бу одамнинг ташвишини тушуниб. — Тақсир, машшоқни қутқармак тадбиримизни қабул этмабсиз?

— Оқча аралашмиш ишнинг охири вой бўлур! — шивирлаган каби деди зиндонбон. — Муҳлат узоқ эрмас, анинг устина, қочирмак тадбирингиз тақсиримга маъқул тушмади.

— Нечук? — деб Сеторийга юзланди Танбурий.

— Сўнгра бул даргоҳда қолиб бўлмағай!

— Кетурсиз! — беихтиёр овозини кўтарди Танбурий.

— Йўқ! — бош чайқади Сеторий. — Шоир унамайдур!

— Шоирнинг-ку илвасин дарди бордур, «Сиз бул даргоҳда не қилурсиз?» деган каби қаради Танбурий.

— Тақсирим шоирга бот боғланибдурлар, — жилмайиб келди зиндонбон. — Ҳар бир сўзларина бош эгурлар. Ё қариндошлари бўлурму?

- Биродарим бўлур! — деди Сеторий. — Фақирнинг бул шаҳри азимда тоғойим бирла ул ҳазратдин такаюғоҳим йўқдур!
- Мен сартарош юборсам! — Сеторийнинг афт-ангорига қараб деди Танбурий.
- Рухсат йўқ, ҳазратим! — зиндонбон унамади. — Балоларга қолурмен.
- Бул тахлит ўтирмак?
- Шоир хўжа пирим қабулларига кирмоққа аҳд қилиб эрдилар. Зора... — деди Сеторий.
- Йўқса, ётауринг! — ҳазил билан жилмайиб, жиянининг елкасига юмшоқ қоқди машшоқ. — Мени боз кутмагайсиз! Ҳали ҳам Гумном ҳазратлари кўмак этиб, юз андишада келдум.
- Беҳуда азият чекибсиз, тоғойи! Мендан ортуқ хавотирда бўлманг! Жиянларимга салом денг! Иншооллоҳ, тез кунда юз кўришгаймиз!
- Зиндонбон кетидан Танбурий ҳам кўтарила бошлади.
- Омон бўлинг!
- Яхши боринг! — юрагидан бир нима узилгандек бўлиб, кўлларини кўксига қўйди Сеторий.

ҚАЙ ТАҲЛИТ ТАВБА ҚИЛАЙ?

Бобораҳим қароргоҳ тубидаги кичик масжидга кириб борганида, намози бомдодга тараддуд қилишмоқда эди. Дарвозада турган сўфи тавозе билан унга йўл бўшатди. Бу ер ақраболар жам бўладиган маскан бўлиб, шу ердан қароргоҳга ўтилар ёки шу жойнинг ўзида кунлик ишлар келишиб олинар эди.

Офоқ хўжа имоматга ўтиб, ўн-ўн икки чоғли киши ёши ва мартабасига кўра унинг этагиди саф тортган эдилар. Олдинги қаторда Соқий ва Боқий охундлар, Гумном, Офоқ хўжанинг марҳум катта хотинидан ўғиллари Яҳё хўжа ва Абдусамад хўжалар, сўнгра эса, салоҳдори қароргоҳ бўлмиш баланд бўйли сур ранг киши, хоним Пошшонинг катта-кичик уч ўғли — хўжа Маҳди, хўжа Ҳасан, хўжа Бурҳониддинлар бўлиб, Машраб ўзи танимаган икки ёш сўфидан кейин турди.

Имомат қондасига кўра намозхонлар имомдан орқада қолмасдан эргашишлари керак. Офоқ хўжанинг тиловатда ғоят ширали овоз билан дона-дона қилиб ўқиши ва рукуъи сажадада салобат билан ётиб туришлари унга эргашувчиларни қийнамас, балки аллалаб ўз сеҳри билан олиб кетар эди.

Бомдоднинг суннату фарзи адо этилди, аммо имом ҳали тиловатда давом этмоқда эди. Машраб бир лаҳза шошди: «Бул не ҳолат? Не қилмоқ керак?» У ҳар қанча хаёлларини бирор оят тиловатида тўхтатмоққа уринмасин, ётиб-туришда кийимга тегаётган орқа яра кўтирлари азоб берар ва шу сабаб гайирлиги тутиб келмоқда эди. У хаёлан ўқиди.

*«Зоҳид, менга бир шишада май, сенга намозинг,
Минг тақвони бир косаи майга сота қолдим.»*

Шу лаҳзада шиддат билан бурилиб Офоқ хўжанинг кўзи Машрабга тушиди-ю, салом айтиб, намозни тугатмоққа жадал этди.

— Ассалому алайкум! — юкуна бориб, савол назари ила қараб турган Офоқ хўжанинг этагини кўзларига суртди Машраб.

— Ва алайкум ассалом! — ҳайратда ўрнидан турди Офоқ хўжа. — Баҳай, бўтам? Бўйнингдин шайтон тушибдурму?

— Тавба қила келдим! — деб қўл боғлаб, таъзим этди у.

— Тавба этмак яхши фазилат, илло сенинг тилинг ўзга-ю, дилинг ўзгадур, шоир! — аёнларга «эшитдиларингму» дегандек қараб олди-да, Машрабга қадалди. — Нечук жойна-моз узра фасод хаёлларга бориб, куфрона байт ўқимак бирла руҳимизни пароканда айладинг?!

Бу сўз билан ҳамма Машрабга қаради.

— Узр, пирим! — дея қўл боғлаб, таъзим этди Машраб. — Тиловат тугагач, йўл топмай шошдум!

— Ҳазратим! — қозиқдан заррин чакмонини олиб кияр экан, белига таққан қайқи қилич дастасини қаттиқ сиқиб, иккинчи қўлини ташқарига бигиз эта отасига мурожаат қилди Яҳё хўжа. — Эшикдаги ул кас ялтоғ итдек нечук дуч келмиш ҳар бепарҳезни олий зотлар ҳузуринга қўйиб юборадур?!

Баланд бўйли, важоҳатли, келбатидан киши ҳуркадиган бу хўжа ўзининг жанговар салоҳиятию қаҳри қаттиқлиги билан овоза бўлган эди. У Қошғарда Хон хўжа кўтарилганидан кўп ўтмай, муроасага келгандай бўлиб кўринган Исмоилшоҳ ишорати билан Ёрканд ҳокими-га ноиб этиб борилиди. Хўтан қалмоқлари билан бўлган жангда голиб чиққан Яҳё хўжа бошчилигидаги қўшин Ёркандни тўла Қошғар тобелигига қайтариб, шоҳ назарида хўжанинг нуфузини ошириб юборди. Ҳозирги кунда у Ёркандда ҳоким бўлмаса ҳам, ҳоким қабилида

иш юритар эди. Бугун намозда Офоқ хўжа ўгилларининг улуғидан кичигигача жам бўлиши ҳам Яхё хўжа ташрифи туфайлигидан бўлиб, ўзгача бир маъно касб этар эди.

Машраб унга лаббасидан ҳуркиган каби қараб турмоқда. у Яхё хўжани ҳокимият йўлида ҳар бир иш қўлидан келадиган нодон бўлгани учун ҳайиқса, хўжа ҳам, Машраб ижодидан гарчи бебаҳра бўлмаса ҳам, шоир қилиқларини ёқтирмас эди. Иниси Абдусамад хўжадан шоир билан боғлиқ машмашаларни эшитганда кулиб кўнжолган Яхё хўжа, Исмоил-шоҳ тафтишию эл аро отаси номи муборакларини булғаб ашъор ўқимак хабарига чидаб тура олмади. «Дарра на ҳожат, — туюқиб деди у, — зудлик била бошини кесмак даркор эрди!».

— Даргоҳимизда, хоним, — дея эркалаган каби ўғлига жилмайиб тавозеланди Офоқ хўжа, — шоирларга барча дару дарвозалар очқидир, Машраб каби тавба ниятинда итоат истаб келгувчиларга инчунин!

— Тавба истаб келса, нечук шаккоклик этур? — деди Боқий охунд Машраб томон қадалиб.

— Анинг хаёллари бузуқ, — деди Офоқ хўжа салобат билан. — Бузуқ хаёлни эрса жиловлаб ола билмай қолур! Юкуна келмақдин муддаойинг не, бўтам?

— Мен тонгдин то шом пойингизда ётай, майли, хоки пойингизни кўзларимга суртай, илло биродарим Сеторийни зиндон азобидин кутқаринг, ҳазратим!

— Ул котиб сенинг гуноҳларингга шерикдур. жазо тортмоги лозим!

— Ўтинаман, пирим! — дея қўл боғлаб таъзим этди у.

— Сен тарки одат этиб, — кинояли жилмайди Офоқ хўжа, — тавба қилмак истаюрсан, илло тавба бул таҳлит бўлмағай!

— Қай таҳлит тавба қилай?

— Бириси куни рўзи чаҳоршанба, бўтам! Базми хонақоҳ майдонинда чиқиб тавба этурсан! Барча кўфрона ашъорингдин воз кечмагингга эълон бериб, эл кўзинда пирингни, — ўзига ишора қилди Офоқ хўжа, — алқаб, байт ўқурсан! Ул ҳолат била сен қайта бизнинг «ўз кишимиз»га айланиб. «марҳаматимизга сазовор», — сирли жилмайди у, — ҳимоятимизга эрса пойдор бўлурсен! Ул майдонда биродаринг озод этилиб, элга қўшулур!

Боши эгик Машрабга барча кўзлар қадалиб турар эди. У Офоқ хўжага қараганда, хўжа «розимисен» деган каби бош қимирлатди. Машраб икки ўт орасида қолган эди. Хўжа унга марҳаматини эслатиб, сирли жилмайиш ила Тўтинисо савдоларига ҳам ишора қилиб ўтмоқда эди. Бир ёнда ёр ва дўст азияти, иккинчи ёнда эса, эътиқод ва ғурур тариқи қамти келиб турар эди. У «хўп» дегандек кўлини кўксига қўйди-да, каловланганича ташқарига юрди.

НЕ ВАЪДА ҚИЛУРСИЗ?

— Келинг, опагон, сизга ким керак?

Шом намозига чиқмоқ учун тарадулланаётган Машрабни ташқаридан келган овоз тўхтатди. Ваҳҳоб Дамин Ёркандий шундай дўриллаб гапирди, бу — унинг овози. Бемаҳалларда бу томонларда юрган аёл ким бўлди экан?

— Машраб оғой ҳужралари қайсинисидур?

Тўтинисо овозини таниган Машраб ташқарига отилди. Жилмайган Ёркандий олдинда, тугунча қўтарган паранжили аёл орқада келар эдилар.

— Меҳмонни қабул этинг, биродар! — Машраб елкасига кўлини қўйди Ёркандий ва ҳайкал каби қотган йигит кўкрагига илкис мушт уриб, йўлида давом этди. Орқага чайқалиб кетган Машраб унинг узоқлашинини бир дам кутиб, қизни ичкарига стаклади. Йигит ташлаган тўшак устига омонатгина чўккан Тўтинисо паранжисини олди.

— Сиз қай таҳлит бул ерга... — «келиб қолдингиз», дея олмай шоши Машраб. Атрофга аланлаган қиз, гўё хонадаги ҳар бир нарсани ҳисобга олаётган каби, бир-бир қараб чиқмоқда эди, у йигит саволига жавоб бермай, тугунчани счиб ёзди. Хонани хуштаъм овқат ҳиди тўлдирди.

— Ўтирмайсизму? — истигноланди у ҳамон ҳайратда тик турган йигитга. Шундагина ўзига келган Машраб «тавба» дея шошиб дастурхон ёйди ва қиз рўпарасига чўкиб, унинг кўзларига тикилди. Тўтинисо хаёлида анча тўлишган, лўппи дўндик қиз ўрнида энди ҳаракатлари сипо, ҳусни ва қомати солланган лобар аёл турар эди.

— Олмайсизму? — Машрабни секин туртди у ва йигит овқатга уннагач, эшикка қараб олди. — Ажаб, ушбул кошонада турар эрканизда, ёмул каби?!

— Энди сизга Хонтангридек баланд бўлсинму?! — қиз киноясига ҳазил билан жавоб берди Машраб. У энди овқатни паққос туширишга ўтган эди. — Тўтинисо, сиз нечук бемаҳалда юурсиз?

— Мени Хоним ойим юбордилар. Айтдуларки, шоир ичкарининг таомидан тотсунлар, зора тезроқ дардларидан форуғ бўлсалар.

— Сизнинг қўлингиз бирла сурилган малҳам барча жароҳатни кўтаргай, — деб у Тўтинисо кўлларидан тутди. Хонани аллақачон қоронғулик эғаллаб келган эди. Эркаланган қиз йигит елкасига бош қўйди: бир дам бир-бирларини ҳидлаб қолдилар.

— Ўғрилар каби қоронғуда ўтирумизми? — Очиқ эшикдан киши келиб қоларидан ҳавотирланган қиз суюла борган йигит майлига қарши кўзгалди. Эшикни беркитиб келган Машраб тоқчадан шам олиб ёқди.

— Бул сизга, — деб учи тугилган қийиқ рўмолча узатди Тўтинисо. — Кеча оқшом битирдум.

Машраб четларига попук тўқиб тикилган қийиқчани кўзларига суртди. Қизга миннатдор нигоҳ билан қараб, қийиқча четига айлана битилган байтни қироат этди.

*Йиғласам вақти дуо бўлғаймукин?
Кўз ёшим дардга даво бўлғаймукин?*

Маъюслана борган қиз кўзларига тикилган Машраб ғазални охирига қадар ўқиб тугатди ва жилмайганича тугунчага ишора этди.

— Бунда не сир?

— Анда хат бор. Хўжа пирим битмишлар.

Машраб шоша тугунчани ечди. Унда бежирим буклоғлиқ хат бор эди. Қоғозга кўз югуртириши билан нафис хусни настаълик хатини таниди.

— Ўқунг! — деб илтижоланди Тўтинисо.

— Беҳабар эрурсизми?

— Очмаслигимни тайин этиб эрдилар.

Тўтинисонинг бу сўзи билан Машраб хатни чаққон нигоҳдан ўтказиб, ҳаяжон ичра ўқимоққа тушди.

«Бисмиллоҳир роҳманир роҳийм!»

«Ё Машраб! Катта бошимни кичик этиб, сенга илтижо қилмакка ва дилингни топмак учун йўл қидирмакка қарор эттум. Худписандликни қўй, бўтам! Мужда олиб бормиш нисонингни омонлик элчиси дея қабул эт!»

Танграм йўлингга раҳмат эшигин очибдур. Аёлингга боқ, ул ожиза сенга кўп нимарсалар ваъда қиладур!»

Машраб давом эта олмай, Тўтинисога тикилиб қолди. Алвондай қизарган қиз ер ости билан қараб турар эди. Очиқ кўёшли кунда юлдуз кутмаган Машраб соддадиллик билан сўради.

— Не ваъда қилурсиз?

— Вой ўлақолай! — оғир кўзғалиб олган Тўтинисо баттар бошини эгди. — Хўжа пирим ҳам сезибдурларму?!

Дафъатанда маъно фаҳмига етган Машраб кўлидаги хатни кўя қиз слкаларидан тутди.

— Андоқму?! — деб қиз кўзларига ютоқиб тикилди у. Тўтинисо бош ила «ҳа» ишорасини беришга зўрға улгурди ва зарб билан йигит кучоғига отилиб кирди. Истикболнинг тотли умиди билан ёнган икки ғариб бир-бирларини ялаб-юлқар ва сўзсиз табрик этар эдилар. Улар бир-бирлари бағридан чиқмоқни сира-сира тиламас эдилар, аммо қиз йигит кўксига кўлини қўйди.

— Бас, оғой! Мени кутарлар!

— Кетмайсиз, Тўтинисо, қўймағаймен!

— Рухсат этмаслар!

— Энди кўз олдимда бўлмоғингиз керак!

— Хоним ойим дедиларки, мендин ҳавотир олмағай эрмишсиз. Тавба тариқин тутсангиз, бириси кун ила ош бериб, никоҳ ўқитур эрмишлар! — дея қизариниб жилмайди Тўтинисо. Қизнинг бу сўзи билан хат ёдига тушиб, Машраб нарироқ чекиниб, хатни ўқимоқда давом этди.

«Бул дунё ўткинчидур, анда ўйнаб-қулмак эрса ғанимат, бўтам! Рақобатни қўй, зеро унутмагилким, хўжа пиринг бирла мақоматда турмак сенинг уҳданг эрмасдур! Эртан рўзи чаҳоршанба. Тавба тахтига чиқмакни фаромуш қилмағайсен!»

Оллоҳ таоло фақирни эл кўзинда азиятдин, сени эрса азобу уқубатлардан асрасин!»

Хатдан кўзларини олган Машраб Тўтинисога бир қараб олди-да, ҳаёл дарёсига ғарқ бўлди. У боши берк кўчадан қай таҳлит чиқмоқни ўйлар эди. Гувраган қалласида минг бир хил режа тугилиб келар, аммо озроқ таҳлил этилса, уларнинг ҳеч бири тугал натижа бермай тўхтар эди. Сеторийнинг зиндон ичра маҳкум ётиши ҳамма ишнинг белига тепмоқлиги мумкин эди. «Эртан рўзи чаҳоршанба» каломи унинг кўз олдидан қамчиннинг ялтироқ тили янглиғ қайта-қайта силтаниб ўтмоққа бошлади.

Эшик оҳиста тиқирлаб, эркак кишининг «шоир оға» деган овози эшитилди. Машраб эшик томон юрди. Ташқари қоронғу бўлиб, икки шарпа орасидан суғурилиб келган паранжили аёл ичкарига кирди.

— Кўп ҳаял этдунгиз, қизойи? — деди Тўтинисога ҳар ёққа аланглаб олган аёл.

— Мана, ҳозир! — жавоб берди қозикдаги кийимлардан бир нечасини олиб тугунига солаётган қиз.

- Кишилар мунтазир! — деб ташқарига юраверди аёл.
- Жуюб келамсн! — деди Машрабга жилмайиб Тўтинисо эшик томон юрар экан.
- Ким ул? — деб йўлини тўсди Машраб.
- Нозик бибиойим-ку! — «қочинг» ишорасини қилди қиз.
- Шошманг! — эгнига чакмонини ила қиз ортидан чиқди Машраб.

Аёл икки сўфи ҳимоятинда, Машраб эса, орқароқда қароргоҳ дарвозасига қадар сассиз бордилар. Дарвоза маҳкам беркилгач, бир пас аросатда турган Машраб Сеторий билан дийдорлашмоқ учун зиндон томон юрди.

ИЙДАМИЗ, БЎТАМ!

Катта майдон тўла одам. Кишилар қир ён бағридаги сайлгоҳга Наврўз сайлига чиққанлар. Бир томонда икки қир оралигини майдон этган кўпқаридозлар улоқ чопадилар, бир ёнда полвонлар жанги. Сеҳргарлар, қўчқор уриштурувчилар, беданабозлар, дорбозлар — қўйингки, халқ ичидан чиққан ҳар бир нағма устаси ўз ҳунарини кўрсатишга ошиқади. Раста-раста бўлиб хизмат қилаётган ошпазлару қандолатчилар, нонвойлару кабобпазларнинг қўли-қўлига тегмайди. Кашкулларида тангаларини чарақлатиб юрган қаландарнинг байт ўқиган овозлари қурама товушлар орасида ажралиб туради.

Чашма булоқ бўйидаги садақайрағоч тагида бир түп кишилар Танбурий жўрлигида сетор чертиб, қўшиқ айтаётган ҳофиз Машрабга қулоқ тутганлар. Қўшиқ ярида сўфилар кўмагида отдан тушиб келган Офоқ хўжа дарахт тубига ташланган адрас кўрпачалар устига чордана курди. У гимирлаб қолган кишиларга «қимирламанглар» ишорасини берди. Қўшиқ авжига чиқмоқда эди.

*Ўтти нигорим чун сарви овод,
Ёрга етар кун борму, ёронлар?*

Қўшиқ тугаши билан «офарин, тасанно, тилингиз дард кўрмасин, Машраби даврон» каби олқишлар билан шоирни алқардилар. Оломонга таъзимда чекинаётган Машрабга қадалиб олган Офоқ хўжа ўрнидан турди.

— Эй қавмларим, ийди Наврўз муборак! — дея у кишиларга мағрур назар солди.

— Қуллуқ, пири бузруквор! Узингизга муборак! — дея чувиллашди одамлар.

— Илоҳа омин, — чўк тушиб, қўлларини очди Офоқ хўжа. Одамлар ҳам унга эргашди, — қозонларимиз доимо тўла бўлсун! Еримиз серҳосил, чорвамиз бобаракот бўлсун! Янаги ийл ушбул кунларга ўйнаб-қулиб етайлук! Тангри таоло бизга қаноат бериб, кўзларимиздан меҳру оқибат, кўнглимиздан дину иймон кўтарилмасун, оллоху акбар! — Гуруллаб юзларга фотиҳа тортидилар. Офоқ хўжа Соқий охунд кўмагида ўтирди.

— Муборак ийдингиз қутлуғ бўлсун, пирим! Бахтимизга омон бўлгайсиз!

Хўжа Соқий охундга бош ишораси билан «қутлуғ» билдирди. Тўрт сўфи қаландар ҳамроҳлигида Гумном оломондан ажралиб чиқди. У қўлларида зар тўнни хўжа томон тутиб, шеър ўқий борди. Қаландарлар енгил рақс билан байтнинг иккинчи мисрасини такрор этарди.

*Эй ҳидоят роҳи олам,
эй сарвари ошиқон!
Ожизлара пири малҳам,
Орифлара соябон!
Ийди Наврўз муборакдур,
муборакдур соли нав!
Аҳли ҳирқа интизору
Бомакону ломакон!*

Офоқ хўжа Гумном даъвати билан туриб, тўнни кийди. Иккаласи кучоқ очиб, бир-бирларининг елкаларига урмоқ билан қутладилар. Икки қўлини кўкка юборган Офоқ хўжа шеър ўқиб, қаландарлар юқоридаги таҳлит жўр бўлдилар. Оломон ичра мажзублар ҳам уларга сўз ва ҳаракатда эргашдилар.

*Ийди Наврўз муборак,
муборак аст соли нав!
Мо ошиқон Ишқин
Ба роҳи тў роҳжав!
Бо муштоқи насли тў,
Бу муштоқи дийдорат!
Аз арши худ қадам кун,
Бамо, бамо, бамо рав!*

Бу ҳаракат билан жойига қайтган Офоқ хўжа ўтириб нафасини ростлади. Бир кам етмиш ёшдаги Офоқ хўжа учун энди қариллик ўз кучини кўрсата бошлаган, аммо у ҳали ҳам

тетик ва бардам кўринар эди. Хўжани табрик этган сўфилар унинг яқинида қўл боғлаб, тўхтамоқда эдилар. Жалол шоир олдинга чиқиб келди. У ўзи янгидан китобат қилган китобнинг бетини ўқий бошлади.

— «Ҳидоятнома». Ашғор аз нури ҳидоят. Маснавийҳои ҳазрат хожа Ҳидоятулло хўжам ибни ҳазрат хожа Муҳаммад Юсуф хўжам ибни ҳазрат хожа Муҳаммад Амин хўжам ибни ҳазрат султонил муаззамил мукаррам Махдумил Аъзам Бухорий!

Китобни ўпиб пешонасига сурган шоир таъзим билан икки қўллаб Офоқ хўжага тутди.

— Пири мугон! Ййди Наврўз муборак! Китобати нав муборак! Илоҳи нури ҳидоятингиз олам тургунча турсун!

— Қутлуғ, котиби қилқалам! — деб шоирга миннатдор қаради Офоқ хўжа. У китобни варақлаб ўқиди.

*Ма роҳи Ишқиё кардам,
Аз гумроҳи зиё кардам!*

«Бале, қутлуғ бўлсин» деган олқишлар билан одамларга бош иргатган хўжа китобни тавоф этиб, ёнига қўйди. Қўлида қумуш баркаш, усти уюлган дуру жавоҳирлар билан Нозимхўжа чиқиб келди. У гарчи ўзини аввалгидек пуқривор тутмоққа ҳаракат қилса ҳам, шашти паст ва руҳи синиқ эди. Ҳадясини хўжа пойига қўйган Нозимхўжа юқуна бориб, унинг этагини кўзларига суртди.

— Афу этинг, ҳазратим!

Туриб кетган Офоқ хўжа унинг елкаларидан тутди.

— Кеки беҳуда заҳри мордур. Туринг, Нозимхўжабек!

— Бошимиздин кулфат аримай қолду! Давлатимиздин барака кетду! Чорвамиза ўлат ёпушуб, дўконларимиз қароқчилара толон бўлду! Ҳимоятингизга олунг!

— Муборак ийд кунлари тавба тариқин тутуб, яраш қўлин чўза келибсиз. Оллоҳ шоҳид, Ҳожабек, бугундин эътиборан биродар бўлдук! — деб Нозимхўжа елкаларига қоқди Офоқ хўжа.

— Қуллуқ, пирим! — таъзим қила қайтди Нозимхўжа.

Билал шоир олдинга чиқиб келди, аммо Офоқ хўжа қўл ишораси билан уни четга суриб, Машрабга жилмайди. У базми хонақоҳ майдонида Машрабни интизор бўлиб кутган эди. Шоирнинг ўша куни базмга келмагани сабабини «сиҳати нобоплиги»га йўйган Офоқ хўжа бугун умидвор бўлиб термулмоқда эди.

— Ё бўтам Машраб! Паришонсиз? Ҳазратингизни муборак этмакка чиқмайсиз? Балки ашғор бирла қутларсиз?

Машраб ёнида ўтирган Шавкат Бухорийга юзланди. У «дадил бўл» деган каби елкасига қўлини қўйди. Танбурий эса, бош чайқали. Машраб бир одим юриб тўхтади.

«Шеър бирла қўтламоқ? Нечун? Қаноат сариштасини узиб, молу дунёга ружуъ қўйган эшони парокандани не сабабдин муборакбод этурмен! — хаёлан сўзлана бошлади у. — Эл кўзида анинг рафторини фош этсам-чи?

Яна бир одим юриб, Офоқ хўжани ўраб турган казо-казоларга кўзи тушди.

«Ё чиқмасам, бул жоҳиллар бирла ўчакишмасам лозимму?»

Машраб ўзининг тараддуланишидан умидвор бўлиб жилмайиб турган Офоқ хўжага кўзи тушиши билан қайсарлиги тутди.

«Чиқурмен! Ўзга бундоқ фурсат келмас! Сўз аҳлики эл олдида рост сўзни сўзламоқдин кўрқар, ўзга ҳеч кимса рост сўзни сўзламас!»

Мағрур чиқиб бориб, Соқий охунд Офоқ хўжа пойида юкунмоққа ишора этса-да, у юкунмади.

— Тўғри айтурсиз, хоҷам! Шоҳлар ва эшони валиларни муборакбод этмоқ шеър аҳлининг фахриду! Фақир сизни қўтлай, илло аввал бир-икки калима саволимга жавоб берсангиз!

— Биз амри маъруф майдонида эрмас, ийдამиз, бўтам! — «тўғримми» деган каби жилмайиб одамларга қаради Офоқ хўжа.

— Оллоҳ таоло — вужуди воҳид, — салобат ила гап бошлади Машраб, — ўзга бор олам анинг соясидур.

Бу Офоқ хўжа ҳар бир таълимида такрор этувчи илми тасаввуфнинг ибгидоси эди. Мубоҳисалар аро баҳс шу нуқтадан бошланиб, яна шу нуқтага қайтар эди. Бу манзилдан илгари юрганлар ўзларини эркин ва озод ҳис этсалар, ўзгалари уларни шаккокликда айблар эдилар.

— Бале! — деб тасдиқ берди Офоқ хўжа.

— Иқтидо вужудга лозимми, сояга?

— Соя вужудга сизинур.

— Сиз-чи, сиз ҳам сояму?

— Баъд аз? — бўшашиб тушди хўжа.

— Анда нечук бандаларни ўзингизга юкунмоққа даъват этасиз? Ахир, ул ғайри шаръий-ку?!

— Бўхтон сўзламанг, бўтам!

— Имом Ғаззолий «важду тараб — йиғи, кулгу, рақс, хирқачоқ беихтиёр бўлса, мубоҳ, эътибор талаб бўлса, ҳаромдур» демишлар.

— Бизнинг зикиримиз беихтиёрый жазавадур!
 — Анда нечук Мавлавий Румий каби дуч келмиш ўринда ихтиёрсиз рақс этмай, ҳар рўзи чаҳоршанба базми хонақоҳ чақирурсиз? Бул элни чорламак эрмасму?
 — Элни чорласак, яхшиликка чорлармиз!
 — Сиз жаҳрия эшонсиз.
 — Бул ҳам ёмонму?
 — Ишқ тилда бўлмоғи керакму ё дилда?
 — Тил дилнинг калитидур.
 — Бандаларнинг тили бошқа-ю, дили бошқа бўлмоғи ҳам мумкин.
 — Мақсадингиз?
 — Мақсад Инсони комил эрди!
 — Аҳли калом ва аҳли дониш кишилар Инсони комил бўлмакка сазовордурлар.
 — Шоир бир сўзни деса-ю, ўзга сўзга амал қилса, олим бир йўлни айтса-ю, ўзга йўлга юрса, ҳазратим, Инсони комил бўла олурму? Комил инсон қадри шунчалар пастму?
 — Камолат поклик ва ростлик биладур.
 — Бисмиллаҳи аййи бил Инсонил комил!
 — Даҳрий китоблар ҳар нени айтурлар! — бўғриқиб деди Офоқ хўжа. — Ул «Анал ҳақ!»дин ўзга нарса эрмасдур!
 — Ҳазрат Жомий «Комил инсон Оллоҳнинг исмидур» демишлар, — дея жилмайди Машраб.
 — Муддаоинг недур?! — деб сенлашга ўтди Офоқ хўжа. Бу унинг сабри туггани белгиси эди.
 — Фақир сизнинг сиймоингизда Инсони комилни ахтардим. Аммо, — деб бош тўлғади Машраб. — Аммо илмингизни бир ёну ишингизни бир ён кўрдим! Сиз ўзингизни «уфқи олам» санайсиз. Аммо тутмиш роҳингиз на китобга, на одобга сиғар!

*Золи дунё устида бир турки зарроқ ўлтирур,
 Тарки дунёдин уриб дам завқи тарёқ ўлтирур!*

Офоқ хўжа томон қўлларини шоп этиб, қаҳу хитоблар ўқиркан, Шавкат Бухорий етагида тўрт йигит уни ўраб келди ва оломон ичра ваҳимали жимлик ҳукм суриб, орқада бир неча кишилар шитоб тарқалмоққа тушган эдилар.

Соқий охунд «олинглар» ишорасини қилиши-ла, қилич дастасини маҳкам тутган навкарлар шоир томон юрдилар. Ва шу замон Бухорий йигитлари билан улар олдини тўсиб чиқди.

— Ҳазратим! Китобдин ўзга нарсага дасти етмас икки толиби илмга шунча зўрликму?!

Бу ҳолатдан бадтар ғазабга минган Соқий охунднинг «чоп» ишорасини бериши билан навкар шиф этказиб, қиличини суғурди.

— Чоп, нодон! Аввал мени чоп! — дея илгари ўтди Бухорий.

Навкарнинг қилич тутган қўли қўлда муаллақ қолди.

— Нега чопмайсан, ит! — дея навкарга дағдаға этди Соқий охунд. Аммо шу тоб Офоқ хўжа унга «тўхтаг» ишорасини берди.

— Кўйинг! Муборак ийд кунлари қон тўқилмагай! — деди ва қайта рукуга кетди. Сўфилар унинг яқинига тўпланиб келдилар. Танбурий ишораси билан Машраб ва уни ўраган йигитлар ҳам йироқлашдилар. Офоқ хўжа шу тахлит то оломон тарқаб битгунча қадар турмади.

Бу воқеа ҳижрий 1084 йили, милодий ҳисоб билан 1672 йили эрта баҳорда рўй берди. Бу ажралиш эди. Эрк ва ҳурфикрлилик тарафдорлари билан улар оёғи ва тилига кишан урмоққа интилган гуруҳ ўртасида маслак узилиши эди.

— Нечун бош эгасиз, ҳазратим? — дея Офоқ хўжага юзланди Соқий охунд.

— Калта ўйлайсиз, тақсир охундим! — деди бош кўтариб Офоқ хўжа. — Эл кўзида девонага ғазаб этмак нодонликдур. Алар сиздин ушбуни тилайдурлар, валлоҳи аълам, ниятлари ҳам ушбул тариқ шаҳиди аъло кетмакдур. Ул девона Мансур мақомига етибдур! Эмди қушни эркига қўймак ва дон сепмак лозим. Иншооллоҳ, анинг доми ўзи бирладур. Биз ани мубоҳиса тилидин эрмас, зино қулфидин ургаймиз!

ЖОҲИЛ

Машраб минг бир хавотир ичра ҳужрага қадам қўйди. Ўзи ва биродари нарсаларни шитоб йиғиштирар экан, бор хаёли қизда эди. У Тўтинисога мактуб киритган, аммо хатнинг бориб текканми-йўқлигидан беҳабар эди. Хона ичи ним қоронғу, аммо шоир кўнгли шам ёқмоқни тиламас эди. Ҳар бир нарсани адашмай толиб, хуржиннинг икки кўзига жойлаётган Машраб роса толиққан, етти йил умри ўтган қадрдон ҳужрада бир дамгина оёқ узатиб дам олгиси келар, аммо фурсат йўқ эди.

Омонатгина қўндирилган ҳужра эшиги очилиб, бир қора кўринди. Ҳушёр кутган шоир келувчининг паранжили аёл эканини илғагач, у томон юрди.

— Шоир оғой! — деб ўзини йигит кучоғига отди Тўтинисо. — Нечун бадар кеттингиз?
— Дўстлар қистови бирла Файзобод кетиб эрдим. — қизни ўтқазиб шам ёқди Машраб. — Сихатингиз нечук, Тўти қиз?
— Яратганга шукр, тузукмен! — деб жилмайди Тўтинисо. Соғинган қалблар висолга интилиб, неча фурсат унсиз бир-бирларининг бағрига кирдилар. Ташқарида кўтарилган шамол гўё ошиқ-маъшукларни дунё хуружидан яширмоқчи бўлган каби, ҳужра эшигини ёпиб ўтди. Бу ҳолатдан мутаассир бўлган ёшлар бир-бирларига мамнун қараб олдилар.

— Хат киритиб эрдим, олдингизму?

Тўтинисо боши билан «ҳа» ишорасини берди.

— Файзобод кетурмизму? — Қизнинг бу саволига Машраб тасдиқ билдирди. — Ёмон кўздин йироқ, тинч яшаюрмиз. Сиз ишлаюрсиз, мен ишлаюрмен! — эркалиниб йигит бағрига суқилди Тўтинисо. Машраб қизнинг майин муаттар сочларини силаб ҳидлади. Дунёда гўё ҳеч ўзга ранг йўқ каби, истиқболнинг ширин умидлари билан маст икки ёш кўзига фақат бахт ранги кўринар, олдиндаги ташвишлару таҳликали режалар бир дам унутилган эди. Дунё номуқаммал эканлигининг бир белгиси шунда эдики, бир-бирига талпиниб турган интиқ қалблар, бир-бирисиз тура олмайдиган ошиқ диллар, бир-бирларидан ажралмоқ шевасини сиздира олмаган мафтун кўнгиллар, бир-бирларига сингиб яквужуд бўлган танларни пора этмоқни тилагувчилар бор эди. Эл кўзида сулуклари Ишқийё, тилларида севимли калималари «ишқ» бўлган бандалар бани башар умрининг тожи сари бўлган «ишқ» аталмиш марҳаматдан ҳам манфаат йўлида фойдаланар: лозим жойда уни «муҳаббат» дея олқаб, нолозим жойда «зино» дея қатағон қилмоқдан қайтмас эдилар.

Эшик шиддат билан очилиб, уч баҳайбат соя отилиб кирди. Кўрқиб кетган Тўтинисо йигит бағридан чиқмоққа интилди.

— Ҳа-а-а, музаннам зинокаш! — Машрабга кўзларини тикиб қичқирди Билол жоҳил. — Ана у! Олинглар, олинглар уни! — деб ер тепинди у.

— Нарӣ тур! — ўзи томон юрган сўфининг кўкрагидан итариб ташлаган Машраб Тўтинисонинг паранжисини бошига илди. Қизни эшик томон бошлар экан, икки хаёли қандай қилиб уни омон-эсон қутқариб юбормоқ эди. Остона ҳатлаши билан бошига келиб тушган қаттиқ зарбадан кўз олди қоронғулашиб кетди. Икки баҳайбат гавда икки қўлтиғига кириб, учинчиси орқадан нуқимоқ билан йигитни қайрилиб қарамоққа ҳам қўймай суриб кетдилар. «Машрабжон оғой» дея шоир ортдан талпинган Тўтинисони Билол жоҳил бир силтов билан узиб қайтарди. Бу гала-говур билан чиқиб келган толиби илмлар паранжиси отилиб кетиб, дсвор тубидаги дарахтга сўяниб қолган қизни ўраб келмоқда эдилар. Қиз қалт-қалт титрар ва ҳар кимсага бир жавдираб қарар эди. Қизни таниб қолган талабалардан бири унинг яқинига борди.

— Туринг, синглим!

Тўтинисо беҳуш каби эди. У йигит даъвати билан бадтар қимтиниб олди. Йигит унинг кўлидаги тугунчасидан ушлади.

— Кўрқманг, юрақолинг, манзилингизга элтамен!

Қиз бир тортган эди, тугунча ечилиб кетиб, нафис митти кўйлакчалар сочилиб тушди. Уларни шоша териб олган Тўтинисо тугунчаси аралаш бағрига босди.

Ой сутдек ёруғ. Қизнинг ҳарир кўйлак остида сирилиб турган вужудига кўзи тушиб, шубҳа ва гумонлар кўксини таталаб турган жоҳил учун бу ҳолат ўлганнинг устига чиқиб тепган каби бўлди.

— Итдин бўлган қурбонликка ярамас! — тўлғонган жоҳил бор захрини тилига келтирган илон каби қиз томон сапчиди. Йигитлар доғда қолдилар. «Онажон» дея додлаб юборган Тўтинисо гужанак бўла бир-икки тиришди-ю, ҳушидан кетди. Бу хунрезликни олисдан кўриб, шоша келаётган Ваҳҳоб Дамин Ёркандий бир силтов билан жоҳилни оёлари остига олди. Ўнлаб оёқлар уни дўппи қилиб тепмоққа бошладилар, аммо вақт ўтган, илон захрини сочиб улгурган эди.

Уятни ҳам йиғиштириб қўйган йигитлар Ёркандий ишораси билан қонга ботган қизни қалин чойшаб устига олдилар-да, яқин орада турувчи энага момо ҳовлиси томон чопдилар.

— Бул итнинг Машраб ҳазратларида не хусуматлари бор эрур, тақсир? — боя қизга парвона бўлган толиби илм уни олиб кетишган томонга изтироб билан қараб, Ёркандийга мурожаат этди.

— Улки жоҳил дерлар, беҳуда жаҳл этар, жаҳлида на маъни, на фаросат! — деб оғзи-бурни қон, кийим боши пора ва пароканда ётган Билол жоҳилга нафрат билан қаради Ёркандий.

УМРИМ УМИДИ СЕНСЕН

Хобхонада Машраб ёлғиз эди. У кўлида қатланган белбоғини бошининг озурда жойига босиб-босиб, кўзларини узоқ-узоқларга тикиб, ўз-ўзига сўзланарди:

— Эй хом сут эмган банда! Нечун ул эшони пурҳийлага ихлос қўйдинг? Нечун юрттин кечиб, етти йиллик азиз умрингни кибру риё маскани бўлмиш бул даргоҳда ўткар-

динг? Бозор охунддек аллома устоз сўзларига кирмадинг-а, ношукр банда! — дея бош чангаллаб қолди у. — «Бир ёмонни кўрмай, бир яхшининг қадрини билмас» деб шуни айтувларми?

Хожанинг юзиндаги ул улугворлик, ул сипо юришлар, ул мулоийим сўзлашлар, оқиб келмоқда бўлган адалсиз давлат ҳисобидин очларга ош бериб, эл кўнглини овлашлар илонинг ўз ўлжасини авраши эрканини нечун англамадинг? Ул базму тиловатлар, тоату ибодатлар, Оллоҳга ҳамду сано ўқишлар, тасбеҳу такбирлар авом нигоҳини чалғитувчи тулкийи пурҳийланинг дум тўлғаш эрканини нечун аввалдин кўрмадинг? Бул шахри азимга келиб не орттирдинг, нотавон банда?!

— Йўқ! — анчадан сўнг бошини адл кўтарди Машраб. — Нечун нотавон бўлай? Бул қадим маскан аро мажзуб дилимга оташи шарор топдим! Даргоҳи дунда эътибор топмаган эрсам, эл ичра шуҳрату овоза топдим! Аҳли дил дўстлар била назми дил ёри вафодор топдим! Оҳ, Тўти қиз! Тўтигина пари-а!! Тақдиримга минг бора шукрлар бўлғайким, сени учратдим! Ҳаётим тилаги сенсен! Девонавор сарсари умрим умиди сенсен! Менинг борим ҳам, йўғим ҳам сен бирладур! Илоҳим сен омон бўлғайсен! Бот аҳволинг не кечди эркан? — муштларига таяниб, ўрнидан турди Машраб. — Саломат борму эркансен?! Оҳ, Жоҳил, баттол Жоҳил! — Ёри зоримга озор етар бўлса, гўшларингни бурда-бурда қилурмен!!

Шиддат билан борган Машраб хона эшигини қасирлатиб муштлай кетди.

— Оч! Оч деяпман сенга, нобакор!

— Сабр этинг, шоир! — деган овоз келди эшик ортидан. — Ҳозир сизни даргоҳи олийга олиб кетгани келурлар.

Ҳақиқатан ҳам, Машраб кўп кутмади. Эшик очилиб, икки сўфи навкар ортидан Ниёз охунд кириб келди.

— Ожиза соғ-омонму? — унинг устига тик бостириб борди Машраб ва слкаларидан тутиб силкилади.

— Хабарсизмен! — деди Охунд ўзини тортиб. — Юринг, илло бежо ҳаракат бирла йигитларни тиг чекмакка мажбур қилмагайсиз!

Сўнг орқага чекиниб, йигитлар орасидан Машрабга йўл бўшатди у. Очлик, жароҳат азоби ва уйқусизликдан титраган шоир сабрсизлик ила ташқарига юрди.

ТИКОНДИН ГУЛ

Хонақоҳ узрхонасининг минбар курсисиди Офоқ хўжа мағрур ўтирар у аввалги сўров саҳнасида кўрганимиздек ғазабнок, курсига қадалган ханжар дастасидан тутиб, ўз-ўзича ўқирди.

*Иншооллоҳ, қақшаб ўтгай ҳаётдан,
Фосид хаёллари бўлмагай юпан.
Куллан маҳрум бўлгай меҳру нажотдин,
Ичгани захри мор, ҳам тортгани ранж.
Аршга тош ўқталган шайтондайин хор,
Қаро ер қаърига кириб йўқолгай.
Тупроққа тенг бўлгай, келса ҳам баҳор,
Қайрилган новдадай қовжираб толгай.
Гадолар зотидан чиққан ул гадо,
Донолар базмига талаб айламиш.
Ҳақ таоло ҳукмин атаб ул хато,
Қуръони азимдан бошлабди тафтиш.
Худо ато этган бурро тиллари
«Оллоҳи карим» деб ёлворгай, ёнгай.
Гўзаллар ҳуснидин тошган диллари
Муҳаббат дардидин бир умр тонгай.
Ошиқлик бахтидин қилғумдур жудо,
Бебахра ўтгай бул ҳаётдин буткул.
Борлиққа бир йўла айтиб алвидо,
Узлатга чекингай тақвога машғул.
Офоқ эшон номим этмабди такрор,
Машраби девона, ринди, беимон!
Хоки-пойим ўпгай, йиғлагай зор-зор,
Эрлик ғурурини этгум ер-яксон!*

Офоқ хўжа ушбу сўзларни деб тантанавор қарс чалгач, ақориблар кириб, икки ёнда қўл боғладилар. Соқий охунд ишораси билан иккинчи эшикдан Машрабни олиб кириб, шариат тахтасига тиз чўктирдилар, унда аввалги безовталиқ йўқ, чамаси, Тўтинисо дарагини билмоқ ниятидин ўзини тийган эди. Аммо унинг ўзига мағрур кўз тикиб туриши Офоқ хўжага ёқмади.

— Отдин тушсанг ҳам, эгардин тушмабсан-да?

— Сиздек пароканда пирга тиз чўккандин кўра, тик туриб ўлмоқ афзалдур!

— Куфрона ўлимнинг бирла эл оғзида дoston бўлмоқчимисен?

— Инсон ўлар, — деб, ўтирганларга бир-бир қараб чиқди Машраб. Ўзларини ноодил эканликларини тан ола билмаган бечоралар шоир назарига дош бера олмай, кўзларини қочираб эдилар, — қолса анинг боқий сўзи қолур. Сиз фақирни хоҳ осинг, хоҳ чопинг, хоҳ улоқтиринг, мақсудингизга ета билмассиз! Машраб бул оламдин беному нишон кетмагай!

— Афсус, сад афсус! — деди Офоқ хўжа бош чайқаб. — Бул даргоҳда не бир хари нар шатри қубоб мақоминга етди, илло сен ношукр банда эркансен! Фақир адашибмен, тикондин гул, захри қотилдин бол таъма этибмен!

— Сиз мақомни итоату ихлосдин қидирасиз, илло ҳар сўзингизга мутеъ охунду сўфийи риёкорларингиз мақомда хардин нари эрмасдур!

— Сен, эй қайсар банда, одоби мулоқотни билмассен! Қусринг дилинга, захринг тилингадур. Алоқибат ул захр азиз жонингга етур, беҳабарсен!

— Заҳрим тилимда эрса, ҳақмен! Сиз каби дилидагин пинҳона тутмоқ санъатидин беҳабармен. Сизнинг қусрингиз илмингизда эрмас, амалингиздадур.

— Тилингни тий! — деб хезланди Соқий охунд.

— Сен, — охунда «тўхтаг» ишорасини бериб, Машрабга юзланди Офоқ хўжа, — эл ичра шуҳрату овозангни боз оширмак ниятинда шаҳиди аъло истаб, менинг оташи дилим бирла ўйнашурсен! Тиларсанки, ғазаб ичра сени қатлга еткурсам, илло шошма, эй куфрони неъмат ношукр банда! Бул феълу тарзинг била, иншаоллоҳ, ул ниятингга ҳам етурссен! Сен авом кўзинда сирри ниҳонни ошкор эттинг! Фақир сени андоқ жазога буюргайменки, зинҳор-базинҳор ўз сирри ниҳонингни кимсага ошкор эта билмагайсен!

Шу пайт изтироб ичра оташланаётган Машраб ҳаёлини бўлиб, эшик олдида аёл кишининг хаста овози эшитилди.

— Худо хайрингизни берсун, бибиойижон, ман ғарибани кўйиб юборинг!

Нозик биби билан Тўтинисо қуваляшиб кирдилар, қизнинг паранжиси биби кўлида сидирилиб қолди. Тўтинисо озиб-тўзиб кетган эди. У каловланганича бориб, пирга юкунди.

— Пирим, Машраб оғойни қатлга отманг! Шулсиз ҳам анинг жони жаҳони куйган, раҳм этинг! — Офоқ хўжа этакларини кўзларига суртиб йиғлаб юборди у.

— Тур, қизим! — деб Нозик бибига зарда билан қарали хўжа. Биби югура келиб, қизни турғазди ва бошига паранжисини илди. — Ҳар не худонинг иродаси билан бўлгай! Баъд аз сен бул девона куффор ёнини олмагайсен! Ул сенинг сидқингга эрзимас, фикр эт!

Тўтинисони бу таҳлит кўрган ондаёқ шоир ҳайкал каби қотган, рангида қон йўқ, на кўзлари кўрар, на қулоқлари эшитар эди.

— Фақир, гуноҳ эрса, Оллоҳ кечирсин, сени эркиннга кўйдим. Ул музаннам бирла ҳар не тилакка бординг, илло, қизим, бўлиб ўтмиш қабоҳат меним иродам эрмас, қарғамагайсен! Сен бул баттол ношукр бандани қарғагайсенким, ул Оллоҳ иноятига шукр этмай, сенинг меҳринггу менинг зору таваллоимни оёқлари остига олиб топтади.

Тўтинисо пир сўзларини тебраниб эшитар эди. У сўзини тугатиши ила аросатда қолган қиз довдираб Машраб томон юрди. Сачвонини орқага ташлаб, ҳайратда ёнган кўзларини шоирга тикди. Тиззалаб борган Машраб эса унинг қўлларидан тутди. Аъёнлар бир сесканиб тушдилар. Тўтинисонинг иссиғи баланд эди.

— Сизга не бўлди, Тўтим?!

Қиз жавоб қила олмай, бошларини орқага ташлаб, алам билан тебрланди. Сўнг ўкинч тўла кўзларини унга тикиб, бош тўлғади ва ўкирганича шоир бағрига отилди. Оёқлар остида бир-бирларига таянган икки ғариб оташ бўлиб ёнар, оғзидан чиқаётган ҳил бор вужудини ўртаб бораётган Машраб қиз елкаларига қўлларини қўйганича без бўлиб қотган, Тўтинисо эса, унинг кўксига бошларини уриб, йиғидан тўхтаб олмас эди. Кузатувчилар ичида бу ҳолдан ачиниб қолганлар бор эди.

Аmmo Соқий охунд бу ҳолат интиҳосини кутмай, Машраб тепасига борди ва секин елкасига туртди. Шоир сергакланиб, қизни ўзидан ажратди ва тез кўз ёшларини арта бошлади. Ўзини ушлаб олманг Тўтинисо эса шоир томон оғиб келар эди.

— Ўзингизни ушланг, жоним! — дея қизнинг қулоқларига шивирлади Машраб ва кўзларидан ўпди. Бундан қиз кўзлари оловланиб ва ёниб атрофга аланглади, шоирга эса жилмайди.

— Уят! — деб кўлини лабларига босди, — кишилар бор, уят бўладу!

Кейин қизнинг кўзлари сузилиб бора бошлади. Бу ҳолдан даҳшатга тушган Машраб уни маҳкам бағрига босди. Юзларини кўксига ёпиб турди-да, сўнг бошини кўтариб, кўзларига тикилди.

— Тўтинисо, кўзингизни очинг!

Қиз толиқиб бораётган кўзларини бемалол очди ва шоирга жилмайди.

— Шейр ўқинг, оғой, мен ғариба учун ўқинг! — деди ва хўрсиниб туриб йиғлаб юборди.

Бу вақт ўрнидан туриб келган Офоқ хўжа Тўтинисо кўлидан тутди.

— Тур, қизим! Эл кўзи сенда, гуноҳ бўладур!

— Гуноҳ бўладу? — қиз йиғидан тўхтаб, Офоқ хўжага тикилиб қолди. — Дуоибад этурсизму? Сўнгра мен жинни бўлиб қоладурмен, ҳа-ҳа, жинни! — кўзлари ўт соча атрофга

алангларкан, бирдан эшонга қадалди. — Йў-ўқ! Дуо эта билмассиз! Туморингиз йўқ! Мана, мана! Ани шоир оғой гуллар орасина отду!

Машраб сурат каби қотган, кишилар эса сесканиб, четлашмоқда эдилар. Қиз икки қадам чекилиб, ўзига қараб турган Офоқ хўжа томон қўлларини чўзиб, тиззалаб юриб борди.

— Э-э! Пи-рим! Соқолингизда сичқон, ана, ана!..

Шитоб бориб, курсига ўтирган Офоқ хўжа «олинг» ишорасини берди. Бир сўфи ва Нозик биби югуриб келиб, Тўтинисони судрай бошладилар.

— Бул ожиза Оллоҳнинг қаҳрига учрабдур, қарамангиз анинг бетига!

Қизни олиб чиқишгач, Офоқ хўжа ҳамон қотиб турган Машрабга ўгирилди:

— Отина бир қиз, Қошғар элининг тенгсиз бир малаги сен туфайлидин бадном бўлди. Сен, ношукр банда, бул дунёда-ку рўшнолик кўрмай ўтарсен, валлоҳи аълам, охиратинг ҳам куйгай!

Офоқ хўжанинг бу сўзлари дард қилган шоир қўлларини кўкка қадаганича бирдан тўлганиб ўқуб юборди:

*Эй фалак, қилдинг мени сен меҳрибонимдин жудо.
Булбули шўрида янглиг гулистонимдин жудо!*

Шоир шеърини ўқиб бўлгунга қадар унга «бас» деб таҳдид қилиб турдилар. Аммо ғазаб билан ўрнидан турган Машраб минбар томон юриб эди, унинг йўлини тўсдилар.

— Ниёз охунд! — деб қичқирди Офоқ хўжа ва отилиб кирган охунд йигитлари ила шоирга гашланди, шери нар каби олишган Машрабни калтак билан босиб, қўл-оёқ қила олиб чиқиб кетдилар.

ДЕВОНАГА ЎЛИМ ЙЎҚ

Такйи қаландаронда хўжа, Озиб-тўзиб, кўзлари киртайиб қолган Машрабнинг ранги синиқ. У азоб билан у ён-бу ён юради, изтироб ичра сўзланади.

— Нечун тирик қолибмен?! Бир умр зору нотавон яшамоқ учунму? Бул дунёи бебақоға сигмай, дарбадар юрмоқ учунму? Юрттин кечиб, девона аталиб, ёт элларда хору саргардон кезганим етмасмиди?!

Гандираклар кетган Машраб девор суяна бориб, танбур билан ситор оралиғида илинган дудама ханжарни қўлига олди. Қўли тегиб кетган танбур даранглаб овоз берган эди, бир нафас созига тикилиб қолди ва эгила бориб, танбур торларидан ўпди. Кўзларига аччиқ алам ёшлари қуйилиб келди.

— Алвидо, эй дўсти ҳамдамам, алвидо!

Созга таъзим билан чекиниб, деразадан ташқарига мўралаган шоир эшикдан кириб келган биродарини сезмади. Совуқ ялтираган ханжар тигига қўлларини қўйди.

— Ўтқир пўлод бўғзума фарчча ботару барча азоблардин бир йўласи қутулурмен! Алвидо, эй мени деб бадбахт бўлган бечора қиз!

— Сизга не бўлди, Бобораҳим?! — силтов ила уни ўзига қаратиб, ханжарни тортиб олди Сеторий. — Наҳотки, андоқ бадбин хаёлларга бормоқни ўзингизга эп кўрдингиз? Уз жонига қасд қилмоқ нотавонлар иши эрмасму, дўстим? — Дудамани яшириб, тоқчадан янги тасниф этилган китоб олди у. — Ахирни, биз не мақсадлар бирла юрт ошдик? Дунёи бебақодин ному нишонсиз кетмоқ учунму? Фақир биродарингиз не муродда ҳаётини сизга бахшила этиб, ортингиздин бир соя каби эргашдим? Ҳали-ҳануз қанчадин-қанча айта билмаган абётларингиз ботинингизда пинҳондур. Аларни тупроққа олиб кетурмусиз, Машрабжон?! — деб у китобни шоир қўлига тутди. Серрайиб қолган Машраб бир оз ўзига келиб, рангига қон югурди. — «Дафтари ашъори калон»ни ёққан эрсалар, қотиби асрорингиз бўлиб, рангин ашъорингиз қайта-қайта тасниф этай, оламга қиссаи Машрабдин ҳикоятлар айтиб, бошингизга шўри ғавғо солганларни маломат қилай!

Машраб китобга термилиб қолди ва синиқ овоз билан ўқиди.

— Ғазалиёти Бобораҳим Машраб Намангоний.

Китобни варақдай бориб, бир ғазални ўқиди у.

*Аналҳақ гўи ижодам, тажаллипарвари ишқам,
Мудом аз хўни Мансурам зи дурри соғари ишқам.*

Бора-бора овози ўктамлаша борган шоир ғазални кўзлари ёниб тугатди.

— Ажаб айтибмиз! — ғурур ила биродарига қаради у. — Дилидан «Анал ҳақ» каломин ўткармаган бандалар кўру қардулар! Алар нопок қилмишлари бирла кишиларга озор берурлару ани худонинг иродасига йўйиб, ўзларини четга олурлар! Ҳа, биродар! Ҳақ таоло арши том узра воҳид эрмас, ҳар бандасининг кўнглидадур! Дили пок инсон ҳақдур, нопок инсон инсон ҳам эрмас!

Ҳайрат ичра оташланган Сеторий юкуна бориб, Машраб этагига қўл чўзди.

— Тур, Пирмуҳаммад, инсон зотига сиғинма! — деб этагини тортган Машраб дўстининг қўлларидан тутди ва унинг кўзларига миннатдор тикилди. — Мен не чоғли ҳақ эрсам, сен бирладур! Андоқ нафис битиклар битган қўлларинг дард кўрмасин, биродар! Фақиру ҳақирга бир меҳрибон ини сифат қайта ҳаёт бахшида этдинг! — Машраб дўстини қаттиқ кучиб, китобни боши узра кўтарди. — Йўқ! Машраб ўлмайду! Анга ўлим йўқ! Ул оташ каломи бирла қабоҳат мулкини титратур! Ҳа-ҳа! Девона ўлмас! Девонага ўлим йўқдир!!

Кўзларига севинч ёшлари келган шоир китобни қайта varaқлай туриб, бир ерга етганда дўстига қўл чўзиб, унинг кўмагида кўрпачага эҳтиёт ўтирди.

— Созни ол, биродар! Дилларни ғубордин пок этайлик!

Ака-сингил танбур ва саторнинг бир оз маъюс, аммо мағрур навоси аро масрур ва аламли қўшиқ бошладилар.

*Рухи поким аршга етти, мен ўзум осмонимен,
Тутти оламни шарорим, оташи сўзонимен!*

Сеторий ноласига эргашган Машрабнинг хаста овози поя-поя кўтарила бориб, қаландархонага ёйилди. Бирин-кетин кириб келган қаландарлар қўшиққа жон қулоқларини тутдилар. Қўшиқ тугаши билан қаландарлар ҳофизларни олқаб, Машрабнинг сўхатини суриштирар эдилар. Шу пайт эшикдан салом билан Танбурий ва орқасидан Шавкат Бухорий кириб келдилар. Улар Машраб қўлида соз кўриб севиндилар. Меҳмонларга пешвоз кўзгалган Машраб оғриқ азобидан инграб юборди.

— Қимирламанг! — деб қўли билан ишора этди Танбурий. — Баҳай! — жилмайиб Машраб елкаларига қоқди у. — Созга қайтганингиз муборак, шоир!

— Раҳмат, устоз! — зўриқиб деди Машраб. Бир дам нафасини ростлаб олгач, Бухорийга синиқ жилмайди. — Менга Қошғарни ҳаром қилдилар, биродар!

— Бул таҳлит қабоҳат тарихларда кўрилмагандур, азизлар! — Машраб елкаларидан кучиб, бир қўли билан Сеторий қўлларидан тугди Шавкат Бухорий. — Баттол эшон Ироқ қотилию Дажжолу озорийдин ҳам ўтди. Узини ҳоқими асрор билмиш ул зот бошига тепки еган аждар ишини қилди, илло ул адашди. Бошингизни баланд тутинг, шоир! Умид қиладурменки, эшон сизнинг руҳингизни синдира олмағай!

Машраб Бухорий қўлларини мажолсиз қисди.

— Жисми зоримни нотавон этдилар, эмди аламим аламангиз бўлғай, ўртанмоқдин, фиғон тортмоқдин бери кела олмасмен!

Учинчи бўлим

ҚАЛАНДАРЛИК

ҚОШҒАРИЙ ЭРМАСМУСИЗ?

Ғадо қаландарлик Машраб ҳаётининг буткул зидди эди. Меҳнатсиз луқмадан ҳазар этиб яшаган шоир қўсқи қаландарларни хушламас, бунинг бир сабаби уларнинг хайри садақа ҳисобига яшашлари бўлса, иккинчи сабаби қўсқи юрмоқлари эди. Соч ва соқолларини беўхшов ўстириб, жандага чулганган сўфи қаландарларнинг зикру жазаваси унинг гашини келтирар, мажзуб шоир самоъ базми аро Оллоҳ васлига етмоқ мақомини асло ҳазм эта олмас эди.

Машраб табиатан қаландар эди. Гарчи унинг хасталик тўшагидан туриб, қаландарликни расман қабул этганига эндигина бир йилча бўлган эса ҳам, у болаликдан қаландар эди. Бир гўшада муқим тура билмай, девонавор риндона юриш, аччиқ ва кескир тил, дунё молига майлсизлик, аркони шариат фарзлари адосида сустлик, мулоқотда дунё ва мансаб пешволарига илтифотсизлик уни қаландар қилиб кўрсатар эди. Шоирнинг абётини эшитган ҳар бир қаландар уни ўзига ҳаракат дастури сифатида қабул этар эди. Қисқа калом, шоирни бир бора кўрган ва сўзини тинглаган қаландар қирқ ийлик қадрдони каби ортидан эргашиб юрмоқни тилар эди.

Гарчи илмсизлик туфайли бўлса ҳам, тариқати қаландарияни қабул этмоқ шоир ижодига таъсир этиб, унинг ошиқона овозини янада ошкор этди. Абётида қаландарликни мадҳ этувчи туркум ғазаллар пайдо бўлди. У руҳан қаландар эди, ғаддор фалак жисмини ҳам қаландар этди, аммо у қаландар бўлиб на садақа йиғди, на зикр базмлари тузди ва на тақя тупроғини ялаб бир гўшада ётди. Пешонасига сарсари юрмоқ лавҳи ёзилган икки биродар эшак устида бошлари эгик келар эдилар. Сеторий Машрабдан ўн-ўн беш одим орқада, улар Ёрканд йўлида бир қишлоқдан чиқиб, иккинчи қишлоққа яқинлашмоқда эдилар.

Улар Хўтанда узоқ тура олмадилар. Шаҳарнинг уйғур тилли эли орасида бир неча кун меҳмон бўлиб, тонготар сўхбатлару базму мушоиралар тузган икки биродар Ёрканд қайтмоққа шошидилар. Ўзга тилли қалмоқлар орасида узоқ қолмоқни кўнгиллари тилмас эди. Хўтандан нари юрмоқ яна маънисиз, чунки чин эли тилда бегоналиги устига дину этиқодда ҳам ўзга эди.

Кўёш тик тепага келган, шоирнинг иссиқ элитган эшаги эриниб қадам ташлар, лоҳас бўлган Машраб ҳам кўзлари пинакка кетиб борар эди. Дашт тугаб, аллақачон экинзор далалар бошланган, бу яна бир қишлоқнинг яқин қолганини билдирарди. Машраб димоғига қовуннинг ёқимли ҳиди келиб урилганда, сергакланиб атрофга боқди. Полизнинг шундоққина ёнида ёш бир йигит хиргойи қилиб ишлар, шудгор ерни тахлаб, жўяк тортмоқда эди. Унинг оғзидаги ярим-ёрти таниш сўзлар шоир эътиборини тортди. Деҳқон йигит шоир байтларини ўз билигича қўйламоқда эди.

*Осмондин ерга ташлаб, халқ аро пайдо қилиб,
Қуш каби болу паримни сундуруйин дермусан!*

Хўтан даштининг олис бир бурчагида ёш уйғур йигит оғзидан ўз байтини эшитган Машраб масрурланди. Ундаги ланж кайфият кўтарилиб, ўрнини енгил шодлик эгаллади. Зеро, ўз умрини қаламга бағишлаган шоир учун бундан ортиқ бахтнинг кераги ҳам йўқдир. Йигитнинг қироатдаги саҳву хатоси Машрабнинг қитиқ патига тегиб, шўжлиги кўзғади. Эшагидан отилиб тушди-да, эгат ҳатлаб ўтиб, йигит тортаётган жўякларни тепкилаб, буза бошлади. Бу ҳолатни кўрган деҳқон бир пас серрайиб қараб турди. Йигит баланд бўй, сарҳина мўй, офтобда қорайган от юз, ўт сочган катта-катта шаҳло кўз бу қаландарни илк бора кўриб турганига иқрор эди. Йигирма-йигирма беш ёшлар атрофидаги қаландарнинг эғнида ораста жомаи малла, соқол-мўйлави озода кузалган, енгил кулоҳи остидан патила-патила сочлари ғуппириб чиқиб туради. Бошқа қаландарлар каби унинг қўлида на асо, на ўзга қаландар анжомлари бор. Йигит мажзубона сакраётган қаландарнинг ҳали-бери тўхтамаслигини кўргач, бир сапчиб унинг олдига келди. Унга қўлларини шоп этиб деди:

— Ҳай, масҳара қаландар! Бул не жиннилик?!

— Не қилибмен? — деди Машраб қўлларини ёйиб.

— Нечун меним қурган иморатимни бузуюрсан?

— Иморатинг қани? — деб атрофга аланглади Машраб.

— Ана ул оёқларинг остидаги меҳнат меним иморатимдур?

— Меҳнатингга ичинг ачийдур, дуруст, — жилмайди шоир. — Анда ўзинг нечун менин қуриб қўйган қасру қошонамни топтарсен?

— Нени айтаюрсан, қаландар? — деб ҳайрон бўлди йигит.

— Ана ул оғзингда вайрон ўқилмиш абёт менин қасру қошонамдур.

Йигит бир пас тафаккур ичра қолди. Унинг бир шоирга, бир хуржин ёнида илинган созига қараб олаётган кўзларида савол айланар эди. Ва қутилмаганда у:

— Ассалому алайкум! Хуш келибсиз! — дея таъзим ила бориб шоирга қўл тутди ва сув бўйидаги ўрик дарахти соясига тақлил этди. Бир пасда бу икки мажзуб қаландар овозаси билан атрофдаги деҳқонлар йигилиб келдилар. Дастурхон ёзилиб, қовун карчланди.

— Қани, азизлар! — деб манзират этди ёши улуғроқ деҳқон. Чанқаб келган биродарлар дастурхонга қўл чўздилар. Деҳқонлар уларга зимдан боқиб, бир-бирларига қараб олмоқда эдилар.

— Қаландар Машраб Қошғарий Хўтан сари ўтиюр деб эшитур эрдук? — дея шоирга чой узатди бояги деҳқон. Унинг сўзидан «ҳақиқатан ҳам Машрабмисен» деган савол англандар эди.

— Кеча тонг била йўлга чиқиб эрдик. Худога шукрим, бугун элу юртга ризқ улашгувчи сиздек деҳқонлар бирла юз кўришиб турибмиз!

— Лафзингиз торон аҳлига ётмаюр, Қошқарий эрмасмусиз? — соддалик билан деди полиз эгаси.

— Бале! — дея унга жилмайди Машраб. — Намангонийман!

Йигит сабраб туриб, таъзим этди ва ўқиди.

*На малаксан, на фаришта, мен ҳам одам наслидан,
Мен таваллуди ушал фарзанди Намангонийман.*

— Танидум! Сиз улуг оқин Машраби давронсиз! Келинг, гарди пойингиз тавоф этай! — деб йигит юкониб, шоир этагига қўл чўзди. Ҳаммалари оёққа қалқдилар.

— Туринг! — дея йигит елкаларидан ушлади Машраб. — Жойингизга ўтирингиз! Зинҳор ба зинҳор одам зотига сифинмангиз!

Ҳаммалари ўтирдилар. Кекса деҳқон қўлини кўксига қўйди.

— Авлиё Машраб овозаси оламни тутибду, гарди пойингизни кўзлара сурма қила сурса арзиюр!

— Йўқ, ҳазратим! — чолга жавобан қўлини кўксига қўйиб, таъзим этди Машраб. — Халқи олам сифинса, сиз меҳнат аҳлига сифинмоғи жоиз эрур, илло бизнинг мазҳабда юкунмак йўқдур!

— Маъзур тутинг, шоир! — таъзим этди мезбон йигит. — Кўп шоирлар ўзларини «Машраби мажзуб» дея овоза этиб ўтиюрлар. Ул сабаб бирла андишада...

— Фақир бахтиёрменки, менга тақлид этурлар!

— Ажаб, — дея ҳайратланди йигит, — Насимий Озорийга ҳам кўплар шундай тақлид этмишлар.

— Сиз кўзлари очик иигит кўринурсиз! — деб жилмаиди Машраб. — Насимий ҳазратлари фақирга увайс устоз эрурлар!

— Қуллуқ!

— Биродарим Пирматжон Сеторий ҳазратлари Андижонийдурлар!

— Хуш кўрдук! — деб ҳар ёндан тавозе этдилар.

— Қани, машшоқ! — Сеторийга мурожаат этди Машраб. — Қутлуғ дастурхон ҳурмати ўзни созу сўз бирла танитайлик!

Йигитлардан бири созларни келтирди. Танбур ва сетор овози кенг далалар оша олис-олисларга тарала бошлади.

*Ўлдиройин дермусан ё куйдиройин дермусан,
Ёна бошимга балолар ёғдуройин дермусан?*

Олқишлар аро яна бир-икки кўшиқ ижро этилди. Биродарлар деҳқонлар ҳаққиға дуойи фотиҳа билан жойдан кўзғалдилар. Улар ҳар қанча қисташмасин, қишлоқда тўхтамоққа кўнмай, йўлга тушдилар. Қорни тўйган ва хуржинлардаги юкдан вазминлашган эшаклар бир-бир қадам ташлар эдилар.

ШОҲҚАЛАНДАР

Қаландарларнинг, айниқса, Машрабдек номдор қаландарларнинг овозаси ўзидан олдин юриди. Биродарлар Ёрканд сарҳадиға қадам кўйишлари билан, кишилар уларни илиқ салом билан кутиб олдилар. Дўкон расталарида, эшиклар олдида, устахоналарда одамлар ишларини кўйиб, уларга таъзимда салом беришар, бир зум тўхтаган ожизалар сачвон орасидан мажзублар томон мўралар эдилар. Ҳангомага ўч шаҳар болалари улар атрофида иргишлаб айланишар, чаққонлари эса аллақачон «қаландар келиюр — нақшон келиюр» дея қийқиришиб, такия томон чоғган эдилар.

Шаҳар бозори олдидан ўтишда баққоллардан бири дўконидан чиқиб, шоирга таъзим этди ва бориб қўлини олди.

— Ассалому алайкум, Машраби даврон! Ёрканди қадимга қайтиб хуш келиюрсиз!

— Хушвақт бўлинг! — тиламай жавоб берди шоир.

— Овозаи доврўгингиз етти оламни тутибдур. Ташрифингиз бирла биз фақирлар кулбасини мунаввар этсангиз! — деб манзират этди у. Машраб давраларда ўрта бўй, хушсурат бу одамни илгари кўрган, гарчи шу тобда унинг исмини эслай олмаса ҳам, саз ва сўзға ҳавасмандлигидан хабардор эди.

— Узр, биродари ази! — деб қўлини кўксига қўйди шоир. — Жуда ҳориганмиз. Мавруди келурки, албатта, меҳмонингиз бўлурмиз!

Баққол таъзим билан чекинди. Улар йўлда давом этиб, ҳеч қанча юрмай, ўзларига пешвоз келаётган қаландарларга дуч келдилар. «Хуш кўрдук, хушвақт бўлунг, зиёратлари қабул бўлсун» каби сўзлар билан қучоқ очиб кўришган қаландарлар икки биродарни кўлтиқларидан олиб қаландархона томон юрдилар. Такия дарвозасига етганда, қаландарлардан бири сийҳа тортиб, келаётганларни тўхтатди.

— Азизлар! Нақшон дам олиюр, кун оғгач келиюрсиз!

Қаландар айтгани каби, кун қайтгач, қаландархона ҳовлиси одам билан гавжум бўлди. Шоир овозасини эшитиб, ҳали ўзини кўрмаган бир кўп шинавандалар унинг чиқишини тўрт кўз бўлиб кутар эдилар.

Бор давра баробар оёққа қалқиб, саз тутган икки биродарни таъзим ва тавозе билан супаға ўтқардилар. Якандоз кўрпачалар устида ўтирмиш улуг қаландарлар ҳам ўринларидан турган, фақат ёши тўқсонларга бориб қолган жиккаккина чол жойида бир кўзғалиб, яна мудрашда давом этмоқда эди. Бу чол қоратоғли қаландарлар пири бўлиб, ҳаммалари у томон таъзимда турар эдилар. Чол сўнгги йиллар ичида такияға камдан-кам келар, бугун ҳам уни бардор этиб келтирган эдилар. Таомилға кўра супаға чиқиб борган биродарлар чолға юкуниб, этакларни тавоф этмағи ва бу билан ушбу қавмға ўтганликларини иқрор қилмоқлари керак эди.

— Саломат бормусиз, ҳазратим! — деб чол рўпарасида таъзимға эгилди Машраб. Кишилар ҳайратда қолдилар. Бош кўтариб қарамоқ билан тарадудланаётган пир, чамаси, шоир сўзини илғамаган эди. Бўйдор бобойи қаландар унинг қулоғиға недир деди.

— Шукр, бўтам! — дея ер қаъридан чиққан каби овоз берди чол. Қаландархона бобоси кўл ишораси билан Машрабни юкунмоққа ундар эди.

— Узр, тақсирим! — деб кўрпачаға чордона кўрди Машраб. — Ҳазратимнинг табарруқ ёшларига эгилдим. Юкунмоқ эрса, бизнинг тариқатда йўқдур!

Ушбу сўзларни айтган Машраб қўлини кўксига қўйиб, бобо қаландар томон тавозеланди. Қаландар ҳам бош қимирлатиб унга жавоб қилди. Бу мажлис аввал бўлмоғи керак эди, аммо мажзублар Хўтан сафари баҳонасида унамаган эдилар. Мажлис айна ушбу кунга, чаҳоршанба — Қошғарда базми хонақоҳ тузиладиган кунга тайин этилган ва унинг равиши ҳам биродарларга маълум эди.

— Азизлар! — деб сўз бошлади бобо қаландар. — Неча фурсатдурким, Ёрканди қадим жуббапўш қаландарлари бир улуғ инсон, нақши оқин, қаландари мажзуб ташрифидан масрурлар. Мулки Қошғару Ёрканд ичра ул ҳазрат номини эшитмаган, байтини қироат этмаган дил топилмаюр. Биз неча бор улуғ зотлар била соз ва сўз мажлиси тузиб эрдук, илло бугунги мажлисимиз ўзга бир ният бирладур. Келинг, эй аҳли дил бандалар, сўзни малол этмай, навбатни Машраби даврон илла машшотаи замон Пирматжон Сеторий ҳазратларига берайлук!

Бобо қаландар илтифотига тавозе билан ишора берган Машраб созини қўлга олди. Сеторий унга эргашиб, ғазал бошладилар.

*Қаландар Машрабингман икки оламни тегиб ўттум,
Бихишту ҳуру ғилмонни фучак пулга сотиб ўттум.*

Бу мунг тўла қўшиқни шоир дил дардидан хабардор кишилар надомат билан бош тебратиб, ўзгалар эса ҳайрат ичра ёқа ушлаб тингладилар. Қўшиқ тугаши билан биродарларни алқадилар ва айна пайтда неча дуркун қўллар кўтарилди. Даврага «тўхтанг» ишорасини берган бобо қаландар ўрнидан турди.

— Азизлар! Шоирдин ҳар неки сўрамоққа улгурурсиз, илло биз бугун Машраб ҳазратларини сардори роҳи жузбин сифатинда тақдир этмак ниятиндамиз. Мулки Қошғару Ёрканд, балки андин ҳам нари ислом Туркистони ичра машҳурлик даражасига етмиш Машраби мажзуб йигирма уч ёшинда тариқати қаландарияни шарафламишлар. Бул табоқат аро ул ҳазрат каби оқин қаландар кам ўтибдур. Машраби мажзуб қаландарликда ўзга бир роҳи тариқат яратибдурлар. Тақямиз қаландарлари машварат айлаб, азиз пириим фатволари бирла қарор этмишлар. — Жуздондан шалдироқ қоғоз олиб ўқий бошлади у.

«Бисмиллоҳир роҳманир роҳийм!

Бизким, тақийи шаҳри Ёрканднинг қоратоғли Исоқия сулукинга тобе қаландарлари машварат айлаб, қарор этдук. Ўз мажзубона овози бирла тариқати қаландарияни олқамиш оқин, сулукдин-да, маъзабу иқтилодинда инсон шаънини сарбаланд тутмиш қаландар, тариқатни иллатлардин пок этмиш сарроҳ Бобораҳим Валибобо ўғли Машраби Намангонийга «Шоҳ қаландар Машраби сарсари» унвони тааллуқ этуб, эғнига жандаи шоҳ қаландар, бошларига эрса кулоҳи чортарк кийдиргаймиз, валлоҳи аълам биссабоб.»

Бобо қаландар Машраб эғнига пири муршид этагини кўзларига суртиб табаррук этиб берган жандани ёпиб, бошларига кулоҳни кийдирди.

— Иншаоллоҳ, бугундин эътиборан «Машраби мажзуб» номингиз «Шоҳ қаландар Машраби мажзуб» деб аталгай! — деб шоир қўлига ўйма гулли асоийи морпечни тутди у.

— Асо даркор эрмас! — деб рад этди Машраб.

— Шоҳқаландар ҳазратлари, асоийи ғафси харротий қаландарга тақя бўлғай! — деб жилмайди бобо қаландар.

— Узр, тақсирим! Хаёлимга андоқ келадурки, ожиз таним асо тақясига қадар етмас!

Ҳар ёндин олқишлар ёғилиб, шоҳқаландарни қутлай бошладилар. Қўллари кўксига шоир атрофга қўллуқ билдирар эди. Одамлар орасидан ажралиб келган Нозали Чобук қаландар Шоҳқаландар рўпарасида юкуниб, жандаси этагига қўл чўзди. У икки сулук орасидаги ихтилоф туфайли ёркандликлар Машрабни буткул ўзлариники қилиб олмоққа уринаётганининг гувоҳи бўлиб ўтирган эди.

— Мартабангиз улуғ бўлсин, Машраби даврон!

— Тақсирим! — деб қаландарнинг қўлларидан тутиб турғазди Машраб. Иккаласи бир-бирларига тикилиб қолдилар ва Чобук қаландар қучоқларини очди.

— Саломат бормисиз, шоир?

— Шукр!

— Сеторий, тақсирим, бардаммисиз? — деб ўтирган машшоққа қўл чўзди қаландар.

— Ўзингиз нечук, элчин жаноблари? — қаландарнинг бу ерда пайдо бўлганини ёқтирмай деди Сеторий. — Исоқиялар мажлисинда Ишқийё жомаси бирла бўлса ҳам келибсиз-да?!

— Машраби мажзуб овозаси бирла ул ҳазратни зиёрат этмакка кириб эрдим. Падарига минг лаънатлар бўлғай бул хирқаю жандапўшларгаки, гар алар одам бирла одамни ажратар эрса!

— Дардли дилларни кечиринг, — деб унинг қўлидан тутди Машраб. Қизарган Сеторий созини қўлга олди. Сеторнинг таниш навоси ўзига чорлаган Машраб биродари ёнига чўкди. Хўтан йўлида битилиб, сози келтирилган мадҳия ғазални хониш эта бошладилар.

*Муродингга етай десанг, қаландар бўл, қаландар бўл,
Ситам аҳлин ютай десанг, қаландар бўл, қаландар бўл!*

Пешравлар наздида куфрона тариқат талқини бўлмиш бу ғазални қаландарлар бошларини шўх тебратиб эшитдилар. Ғазал тугаши билан икки биродарни олқишларга кўмдилар. Мажзубона кўзлари ўйнаб турган ёш бир йигит ўрнидан даст туриб, Машрабга қадалди.

— Шоҳ қаландар ҳазратлари! Қаландарлик сизга маврусму муктасиб?

— Қаландарлик фақирнинг бўйнимда тавқи лаънатдур. Кимлар тарёк кайфи бирла бул тариқатга кирсалар, тақдирнинг аччиқ тўфони банди ғофилни тириклик боғидин кўтариб, бул саҳрои беададга отмиш! — дея маҳзун тортиди шоир.

— Анда нечук ул тариқатни алқаюрсиз?

— Фақирнинг ожиз таним бирла аччиқ тилим қаландардур, йигит, илло армон тўла қалбим қаландар эрмас!

— Бул қадар ошқора айтмоқдин кўрқмайсизму, шоир? — деб қўл чўзди шаҳар киборларидан бири.

— Барча азоблардин ўтмоқ бирла бандаси қаландар бўлғай. Бинобарин, қаландар кўркувни билмас.

— Шоҳқаландар тақсирим! — дея ўрнидан турди бобо қаландар. — Сизда тариқат ўзгача кўринур, ани бизга танитинг!

— Хўп бўладур! — дея қўлини кўксига қўйди Машраб ва кишиларга юзланиб ўрнидан турди. — Фақирнинг тариқатим дор сари элтғай. Ул роҳи ҳаллож бўлиб, сўзи овоза, каломи «Анал ҳақ!» дур! Фақир қаландармен. ҳам қаландарга аду. Адулигим етти порадур. — «Не дейсиз?» деган каби сомъларни бир-бир назардан кечирди шоир. — Аввали, лаънат ул қаландаргаким, белинга кашкулу саноч осиб, дарбадар гадолиғ этар, сўз қадрини ушотиб, инсон бошини ҳам эта эшиқларда муте турғай! — Шоҳқаландарнинг бу сўзи билан қаландарлар гуврандилар. Бир-икки ўринда асолар ҳаволанди. Бобо қаландар бошини эгиб қолди. — Сониян бало тошлари ул қаландар бошига ёғилсинким, зикру самоъ базмида айланғай! — бепарво давом этди Машраб. — Яна касофат ул қаландардаким, кўсқи кийиб, кўсқи юргай! Яна Оллоҳнинг қаҳрига ул қаландар гирифтор бўлсинким, ўзгага юкунур ё ўзганинг ўзига юкунмоғини тилар. Яна ул қаландар тилдин қолсинким, ўзи гунгу лолдир, тўти янглиғ ўзгалар байтини такрор этар. Яна икки калом аркон фарзу суннати бирладур. Ул қаландарнинг юзи қаро бўлсинким, қаландар жомаси бирла масжидга кирғай, ҳам ул сойир қаландар оёқдин қолсинким, киши кўнглини топа билмай, Каъба зиёратинга борғай!

*Тавофи олами дил қил жаҳонда ҳар башардин сен,
Агар бир дилни сен бузсанг, юзар каъба бузилмасму!*

Бу байтни ўқиган шоир даврага таъзим этиб, бир одим чекинди. Шу пайт ўрта яшар бир қаландар ўрнидан туриб, қўлини чоп қилди.

— Анда қаландарликдин не қолур?

— Одамийлик қолур, ҳалоллик қолур, гурур қолур, адолат қолур! — «эшитдингизму» деган каби қўл юбориб, шитоб билан жойига ўтирди Машраб. Даврада говур бошланди. Пири такя бобо қаландар қўлогига недир деди:

— Ҳазратим: «Бул ҳолат бирла тириклик этиб бўлмағай!» — деюрлар, — такрор этди бобо қаландар.

— Баҳоуддин Нақшбанд ўғитини эсланг, ҳазратим! — деб пир томон таъзим этди Машраб. — Кори амал этган банда очидин ўлмас!

— Бул тахлит ҳолату ҳангом бирла боз кишиларни ортингиздин эргаштирмоқни ҳам тилаюрсиз? — киноявор жилмайди бобо қаландар.

— Ортимдан сайҳа тортиб эргашувчилар, тақсирим, рашкимни кўзғатур! Фақир савлатдор бек ва ё давлатдор ғаний эрмасменким, кишиларни қўлда тутсам. Мен бори бир сўз бандасимен. Каломим халқ ичрадур, илло ўзлигим бирла ҳеч ерга сигмас танҳою ягонамен!

Ушбу сўзларни айтган Машраб танбурни қўлига олди. Икки биродар яна хониш бошладилар.

*Бир жунуна бор менда юз маҳшаристонни бузар,
Ул ҳадис, оят сўзи мункири Қуръонни бузар.*

Ғафлат кўзлари очилган эшитгувчилар шоир сўзидаги маънони чақмоқ учун жон қулоқларини тутган, «оҳ, уҳ» нидолари билан бош тебрамоқда эдилар. Ҳофизлар овози эса, кўтарилгандан кўтарилиб борар эди.

*Машрабо, сен иқтидолик бандаларга улфат ўл,
Сенга ҳамроҳ бўлмаса, албатта, имонни бузар.*

Давоми келгуси сонда.

ОФТИОБ НУРЛАРИНИ ИТЎКАДИ ҚИРҒА

Санобар Қодирова

Бугун ёруғ кундир

Бугун ёруғ кундир, бугун ёруғ кун,
Қушлар парвозлардан тўхтамаётир.
Юртим висолига тўймоқлик учун
Талпиниб, қувониб, дил ёнаётир.
Бугун ёруғ кундир, пайкалларинг хуш,
Далалар кўйнида руҳим яйрайди.
Рўени чин қилган афсонавий оқуш,
Осмонингдан сирли-сирли қарайди.

Бугун ёруғ кундир, қаддинг баланд тут,
Оппоқ денгизларда пахтакорларим...
Муқаддас тупроғим, мустақил, ҳур юрт,
Бугун ёруғ кундир дўст-ёронларим...
Бугун ёруғ кундир, бугун ёруғ кун,
Қушлар парвозлардан тўхтамаётир.
Юртим висолига тўймоқлик учун
Талпиниб, қувониб, дил ёнаётир...

Куз

Дарахтлар совқотиб мудраган бу кез,
Шамоллар қамчини қувган бу фасл, —
Сарғиш рўмолини силкитмоқда куз,
Булултар юзмоқни истар муттасил...
Азалий чиройин этади кўз-кўз...

Сандиққа сиғмаган бисотин ёзиб,
Деразадан боқар бир жуфт қора кўз.
Наҳотки, муҳаббат шунчаки ҳазил,
Хаёлот қамраган ўйчан сариқ қиз —
Олтин балдоқларин тақиб чиққан куз...

Тошкент

Сотволди Содиқов

* * *

Дўстга хурмат, эҳтиром
асли-азал қонимда бор,
Яхшиларга садқа этмоқликки
жон жонимда бор.
Хушламас худбинни кўнглум
дил сезармиш, вожаб,
Қизғонурман чўпни ҳатто,
гарчи имконимда бор.

Янгисин бунёд этарда
эскисин тўзғитмагин
Бу элимнинг одатидир
шавкатим, шонимда бор.

Дўст эшик қоққанда очмоқ
қопқа қоқиндиқ бўлиб.
Тантиларга тилла сочмоқ ҳам
шу Туронимда бор.
Қалби пок бўлган кишининг
пок эмиш туйғуси ҳам,
Ёритур йўлимни бу туйғуки,
иймонимда бор.

Неки изларсан, топурсан,
ниятинг пок бўлса, бас,
Ниятим пок излаганим
истаган онимда бор.

Қисматим бир юртга боғлиқ,
бўлмайн ундан жудо,
Не керакки бўлса менга
Ўзбекистонимда бор.

Кува

Лаҳзалар ортидан қўл силкир илинж —
Риё қўшиқларни атай тиндирдим.
Кўнглум кўзасида сув келтирдим, ич —
Кўзим кўрмасин деб, ўзим синдирдим.

Кўзимдан қизғандим, қоя гулласа —
Бу қоя тош дедим, дилим тош бўлди.
Худойим булутдан меҳр йўлласа —
Алдадим ёмғир деб, кўзим ёш бўлди.

Бир соғинч аразлаб дилга ботибди,
Кўнглумда кўза йўқ. Кўзим гувоҳдир.
Бу соғинч дилдан не излаётди —
Дилим сукут ёнган мангу ўчоқдир.

Кўклам новдаларда гулласа жоним —
Атайлаб, болари чорлаб тутқаздим.
Тунни кучоқладим. Етди имконим.
Ютқаздим, кўзимга ойлар ютқаздим.

Фурсатлар ҳазонин куйдирдим тинмай,
Тупроққа қўшилди эгилмас руҳим.
Севиндим, кўзимга минг йил кўринмай —
Майса бўлиб унди менинг андуҳим.

Юлдузлар тўкилар кўзимга аста,
Ойларни ютиб ҳам очмисан, кўзим?
Сен сабаб бир умр кўнглум шикаста —
Сени кўрмасам дер, ҳар бир кундузим.

Бу дилни хилватда доим асрадим,
Мақрлар талашган жойдан безганман.
Кўзимдан панада дилни сачратдим,
Ёниб бўлганини ўзим сезганман.

Мен энди не дейман? Кўз ўтинч дейман.
Кўнгул лиммо-лимдир, вақт — тигзабон...
Не келтирдим сенга қониб ич, дейман
Келтирганим ёлғиз эгамга аён!

Хатирчи

Махсуда Эгамбердиева

Сен келмадинг

Куним тун бўлдими, ё кўрми кўзим,
Ноладай мунглидир ҳар айтар сўзим,
Тангрим азобинг-ла бирга бер тўзим,
Сабримнинг косаси синиб тугади —
Сен келмадинг!

Ишқинг навосини жонимдай билдим,
Кўлимга райҳон, жамбилдай илдим,
Ҳажринг тиғи билан юракни тилдим,
Гўё ҳаёт шамим ёниб тугади —
Сен келмадинг!

Излаб топай десам қай бир манзилдан,
Нетайин гурурим қайтарар йўлдан,
Йўл айри кетса ҳам кетмайсан дилдан,
Қазо-қадаримсиз ҳаёт тугади —
Сен келмадинг!

Гулистон

Шуҳрат Тоҳир

Сенми нигоҳи ўқ, киприги камон,
Юракни ларзага солгувчи сенми?
Сенми хаёлларим ортилган карвон,
Пойингда бардошим саҳро-ку энди?!

Ҳиллол жамолингнинг нарғиз кўзида
Билмам, не сукутли сирлар яширин?!
Ситамларинг азоб, соғинчлар азоб,
Лек ибони кийган нозларинг ширин.

Хаёл оғушида ой каби билмай
Чиқиб кетма севги харитасидан.
Сўнг мажруҳ юракнинг малҳамин излаб
Топарман дунёнинг қай қитъасидан?!

Сен-ку нигоҳи ўқ, киприги камон
Юракни нишонга олгувчим... сўзла,
Сенсиз ҳаётимни қандай кўраман,
Армон парда торган — ёш тўла кўз-ла?!

Паркент

Ҳақиқат

Ҳар он сени сўроқлаб, топиб,
Шохларингга жумбоқ иламан.
Оёгингга заминни ёпиб,
Юлдузларни япроқ қиламан.

Ўқ томиринг замин қаърида,
Шохларингга сайрар туйғулар.

Юрагимнинг титроқларида
Жон беради ўлмас қайғулар.

Томирингда қон бўлайин, қон —
Олов ташиб вужудинг бўйлаб,
Сеза олай ўзимни инсон...

Томиримда оқавер ўйнаб,
Забонимга ато этгил жон —
Хуморидан чиқайин куйлаб...

Лорка ҳақида кўшиқ

Август.

Жазирама август
Кечмоқда...
... Ёзнинг сўнги оловли боши...
Булоқ ёшин куёш ичмоқда,
Тарс ёрилар бу сабр тоши.

Тунда нафас олар ютоқиб,
Сўнг булоққа интилар секин.
Орзу қилар кетмоқни. оқиб

Булоққа ҳеч етолмас лекин...
Тарс ёрилар бу сабр тоши...

Алмашар кун-тун-кун. Алмашар...
Куёш қачон чиқиб, қачон ботади?!
Кунлар шошар, бу тунлар шошар
Тош ҳамон жойида ётади.

Тарс ёрилар бу сабр тоши.

Каттақўрғон

Хушбоқ Раҳимов

Айригаза

Табиат бағрида нимаyki кезар,
Бармоқлар мисоли муштарақ бари.
Мен кифтида турган Айригаза¹ —
Бойчиборнинг эски эгари.

Эгарланган отдай замин — Бойчибор,
Алпомишлар унинг жиловин кучар.
Ёллари силкинар сервиқор,
Туёғидан чакмоқлар учар.

Офтоб нурларини тўкади қирга,
Юлдузлар тушида даштни кўрибди.
Осмонга ярашган ҳиллолдай эгар
Бойчибор белида маҳкам турибди.

Мендан-да ишқибоз табиат, отга
Ҳар саҳар шабнамдан жуллар ёпади.
Бойчибор армони дилимда қотган,
Уни излаган дилимдан топади.

Тошкент

Ашурали Боймуродов

* * *

Бу кўзлар алдамас, сўзлар алдоқчи,
Танимни ёндирган юзлар алдоқчи.
Бу ситам — севилмоқ, севмоқ азалдан,
Висолга йўл очган излар алдоқчи

Жимгина учрашгай дилларда хаёл,
Оқшом алдоқчидир тонгнинг Зухроси,
Оромим ўғирлар, оромим — висол,
Вужудим ёндирган ишқнинг уҳроси.

Юрак ўзлигини йўқотган гўё,
Хайратни кўрмоқдан кўнглум толмагай.

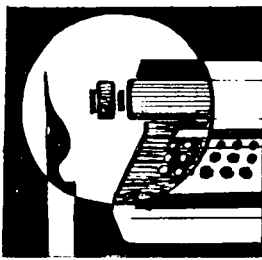
Рухимга севгининг ҳавоси тўлган,
Унингсиз ёруғ кун — куёш қолмагай.

Ўн саккиз минг олам навога тўлиқ,
Дунёда ошиқ кўп, Мажнун мисоли.
Севгидан бошланар дилдаги кўшиқ,
Жонимга жон эрур ёрнинг висоли.

Ширин азоблардир — висол онлари,
Дунё ҳам ёлғондир севгидан бўлак...
Умр ўтиб борар қийнаб жонларни,
Фақат севги билан тириқдир юрак.

Бекобод

¹ Айригаза — қир.

ЎЗУВЧИНИНГ ТАНҚИД БОБИДАГИ МАҲОРАТИГА ТЕГИШЛИ БАЪЗИ БИР НАЗАРИЙ МАСАЛАЛАР ХУСУСИДА

Маълумки, ёзувчи-танқидчи маҳоратининг ўзига хос илмий-назарий масалаларини ўрганиш жаҳон адабий танқидчилиги тарихи ва адабиётшунослиги илмида доимо муҳим ўрин тутиб келган. Чунки дунёдаги машҳур ёзувчилар бадий ижод билан бирга, адабиётшунослик ва танқидчилик илмининг назарий ҳамда амалий масалалари билан ҳам мунтазам шугулланишган. Машҳур адибларнинг адабий-танқидий қарашларида адабиёт оламидаги ижодий жараён бутун мураккабликлари билан кўз олдимизда намойён бўлади.

Ўзбек адабиётшунослиги ва танқидчилиги тарихига ҳам назар солсак, Навоий, Бобур, Фурқат, Муқимий, Абдулла Қодирий, Чўлпон, Фитрат, Ойбек, Ҳамид Олимжон, Абдулла Қаҳҳор, Фафур Фулом, Мақсуд Шайхзода, Миртемир каби машҳур сўз санъаткорлари ҳам бадий ижод жараёнининг ўзига хос хусусиятлари ва назарий асослари ҳақида илмий-назарий ҳамда адабий-танқидий фикрлар баён этиб, рисолалар ва кўлаб илмий-танқидий мақолалар ёзганлар. Мазкур Ёзувчи — танқидчилар энг аввало, мунаққидчилик маданияти юксаклиги учун кескин кураш олиб бордилар, китобхон билан танқидчи ўртасидаги ижобий муносабатларнинг ривожига ҳам муносиб ҳисса қўшдилар. Улар ёзувчи билан танқидчи ҳамкорлиги борасида ибрат бўлдилар, танқидчиликда ҳукм суриб келган сиёсий айб қўйишлар, қўлол дағдаға, шахста тегиш каби салбий кўринишларни барҳам топтиришда ҳам фаоллик кўрсатдилар. Ана шунинг учун ҳам, ўтқир санъаткорлик зеҳни ва қобилияти мужассам бўлган ёзувчи-танқидчининг илмий қарашлари ва таҳлилларини ўрганиш муҳим аҳамият касб этади. Ёзувчи-танқидчи маҳорати хусусида эса турли хил илмий-назарий фикр ва мулоҳазалар мавжуд.

«Ёзувчи танқидчилиги бадий ижод, адабий ҳаёт, муҳит муаммоларини асосан публицистик талқин этиб, барча «икир-чикир»ларни ўз ичига қамраб олмайди, — деб қайд этади филология фанлари доктори, профессор Норбой Худойберганов. — бироқ унда фикру мулоҳазалар, ҳукм-хулосалар, умумлашмалар «яланғоч» ҳолда эмас, баки образли, таъсирчан, эҳтиросли услубда ифодаланади, шунинг учун ўқувчиларга тезроқ бориб, осонроқ «ҳазм» бўлади ва ўзлаштирилади. Масаланинг шу томонини ҳисобга олиб, ёзувчи танқидчилигини кенг кўламда ривожлантириш зарурки, бу бадий ижоднинг раънақи, ўқувчилар оммасининг дида. савиясини ошириш фаолигини кўтаришгагина эмас, балки профессионал адабий танқидчилик тараққиётига ҳам ижобий таъсир кўрсатади».

Ҳақиқатан ҳам, Норбой Худойберганов ёзувчининг танқидчилик маҳоратини кенг кўламда ривожлантириш зарурлигини алоҳида таъкидлаб, унга ўринли ва муносиб баҳо беради. Лекин Норбой Худойбергановнинг ёзувчи-танқидчи бадий ижод, адабий муҳит муаммоларини асосан публицистик талқин этиб, барча «икир-чикир»ларни ўз ичига қамраб олмайди, деган фикрига эътироз билдириш мумкин. Чунки ёзувчи-танқидчи фаолияти фақат публицистик талқинлар ёки бадиҳа-эсселар билан чегараланиб қолмайди. Ойбек, Шайхзода, Абдулла Қаҳҳор, Пиримқул Қодиров, Эркин Воҳидов, Абдулла Ориповларнинг адабий-танқидий мақолаларида фақатгина публицистик талқинлар билан чегараланиб қолинмаган. Улар ёзган мақолаларнинг аксарияти чуқур илмий-назарий хусусиятларга эга бўлиб, уларда бадий ижоднинг барча «икир-чикир»ларига ҳам жиддий эътибор берилганининг гувохли бўлаемиз.

Шунингдек, Норбой Худойбергановнинг ёзувчи-танқидчи ҳеч қачон профессионал танқидчи ўрнини боса олмайди, унинг кузатишлари, қайдлари, ҳукм-хулосалари кўпроқ назарий аҳамият касб этиб, адабий-ижодий жараён таҳлилга кўмаклашади,² деган фикрлари ҳам анча мунозарага. Адабиёт тарихида шундай ёзувчи-танқидчилар ижод қилиб ўтганки, уларнинг адабий-танқидий қарашлари профессионал-танқидчилик ўрнини ҳам босиб, юксак баҳоланган. Масалан, Эркин Воҳидовнинг Зулфия ижоди ҳақидаги «Шоиранинг ҳаёт кўшиги» деган адабий мақоласида Зулфия ижодининг ўзига хос сир-асрорлари атрофлича илмий таҳлил қилиб берилганки, ушбу мақолани профессионал танқидчи мақоласи ўрнини босолмайди, десак хато бўлур эди. Албатта, Норбой Худойберганов бу хусусда баҳс очганда, профессионализм, яъни танқидчилик касбининг ўзига хос «икир-чикир»ларини ёзувчи-танқидчи ҳар томонлама эғаллаб олиши қийин эканлигини кўзда тутди. Ёзувчи ўз вақтини кўпроқ танқидчиликка эмас, балки бадий асар ёзишга сарфлашини, шунинг учун у танқидчилик техникасининг «икир-чикир»ларига эътибор бериб ўтирмаслигини ҳам инобатга олади. Бу албатта, иккинчи даражали масала. Лекин танқидчилик маҳорати нуқтаи назаридан, ёзувчи-танқидчининг адабий-танқидий қарашлари аксарият ҳолларда профессионал танқидчи маҳоратидан ҳеч ҳам қолишмаслигини яна кўп мисолларда кўришимиз мумкин. Норбой Худойбергановнинг ўзи ҳам бу борада тан олиб қайд этганидек, Абдулла Қаҳҳорнинг ёш ижодкорлар билан устоз ёзувчилар муносабати ва маҳоратига бағишланган етук мақолалари ёки Пиримқул Қодировнинг «Халқ тили ва реалистик проза» масалаларига бағишланган илмий-тадқиқот ишлари 60—70-йиллар адабий танқидчилиги тарихида муҳим воқеа бўлган эди.

Хуллас, Норбой Худойбергановнинг танқидчи-ёзувчи одатда, ўзи-ўзини англаш, ўз ижодкорлик маданиятининг назарий савиясини ошириш, қолаверса, ўқувчиларга ёзганларнинг моҳиятини

¹ Н. Худойберганов, А. Расулов. Ўзбек совет адабий танқидчилиги, Т., «Ўқитувчи», 1990, 143-бет.

² Қаранг: Уша асар, 142-бет.

танқидчилик «тили», публицистик тақдир ва таҳлили орқали тушунтириш учун мақолалар ёзади,¹ деган фикрига қўшилиб бўлмайди. Ф. Достоевский ва А. Толстой ёки А. Қаҳҳор адабий-танқидий асарларини ижодкорлик маданиятининг назарий савиясини ошириш учунгина ёзинган, десак хато бўлур эди. Улар ўзи ёзган асарларини ўқувчиларга танқидчилик «тили» билан тушунтириб беришинигина кўзлаган, деган фикр эса бирёқдама баҳо бўлиб қолаган. Норбой Худойбергановнинг «ёзувчи танқидчилиги адабий жараёни ҳар томонлама чуқур, асосли таҳлидан ўтказиб, сўз санъати қонуниятлари, назарий ҳамда амалий муаммоларни кенг миқёсда ёритишни ўз зиммасига ололмайди»², деган фикрига ҳам қўшилиб бўлмайди.

Масалан, Абдулла Қаҳҳор ёзувчи-танқидчи сифатида бадий маҳоратга оид муҳим назарий масалаларни, истеъдодли ёзувчилар ижодининг таҳлили мисолида баён этиб, катта эътиборга сазовор бўлди. Уша 60-йилларда аксаринг танқидчилар масалани кўпроқ умумий тарзда қўйиб, умумийтга танқидчилигига ҳам бўлган фазилатлар, социалистик ғоявий мазмун ва социалистик реализм принциплари ҳақида гапирадиган бўлиб қолганда, Қаҳҳор ўз тадқиқотларида умумийликка эмас, асосий эътиборни ўзига хос миллийлик таҳлиliga қаратди, миллий анъаналар заминиди шакллантирган бадий маҳоратнинг олмос кирраларини таҳлил қилиб берди. Ана шунинг учун ҳам, А. Қаҳҳорнинг 60-йиллардаги адабий-танқидий фаолиятини ўрганиш алоҳида илмийлик ва жозибдорлик касб этади. А. Қаҳҳорнинг «Образ ижод демақдир» деган мўъжазгина бир илмий мақоласи бор. Муаллиф мақолада уша даврда қўйилаётган баъзи бир спектакллардаги ижобий ҳислатлари етарли бўлган образлар нима учун томошабинни чағурти килолманити, нима учун жозибаси, меҳрингис ийўқ, уларнинг ўзига хос миллийлиги бўртиб турмайди, деган масалани кўндаланг кўзди. А. Қаҳҳор мазкур муаммоли саволга қўйидагича жавоб беради: «Ўзи хунугу истараси иссиқ, ўзи чиройлигу сўхтаси совуқ» деган гал бор. Афтидан, ҳамма гап мана шунда. Автор қўли билан деб берилаб «чиройли» қилинган, лекин сўхтаси совуқ образлар лирикадан тортиб романгача ҳамма жанрда учрайди. Бу образларга ижобий ишлар «қилдирилади», ижобий гаплар «гапиртирилади», қисқаси унга ижобий ҳислатлар ёрлиги туғлаб ёпиштирилади»³.

А. Қаҳҳор бирор адиб ижодига ўзининг муайян фикрларини билдириши асосида, ҳаёт ҳақидаги ўз қарашларини ҳам баён этади. А. Қаҳҳорнинг асар таҳлили сабабли қалбида уйғонган ғалаёни ва ҳис-ҳаяжонга лиммо-лим фикрлари дарров китобхонини ўзига жалб қила олади. Хуллас, танқидчининг қаҳҳорчасига ўз қиёфаси, ўз услуби бўртиб намоён бўлади. Бу хусусият унинг 1963 йида ёзган «Шижоат ҳақида» деган мақоласида ҳам яққол кўринади. Мазкур мақолада ёзувчининг ҳалоллиги ва унинг шижоати ҳақида фикр билдирилган, А. Қаҳҳор шижоатга ҳалолликнинг ўзи Улак бир сармоя эканлигини таъкидлайди, шунингдек у ҳаётдаги иллатлар ҳақида айтилаётган ёзувчининг мулоҳазалари «типик эмас», «сиёсий хато», «душман теғирмонига сув қўйиш», «туҳмат» ва ҳоказолар билан айбланиши эса — ўтмин сарқитларининг янанига, ҳатто урчишига қулай шароит туғдириб беришини таъкидлаб, худбинлик, ҳаромхўрлик, мансабпарастлик ва бошқа иллатларга қарши курашиш ҳаёт тақозоси эканлигини кўтариб чиққан эди.

А. Қаҳҳор мазкур мақоласида шўро даври учун типик кўриниш бўлган адабий ваҳимачиликка ҳам қарши чиқди: «Адабий ваҳимачилиқдан ҳануз кутулмаган шубҳа бандалари туҳумдан тук қидиради, — дейди А. Қаҳҳор, — майдонга келган ҳар бир асарни тирноқлаб, ҳидлаб, иложи бўлса ёзувчининг бошига чертиб кўришни, булардан албатта нуҳсон топишни, лоақал асарни шубҳа остига қолдирадиган ҳар хил имо-ишоралар қилишни, чала-ярим гаплар айтиб, миш-мишларга озик беришни ўзининг касби ҳисоблайди. Бу илладаги шубҳа бандалари учун ёзувчи уларнинг ҳукмини кутиб қора курсида ўтирган гуноҳдор; китобхон, томошабин эса боғча ёшидаги болалар»⁴. А. Қаҳҳорнинг ушбу адабий-танқидий қарашлари ҳануз ўз кучини йўқотмаган.

Ёки Пиримқул Қодиров ижодий йўлига назар ташлар экансиз, унинг ёзувчилик маҳорати билан бирга танқидчилик фаолияти ҳам тобора терналашиб борганлигининг гувоҳи бўласиз. «Танқидчилик иқтидори имконият тарзида бўлса ҳам ҳар бир ёзувчида, албатта, бор, — деб ёзади Пиримқул Қодиров танқидчи. У. Норматов билан қилган бир суҳбатига. — Лев Толстойнинг машҳур гапини яна бир эслгим келади. «Мен ишлаётганимда, ярим ёзувчи бўлиб асар ёзса, ярим танқидчи бўлиб, бу асарнинг қандай чиқаётганлигини айтиб туради». Кечаси ишламайман, чунки тунда дилдангати тағдирчи «ухлаб» қолади. Ҳақиқий ёзувчи диладаги танқидчининг ҳаммиша уйўқ бўлишини истайди.»⁵

Пиримқул Қодировнинг «Студентлар» деб номланган илк ҳикоясидан тортиб, «Қадрим», «Эрк», «Мерос» қиссалари, «Уч илдиз», «Қора кўзлар», «Олмос камар», «Юдузли тунлар», «Ақбар ва Ҳумоюн» каби романидаги қаҳрамонлар жамият ва табиат фарзанди эканликларини зўр бадий маҳорат билан ифодалашида адибнинг адабий-танқидий қарашлари, олимлик иқтидори ҳам қўл келган, деб бемалол айтиш мумкин. У мазкур илмий асарларни ёзишида, Лев Толстой таъкидлаганидек, ярим танаси ёзувчи бўлиб асар ёзган бўлса, ярим танаси танқидчи бўлиб, мазкур асарларнинг бадий жиҳатдан қандай чиқаётганлигини кузатиб, айтиб турганлиги шак-шубҳасиздир. Ана шу нуқтаи-назардан олганда, ҳар бир ёзувчида танқидчилик иқтидори имконият тарзида бор бўлади ва ёзувчининг танқидчилик иқтидори унинг яратётган асарлари бадий жиҳатдан пишқ чиқишига қўмақлашидан ташқари, ўқувчи учун ижодкор оламига чуқур кириб бориш имконини беради. Ҳар бир ёзувчи-танқидчида ўз асарларининг ёзилиш тарихи, ўз ижод сирлари ҳақида ҳикоя қилиш маҳорати ҳам устивор характерга эга бўлишини Асқад Мухторнинг «Еш дўстларимга», Эркин Воҳидовнинг «Шоир у шеър шуур», Абдулла Ориповнинг «Эҳтиёж фарзанди» каби адабий ўйлари, адабий-танқидий мақолалари ва асарларида кўрамыз.

Санъаткор-ёзувчининг адабий-танқидий қарашлари адабиёт оламида катта ижтимоий ва илмий эстетик аҳамият касб этиши қадимдан маълум. Ёзувчи-танқидчининг адабий-танқидий қарашлари қанчалик чуқур илмийлик касб этса, у ёзувчи санъаткор сифатида ҳам бадий жиҳатдан пишқ асарлар ёзганлигининг гувоҳи бўламыз. Демак, ҳар бир ёзувчи ўз истеъдоди имкониятини доирасида адабий-танқидий фикрлар билдиришга, ҳеч бўлмаганда асарларининг ёзилиш тарихини баён этиш билан ўқувчини ўз ижод устахонасига чуқурроқ олиб киришга ҳаракат қилади. Биргина ёзувчи ва ўқувчи мулоқати ёки ёзувчи ва танқидчи баҳсининг ўзи ҳам адабий танқид ривожига салмоқли улуш қўша олади.

Бойназар Йўлдошев,
филология фанлари номзоди, доцент.

¹ Уша асар, 142-бет.

² Уша асар, 142-бет.

³ А. Қаҳҳор. Асарлари, беш жилдик, 5-жилд, Т., 1989, 142-бет.

⁴ А. Қаҳҳор, асарлар, 5-жилд, Т., Фағур Ғулом номидидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1989, 181-бет.

⁵ У. Норматов. Талаат тарбияси. «Еш ғвардия» нашриёти, Т., 1980 йил.

Шарқий Туркистон, Афғонистон, Покистон, Ҳиндистон, Туркия ва Саудия Арабистони, Миср, Америка Қўшма Штатларида ва дунёнинг бошқа бурчакларида сарсон-саргардон яшаб, узоқ ҳукм сурган истибдод зуғуми ва зулмидан ҳайиқиб, ўз она юртига келолмай, армон билан оламдан ўтган мархумшаҳид ватандошларимнинг ёрқин хотирасига бағишлайман.

Муаллиф

ВАТАН МЕҲРИ

Москва тайёрагохидан кўтарилган ҳаво кемаси кўк сари парвоз қиларкан, хаёлимда юртдан ажралишнинг нечоғлик азоблиги, борғуси манзилим бўлмиш капитализмнинг барча ачинарли қиёфаси кўз олдимдан ўта бошлади, деб бошланадиган чучмал сафар таассуротлари ўқувчи меъдасига тегди. Энди нимага ачиниб, қандай мулоҳаза юритишимизни жиддийроқ ўйлайдиган бўлдим. Тўғриси айтсам, Америка Қўшма Штатларига сафар қилиш мендай оддий бир одамга насиб этиши қийин эди. Қолаверса, хаёлимда Қўшма Штатлар, Туркия, Саудия Арабистони, Афғонистон ва яна бир неча мамлакатларда яшаётган муҳожир-ўзбекларнинг ҳаётини билиш, кўриш, у ҳақда бирон асар ёзиш иштиёқи мени тинч қўймасди. Бу ниятимга мазкур юртларга саёҳатчи тарзида бориш ва шу билан мақсадга эришишнинг иложи йўқ эди. Шунинг учун ҳам океан ортига шахсий даъват билан бордим. Муҳожир ўзбеклар хонадонидан тонг ёришгунча беармон суҳбат қурдим. Улар билан бирга ўзим ҳам муҳожир бўлиб яшадим, тўйларида ўйнаб кулдим, азасида жанозайи намозини ўқидим, марҳум фарибнома бўлса тупроқ ташладим, йиғладим... Мана шу таассуротларимдан бир шингилини сизлар билан баҳам кўрмоқчиман, азиз ўқувчим...

Америкадаги фаровонлик ҳақида, уларнинг турмуш даражаси неча юз баробар юксаклиги тўғрисида матбуотда бугун рўйи-рост гаплар айтиляпти. Ишонмай иложимиз йўқ уларга. Мен кўравериб кўзим пишиб кетган, санаб саногига етолмай, бошим айланиб қолган озиқ-овқатлар, кийим-кечагу бошқа жамийки одам учун зарур нарсаларнинг сероблигидан ҳикоя қилиб, сизларни ҳам, ўзимни ҳам хижолат қилмай-қийнамай, фақат кўрганларимдан битта-битта мисол келтирайки, ундан америкаликлар озиқ-овқат дастурини қандай ҳал қилгани ва ниҳоясига етказганини ўзларингиз танангизга ўйлаб кўриб, хулоса чиқараверасиз...

Жиянимнинг кизи Бахтигул мактабдан қайтгач, Нью-Йоркнинг марказ кўчалари, дўконларини айланаман. Бир гал магазин пештоқидаги нарсаларга қараб бораётиб, ит расми ёпиштирилган консерва қутчасига кўзим тушди. Ит гўштини тановул этадиган миллатлар ҳам кўп Нью-Йорқда, шулар ҳам ишбилармон одамлар назаридан четда қолмабди, деб уйладим. Қутичани қўлимга олиб, айлан-

Ёқуббек Яқвалхўжа

**Дардимга
қулоқ тут,
дунё**

Бадиалар

тириб қарадим. Бахтигул хижолат бўлгандай, юзини тескари ўгириб қулди. Нега куласан, деб сўрадим.

— На истайсиз?

— Нима бу?

— Кўппакларнинг емаклари.

Ноўнғай аҳволга тушдим, қутичани жойига қўймай, ўзим билан олиб кетдим. Қарангки, бу қутичада итларнинг, ёнидагиларда эса мушукларнинг озиқ-овқатлари экан. Мана энди бир зум ўзингиз ўйланг: иту мушуклар ташвишини унутмаган мамлакат фуқаролари эҳтиёжи учун дастурхонига неларни тўкмайди?! Кифоя, шунинг ўзи фаровонлик хусусидаги жамийки сўзларимга минг бор кифоя бўлур. Менинг сизларга айтадиган дардим бошқа, азиз ўқувчим, шулардан сўйлай.

Америкалик ўзбекларнинг кўпчилиги, тахминан минг хонадонга яқинроғи Нью-Йоркда яшайди. Халқимизнинг бир бўлаги ҳисобланган бу аҳоли Фарғонасини, Андижон, Бухорою Самарқандини, хуллас, жаннатмакон деб аталмиш юртини ташлаб, бу узоқ манзилларга нега бориб қолди? Уларнинг юрагида қандай дард, қандай алам бор? Неларни кўмсайди-ю, армони нима уларнинг? Ўзбек униб-ўсган жойини ташлаб кетмоғи осонми?

Бу сўроқларга жавоб излайман. Охири кўринмаётган суҳбатларнинг баъзиларини вужу-ди олов ичида чирсиллаб ёнаётган одамдай қоғозга тушираман.

Гапни муҳожирликдан, мусибатлардан, мамлакатдан-мамлакатга кўчишлар, таъқиблар, хавфу хатар, тавқи-лаънатлар, ҳақоратлар, хуллас, ватангадолик уқубатларидан бошлаганим маъқулга ўхшайди.

Инқилобни суронли йиллар деймиз. Бўрон, деб атаймиз уни. Шафқатсиз олов ҳўлу қуруқни баробар ёндиргандай, бўрон ҳам бўронлигини қилди: боғу роғларни супуриб-сидириб кетди. Ҳой, тўхта, деган одамни инқилоб душманига чиқарди. Тоқат қилломай, қўлга милтиқ ушлаганни босмачи атади. Бир шапалоқ ошиқча ери, иккита танаси бор деҳқонни қулоқ қилиб, юртидан ҳайдаб, сарсон-саргардон қилди. Сталиннинг шафқатсиз зулмига бардоши етмай, куч-кўлонини кўтарганларни орқасидан таъқиб этиб, унинг ўчирди. Неча-неча бечораларнинг болалари тентираб қолди ўзга элларда. Олмон урушида асир тушганларни ҳам хоин атадик ва шу тариқа халқимизнинг бир қисми дунёнинг минг бир бурчакларига тарикдай сочилиб кетди. Ҳозир улар болалик чоғида юртининг кўзига хиёл илиниб қолган суратини Каъбатилло ҳисоблаб, юрагининг энг тўрида асраб-авайлаб келиш-япти. Кўплари ҳали ўзлари билмаган, туғилиб ўсмаган, аммо оталари юрти ҳисобланмиш тупроқни Ватан деб, ифтихор билан сўзлаб юришибди. Бу юрт тупроғини кўзларига сурт-моқ, унинг ариғидан бир ҳовуч сув ичмоқ, дастурхонидан бир тишлам нон емоқ уларнинг энг қўтлуг орсусидир.

Америкалик ўзбеклар озод-эркин яшайдилар, муҳтожликни билмайдилар, сезмайдилар, аммо уларнинг турмушида сиз билан мен дарров илғаб ололмайдиган бир муҳтожлик борки, бу муҳтожлик ҳамма мукамалликни, барча бекаму кўстликни ва фаровонликни ёддан чиқариб, муҳожирлар жисмини узлатга етаклайди. Бундай кезларда улар тўқликдан беором бўладилар. Шодликларида ҳам унсиз фарёд вужудларига тинчлик бермагани боис қийналадилар. Бу қийноқ дунёда ҳаммадан азиз бўлган Ватан соғинчи қийноғидир. Биз кўпинча муқаддаслигини ўйламайдиган замин, жамийки бойликлари билан оламни ҳайрат-

АРМОН БИЛАН ЯШАШ

Замондошимиз Ёқуббек Фидойи ва эътиқодли инсон эди. Унинг ота-боболари қизил инқилоб йилларида «халқ душмани», «миллий буржуазия» вакиллари сифатида қувғин қилиндилар. Оппа бошлиқлари қизиллар зўғумидан жонлари ва йиғмонларини қўтқариш учун Андижондан Қошғарга, ундан Туркия, Саудия Арабистони, Америкага бориб, дарбадарликда, Ватан фироқида кўйиб, армон билан дунедан утдилар. Кейинчалик, Ёқуббек Туркистонда, Андижонда қолиб кетган акалари ерданида Тошкентга келиб, дорилфунунда ўқиди, қалами сермаҳсул, тили ширин журналист, адабий танқидчи бўлиб етди. «Ўзбекистон маданияти» (ҳозирги «Ўзбекистон адабиёти ва санъати») газетаси таҳририятида ишлаб, кўпгина олимлар ва санъаткорлар ҳақида мақола-навҳалар эди. Фан арбоби Салоҳиддин Мамажонов раҳбарлигида илмий тадқиқот билан шуғулланиб, баракали ижод қилди. Китоблар эди.

Худо ерлақаб, хорийжий шарқ мамлакатларида Ёқуббекнинг қариндош-уруғлари топилди, улар Ўзбекистонда демократия шабадаси эсаётган эсаётган яхши кунларга еттишиб, борди-келиди қила бошладилар. У, хорийждан акалари ва жиянлари езиб қолдирган, беғубор қалб инзорлари, Ватан соғинчининг маънос ва гузал оҳанглари тўқилган дафтарларини топиб, улар асосида «Қайтар дунё» романини эди.

Халқимиз романини қизғин кўтиб олди, севиб, йиғлаб ўқиди. Бундан руҳланган Ёқуббек романини иккинчи қисмининг еза бошлади. Унда адлб, узбек адабиётинда биринчилар қаторида, «босмачи» деб аталувчи ва лавнатланган қурбошилар миллий озодлик қурashi саркардалари эканлигини айтишга журбат эди. Бугунги Истиқлол замонида бу ҳақиқат тикланди.

Энди ижоди гуллаб-яшнаётган паллада Ёқуббек оғир дардга чалинди. Опти ой давомида шифоҳонада гипсли тахтакач орасида етди. Худо шифо берди. Соғайиб, яна узини ижодга урди. «Шарқ юлдузи» ижодий жамоаси руҳлантириши билан Ёқуббек илрпк асарининг учинчи қисмига кирувчи янги бобларни еза бошлади. Аммо тақдир унга вафо қилмади. У орзулари энди қуртак есаётганда ҳаёт билан видолашди.

га солаётган тупроқ — Ўзбекистон уларнинг ҳам Ватанидир. Улар бу муборак юртни сиз билан мендан кўра юз чандон яхшироқ севадилар, гойибона ардоқлайдилар. Сўзларимга қулоқ тутсангиз бунга ўзингиз ҳам ишонч ҳосил қиласиз.

Қарғалар учса қарайлик...

Шермуҳаммадбек чарчади, шу ёшга кириб, бунча эрта ёстиққа бош қўймаган эди бечора. бўлмади-да, толиққан жисмига ҳукми ўтмади, «бир зум, бир дақиқа ором олайн», деганича, уйқуга кетди.

Тун ярмидан оққан чоғ Бек илкис чўчиб уйғонди, ёстиғининг тагига қўлини чўзаётиб, ўзига келди:

— Туш, э... туш ҳам бор бўлсин... Бир кам дунё экан-да, не қилайин, умрим беоромликда ўтди, шунча азоб, маломат етмасмиди, ёнди бир чимдим уйқу ҳам тинч ўтмаса? Тавба, ўзинг кечиргайсан, Эгам!..

У тушида йигитлари билан Гарбобо қишлоғидан Марғилонга тушганмиш. «Тош тушган» масжиди чеккасидаги кичкина ҳужрада, тўппончасини ёстиғи тагига қўйиб ётармиш. Бехос кўкрагига санчилган қилич тигидан ўзига келиб уйғонганмиш. Қарасаки, ҳамиша ёлғиз рўпара келиши Оллоҳдан тилаб юрган рақиби — қоп-қора қуюқ соқолли, кўзлари ёввойи мушукниқидай йилт-йилт этиб турадиган, мўйловли, чайир, миқти қоматли кўмондон тепа-сида турганмиш. У қилич тигини қон оқиб турган кўкраги билан итариб, кўзғалмоққа чоғланармиш.

— Қимирлама, ағанаб ётган жойингни қара, итдан баттар хор бўлибсан-ку, босмачи, — дермиш кўмондон.

— Мен ўз еримда, Оллоҳнинг уйида ётибман, сени ким чақирди бу ерга, мен-ку мужоҳидман, ўз тупроғим, халқим, хону монимни ҳимоя қиляпман, сенинг киминг бор бу заминда, лаънати?! — дермиш Бек.

— Сен босмачи бутун Фарғона элининг юрагини зада қилдинг, камбағал-бечора мусулмонга ёрдам қил деб, Ленин юборди мени бу ерга, билиб қўй, революция номи билан энг олий жазо — отиб ўлдиришга ҳукм этаман сени, кунинг битди энди, ўлимнинг олдидан айтар гапинг бўлса сўзлаб қол!

— Минг лаънат, қисматга, ўз маконимда, ўз ватанимда босмачи бўлсам, бу чархпалак дунё ҳукми-амални сендек ғайри дин қўлига берибдир, на чора, бу ҳам Оллоҳнинг ирода-сидир. Аммо сендан кўрқмайман, фақат мана бу темирингни торт, тикка турайин, биласанми, мужоҳид беқлар ётиб ўлишмайди!..

Шу чоғ, соявонли сарғиш қалпоғига қизил латтадан юлдуз шаклини ёпиштириб олган мусулмон аскар, кўмондон қаршисига келиб, оёқларини бир-бирига қарсиллатиб урганча: «Оддий аскар Сотиболдиев буйруғингизга биноан етиб келди», деб қўлини пешонасининг чеккасига теккизиб, эҳтиром билдирармиш.

— Буйруқни бажо эт, оддий аскар Сотиболдиев, революция номи билан буюраман, босмачиларга ўлим! — дермиш кўзлари ёниб кўмондон.

Унинг овози ўчиши билан, Бек кўзи олдида ғаройиб ҳодиса содир бўлармиш: ўша мусулмон аскарнинг қўли танасидан узилиб, баландда айланармиш. Ниҳоятда қаттиқ, маъ-

Бу парчалар яхлит асар даражасига етмаса-да, айрим бобларнинг мазмунидagi дардли ва ёруғ туйғуларнинг теранлиги бизни мафтун этади.

Ёқуббек янги асаридagi бир павҳада тасвирланишча, уттизинчи йилларда отасини қизил босқинчилар тўтиб олиб кетаётганларда орқасидан эргашган беш ешли бола — Абдуллоҳни бошига тепадилар. У йиқилиб қолади. Онаси ҳам улиб кетади. Ҳеч кимсиз қолган болани бир раҳмдил мусулмон узи билан Қошғарга олиб кетади. У ердан Абдуллоҳ дарбадарликда кезиб, Туркияга бориб қолади. Ун олти ешга етгач, у ишга кириш учун турк маъмурилардан фуқаролик паспорти беринглаб, деб ялинади. Етим йигитдан маъмурлар: «Бобонгни оди не?» — деб сўрайдилар. Турклар отани бобо дейишларини тушунмаган еш Абдуллоҳ «Бобоннинг исмини билмайман», дейди. Турк маъмурлари йигитчага раҳми келиб, «Майли, йигит, кунингни кўриб юравер», деб, паспортига «Абдуллоҳ Гунгур» деб езиб берадилар. Абдуллоҳ Гунгур Ўзбекистондан миллатдошлари бориб қолганда, Ватанидан айрилганини эслаб, бузлайди.

Ёқуббек, бу ғариб, покдил инсоннинг дардларини тинглаб экан, кунгли тўлиб кетиб, «Жигарим Абдуллоҳ, сенга ҳўямат қилиб «Гунгур» дебдилар. Мен-чи, мен дардларимни кимга айтаман?» — деб, сиз уквучиларнинг ҳам бағрини тиглайди. Адибнинг Ватанига, халқининг жафокаш фарзандлари ва аёлларига буюк муҳаббатти, чексиз изтиробларига ҳамдардлик, Ватан соғинчи деб аталмиш буюк туйғунинг жон уртовчи, кўзлардан еш даресини оқизиб, дилларни покловчи юкдан қадимиз эгиллади-ю, аммо биздан описларга қочаётган инсонлигимиз яна қайтиб, қадримизни осмон қадар кўтаради.

Марҳум дустимиз Ёқуббек Яқвалхўжаевнинг порлоқ хотирасини, унинг жафокаш маънавий меҳнатини қадрлаб, янги асаридан парчаларни нашр этаётгани учун «Шарқ юлдузи» ижодий жамоасига ташаккур билдирарман ва Ҳақ таолога минг бор шукроналар айтаман.

Фақир ҳақир
Маҳкам Андижоний

носиз товушлар қулоқни қоматга келтириб, қилич дастасини маҳкам ушлаган танасиз қўл, Бекнинг бошини кесмоққа ҳозирланармиш. Шу чоқ Бек депти:

— Эй, нотаниш қўл, мусулмон танасининг бир қисми бўлсанг, айтгил, нега ўз биродаринг бошини кесмоққа бунча шошурсан, нега Оллоҳни ёддан чиқариб, мени ўлдириб, гуноҳга ботмоқчисан, ахир, қиёмат бор, маҳшар чоғида Яратганнинг суроғига не жавоб этгайсан? Ҳеч бўлмаса, мени ўлимдан кўрқяпти, деб ўйласанг, қилични маълунларнинг ўзига бер ва ўз қавминдан чиққан мужоҳиднинг қандай ўлмоғини томоша эт, шундай қилмасанг, охират чоғи сирот кўпригинда ўтаётганинга жаҳаннам қаърига қулагайсан, бир умр шаҳидлар қони тутгай сен бетовфиқни!

Кўлдан овоз келармиш ваҳимали:

— Эй, кўзи кўр маҳлуқ, кўриб турибсанки, мен танасиз қўлман, тобеман энг катта кўмондонга, шул боис мужоҳид дейсанми ўзингни, мусулмон бўласанми, мен билмайман, буйруқ бўлса бас, онаминг кўксини ҳам кесгайман, билгинки, ўлдиргайман — кесгайман, кесгайман — ўлдиргайман.

Бекнинг айтмоқлари кўп эди, лекин кўмондоннинг: «Босмачиларга ўлим!» — деган товуши эшитилган заҳоти, мудҳиш манқуртга айланган қўл, шу даҳшатли садо остида, бекнинг бошини ўткир қилич билан танасидан узиб ташлади.

Шермуҳаммадбек бу даҳшатли манзарани, вужудида яна битта боши қолган одамдай, аниқ кўриб турармиш, унинг узилган боши ерга қулаб тушармиш. Кўмондон тепармиш уни. Шу чоғ танасиз бош, бир жойда гиргир айланиб, очиқ эшиқдан масжид ҳовлисига чиқиб кетармиш. «Ё Худованди Карим, астағфурулло!» — деб ёқасини ушлармиш Бек.

Шермуҳаммадбек шу ғаройиб тушни кўрган жойи — Марғилоннинг «Тош тушган» масжидини тарқ этгандан буён, бошига не мусибатлар ёғилмади, ўх-хў... буларнинг қай бирини сўйласин? Афғонистон, Покистон, Ҳиндистон йўлларида тегирмон тоши янглиғ айланиб сарсон бўлди, аммо истиқлол деб ушлаган байроғини бир зум қўйвормади, уни кечалари муқаддас Куръон каби боши тағида асради, бедор чоғлари боши узра баланд кўтариб юрди.

Шермуҳаммад Туркиянинг Адана шаҳридагина адоғсиз йўлларининг ниҳояси кўрингандай тўхтади. Шу ерда ором пайдо бўлди унинг вужудида, лекин бугун тонготар чоғида ўша ором ногоҳ безовта этди уни.

Бек саҳар чоғи, соат уч билан тўртнинг ўртасида, бомдод намозига ҳали эрта бўлишига қарамай, човғунини кўтариб ташқарига чиқди, таҳорат олиб қайтгач, жойнамозни ёзиб, секин чўккалади.

«Безовта тушдек бўлса ҳам, — деди Бек ўзига ўзи, — рақиб, ғайри дин қўлида ўлсам майли эди, Оллоҳ тош туширган табаррук жойда шаҳид бўлардим. Бир кун бўлмаса бир кун, уруғ-аймоғим, аҳли мусулмон, мана бу мужоҳид бекнинг сағанаси, деб тиловат қилиб ўтарди ёнимдан!».

Шермуҳаммадбек шундай ғулғулали ўй билан ғира-шира тонг ёришаётган паллада ташқарига йўналди.

Баҳор эди, кўкка бўй чўзган оппоқ тераклар кўнглига тинчлик бермас, ўша Марғилонни, ўша Гарбобо қишлоғини эслатиб, Бекни бетиним қийнади. Бек кўз олдида яшнаб турган оқ-яшимтир тераклардан завқ ололмай, алам билан шода-шода барғларига тикилди, — хазон бўлмагайсан, илойим, — деб ўзига ўзи пичирлади. Бек шу тобда вужуди музлаб, оёқларидан мадор кетаётганини сизди, бирон нарсага суюнмоқ истағида ўша баланд тераклар ёнига, кўзи ожиз одамдай, қўлларини паст-баланд қилиб чўзганча яқинлашди, теракнинг муздай танасига кўкраги билан суюниб, пешонасини ишқади, нам пўстлоқдан димоғига ажиб бир муаттар ис қўзди.

Сўнгра Бек айвонга қайтди, зўрға қадам босиб, титрана-титрана устунни ушлади, хонасига бораётиб набирасини чақирди, Давронбек рафиқаси Сурмахон билан бобоси орқасидан борди.

— Бу ерга ўтиргин, болам, — Бекнинг овози қалтираб, зўрға эшитилди. — Ҳа... Оллоҳга шукур, бир дақиқа бўлса-да, ором ато этганига қуллуқ! — Ўғлим, мана ниҳоят жон таслим этмоқнинг вақти-соати келди чоғимда, мен розиман сендан, болам, негаки ҳоргин жисминини судраб, елкангда опичлаб бўлса-да, Фарғонамни эслатгувчи бу шаҳр муборакка олиб келдинг, шундан буён қанча яшаган бўлсам бу шаҳри азимда, кўз олдидан юртим Гарбобо, Марғилон сира нари кетмади, аммо афсус-надомат билан ўляпман, болам, не қилай, пешонамизга шундай қисмат ёзилган экан-да, оҳ... Локин, бир кун бўлмаса бир кун, истиқлол чоғлари етиб келгай бизнинг юртимизга ҳам, ўша муборак чоғ одамлар: «Бу байроқни Шермуҳаммадбек кўтарган эди», — деб айтар, унғача сен, дунёнинг қайси жойида яшамагин, бобонгнинг етолмаган армони хурмати учун байроғимизни кўтариб ўтгин, сендан ўзга илтимосим йўқ, энди Сурмахон бибини айтиб юбор.

— Келинингиз ҳам шу ерда!

Бемор оёқ томонда тикка турган келинини яхши илғаб ололмай бошини кўтармоқчи бўлган эди, мадори етмади, сўнг секин овоз берди:

— Қизим, қогоз-қаламинг бўлса ола кел, охириги сўзим, васиятимни ёзгин!

Сурмахон ая бобосининг илтимосини бажо айлаб, тоқчадан чарм муқовали қалин дафтар билан учи йўнилган қалам олди.

— Энди ёз, қизим, ёз, васиятимни ҳаммага айт, болаларинг-да ёд олишсин уни, Оллоҳнинг ҳузурига кетаётганим чоғ, имон келтирганимдан сўнг, битганларингни такрор ўқиб тур, эшитай-да, юртимнинг руҳини жисмимга жо қилиб, бандаликни бажо этайин, ёз қизим, ёз...

*Қарғалар учса қарайлик,
Марғилоннинг йўлига...*

Халқ яратган хазина дурдоналари бўлган ушбу мисраларни бек, танасидаги жамийки куч-қувватини йиғиб, секин, аммо дона-дона қилиб айтди, сўнг шошиб имон келтирди.

— Ло илоҳа иллоллоҳу Муҳаммадур Расулulloҳ! — дегач, у яна келинига қаради: — Ўқи!..

Сурмахон ая, кўзлари тўла ёш, титраниб, зўрға пичирлади:

*Қарғалар учса қарайлик,
Марғилоннинг йўлига...*

Сурмахон ая, сабри чидамай, паришон ҳолатда ўрнидан туриб, кўз ёшларини артаркан, бобосининг бошига энгашди. Кўзларини чирт юмиб олган Бекнинг юзини кафти, қабоқларини бармоқлари билан силади, ниҳоят ундан бирон ишора сезмагач, қулоқларига яқинлашиб:

*Қарғалар учса қарайлик,
Марғилоннинг йўлига, —*

дея қайта пичирлади.

Шу чоғ дунёнинг жабри-ситамларидан тани эзилган, аммо руҳи эгилмаган Бекнинг боши ёстиқнинг чап томонига «шилқ» этиб тушди.

— Дод, дастингдан, фалак!..

Сурмахон аянинг фарёду ноласидан бутун аҳли Турон, жамики мулки Туркистон ларзага келди, аммо не-не армонларни орқалаганча охирач сафарига жўнаган Шермуҳаммадбек қайтиб кўзини очмади...

Байроқни ким кўтаради?

Нью-Йоркнинг ғарбий чеккасида жойлашган Давронбекнинг икки қаватли чиройли вилласи бугун — 22 декабрда тўй бўлаётган хонадондай туркистонлик муҳожирлар билан гавжум бўлиб кетди. Кимдир Давронбекни бемор, неча кундан буен кўрпа-тўшак қилиб ётган экан, деб йўқлаб келган бўлса, кимдир эртага бўладиган намойиш — «Асир миллатлар куни» ташвишида эди.

Сурмахон опа тўрдаги мизга дастурхон ёзди, эрини икки кун аввал ҳоли-жонига қўймай хастахонага ётқизиб келгани учун ҳам, меҳмонлар ҳузурига ўзи чиқиб, илтифот кўрсатди:

— Буюрсинлар, афандилар, буюрсинлар...

Анварбек опасининг руҳиятидаги чуқур ҳорғинликни сезди.

— Нима бўлди ўзи, сиз ҳам бетобмисиз?

— Йўқ, жоним, кўзингизга шундай кўринаётгандирман-да.

Эркаклар басма-бас гуруннга тушиб кетишди, Анварбек чуқур ўйга толди.

Эртага муҳим тадбир, буларнинг эси борми ўзи, нимага келишганини унутгандай, минг йил аввалги тижоратдан сўзлашларини қаранглар. Ахир эртага байроқни ким кўтаради? Давронбек бўлмаса...

Камол Тошканнинг хушчақчақ овози хонани тутди:

— Хўжа Зикриё, беки ўзинг туртмасанг уйғонмайди, хаёл дарёсида ғарқ у кишим, «Ўзбегим»ни айт, секин хиргойи қил, ке, яхшиси тақсимчангни ол, юракларни пора-пора эт, азизим.

Зикриё хўжа ёнидаги Анварбекка қаради, чиндан ҳам унинг кўзлари очиқ, кимгадир тикилиб ўтирганга ўхшаса-да, ҳеч нарсани англамас, шу сабаб биродари Камол Тошканга ҳам жавоб бермади.

Зикриё хўжанинг юраги эзилди, чиндан ҳам турткиси келмади дўстини, қўлига тақсимчасини олиб, секин хиргойи қилди.

*Тарихингдир минг асрлар,
Ичра пинҳон, ўзбегим.
Сенга тенгдош Помиру
Оқсоч Тиёншон, ўзбегим.*

*Сўйласин Афросиёбу
Сўйласин Урхун хати,
Кўҳна тарих шодасида
Битта маржон, ўзбегим.*

Зикриё хўжа кўшиқнинг охирини пастлатиб, Анварбекнинг қулоғига секин пичирлагандай, хиргойи қилиб ўқиди.

— Тўхтама, тўхтама, Зикриё, бир парда баланд қилиб айт. Охирида «дод!» де, «дод!» де, — Анварбек телба одамдай ўрнидан туриб, ойна ёнига борди, деразанинг чеккасига пешонасини ишқади. — Зикриё, айт, айт! — энди хонадагиларга унинг овози, овчи ўқидан йиқилиб, жони узилаётган боласи бошида увлаётган бўри ноласидай эшитилди.

*Қайсару Рум найзасидан
Бағрида доғ узра, доғ,
Чингизу Боту тигига
Кўкси қалқон, ўзбегим.*

*Мирзо Бобур — сен фиғонинг
Солди олам ичра ўт,
Шоҳ Машраб қони сенда
Урди тугён, ўзбегим.*

Анварбекнинг сабри чидамади, Зикриё хўжанинг хиргойиси билан кўшилиб, кўз олдида от ўйнатиб, истиқлол байроғини баланд кўтариб бораётган амакиси Шерматбек, отаси Нурматбеклар қиёфаси гавдаланди. Шу чоғ бутун Туркистон заминини кўз қорачиғига сиғдирди у. Унда ҳавога кўтарилган туғлар, яланғочланган қиличлар, кесилган бошлар, отлар туёқлари остида қолган жон... Ҳаммаси, ҳаммаси кўз олдидан ўтди. Рум найзаси, Чингизу Боту тиги... Эҳ-ҳа, буларнинг саногига етиб бўлармиди?.. Афсус, барибир яна лозимларини айтмабсиз-да, ёзмабсиз-да ҳаммасини номма-ном. Журъатингиз етмадимми, шоир? Майли, майли, шунисига ҳам шукур, вужудимизга андак бўлсин ором ато этганингиз учун қуллуқ!

Бирдан Анварбекнинг кўз олдига Нью-Йоркнинг кўчаларида унсиз, лекин бошини тик ушлаб, истиқлол байроғини кўтариб бораётган жигари Давронбек келди-ю, баланд овозда гапириб юборганини билмай қолди:

— Ана Давронбек, бемор деганингларга ўлайми...

— Энди жинни бўляпсан, бек, — деди Камол Тошкан: ичидаги аламини вужудига сиғдирилмас-да, дўстига қараб жилмайди.

— Бек, бунда келинг, — деди Фаттоҳ оби, Анварбекка ёнидан жой кўрсатаркан. — Сизга айтадиганим бор...

Фаттоҳ ака «қулоқ» отаси пешига осилиб, Намангандаги ҳовлиси, боғларини ташлаб, Афғонистон томон жилганида беш-олти яшар бола эди. Ҳозир эса ватандошларига оқсоқол бўлиб қолган, шу сабабдан, ҳамма уни ҳурмат этиб: «Фаттоҳ оби» дейди. Анварбек Обининг ёнига ўтиргандан сўнг, у оқсоқолларга хос сиполик билан, дона-дона қилиб гапирди:

— Агар биз шундай ашула айтиб ўтираверсак, тонг ёришганда ҳам байроқ кўтарадиган одамни тайин этолмаймиз...

Камол Тошкан Фаттоҳ Обини гапиришга қўймади.

— Оқсоқолимиз ўзингиз, энди бу сафар байроқни ўзингиз кўтарасиз.

— Ох, жоним билан, сизлар буюрсаларингиз бас, — деди Оби.

Анварбек Фаттоҳ аканинг елкасига қўлини ташлаб, яна ўрнидан турди, нимадир демокчи эди, суҳбатга қулоқ солиб, хона чеккасида ўтирган Сурмахон опа овоз берди:

— Ижозат этсангиз мен олайн байроқни қўлимга, ахир бобом жон таслим этаётиб, васият қилганларида ўзим бошларида туриб эдим. Истиқлол учун атлас либосимни кийиб, туғ ушлаб, олдинда юрсам, журъатимни Яратган Эгам гуноҳга қўшмагай.

— Йўқ, — Анварбек отаси Нурматбекка ўхшаб, бармоқларини ёзиб, дастурхон устига вазмин урди, — шундай қилсангиз гуноҳи азим бўлмас, лекин қурбонликка кўчқорнинг боши кесилгай, опажон, байроқни ўғлингиз Отило олсин қўлига, сиз ёнида боргайсиз.

Бирон кимса бекнинг амирона маслаҳатига эътироз билдиролмади, фақат Сурмахон опанинг кўзлари чақнаб кетди. Ўғилгинам, истиқлол байроғинг муборак бўлсин, деди пичирлаб.

Меҳмонларни кузатгач, Сурмахон опанинг уйқуси келмади, тун яримдан оғди ҳамки, киприк қоқмади, ўша зимистон ичра, ўн икки йил аввал:

*Қарғалар учса қарайлик,
Марғилоннинг йўлига, —*

деб бобосининг бошида айтган кўшиғи, йўқ, кўшиқмас, фарёдли ноласи, худди ҳозир ижро этаётгандай, қулоғи тагида жаранглади. Сўнг, қаршисида ул зот сиймоси гавдаланди.

Сурмахон опа бехос, ўглининг ёнида илон кўрган одамдай, сесканиб ўрнидан турди. «Туш, туш!» — деб пичирлади ўзига-ўзи: асли киприк қоқмаган эди. Яна ўзига ишонмай, бобосининг суратини, сурат ёнида турган буюмларни олиб қаради. Йўқ, тушмас, туш эмас, у ҳолда не бўлди зимистон ичра кўринган ёруғлик?

Сурмахон опа сирли ёруғликдан ўзига келгандай, ниманидир қидира бошлади, шу чоғ бехос қадам товуши ва зум ўтмай таниш овоз келди.

— Афандим! — деб эшикка интилди Сурмахон опа.

— Очсинлар, хоним.

Сурмахон опа Нью-Йоркнинг қаҳратон кишида, остонада қалтираб турган эрини кўриб, гангиб қолди.

— Вой, ўлмасам, бу нима бўлди энди, ичкарига кириб, тезроқ ичкарига кирсинлар, жоним, — Сурмахон опа, болани етаклагандай, эрини кўлидан ушлаб, ичкарига олиб кирди, устига тўнни ёпиб, бир зумда чой дамлади, сўнг: — Нега бундай қилдингиз? — деди Давронбекка қарамай.

— Нега бундай қилдингиз, деганингиз нимаси, эсингизни едингизми, ахир бугун «Асир миллатлар куни», байроқни ким кўтаради мен келмасам? Ундан кўра ҳозирланинг, тонг ёришяпти, жоним.

— Кечкурун биродарларингиз билан Анварбек келишган эди, ўзаро кенгашиб, байроқ кўтармоқни ўғлингиз Отилога тайин этишди.

— Яхши маслаҳат беришибди-ку, лекин мен ҳозирча тирикман-да.

— Ҳар не ўз ўғли, ўргангани маъқул, дейишди биродарларингиз, мен-да, Анварбек-да лозим кўрдик бу маслаҳатни.

— Менга бобом Шермухаммадбек байроқ кўтармоқни ўргатмаган, уни васият этган эди, шоҳиди бўлган эдингиз ўзингиз ҳам, Отилога-да васият этмоғим тайин.

Сурмахон опанинг сўраги «шув» этиб кетди, бошқа гап айтмоққа ботинолмай:

— Не буюргайсиз? — деди.

— Байроқни олиб чиқсинлар.

Сурмахон опа аввалига тонг ёришаётганига ишонмай, ойнанинг ёнига бориб, ташқарига қаради. Ташқарида оппоқ қорни, тиниқ, очиқ бир оламни кўрди, бу мусаффолик ҳозиргина бобоси вужудига сингдириб кетган ёруғликка ўхшарди.

Давронбек хотини олиб чиққан истиқлол байроғини ёзди, бобоси Шерматбек ушлаган, оппоқ ойдин йўл белгиси туширилган, тўкилган қонлар рамзи бўлмиш қизил алвон ичида ой-юлдузнинг шакли жо бўлган байроқ гўё ухлаётган шердай кўриниб кетди Давронбекнинг кўзига: «Ухлаётган Шерни сенинг набираларинг уйғотгай, бобо, аларга сенинг руҳларинг ёр бўлгай, илойим...» Бу тугёнли нидо Давронбекнинг бўғзига тикилиб келди, шу тугён ичра бобосининг васияти жаранглади қулоғининг тагида: «Оҳ... бир кун бўлмаса бир кун, истиқлол чоғлари етиб келгай бизнинг юртимизга ҳам, шу қутлуғ кунларда, бу байроқни Шермухаммадбек ҳам ушлаган эди, дерлар одамлар, унгача сен, дунёнинг қайси бурчагида яшамагин, бизнинг амалга ошмаган армонимиз учун кўтариб ўтгин кўчалардан бу муқаддас байроғимизни, болам, сендан ўзга илтимосим йўқдир!..»

Давронбек валинеъматни ҳидини соғингандай, истиқлол байроғини юзига босди. Оҳ... оҳ... оҳ...

Америкалик Мамарайим

Мамарайим Нью-Жерсидан сахар йўлга чиқди. Кечадан буён ўзини қийнаётган хаёллари билан олишиб, баҳайбат чинор дарахти томонга бурилиб тўхтади. Унинг қаршисига келиб, қўлини кўксига қўйганча, бошини эгди.

— Салом, дарахт, салом. Мен Мамарайимман, қўқонликман, отам Турсунали чавандоз ўтган...

Бу сўзларни у тун бўйи машқ қилган эди, шунда ҳам ҳаяжонланганидан зўрага гапирди.

Мамарайим ичимда бир дунё ўзбекча сўзларим бор, деб ўйларди, лекин у «отам чавандоз ўтган», деганидан сўнг, бошқа тузуқли калима тополмади, хушини йўқотган одамдай, пойма-пой, телба-тескари гапира бошлади.

— Мен Мамарайимман, Оллоҳ таоло бор, мусулмонман ўзим...

У яна гапиролмади, кўз олдида отаси, ўша баджаҳл, чапани отаси гавдаланди. Уйдан чиқиб кетган кунини хаёлидан ўтказди...

Турсунали чавандоз Эгарчи маҳалласидан бораётганда кимдир ўғлининг номини айтиб: «Кисавур, кисавурнинг ўзгинаси», деганини эшитди, тўхтаб, ўша овоз келаётган жойга боради. Урага ўхшаган чуқур дўкончада чармини эшлаётган уста Сўпига кўзи тушиб, уни ёқасидан бўғади.

— Ҳа... падар лаънати япалоқ, кимнинг ўғлини киссакур деяпсан? Киссакур деган тинглини суғуриб, жагингни мажақлаб ташлайинми ҳозир, ҳе, энангни...

Турсуналининг овозини эшитиб, эгарчилар «хой-хой»лашиб, дўконларидан ташқарига чиқишади, уларни кўриб уста Сўпи дадилланади. У кичкинагина, юмалоқ одам бўлса-да, жаҳли чиққанидан, Турсуналига ўдағайлаб, хезланади.

— Чавандоз бўлсангиз ўзингизга, ўглингиз бировнинг чўнтагини йиртгандан кейин, киссакур демай, подшо деймизми?! Ҳе, садқаи чавандоз кетинг, ана, халойиқдан сўранг ёлгон айтсам.

Турсунали ўгирилиб йиғилганларга қарайди. Улар ҳоқонга ростини айтолмай бошини эгган аёнлардай, Турсуналидан кўзларини олиб қочишади.

— Ўзим, ўзим кесаман лаънатининг кўлини! Э, ҳа... чавандоз номимни кўтариб юраманми киссакурнинг отаси бўлиб, йўқ, лаънати, бировнинг чўнтагини кавлаган кўлларингни кесаман. Шариятнинг ҳукми ҳам шунақа!

Жиғи-бийрон бўлиб кетган Турсунали ҳовлисига босар-тусарини билмай қайтгач, шундай деб бақиради, торгина саҳнда белини ушлаб, у ёқдан-бу ёққа асабий юра бошлади.

Хуллас, Мамарайим ҳам ўша оловнинг устига келиб қолган эди. У отасининг, ҳе йўқ, бе йўқ, ёқасидан бўғиб, оғил томон судраганидан ваҳимага тушаркан, «не гуноҳим бор, не гуноҳим бор, дада!» деб бақирганини ҳали-ҳали унутмайди.

— Киссакурсан, киссакурлик қилгансан, лаънати, кўлингни кесаман. Кўлингни кесаман, сендай ўғлим йўқ менинг, билиб кўй!

— Киссакурлик қилганим йўқ, — деди Мамарайим отасининг кўзига қарамай.

— Бекорни айтибсан, бекорнинг мингтасини айтибсан, лаънати, халойиқ ёлгон гапирмайди, ростингни демасанг, оқпадар қиламан, — Турсунали ўглидан ун чиқмагач, уни билагидан тортиб, кўлини охурнинг чеккасига қўяркан, яна бақирди. — Гапир, лаънати, забонинг бўлса гапир!

Мамарайимдан овоз чиқмади. Оқпадар бўлгандан кўра бармоқсиз юрганам яхши, деб ўйладими бечора, кўлини охурнинг чеккасидан тортмади.

Турсунали ошпичоқни баланд кўтарди, кўтарди-ю, вужуди қалтираб, кўтарган кўли ҳавода муаллақ қолди, ошпичоқ ерга тушди, ўзи ҳам йиқилди зум ўтмай. Мамарайим отасини кўлтигидан олиб, турғизмоқчи бўлганида у тилдан қолган эди. Шу аҳволда чавандоз беҳол, безабон беш кун ётди, сўнг оламдан ўтди.

Мамарайим отаси вафот этган ўша 1939 йилнинг изғиринли соғуғида, деворлари тўкилиб ётган ҳовлисини синглиси Жамилага қолдириб, ўзи ҳарбий кўмитанинг чақирғи билан аскарликка жўнаб кетди.

Мамарайим буларнинг ҳаммасини яхши билади, ўйлайди, аммо ифодасига келганда... Унинг вужудини қийнаб, улкан чинор дарахти қаршисида овоз чиқариб гапирмоққа ундаган куч кечмиши нидоси эди.

Мамарайим машина рулига ўтирди. Хаёлидан ўтаётган воқеаларни жисмидан нари суролмай, йўлга тикилди. Нью-Йоркнинг ҳайбатли Манхати, иш эсига тушди. «Хело Мамарайим!» деб кўлини баланд кўтариб, ўтиб бораётган ҳамкасблари кўз олдида гавдаланди, шунда ҳам бўлмади... «Эртага ҳам қош қораймасдан йўлга чиқаман. Яна тўхтаيمان мана шу чинор қаршисида, яна ўзбекча гаплашаман», деб қасамёд қилган одамдай ўрнидан турди.

Яна тонг отди. Нью-Жерсидан Нью-Йоркка боргунча чўзилган кенг бетон йўлнинг икки томонидаги дарахтлар қўзунинг алвон тусига кираётган ажойиб бир хуш палла эди. Бу мамлакатда ҳам дарахтлар барглари хилма-хил рангда товлаб тўкади. Оқ, қизил, сапсар, пушти, қоп-қора, сариқ... Мамарайим табиатнинг шундай гўзал жамолига ҳам эътибор қилмай, кўнглида бир тугёнли гулгула билан, баланд чинор томон шошиларди.

— Салом, чинор, — деди у машинасидан апил-тапил тушаркан, — мен кечаги Мамарайимман, отам Турсунали чавандоз ўтган. Бизнинг Қўқон томонларда сендан-да баланд чинорлар бор, сен хафа бўлма, мен мусулмон Мамарайимман, ёлгон гапирмайман, Оллоҳга ишонаман, чинор...

Мамарайим ортиқ гапиролмади, тун бўйи ўйлаб толган сўзлари тамом бўлди. Лекин у узоқ ўйлаб туриб, мамнун пичирлади: «Кечагидан бугун дадилроқман!» Ҳа, ўзига-ўзи тасалли берди. Ниҳоят яна кўз олдига отасининг қангшар бурунли юзи, алиф қомаги қолди. Уйидан аскарликка кетган чоғларини эслади. Ҳаммаси ёдида эди, лекин тилига кўчиролмасди.

Аскарликда қизиқ ҳангомаларга йўлиқди. Ўзига ўхшаш қони қайноқ йигитлар унга далда эди. Илк бор ўша ерда кўлига милтиқ ушлади, эмаклади, нишонга олди, танка орқасидан «ура!»лаб, қора терга тушиб чоғди. Ўрисча калом ўрганди тузуккина. Поғонида юлдузлари кўп командирлар: уруш мана шундай бўлади, деб ўргатишди Мамарайимга. Яна ўшалар: «Кимки биз қизил аскарларга тажовуз қилса, кўл кўтарган жойида мажақлаб ташлаймиз!» деб қўлогига қуйишди. Мамарайим эса, мабодо уруш бўлса, ҳаммамиз бирдай ёпирилиб, бир кечанинг ўзида тинчитиб қўямиз душманни, деб ўйлади. Тўғриси, жуда урушгиси, душманларни асир олгиси келиб кетди Мамарайимнинг шу тобда.

Мамарайим шундай ғолиб хаёллар билан банд бўлиб юрган кунларнинг бирида чиндан ҳам ёнгинасида уруш бошланди. Немислар осмону ердан бостириб келишди. Бир зумда ҳар қанақа тажовузни тинчитиб ташлашга аҳду қарор қилган қизил аскарлар бошлари оққан

томонга, тўда-тўда бўлишиб, тумтарақай қочишди. Белоруссиянинг қайсидир бир жойида қочоқлар ўрмон чеккасига йиғилишди, яна бир дунё одамларни ҳам олиб келиб кўшишди. Мамарайим хангу манг: ким мусулмону ким ўрис — ажратиб бўлмас эди.

Гап шундай бўлибди. Москвада, Кремлда турадиган энг катта кўмондоннинг ўзи немис босиб олган ерларни: «Бир ҳамла билан тортиб олинглар!»— деб буйруқ берибди. Ҳамма қиёмат шундан сўнг бошланди.

Тўплар отилди, замбараклар гумбурлади, бир дақиқа ичида, кундузми ё тун, фарқига бормай қолди. Сўнг бир зум, фақат бир зумгина тинчиди бу дунё. Қаердандир, чанг тўзонлар орасидан. «Ватан учун! Сталин учун олға!» — деган жарангдор товушлар эшитилди. Ҳамма оёққа турди. Милтиғи борлар найзасини очишиб, йўқлари қуруқ қўл билан «ура!»лаб, олға интилишди. Ўша «ура!»лаган командир тўппончасидан ўқ узишга улгурмай учиб тушди. Кейин бошқалари тутдай тўкила бошлади. Мамарайим милтиғини тасмасидан ўнг қўли билан судраган қўйи ер бағирлаб эмаклади. Бехос орқа томондан танклар гуриллаши эшитилди. Не кўз билан кўрсин Мамарайим — танклар билан бостириб келаётганлар ўзимизникилар эди. Танаси музлаб қолди. «Бундай эмас, бундай эмас-да, биродарлар! Нахотки фақат немис ўқини қайтармоқ учун жонимизни фидо қилаётган бўлсак?» — деб бир овоз билан бақирди. Лекин товушини ўзидан бошқа ҳеч ким эшитмади. Олдинда — немиснинг ёмғирдай ёғаётган ўқи, орқадан бостириб келаётган ўзимизнинг танклар, ўртада — «ура!»лаб бораётган фидойилар! Ҳаммаси, ҳаммаси тупроқ тишлади тез орада, шахидларнинг жасаглари билан тўлди ўрмон чеккаси. Мамарайимни ўша ердан, чалажон қолганлар қатори, немис аскарлари олиб кетишди...

Мамарайим бугун уйдан янада барвақтроқ йўлга чиқди. Сахар ҳавоси тоза, ёмғир симиллаб ёғаётган эди. Кечаги Мамарайим хаёлидан бир дунё воқеаларни ўтказди — қанийди шуларнинг ҳаммасини гапирса, ўзбекча каломни тўйиб-тўйиб сўзласа?! У манзилга, дунёда энг азиз ҳамроҳи бўлган қадим чинор ёнига шундай қутлуғ ният билан етиб келди.

— Ассалому алайкум, чинор. Мен кечаги Мамарайимман, кўқонлик мусулмон фарзандиман, отам Турсунали чавандоз ўтган. Билсанг, бизнинг Кўқон томонларда ҳам, сенга ўхшаган баҳайбат, баҳайбат чинорлар бор. Атрофида сўрилар ўрнатилган. сўриларга шолча-тўшаклар ташланади, одамлар чордона қуриб, чойхўрлик қилишади, билсанг... Унинг ху... сеникидай кўриниб турган шохларига чойхоначи бедана солинган тўрхалта осиб кўяди. Беданалар мана бунақа... «бид-билдиқ, бид-билдиқ» деб сайрашади. Эҳе... буларнинг қай бирини айтай, сен уларни билмайсан-да, чинор. Ўша юртимда, синглим Жамила ёлғиз қолган эди. Ҳоли не кечдийкин бечоранинг? Бехабарман, чинор. Балким у, акам урушда немислар адабини бериб, кейин қахрамонларча ҳалок бўлган деб, азамни очгандир? Нелар бўлди, нелар бўлди, билмайман, чинор...

Мамарайим тун бўйи кўзёш тўкиб, ўйлаганларини чинорга, юраклари ҳаприкиб-ҳаприкиб ҳикоя этаркан, кўнгли ўқиб кетди. У чинорнинг шундай яқинига келиб, ёмғирпўшини ерга ташлади. Чўккалаб, отаси мозори қошида ўтиргандай, қўлларини жуфтлади. Назарида булар ҳаммаси беихтиёр бўлаётгандай эди.

Мамарайим тун бўйи ўйлаганларидан ҳам кўпроқ ўзбекча гапирди. Шундай қилсам тилимни унутмайман, деб ўйлади. Ва вужудига ширин бир туйғу оралади. Хаёлидан яна ўша оғир кунлар ўтди. Яна ҳаммасини хотирасида тиклади...

Мамарайим оёққа турганида тутқун эди. У асир тушганидан хафа бўлмади. Аксинча калласида ўша энг катта кўмондондан қасос оламан, кўлимга милтиқ берса, найзасини ўзимни танклар олдига солиб эмаклатган, биродарларимни ер тишлаттирган ёвузга санчман, деган ўй пайдо бўлди. Лекин Мамарайимнинг қўлига қурол беришмади, уни қандайдир «Туркистонлиқлар лигаси»га олиб кетишди. Ўша ерда таълим олди. Бир гал Берлиндан келган вакил: «Мусулмонлар, сизларни урушга ташламаймиз, эртами ё кеч, ўз юртарингизга қолиб немис армияси халос қилган одамлар сифатида кириб борасизлар», деб ваъз ўқиди. Афсус... шундай кун етиб келмади. Мамарайим кўролмади ўша ширин дақиқаларни — юртига боролмади, отаси мозорида чўккалаб Қуръон ўқиёлмади, синглиси Жамиланинг дийдорига интиқ бўлганича қолди.

Бугун Мамарайим янада барвақт уйғонди. Машинасини ярақлатиб артгиси келмади. Фира-шира ним қоронғида, дунёда энг азиз одамнинг олдига шошилгандай, йўлга чиқди. Чинор билан тўйиб-тўйиб гаплашман, деди ўзига ўзи.

— Ассалому алайкум, чинор. Мен кечаги Мамарайимман, кўқонлик мусулмон, Турсунали чавандознинг ўғли...

Мамарайим худди олдинги сафаргидай ёмғирпўшини чинорнинг ёнига ташлаб чўккалади, қўлларини жуфтлаб осмонга тикилди.

— Эй, Худованди Карим, каромат этгил, бир мусофир, ғариб бандангнинг оҳи-зори ҳаққи, шул чинорга ўзбекча забон ато эт, бир тўйиб-тўйиб гаплашай, дардимни тўкай, сўнг Азроилингни юборсанг ҳам майли, Яратган эгам.

Мамарайим жуфтлаган қўлларини юзига босганча, елкалари титраб, қалтираб-қалтираб йиғлади. Яна қафтларини жуфтлади, яна бошини осмонга юзлаб, кўз ёшларини тўхтатолмай илтижо қилди:

— Бир кун бўлмаса бир кун, айтганингдай, қиёмат қойим бўлади. Яратган эгам. Ўша кез калима келтиролмай, ўзбекча гапиролмай ўтирсам, махшар чоғи юзим қаро бўлмайдами? Ўзинг жамики ер юзини, буткул дунёни кўргувчи Ҳаллоқи оламсан. Мен мана шу ўзинг яратган тирик жон — чинор қаршисида, уни гувоҳ этиб, Сенга илтижо этурман: Эй, чинор, қиёмат қойим кунигача тургин, илоҳим!..

Не кароматки, бирдан Мамарайимнинг танаси оловга иргитилгандай ловулади, гўё у чинор қаршисида улкан гулхан янглиғ чирсиллаб ёнаётган эди. Мусаффо нидо келди чинор томондан, ўзбекча калом эди ўша сирли нидо. Мамарайим, олов ичида, қўлларини осмонга янада баландроқ кўтариб, гапира бошлади:

— Эй, чинор, қиёмат қойим кунигача тургин, илойим!..

— Турайим, турайин, Мамарайим, не муддаоинг бор, айт, айт.

— Юртимда азамни очиб бўлишгандир, мен эса, мана кўриб турибсан, тирикман.

— Ха... айтганинг рост, азангни очишган. Бу дейман, Мамарайим, отанг раҳматлик кўлингни кесаман деб, ошпичоқни кўтарган кўйи йиқилиб оламдан ўтган эди...

— Шундай бўлган, чинор, шундай бўлган.

— Гуноҳ иш қилиб эдингми, киссавурлик қилганинг ростмиди?

— Рост эди, отам раҳматлик, чинингни айтмасанг оқпадар қиламан, дегач, оқ бўлганимдан кўра, бармоқсиз юрганим афзал, деб охур чеккасидан қўлимни тортиб олмаган эдим.

— Уруш тамом бўлгандан кейин нега уйингга қайтмадинг, Мамарайим?

— Мен уларга, милтиқ ўқталмоқчи бўлдим, ёмон кўриб қолдим уларни, чинор... Итини ҳам бундай хор қилмайди давлат дегани, ҳали-ку биз одам эдик, орқамиздан танклар билан суриб, гермоннинг ўқига тутди бизни... Не маломат бу? Не ёвузлик бу? Алҳазар, алҳазар!

— Мана, тилингни ҳам ўрганиб олдинг, имонингни унутсанг яхши бўлмасди-да, ростини айтсам, ўзи нега тентираб келиб қолдинг бу томонларга, Мамарайим?

— Эйзенхаур деган сизларнинг генерал бизни ўрисларнинг қўлига топшираётганда чидолмадим, чинор. Бошим қайси томонга оғса, ўша ёққа қочдим, билсанг. Поездларга осилдим, ўрмонларда тентирадим, неларни емадим, ўрислар қўлига тушмайин деб, жонимни жабборга бердим, чинор. Бир чоғ, қай манзил экани ёдимда йўқ, уйми, чироқми кўринди узоқда. Шу томон юрдим, бутун вужудимни кучга айлантириб эмаклайдим. Шу жойдан топиб олибди бир италиялик хотин. Ўшанга уйландим иккиланмай. Шу судраб келди бу томонларга, билсанг.

— Ороминг бузилибди-да, а?

— Оромим йўқ, имонимга дарз кетди, чинор, шунинг учун келдим-да ёнингга. Не бўлса-да, ўзлинг бўлсин экан, гайриддин кўрпасига кирмагин экан, чинор. Ўша аёлдан икки фарзанд кўрдим, ота бўлиб, уларнинг исмларини Абдурайим, Абдукарим деб қўйдим, билсанг. Улар вояга етишгач, мени ота дейишдан ўзларини олиб қочди, чинор. Хотиним болаларимни ўз қавмига киритиб, номларини ҳам ўзгартириб юборгач, мен бечора моховга ўхшаб қолдим, чинор, не қилайин, айт?

— Ў... Мамарайим, танам, шохларим, баргларим дардингни эшитиб қалтираб кетяпти, чидолмай. Кўй, не бўлса-да энди юртингга кет!

— Йўқ, кетолмайман, кетолмайман, сенга айтдим-ку, буни, чинор.

— Бўлмаса аҳли мусулмон, сенга ўхшаган ўзбекнинг қадами етмаган мамлакат йўқ, Мамарайим. Шижоат билан қидирсанг, сен ҳам топарсан қавмингни.

— Айтганинг келсин, чинор. Унгача оламдан ўтиб кетсам, неча кундан буён ўрганганим, муқаддас сўзларимни айтиб қолай, гувоҳ бўл. Мусулмончиликда, ўлганимиздан сўнг гўримизга мункар нақирлар кириб сўроқ қилади, чинор. Кимсан? — деб сўрайди, билсанг. Мусулмонман дейман. Раббинг ким? — деб сўрайди. Раббим Оллоҳ дегайман. Кимнинг умматисан? — дейди. — Муҳаммад Расулulloҳ саллаллоҳи алайҳи васалламнинг дейман. Калима келтир, дейди. Ло илоҳа иллаллоҳу Муҳаммадур Расулulloҳ дейман. Мана шу сўзларимга шохид бўлурсанми?

— Шоҳиди азал бўлгайман.

Мамарайим, отаси ошпичоқни кўтарганча қулаб, ҳушидан кетгандай, оёқлари қалтирган кўйи, чинор қаршисида йиқилди ва қайтиб туролмади...

Дардимга кулоқ тут, дунё

Ошиқона Қашқарнинг табаррук Офоқўжа мақбарасидан унча узоқ бўлмаган Ўстанг бўйи маҳалласида таваллуд топганман. Бобом Аҳмадбек ҳожининг сағанаси ҳамон зиёратимга илҳақ бўлиб, шу қутлуғ заминда мунғайиб ётибди. Боиси шундаки, баъзан бу даҳшат эсимга келса тавба-тазарру этаман, жойнамоз устида ибодатга чўккалаб, Оллоҳга илтижо қиламан: Эй, Яратган эгам, бандаларингни аҳли золимлар бир-биридан бунчалар жудо этмасалар, бошимизга айрилиқни солган замоннинг дийдаси бунчалар қаттиқ бўлмаса, шу

муборак заминни, шу ошиқона Қашқарни, шу йўқловсиз сағанани кўрмоқ, шу муқаддас тупроққа пешонамни босмоқ насиб этармикин?!

Болалигим дунёдаги шаҳарларнинг ҳаммасидан-да гўзал, ҳавоси мўътадил, шарақлаб оқувчи Оқ Ўстанг, келинчакнинг қокилидай тўлғаниб жилғучи Или дарёлари ўртасида жойлашган Ғулжа шаҳрида ўтган. Бу шаҳарнинг суви ширин, аҳолиси пазанда, меҳмондўст, йигитлари шушқачқак, қизлари ориятли — сарвқомат санамлар янглиғ паривашдир. Унинг саҳросини айтинг, оппоқ бўлиб етиладиган оқ ўриқларини айтинг, бир-биридан ширин, бир-биридан чиroyли олмаларини, баҳорда кўзни яшнатиб чиқувчи жинастаси, Бойкўлнинг тепасида масжид минораси янглиғ баланд, яшнаб ётган оппоқ жийдаларининг муаттар хидини айтинг. Оппоқ, оппоқ, ҳаммаси тонг янглиғ муборак...

Мен бу шаҳри муборакка аҳли мусулмон муқаддас Каъбатуллога интилгандай талпинаман, соғинаман уни, сиғинаман унга яна. Гамада, Панжомда, Турпонюзида уйғур деҳқони билан мунглашиб, бир қоса этқан чойга юпқа оқ нонни солиб ичгим келади. «Кўзвийо» тарвузларини кўриб, «оби новвот»ларидан бир тилим бўлса-да татиб, ўксик, соғинчдан толиққан кўнглимга ором берсам дейман. Шундай беором яшайман, шундай беҳаловат ўтаман дунёдан. Баъзан толиққаннимданми, соғинганимданми болалигимни, ҳиссиётларимга бирон таскин йўлини тополмай, одамларнинг йўлини тўсиб: «Бу шаҳри азимни етим этманглар, бу қутлуғ заминдан жилманглар!» — дейман. Овозимнинг беэтибор қолаётганидан, кўлимдан келмайдиган ишга жазм қилаётганимдан ўкинаман...

Онам Тожиниса бегимнинг қабри Ғулжада, Бойтулла масжидига туташ, беда бозори ёнидаги мазорда қолган. Эшитдимки, бу ерга иморатлар тушиб, текисланиб кетибди. Лекин не бўлса-да онам раҳмталиқнинг жисми ўша юрт тупроғига қоришиб ётибди.

Шундай, бобомнинг-да, ота-онамининг-да зиёратгоҳ бўлғуси қабрлари ўша мен туғилган, болалигим кечган юртда мангуликка қолди. Лекин улар уйғурларнинг қалбига кўп яқин бўлмиш шаҳри Андижонда таваллуд топган эди. Мен, ота-онаси, бобосининг қабрларига интизор бўлган ғариб, мана неча йилки, уларнинг туғилган уйларини тавоб этаман.

Бугун, ёшим эллиқдан ошганда, дунёнинг минг бир бурчакларини кездим, Истамбулда, Қоҳирада, Юнонистонда хилма-хил овозларни эшитдим, фақат уйғур каломи қулоғимга келганида илқис чўчиб орқага қарадим, ё унга салом бердим, ё саломига алиқ олдим. Ҳатто бир гал Қоҳирада, атторлик дўконининг олдида, кўчанинг нариги бетиде танишини чақираётган аёлнинг уйғурча товушини эшитдим, дўкондан икки кўлида тўрва халтасини тўлдириб чиқиб келаётган пастак бўйли, ёшлари олтмишлардан ошган кишининг аёлга жавоб этаётганини кўриб, беихтиёр салом бердим, сўнг одатимга кўра: — Қайдансиз? — дедим.

— Шарқий Туркистонданман...

— Туркистоннинг шарқи йўқ, ҳаммаси бир очун, бир Турон, Туркистондир, — дедим.

— Қашқарданман, Офокўжани эшитганмисиз? — деди у киши гўё мени хижолат қилмоқчидай.

Мен ҳар не мукамал бўлмаса-да, қонимга, руҳимга сингиб қолган Қашғар шеvasида сўзладим. Бечора мусофирнинг тўрваси кўлидан тушди, биз иккалашим азим Қоҳиранинг гагшуму бир чорраҳасида, шундай ерга чўккалаганимиз кўйи, бутун Қашқар музофотини, Отушу, Қарғалини, Бешқараму Файзиободни, Офокўжа мазори-ю, Кескайнёр, Нўбошини... ҳамма-ҳаммасини яёв кезиб чиқдик хаёлан. Нотаниш мусофир елкамга қўлларини кўйиб, йиглаб тавоб этаётган одамдай сизинди менга, ич-ичидан фарёд этди...

Бундан бир неча йил муқаддам Америка Кўшма Штатларига шахсий даъват ила сафар этдим. Шу ерда рўбарў келдим ўзимникидан-да оғир ва мусибатли, мунгли ва нидоли, адоғи йўқ фарёдли фажрон ноласига. Мен уни сизларга баён этгайман, эшитгайсиз, наинки сиз, бутун еру осмон, жамийки Туркистон, мулки Турон тинглагай.

Қаҳрамонимнинг исми — Абдулла Гунгур, онасини эса билмайди бечора.

Абдулла яхши эслайди, беш ёшларда эди, ақли ҳам анча нарсага етиб қолган эди. Қашқардан кўпда узоқ бўлмаган Қарғалиқ ноҳиясида, кичкина бир ҳовлида дадаси билан истиқомат қиларди...

Ҳозир у дунёнинг уриб турган юраги ҳисобланмиш Нью-Йоркнинг қоқ ўртасида, фабрика хизматкори учун қурилган тўрт хонали уйда, икки ўғли, қизи, хотини Жўраҳон билан муҳтожсиз, бой-бадавлат, шоҳона яшайди. Уйнинг иккинчи қаватидаги фабрика цехларидан бирининг томига туташиб кетган чиққ саҳнда, тун ярмидан оққан маҳал, у билан шаҳарнинг тунги қиёфасини томоша қилиб ўтирибмиз. Қаршимизда машхур «Вашингтон брич» кўприги ястанган. Кўприк остидан гўё бир чўгли дарё оқаётгандай, ер ва сув ичидан осмонга оловли бир қоя кўтарилгандай, бу қоя борган сари кичрайиб, охири йўқолгандай... Ҳайбатли шаҳарнинг тунги манзараси бизларни безовта этса-да, инсон идроки етолмайдиган ғалати бир ғулғулали туйғу ҳоким эди вужудимизда. Шу ерда ҳар иккалашим ҳам гапни нимадан бошлашимизни билмай, унсиз узоқ ўтирдик. Бирдан Абдуллажон:

— Чарчадингизми? — деди менга ўгирилиб.

— Йўқ, бугун чарчамагайман, сизни ҳам ухлатмагайман, — дедим.

Абдулла мийиғида кулди, унинг табассумида ҳам ниманингдир алами, ич-ичини қамраган ғам-андуҳнинг нидоси сезилиб турарди.

— Юринг бўлмаса, хонага кирайлик, салқин ҳам тушиб қолди, — деди Абдулла Гунгур секин.

Ичкарига, ҳеч ким халақит бермайдиган хонага ўтдик, шунда-да суҳбатимиз қовушмади. Негадир Гунгур менга «Нимани гапираман?» дегандай тикилиб турарди.

— Сизни, Ёдгорбек, қариндошим дейинми? — деди у анча сукутдан сўнг.

— Бир шахри ажимда, бир йилда туғилган эканмиз, ҳатто ойларимизнинг ўхшашлигини қаранг, ҳа, Абдуллажон, қариндошимиз, туғишганмиз.

Гунгур галати йиғламсиради, нигоҳидаги мунг бир умр уни тарк этмайдигандек эди назаримда.

— Анави ашулани зап олиб келибсиз-да, опчиқайми? — деди у ҳамон гапга қовушолмай.

— Майлингиз.

Сокин хонани уйғурча мусиқанинг ажиб бир тароватли саси тутди. Мен эса қаршимдаги Абдулла Гунгурни унутиб, жисмимга эгалик қилмоқ қийин бўлган бир ҳолатда ўзимни йўқотибман.

Тасаввуримни Оқ Ўстангнинг гувиллаб оқиши босди. Қачонлардир шу ерда, Панжимга етмасдан бир қишлоқда онам Тожиниса бегим маҳалламиз аёллари билан пилла боқиб эди. Хаёлан ўша Панжимда, Оқ Ўстанг бўйларида юрибман. Онаминг ипак куртларига тут барглари йиғиб келармишман, онам эса: «Болагинаминг садағаси кетайин», деб ҳаммадан ҳам азиз қўллари билан бошимни силармиш. Мен унинг кўксига бош қўяришман, бағридан келаётган муаттар ислардан маст, ажиб меҳр оғушида уйқуга кетармишман.

Кимдир секин елкамга қўлини қўйгач, чўчиб ўзимга келибман. Шундай қутлуғ вужуддан мени жудо этаётган ким бўлди, деб бошимни кўтараман. Қаршимда Абдулла Гунгурнинг мунгли кўзлари...

— Нега йиғлаясиз? — деб сўрайди у.

— Сиз йиғламасангиз не қилай, — дейман секин.

— Мен йиғлаб-йиғлаб кўзёшларимни тамом қилганман, Ёдгорбек, иложим қанча?

— Хуш кунларингизни ёдингизга келтиринг, ором олгайсиз.

— Шод кунларим бўлмаган, Ёдгорбек.

— Ундай деманг, шодликсиз яшаб бўлмас. Ҳеч бўлмаса болагингизни эсланг. Мана биз, кичкиналимизда Гулжада яшардик, ҳайит бўларди у ерларда билсангиз, онамиз олиб берган сандали бошимизга қўйиб, тонг ёришгунча неча-неча бор уйғонардик. Тонг ёришган чоғ, қий-чув қилиб ҳамма болакайлар шаҳар ичига чопар эдик. Бу олам шодликка тўлиб кетарди ўша пайтларда, Абдуллажон. Ўҳ-хў... биздан ёши катталар Моғорачи обидаси пештоқига чиқиб, бирам ногора чаларди, билсангиз. Мана бундай: бум бака, бум бака, бака, бака, бум, бум бака... Жаннатмакон дунё шодликларидан ёрилиб кетгудай дамлар экан ўша кунлар, Абдуллажон.

Абдулла Гунгур қаршисидаги кап-катта одамнинг ҳеч хижолат бўлмай, «бум-бака»лаётганиданми, хаёлида муҳрланиб қолган ажиб бир суратни эслаб вужуди қалтиради.

Бир пайтлар Абдуллани ҳам Қарғалиқда дадаси тонг сахарда уйғотиб, янги либослар кийдириб, эшакка миндириб, Қашқарга — Ийдгоҳ майдонида олиб борган эди.

— Ёдимга тушди, Ёдгорбек, — деди Гунгур хаёл оғушида сархушланган одамдай. — Ҳа... ўшанда ҳам сиз айтмоқчи ҳайит байрами бўлса керак-да, отамнинг қий-чув босган бозордан қандайдир ширинлик олиб берганини биламан. Таъми, ҳиди хотирамда-ю, номини ёдимдан чиқарганман, Ёдгорбек. Яна...

Абдуллажон бир нарса бўғзига тикилгандай энтикиб йўталди, сўнг қийналиб: «Гапиролмайман, гапиролмайман уларни сизга ўхшаб, Ёдгорбек!» — деди ўзини қўлга ололмай.

Биз Абдулла Гунгур билан тонг ёришгунча ва ундан кейин ҳам дардларимизни тўкиб, йиғлаб-йиғлаб, яна бир-биримизга тасалли бериб, хумордан чикқунча гурунглашдик. Тўкилган ёшларимизу дардларимизга ер-осмон ва Яратган эгамдан ўзга ҳеч ким гувоҳ бўлмади, мен уни сизга баён этгайман, азиз ўқувчи...

* * *

Тун. Зимистон тун. Эшик бемаҳал тақиллади, кўп ўтмай қаттиқ зарбдан дарвоза орқасидаги кичкина тамба қарсиллаб синди, шундагина Жамол охун чўчиб уйғонди. У ўғлининг устини ёпиб улгурмай, хонага учта барзанги бостириб кирди. Ҳе йўқ, бе йўқ, улар Жамол охуннинг қўлини орқасига қайиришди, бехос шов-шувдан уйғонган Абдулла дадаси қўлини бураб, гирибонидан бўғаётган одамларнинг оёғига осилди.

— Тегманглар, бу киши менинг дадам, тегманглар! — у сўнги бор «дадам!» деган сўзини тўла айтолмади, кимдир Абдулланинг юзи аралаш тепди, қоп-қора қонга беланган болакай қароқчи босган уйдай остин-устун бўлган хонада беҳуш ётган кўйи қолди. Уни эрталаб Жамол Охуннинг биродарлари бир ҳолатда кўришди ва юртни тарк этаётган мунгли карвонга қўшиб олишди.

Абдулла қайга кетаётганини билмас, Хўтаннинг оппоқ теракларига термулиб, хачир минган одамнинг орқасига осилган бўйи йиғламсираб, энтикиб борарди.

Шу унсиз фарёд этаётган дамларда Абдулла, мунгли карвон билан бирга, ота диёрини, ошиқона Қашқар, Қарғаликни ортда қолдириб, Хижратга қадам ташлаётганлар билан бирга бадар кетаётган эди. Карвон, кўнгироқлари тиниб, қайдадир тўхтади. Одамлар от, хачирларидан юкларини туширишиб, қаттиқ-қуруқ нонларини емакка улгуришмаган ҳам эдики, теваарак-атрофдан қарс-курс этган ўқ овозлари эшитилди, ҳамма чўчиб, кўлига илинган зарур нарсаларини ола-сола қочишди. Абдулла нима қилишини билмай, аланглаган кўйи қолди ва бошқа уларни кўрмади. Бола-да, қорни очиб, бирон нарса емак илинжида ён-верига аланглади ва шу ҳолда карвонидан адашди.

Абдулла адашиб қолган ўлка Тибет-Лихаса деб аталган шаҳар эди. У бу бегона шаҳардаги баланд тепаликни, оппоқ-текис чиройли уйларни эслайди. Одамлар саҳарлаб ўша уй томон шошилишарди, бола пақир уларга интилиб, бир-икки қадам ташларди-ю, мадори тугаб йиқиларди. Ниҳоят, офтоб чиқа бошлагач, кичкина бир майдон чеккасидаги супага ўхшаб кетадиган тош устига чиқиб, орқасини офтобга ўгирганча чўнкайиб ўтирарди. Офтоб мадор ато этармиди унга, сўнг одамларга кўлини чўзиб илтижо қиларди:

— Емакка бир нарса беринглар, мусулмонлар, емакка бир нарса беринглар!..

Улар мусулмон эмасди: Далай Ламага сигинишар эди. Аммо не бўлса-да, бегоналарга шафқатни дариг тутмас эди тибетликлар.

Ойлар ўтди ўша тошнинг устида, ҳатто сочлари ўсиб, усти-боши титилиб кетганини билмади бечора.

Кунлардан бир кун Абдулла чўнкайиб ўтирган тошга бир мусулмон рўбарў келди. Нотаниш мусулмон боланинг гапларига тушунмади. Кўлларини чўзиб илтижо қилаётганидан, калимасидаги мунгли оҳангдан унинг ўз динига мансуб эканини ҳис этди, тагин устига ҳеч ким бу юртда у каби тиланчилик қилмас эди. Шунданми боланинг қаршисига келди кашмирлик учувчи.

Абдулла ҳеч нарсанинг фарқига бормасди. У ҳалиги кишига бошини кўтариб ҳам қарамади, кўлини чўзган кўйи:

— Емакка бир нарса беринглар, мусулмонлар, емакка бир нарса беринглар, — деб аста-аста тўхтамай такоррайверди.

— Муслим? — деди нотаниш одам.

— Емакка бир нарса беринглар, мусулмонлар...

— Муслим, муслим? — деди кашмирлик учувчи ўзида яна ишонч ҳосил қилиш ниятида.

Лекин тош устидаги бола оғзидан илтижодан ўзга сўз чиқмади. Сўнг бегона мусулмон қора тошнинг бир парчасига айланиб қолаётган вужудга, унинг қўл-оёқларига тикилди. Кўмирдай қоп-қора жингалак-ўсик сочларининг секин қимирлаётганига кўзи тушиб, бадани жунжикиб кетди. Ниҳоят, унинг кўнглида бу бола қайси дин, қайси қавмга мансуб бўлишдан қатъи назар, уни фалокатдан қутқармоқ истаги пайдо бўлди. Ана шу кундан эътиборан Лихасадаги қора тош ёлғиз қолди.

Кашмирлик учувчи Абдуллани етаклаб, йўлга тушди. Ювиб-тараб, янги уст-бош кийдирди, қарасаки бир бечора мусулмон экан, сўнг ўзи билан тайёрада Кашмирга олиб борди.

Кашмирда форсийни ўрганди Абдулла, калима келтирмоқни, сўнг намоз ўқимоқ ва ибодат этмоқни одат қилди. Лекин гўдаклигида вужудига она сути билан сингган тилини — уйғурча каломни, қашқар шеvasини бир умр ёдидан чиқармади.

Абдулла Кашмирда учувчи Порса Ҳусайн уйида оддий хизматкор бўлиб яшаса-да хотиржам эди, қорни тўқ, усти бут эди, озор бермасди унга ҳеч ким. Лекин мусофирликда елкасига теккан офтоб, уни шодликдан энтиктирадиган мурувват узоққа чўзилмади. Порса Ҳусайн айрупилон ҳалокатида вафот этди, унинг хотини, қизи — Исқандар унга бегона бўлиб қолди. Абдулла яна қайгадир кўч-кўронини кўтариб жилаётган ўзи каби сарсон-саргардонлар оқимига кўшилди, бу йўлларнинг эса адоғи кўринмас эди. Абдулла ғарибликнинг азобли кўчаларида: «Ошиқона Қашқар, ғарибона — она юртим, дийдорингни бир бор кўрармиканман?» — деб зор-зор йиғлади.

Етолмади, етолмади ниетларига бечора, оппоқ тонг янглиғ мунаввар ватанини кўрмоқ унга насиб этмади, Қора дингизнинг поёни йўқ мавжлари уни Туркияга йўллади. У Ота Турк тупроғига яқинлашгач, ажиб бир кўркам юртни кўрди, Кўк масжиднинг кўкка бўй чўзган минораларига қараб, ёқасини ушлади. Ниҳоят, қулоғига еру кўкни ларзага келтириб: «Оллоху акбар, Оллоху акбар» — деган азон товуши чалинди. Абдулла бир томонга қийшайиб бораётган кеманинг чеккасига чўккалади, азон тўхтагач, кўлларини жуфтлаб: «Овмин, бир ғариб банданг йўлларини равшан этгил, юртимга, отамнинг ёнига еткаргил!» — деб Оллохга илтижо қилди, бўлмади, тилаклари рўёбга чиқмади. Аммо Яратганнинг ўзи муҳожир мусулмонлар қатори унга саховат этди. Камол Ота Турк ватанидан унга ер-жой, бошпана берди, шу ерда ёруғликни, дунёнинг мунаввар нурини равшан кўрди. Бу юртда ўрси мустабилларнинг босқинига қарши бош кўтарган мужоҳидлар — Шермухаммадбек, Нурмухаммадбек, уйғурлар отаси ҳисобланмиш Муҳаммадмин ота истиқомат қилишарди, алар Абдулланинг бошини силашди. Жўрахон исмли ўзбек аёлини анга никоҳ этиб, бошини икки этишди, кўп ўтмай Худо аларга ўғил ато этди ва яна фарзандлари кўпайди йил ўтган сайин.

Мусофир Абдулланинг жисмида Оллоҳ ато этган куч-ғайрат, шижоат бор эди. Ўша болалигида руҳига жо бўлган забон, иймон бор эди, лекин булар Абдулла кўнглини ёруғ этса-да, уни тирикчилик азобидан халос этолмади. У болаларига насиба излаб, азим шаҳарлар томон йўл олди. Эҳ, мусофирлик, забун тақдир неларни солмас экан одам бошига. Кимгадир ялинди Абдулла, кимгадир илтижо қилди яна, бўлмади, негаки ўша кезлар бу юрт мусофирларигина эмас, ўз фуқаролари ҳам тентириб қолганди. Абдулла тонг ёришгандан қош қорайгунча тирикчиликка малҳам бўлгучи иш излаб чарчади, охир ҳолдан тойиб, бир чиройли иморат бўсағасида ўтирди. Бу салобатли уй тепасида юлдузлар акс этган оқ-яшил байроқ осилган эди. Абдулла унга қарамади, тепага қарашга мадори йўқ эди бечоранинг. У бир чеккага, панароқ бир жойга ўтди. Кўйин чўнтагини кавлаб, паспортини олди, суратига тикилди, ёзувларни хижжалаб ўқиди.

Исми, отасининг номи — Абдулла Гунгур. Туғилган йили, жойи — 1938 йил, Кўқон. Бехос, ғойибданми, қандайдир сўроқли овоз эшитилгандай бўлди. Тавба, қайдан келяпти бу нидо?

— Не қилганинг бу, мусофир? Ахир, отангнинг исми Жамол охун эди, Хўтанда туғилиб эдинг, Қашқарда, Қарғаликда яшаб эдинг отанг билан бирга, бу не қилганинг, не гумроҳлигинг бу? — деб сўроқлади ғойибдан келгучи нидо.

— Қўлимга паспорт деб аталган хужжатни беришгайганда, ўша маҳқамада, нега ун бермадинг ўзинг, нега энди вужудимни тилка-пора этгайсан? — дея пичирлади Абдулла ҳам.

Фожиа аламини ҳис этган мусофир Гунгурнинг кўнгли ўксиб йиғлади, ниҳоят ўрнидан тураётиб, боши айланди, чиройли, баланд иморатнинг эшигини беихтиёр тақиллатди. Ич-қаридан шарпа келди, дарвозани очган сарғиш юзли кўзойнакли ёш йигит Гунгурнинг заъфарон юзига, илтижоли нигоҳига тикилиб, туркча, аммо гоят тушунарли қилиб:

— На истаюрсан? — деди.

— Иш истаюрам, бирон ишинг бўлса буюр, жаноб, бир тишлам нон берсанг ҳам рози-ман, буюр, ўзим мулки Хўтанданман, отамнинг исми Жамол Охун, мусофирман, жаноб...

Жаноб, Гунгурнинг кўз ёшларига раҳми келибми, уни ҳар не ичкарига бошлади. Ҳовли қаршисидаги ғиштин, ойналари баланд уй зинапоясига эшик очган йигитда-да хушрўй, савлатли яна бир одамга рўбарў келди. Ҳозиргина Гунгурга туркча гапираётган йигит, қаршисидаги биродарига, ўз она тилида бўлса керак, «Окей!» деб, қўлини кўтарди.

Гунгур уларнинг нима деб, нима қўйишганини билмади, аммо овқат беришди унга.

Икки кундирки, иссиқ овқат емаган эди; дам-бадам боши айланиши, дармонсизлиги шундан эди. Саховатли одамларнинг мурувватидан бахраманд бўлган Гунгур, ҳижолатни унутиб, тўйиб овқатланди, пешонаси илиқ терлади.

— Тўйдингми? — деди эшик очган йигит.

— Тўйдим, тўйдим, жаноб, миннатдорман яхшилигингиздан, унутмагайман уни асло.

— Қаерга келганингни билурсанми?

— Йўқ, мен иш излаб, бадавлат хонадон бўлса керак деб, эшигингизни тақиллатдим, жаноб.

— Чиндан ҳам бадавлат хонадон, Америка Қўшма Штатларининг элчихонаси... Бизнинг мамлакатга бориб ишлашни хоҳлайсанми?

— Не қилурман у ерда, жаноб, инглиз забонини билмасам, техникадан ҳам хабарим бўлмас. Умуман саводсиз бўлсам. Ҳа, менга тўғри келмайди, жаноб. Унинг устига пулим ҳам йўқ, хотиним, битта ўғлим бор, жаноб, бу ерда.

— Уларни ҳам ўзинг билан олиб кетасан, ҳамма харажатларни биз ўзимиз берамиз сенга.

— Оч қолмайдими болаларим, жаноб?

— Бизнинг мамлакатда очлик бўлмайди, бойлик орттирасан, у ерда ким яхши ишласа капиталист бўлади, билсанг.

Шу пайт жисмига гўё бир илиқлик кирди. Кимдир қулоғига: бор, Абдулла, бор, ғариблигингни билиб, олдингга нон, емак қўйган одам ёмонликини раво кўрмас, жуда бой бўлмасанг-да, муҳтожлик азобини сезмай яшагайсан, бор, Абдулла, бор, дегандай бўлди.

— Боргайман, ишки топилса, жаҳаннамнинг комига бўлса-да боргайман, жаноб, — деди Гунгур ўрнидан туриб.

* * *

Абдулла Гунгур сарсон-саргардонликда юриб, бундаин ҳайбатли, бундаин уйлари баланд шаҳри азимни кўрмаган эди: Нью-Йорк!

Ваъда этилгандай Абдуллага шу шаҳри азимдан иш топиб беришди. Юраклари иш, иш деб эзилиб кетган Гунгур шундай меҳнат қилдики, буни ифода этмоққа қалам ожиз.

Америкадаги туркистонлик муҳожирлар Гунгурнинг Нью-Йоркдай шаҳри азимда кўчалар бўйлаб эрта-кеч пиёда иш-уйга қатнаганини, «Вашингтон биреч», «Варизона биреч» кўприқларидан яёв юрганини эртақ каби ҳамон ҳикоя қилишади.

Гунгур жой-бошпана топгунча, кечани тонгга, тонгни зимистон оқшомга улади, Фидойи меҳнати билан орзу қилган нарсаларидан-да ортиқ имкониятларга эришди. Энди бир зум нафас олсам бўлади, деб ўйлагунча, неча йиллар ўтиб кетди бу мамлакатда.

Бир кун Гунгур телевизор қаршида кўзига иссиқ кўрингучи байроқни, хонатлас, беқасам тўнлар кийган намоишчи одамларни кўриб қолди бехос. Олдинда бир мусулмон йигит байроқ кўтариб, Нью-Йорк кўчаларидан ўтиб борарди.

— Мусулмонлар! Мусулмонлар! — деб бақриб юборди Гунгур ўтирган жойида, рафиқаси Жўрахон югуриб кирди.

— Не бўлдингиз? Не бўлдингиз, афандим? — деди у ҳовлиққанидан нима қилишини билмай.

— Кўраяпсанми? Кўраяпсанми мусулмон биродарларимизни? — деди Гунгур экрандан нигоҳини узмай. Кўзларидан ёш тиркираб чиқиб кетди шу маҳал. Аммо тушда кўринган шарпадай бир зумда гойиб бўлди ҳаммаси. Гунгурнинг вужудида эса бир ўтли олов, бир мунгли армон қолди.

Ўша кундан, ўша шанба, якшанбадан биродарларини кидирди Абдулла. Кўп ўтмай Нью-Йоркдан унча узоқ бўлмаган Бруклин шаҳарчасидан аҳли туркистонлик биродарларини топди. Мужоҳид Нурмуҳаммадбекнинг ўғли Анварбек даст ўрнидан туриб, бағрига босди уни бегонасирамай.

Бир йилдан сўнг, 23 декабрнинг тонготарида, Абдулла Гунгур ҳам байроқ ушлаган биродарлари билан ёнма-ён «Асир миллатлар куни»га бағишланган намоишга чиқди фидойи бўлиб.

Дунё дунё бўлиб кўзига чароғон кўринади шундан буён. Яна мулки Хўтан, ошиқона Қашқарнинг вужудида чўкиб қолган дарди туғён қилди. Фарёд ила қўлларини осмонга чўзади.

Қайдасан, она юртим, қайдасан, Хўтан, қайдасан, Қашқар?! Сени ҳам биродарларимни топгандай излаб топарманми? Сени кўрмасдан ўлиб кетсам мабодо, ота макон, сағанамдан чиққан аламларим оташи мулки жаҳонни куйдиргай...

* * *

Америкадан, туркистонлик биродарларим билан хайрлашиб жилаётган пайтимда, Гунгурнинг ярасига туз сепиб бўлса-да, яна сўрадим:

— Отангизни нега олиб кетишган экан, бирон дарагини билмадингизми?

— Билмадим, Ёдгорбек, билмадим. Ҳар не отамни таниганлар, у киши Бухоро мадрасасида ўқиган, Файзулла Хўжа деган одам кўлида ишлаган, дейишади. Билган, англаганим шу бўлди, Ёдгорбек. Падари бузрукворимни Ўрусия томонидан изма-из қувиб келишган, сўнг бандизиндон этишган. Охири нима бўлган, осиганми, отишганми, бу менга қоронғи, бундайин қотилликлар кўп бўлган экан ўша 30-йилларда.

Мен Абдулла Гунгурнинг ҳикоясидан мустабид шўро тузуми, унинг тепасида турган «Халқлар отаси» эл бошига не кунларни, не мусибатларни солганини бир одам сифатида ҳаммасини англадим. Лекин Абдулла Жамол охун ўғлига бирон таскин-тасалли беришга ожиз эдим...

Америка узра ёр-ёр садолари

Қайдадир ёр-ёр садоларини эшитсам вужудим бир қалтираб кетади. Онам Тожинисо бегим Қашқарда ўн етти ёшига тўлиб-тўлмаган ёлғиз қизлари Мамлакатхон оламдан ўтган куни унинг жони узилганига ишонмаган, қулфат муқаррарлигини билгач: «Фалакнинг дастидан дод!» — деб фарёд этган эканлар. Онам бечора оппоқ бўлиб, юз ва қош-кўзи пориллаб ётган қизининг жасадини кучоқлаб нола қилмоқдан тўхтагач, ҳеч кимнинг гап-сўзларини эшитмай, тонг ёришгунча бедор ва унсиз ўтириб чиққан эканлар. Ниҳоят, хаёлидан бир ўтли армон ўтганми, тун бўйи ўйлаганларини бажо этмоққа киришиб, Андижондан олиб келинган палакни уйининг деворига осиб, сандиқ қўйилган тахмонга атлас кўрпалару беқасам духоба-тўшакларни ёзиб, гўша ясаб Мамлакатхон хотирасига, тонг ғира-шира ёришаётган пайтда фарёд ила ёр-ёр айтган эканлар:

*Ҳаводаги юлдузни
Саккиз денглар, ёр-ёр,
саккиз денглар.*

*Саккиз қизнинг сардори
Келди денглар, ёр-ёр,
келди денглар.*

Қат-қатгина қатлама
Қатланади, ёр-ёр,
қатланади.

Қизни олиб янгалари
Отланади, ёр-ёр,
отланади.

Бизда шундай удум борми, йўқми, билмайман. Лекин онамнинг яқин дўстларидан бири, кунлардан бир куни, «Отин оймим шундай қилган эдилар, сиз унда туғилмаган эдингиз», деб ҳикоя қилиб берган эди. Шундан буён ёр-ёр эшитсам, онамнинг мажнунсифат қиёфаси кўз олдимга келиб, вужудим зирқирайди.

Ўтган йили август ойи ўрталарида мен ҳам қизимни узатдим. Бир дунё хотин-халажни баҳайбат «Икарус» автобусига солиб, яқин ёру дўстларим билан тўйхона томон жилдик. Хаёлимда ёр-ёр айтадигандек эди аёллар, лекин гала-говурдан бошқа ҳеч нарса эшитилмайти. Охир ўзимни ушлолмадимми: «Ёр-ёр айтинглар, аёллар!» — дедим, ҳеч ким эътибор бермади сўзимга, яна қалтираб-титраб, кўзимга ёш олиб сўзимни такрорладим. Ниҳоят, олдинда ўтирган, етмиш ёшдан ошган, бирмунча хаста Қумри опамизнинг ёш-ялангни ёр-ёрга даъват этгувчи овози эшитилди. Чала, нимжон ёр-ёр товушини баҳайбат автобуснинг гуриллаши босиб кетди.

Ҳар қалай айтди, ёр-ёр айтилди, дея ўзимга бир зум таскин берган бўлдим. Лекин барибир жисмимда унсиз бир исён қолди, у жунбушга келиб, онамнинг ўша мажнунсифат қиёфасини кўз олдимда жонлантирдим. Унинг тасаввуримдаги салобатли қиёфаси, руҳи олдида хижолат бўлдим, гуноҳкор одамдай ерга қараб пичирладим: «Набирангизнинг тўйида, онагинам, аёллар ёр-ёр айтишяпти!»

Хаёлимда барибир қутлуг исён ҳоким... Ўша баҳайбат автобус шовқинини босиб кетгудай ёр-ёр айтилганидайда, ёр-ёрнинг қўнғироқдай овозларига машина ойналарининг бардоши етмай зирқираб кетганидайди, онагинам, руҳингиз бир зум ором олармиди, дедим ўзимга ўзим.

Мен-да, онагинам, сиз каби ўқиндим, нола қилдим. Сиз ёлғиз қизингизнинг тўйида ёр-ёр айтмоқни орзу қилиб, ниятингизга етолмаган бўлсангиз, мен-да ёлғиз қизимнинг тўйида тўйиб-тўйиб ёр-ёр эшитолмай, ёр-ёрини унутаетган аёлларнинг лоқайдлигига чидалмай, ич-ичимдан ёниб, унсиз фарёд этдим, онагинам.

Шундай бир гўлгула, шундай бир нотекис ҳаяжон билан тўйнинг ташвишлари тинчиб улгурмай Америка Қўшма Штатлари сафарига тараддуд этдим. Август ойининг ниҳоясида океан ортига, тақдир тақозоси, фалак гардиши, замоннинг шафқатсиз ҳукми билан ватанини тарк этган муҳожир юртдошларим ҳузурига етиб келдим. Унда Тожинисо бегимнинг фарёдли ёр-ёридан, чала айтилган ёр-ёрга бардоши етмаган онанинг армонидан сўзламоққа не ҳожат бор эди?

Канаданинг Сандар шаҳарчасида бир зум ором олганимиздан сўнг, Нью-Йоркнинг «Панама» ширкатига қарашли Кеннеди тайёрагоҳидан манзилгоҳим — Хонзода бегим уйига қўнғироқ қилдим ва эшитганим аёл овози бўлди. Бу хуш товушни хотирамда қандай сақлаб қолган бўлсам шундайлигича ёзайин.

— Бу Хонзода хонимнинг уйларими?

— Ассалому алайкум, афандим, ўзлари синглизмининг мамлакатидан ташриф буюрган амакилари бўладиларми?

— Шундай, амакилариман, ташқарига чиқиш-чиқмасимни билолмай ичкарида ўтирибман.

— Оллоҳ ёр бўлсин, кўзингиз ойдин, афандим, хуш келибсиз. Ҳеч хавотир олмасинлар, ташқарига бемалол чиқаверсинлар, афандим. Халилбек хонимлари билан сизни остонада кутиб туришибди.

Бу аёл Шерматбекнинг келини Сурмахон опа эканлар. Кейин биз кўп гурунглашдик бу опа билан. Эҳе, бу аёлнинг дарди, дафтарига ёзиб олган қўшиқлари, қайнотасининг «қарғалар учса қарайлик, Марғилоннинг йўлига»ни хиргойи қилиб, уни васиятнома деб атаганлари ва жони узилгани... Бу ҳикояларнинг ўзи бир дунё, ўзи бир олам дард, ўзи бир жаҳон қўшиққудир.

Америкалик аёллар дардли қўшиқларни, мунгли аллалару ёр-ёрларни ажойиб янғроқ хушовоз билан айтадилар. Улар қалбида ўзбек деб аталган ўз халқига, Туркистон деб аталган ўз ватанига ўчмас ўтли муҳаббат бор. Уларни ҳамма нарсага қодир этган куч вужудларидаги шу муҳаббат, шу улуғ эътиқоддир.

Америкада ўзбек мактаби йўқ, айна пайтда, ўзбек тилини билмайдиган аёл-эркак, йигит-қиз ҳам йўқ. Ҳаммалари бинойидек, катталари эса биздан минг чандон яхшироқ, ширин, чиройли, тоза гапиришади.

Жияним Хонзода Шарқийнинг уч қизи (Бахтигул, Нигора, Адина) ва битта ўғли (Неъмат Карим) бор. Қизларининг каттаси 6-синфда, кейинчилари 4- ва 1-синфларда ўқишади, ўғли ҳали бир ёшда. Ўша бир ёшли Неъмат Каримни демасангиз ҳаммалари инглиз тилини яхши билишади. Лекин уйда улар ўзбек тилида сўзлашадилар.

Илгари тилимизни она тили дейишимиз сабабини ўйлаб кўрмаган эканман. Мактабдан шундай таълим олганим учун ўрганиб қолган эканман назаримда. Америкада, ўзбеклар хонадонидида меҳмон бўлиб, уларнинг гап-сўзларини эшитиб, ҳатто ҳаракатларини кузатиб, унинг чиндан ҳам она тили эканига имоним қилиб қайтдим. Америкада бу муқаддас-улуғ ишда фидойилик қилаётганлар биринчи навбатда оналар, аёллардир.

Бундай ўйлаб қарасангиз, америкалик аёлларнинг қиладиган ишлари йўқдай кўринади. Тўғриси, бу мамлакатда яшаётган ўзбек хонадонларида емак-ичмакнинг ташвиши йўқ, овқат қилмоқнинг ҳам оғири йўқ, кир-чир ювмоқнинг азоби йўқ. Хуллас, аёлларга мансуб ишларнинг ҳаммаси техника зиммасига юклатилган. Идора-ташқилотлар эшиги олдида соатлаб ўтиришлар — «шу жойда истиқомат қилади», деган мазмунда бериладиган бир шапалоқ маълумотнома учун сарғайишлар, «Охири ким?» — деган адоғи бўлмайдиган саволлар, айниқса аёллар юрагини хун қилиб юборувчи уқубатларни америкалик ўзбек аёллари тушунишмайди.

Америкалик аёллар кўп ташвишлардан озод бўлгани учун ҳам деярли оилада, бола-чақа ёнида банддирлар. Улар ўз вужудларига она сути билан сингиб кетган муқаддас тилни имон ва эътиқод билан фарзандларига ўргатадилар, бу йўлда эриниш, чарчаш, хуноб бўлишни билмайдилар.

Нью-Йоркдан тахминан 200 қақиримлар узоқда жойлашган ва ўзбек хонадонларининг катта қисми истиқомат қиладиган ғоят гўзал оромгоҳ шаҳарча — Нью-Жерсидаги гурунглардан бирида баланд бўйли, озғин, қоп-қора соқолли, тахминан етмиш ёшлардан ошган мўсафид ёнимга келиб, мени фарзанди тўйига таклиф қилди. Бу киши 20-йилларда тарки ватан этган, Тошкентнинг Чақар маҳалласидаги маърифатпарвар Шараф домланинг ўғли Жамолиддин ака эди. Ниҳоят, орадан яна бир мунча муддат ўтиб Буруклиндаги «Туркистон жамияти»нинг мўъжазгина биносида домла Жамолиддин Шарафийнинг кенжа ўғли тўйида иштирок этдик. Тўй дастурхони кўп чиройли, тўкин-сочин, сахий куз табиатининг жами ноз-неъмат муҳайё эди. Хилма-хил пишириқлар кўзни қамаштирадиган даражада мўл-кўл эди. Чанқоқбосди ичимликлар беҳисоб; доира шаклида алоҳида-алоҳида тайёрланган дастурхон, битта-иккитадан оилага, уларнинг яқинлари, қариндош-уруғларига ажратилган эди. Хуллас, юртимиздаги тўйларни эслатувчи тўкинлик...

Лекин биттагина фарқи сездимки, мизларда бизнинг дастурхонимиз «файзи»га айланган хилма-хил шаробу ароқлар йўқ эди. Нуш этмоқни ихтиёр этгувчиларнинг хатти-ҳаракатлари кўп хуфёна, деярлик сезилмайдиган даражада эди.

Музикалар туркона, ўйинларнинг айримлари ҳам шундай, ўзбекча кўшиқлар бирмунча содда, шўх. Бир чоғ жисмимни титратиб ажиб бир куй янгради, Хоразм «Лазги»сими, «Андижон полкаси»ми, оҳанглари шуларга уйғун эди. «Анқара мискати» деб аталган, эркакларни даврага чорловчи бу куй ғоят нафис эди. Уртага оқ рўмолчасини ҳилпиратиб, нуфузли ўзбек бойларидан бири — Камол бобо Қурбон тушди. Шунда ҳамма мусиқа оҳангларига ҳамоҳанг чапак чалиб, ўрнидан турди. Тасаннолар авжига чиқди. Ўйинчилар бошидан сочилган пулларни йиғиштириб олмоқ ҳам ёдидан кўтарилди одамларнинг, давра олов бўлиб қизиётган бир паллада, барча оҳангларни босиб кетгучи, юракларни ларзага солиб, вужудларни тилка-пора этгучи лапар-кўшиқ — ёр-ёр янгради.

Эшик томондан оппоқ узун тўй либосида келин, чиройли қора костюм кийган куёв ва улар боши узра «Қуръони Карим»ни баланд ушлаган йигит кириб келганида кўнгилларни ажиб бир хуш оламга бошловчи ёр-ёр янада тароватли янграй бошлади:

*Тоғда тойча кишнайди,
От бўлдим деб, ёр-ёр,
от бўлдим деб.*

*Уйда келин йиғлайди,
Ёт бўлдим деб, ёр-ёр,
ёт бўлдим деб.*

*Йиғлама, қиз, йиғлама,
Тўй сеники, ёр-ёр,
тўй сеники.*

*Остонаси тилладан
Уй сеники, ёр-ёр,
уй сеники.*

Ниҳоятда ғалати ҳолга тушдим, бир зум қаерда ўтирганимни унутдим, ўзимча пичирлаб гапира бошладим.

Ахир ўша ёр-ёр айтаётган аёллар Ўзбекистонда туғилмаган, билмайдилар Тошкенту Фарғонасини, Бухорою Самарқандини. Лекин уларнинг жисмида Ўзбекистон деб аталган юртга қутлуғ бир муҳаббат бор. Уларнинг қалбига бу улуғ оташни 20-йилларнинг уқубатлари,

30-йилларнинг қаҳатчилиги, қатағон даҳшатлари оқибатида рўй берган жудолик сингдир-ганмикин?

Давра фаолларидан Зикирё ака тақсимчасини қўлига олиб, «Ўзбегим»ни бошлаганда ифода этиб бўлмайдиган ифтихор туйғуларини сездим ватандошларимнинг нигоҳида. Қувноқ кулгилари жаранги ҳам гўё осойишта эди. Бу даврада эр-хотин ўйинга тушар, она билан қиз рақс бошларди. Бу даврада недандир дарғазаб бўлган, ўзини тугулмаган бадмастларнинг хунук қочириқлари ва кишини ерга киритиб юборгудек шармандали сўзлари эшитилмасди.

Куёв-келинни уйларига узатмоқ пайти ҳам келди. Ота-оналар, яқин ёру биродарлар икки гулгун чехрага энг эзгу истаклар тиладилар. Оллоҳдан уларга узоқ умр, қобил ўғил-қизлар сўрадилар. Ниятлар яна ёр-ёр садоларига уланди:

*Қизни олиб янгалари
Тура-турсин, ёр-ёр,
тура-турсин.*

*Оқ сут берган оналари
Рози бўлсин, ёр-ёр,
рози бўлсин.*

Тўйхона аҳли, ёр-ёр овозларидан сархуш кўнгиллари ором олганидан шод, ёшларни кузатиб қолди.

Менинг вужудимда эса ажиб бир гулгула ҳоким эди. Ўлими олдидан Яратганга иймон келтираётган одамдай, ёруғ оламда қолдириб кетаётган фарзандларига васият қилаётган одамдай ўзим билан ўзим секин сўйлашардим. Дилимда америкалик юртдошларимга нисбатан эҳтиром ҳисси жўш уради эди...

Жамолиддин Шарафий ёхуд ўтинчи чол ҳақида латифа

Жамолиддин Шарафий айтмоқларини чертиб-чертиб алам билан гапирадиган, ташқи кўринишидан чет эллик, айниқса америкалик ўзбекнинг ростмана қиёфасига кирган саҳоватли киши эди. Унинг отаси Шароф домла замонасининг ўқимишли уламоларидан бўлиб, Тошкентнинг Чақар даҳасида истикомат қиларди. У 20-йилларнинг алғов-далғовлари, ур-йиқитларига бардоши етмай, беш-олти яшар ўғли Жамолиддинни етаклаб, тарки Ватан этганди. Шундан буён Жамолиддин ер курраси билан бирга айланди. Ўҳ-хў... Не жойларни босиб ўтмади: Мозори Шариф, Ҳирот, Қобул, Лоҳур, Истамбул, Қоҳира, Жидда, Макка... ва яна сарсон-саргардонликнинг минг бир кўчаси... Ниҳоят келиб тўхтаган жойи бу ер — Нью-Йоркдан тахминан 200 чақиримча узоқликдаги Нью-Жерси оромгоҳ шаҳарчаси бўлди. Ҳозир у хотирасида хиралашиб қолган ўтмишини мунтазам эслайди. Лекин ҳаммадан алам қиладигани қўли етмас, боши тегмас жойларда ном-нишонсиз қолиб кетган ота-оналарининг хоки пойлари...

Жамолиддин Шарафий ўйга толди, ваҳимали қабристон, устини ёввойи ўтлар босган сағаналар кўз олдидан ўтди, ўзига ўзи нимадир деб пичирлади. Баъзан ҳайит, жума намозидан сўнг жойнамозини қўлтиғига қисиб, қайга боришингни, қайси қабрни тавоб этишингни билмай йиғлайсан. Эҳ-ҳе, алам қилмайдими, алам қилмайдими бу жаҳолатли кунлар?

Жамолиддин Шарафий ўтмишни, бу азобли йўлларни барибир эслади, ўйламайман, хотирамга келтирмайман, деган эди, бўлмади, кўнгли ўксиб, кўзига ёш қалқиди, сўнг, ёшларини артиб, соатиға қаради. Бир лаҳза, бир дақиқанинг ўтмоғи шунчалар қийин бўляптики... Ниҳоят, Шарафий сабри чидамай, бирон машғулот билан ўзига таскин бермоқ ниятида ўрнидан турди, ичкаридан қора, қаттиқ муқовали қўлёзмани олиб чиқиб, минг бор варақлаган, деярли ёд бўлиб кетган саҳифаларини ичида ўқиди, ташқаридан ўғлининг овози эшитилди:

— Дада, мамлакатдан¹ меҳмонимиз келди чоғи...

Жамолиддин Шарафий китоб муқовасини ёпмасдан ўрнидан турди, ҳовли остонасида Ёдгорбекка пешвоз чиқиб, қўлларини ёзганча кучоқ очиб кўришди.

— Хуш келибсиз, азизим, хуш келибсиз, қадамларига ҳасанот, марҳамат этсинлар, — деб чап қўлини кўксига қўйган кўйи, ичкарига таклиф қилди.

Ёдгорбек содда, кенг ва шинам, ёруғ меҳмонхонага кириб, гиламда ёзилган дастурхон чеккасига ўтирди. Ҳали муқоваси ёпилмаган китобга кўзи тушиб, домлага ўғирилди.

¹ Америкалик ўзбеклар Туркистондан борган ҳамюртларини мамлакатдан келишган дейишади.

— Мутолаа қилаётган экансиз...

— Йўқ, йўқ, Ёдгорбек, жиндек бетоқат кўнгилга ором, мутолаа қилмоққа арзийдиган илмимиз йўқ.

Ёдгорбек домланинг камтарлик қилаётганини юзига айтгиси келмади, дастурхон ёнидаги китобни қўлига олиб, муқовага зарбланган Алишер Навоий, «Хамса» деган сўзларнигина ўқиди, жуда мураккаб араб имлосининг бошқа майда ёзувларига кўзи «ўтмади».

— Биз ҳам бу хазинадан бахраманд бўлмоққа ожизмиз, — деди Ёдгорбек қаттиқ ўксиниб. — Қайсидир ҳокимнинг амри-фармони билан, бутун эл ўз ота-боболарининг номларини ёзолмайдиган ҳолга келди. Балким бундан беҳабардирсиз, домла?

— Нега беҳабар бўлаин, фақат бизнинг жисмимизгина ўзга юртда яшайди, илло бу муқаддас имлодан кечиб ва яна лотин алифбосинида улоқтириб, қилган гуноҳларингиз учун ҳали бир неча авлод қон йиғлағай, бундаин норасоликни биронта аҳли миллатга раво кўрмагайман, — Шарафий яна сўз айтмоққа чоғланаётган эди, ўғли ҳозиргина кўйиб кетган ноз-неъматларга кўзи тушиб, хижолат чекди. — Қани, буюрсинлар, — деб меҳмонга илтифот кўрсатди. — Мамлакатда ҳам айна пишиқчилик чоғидир?

— Шундай, тақсир, ҳусайн узуму қовун-тарвузларнинг роса серобчилик пайтида йўлга чиқиб эдим.

Шарафий дадасидан эшитиб, ёдида сақлаб қолган бир неча қовун навларини айтди, Ёдгорбек улар қандай қовунлар эканини билолмади.

— Маъзур тутинг, домла, мен сиз айтган қовунларнинг номларини эшитганман, холос, ранг-рўйини эса кўрмаганман, очиги ундай қовунлар йўқ ҳозир мамлакатда.

— Нега? Не сабабдан?

— Ҳосилдор ерларнинг ҳаммасига пахта экапмиз, ундан давлатга наф кўпроқ чоғимда.

— Оллоҳнинг неъматларидан элни бебаҳра этиб, нуқул пахта ундирмоқ гуноҳи азим, Ёдгорбек, бундай гумроҳликка жазм этганларга йўл бермаслик керак эди.

— Унинг учун жонни фидо этмоқ керак, домла, жон эса ширин, — дея Ёдгорбек мийиғида кулди.

— Удумларимиздан хабарингиз бордир, қурбонликка ҳамиша эркак кўйнинг боши узилур!

Жамолиддин Шарафий мамлакатдан келган одамлар орасида бу қадар ошқора мулоқотга жазм этган кишини илк бор кўраётганидан ҳайратга тушди. Шарафий бир замонлар мамлакатдан артистлар — ўзбеклар келишибди деб, Канадага ёр-дўстлари билан борганини, салом берсалар, улар Оллоҳнинг саломига алик ҳам олишмаганини, ҳатто, ҳеч бўлмаса мамлакат ҳавосидан нафас олган сасларингизни эшитайлик, юртдошлар, десалар, қиё боқишмаганини эслади ва беҳос:

— Рост гапирилса муҳолифнинг тили ҳам калимага келмас экан, Ёдгорбек, — деди.

Ёдгорбек яна мийиғида кулди. Нимадир деб жавоб айтмоқчи эди, хонага Шарафийнинг ўғли катта қизил хитойи лаганда ош кўтариб кириб келди, уни дастурхонга қўяркан, чанқовбосди ичимликларнинг қопқоқчаларини очиб: «Буюрсинлар, афандим!» деб меҳмонга илтифот кўрсатди.

— Шарафингиз учун ёру дўстларни таклиф этмадик, Ёдгорбек, — деди Шарафий хижолат бўлгандай, — сабаби, кўнгил тўлгунча, тўйиб, ёлғиз сўхбатлашмоқни ихтиёр этдим, айбга буюрмасинлар.

Ёдгорбек мезбоннинг хижолатчилигига эътибор қилмай: «Туғилган юртингиздан бирон жой ёки манзарани хотирлайсизми?» — деб сўради.

— Бешёғочни хира эслайман, Чақардан тушиб келишда кичкина майдончада бозор бор эди...

— Ҳозир катта бозор бўлган у ер, қаршисида улкан боғ, кўл...

— Бешёғоч боғими?

— Йўқ, «Комсомол боғи» деймиз, кашшоф комсомолларнинг ўзлари қуришган уни.

— Пастликка юрилса Хадра деган жойга бориларди.

— У ер ҳам «Комсомол майдони» бўлган, жуда чиройли сайлгоҳ ҳозир. Сувлари кўкка сачраётган фаввора...

— Унга ёндош «Боғи жанггоҳ» эди, — деди энтикиб Жамолиддин Шарафий.

— Пушкин номидаги Маданият ва истироҳат боғи деймиз уни.

— Билганларим, эсимда тушдай сақланиб қолган жойлар шулар, — Шарафий ғариб бир ўксик қиёфада болалиги кечган табаррук тупроқни қайта хотирасида тиклади, меҳмон айтган номларни эса бир зумда эсидан чиқарди.

Ўртага сукунат чўкди... Анчадан кейин Ёдгорбек овоз берди:

— Бизлар мамлакатда ўзимизни билимдон ҳисоблаб, гердайиб юрсак-да, аслида мана бу қўлимиздаги табаррук китобни зўрға ҳижжалаймиз. Равон ўқиёлмаганимиз боис маъноларининг тагига етолмаймиз. Келинг, домла, минг хижолатчилик бўлса-да, биз омийларга Ҳазрат шеърларидан ўқиб беринг, бир навоийхонлик қилайлик.

Жамолиддин Шарафий аввал ҳурмат бажо келтириб, Хўжа Аҳмад Яссавий ҳикматларидан ўқиди, сўнг Навоий ғазаллари битилган китобчани қўлига олди:

*Бисмиллаҳир роҳманир роҳийм
Ашриқат мин акси шамсил — қаъси анворул худо.
Ёр аксин майда кўр, деб жомдин чиқди садо.
Файри нақшидин кўнгил шомиди бўлса занги ғам,
Йўқтур, эй соқий, майи ваҳдат масаллик ғамзудо.
Эй, хуш ул майким, анга зарф ўлса бир сингон софол,
Жом ўлур гетинамо, жамшид ани ичган гадо.
Жому май гар бўйладур, ул жом учун қилмоқ бўлур
Юз ҳаҳон ҳардам нисор, ул май учун минг жон фидо.*

Жамолиддин Шарафий ғазалини охиригача етказолмади, кўзойнагини олиб, кўзларини уқалади. «Биз ғариблар бул муборак ғазалларни куйган кўнгил фарёдига малҳам бўлурмикан, деган ният билан таҳсил қилурмиз, афсус... Шундан-да таскин тополмаймиз, Ёдгорбек», — деди домла ўксук қиёфада. Сўнг «Хамса»ни кўлига олиб, китоб чеккасидаги муҳрни Ёдгорбекка кўрсатди.

— Бул муҳр Амирул муслимин Амир Олимхон кутубхонасининг белгиси, Ёдгорбек, чамамда падари бузрукворим Қобулда чоғимизда Амир Олимхон ёнларига тез-тез бориб тургувчи эди. Амрининг жон таслим пайтида ҳам қиблагоҳимиз бошларида турганлар, ўртадаги эзгу ниятлар ҳурмати буларни отамизга ҳадя этгандирлар. Ҳарҳолда Амир Олимхон ўз хазиначисида кўп китоблар сақлаган...

Жамолиддин Шарафий «Хамса»ни варақларкан, унинг орасидаги қоғоз «хатчўп»га ёзилган икки қатор ғазалга кўзи тушиб, юзига табассум қалқиди, овоз чиқариб ўқиб юборганини билмай қолди:

*Эшоким йўртоқи эди, йўрға шудаст,
Берсангиз, бермасангиз зўрға шудаст.*

Ёдгорбек шеърнинг маъносига тушуниб етмади. Жамолиддин Шарафий ҳайрон бўлаётган меҳмонга қараб, сўзида давом этди:

— Бул ёзув падари бузрукворимизнинг (илойим, жойлари жаннатда бўлсин) дастхатидир, шеър эса Мир Ғиёсиддин амир Алишер Навоий ҳазратларининг табаррук номлари билан боғлиқ қизиқ хангомадир. Қиблагоҳ ҳамиша уни давраларда айтиб, роҳатланиб кулгучи эди. «Хатчўп»нинг чеккасига ёзиб ҳам кўйган эканлар, энди уни мен ҳаммага ҳикоя қилиб юрибман.

Ёдгорбек, қани, бизни ҳам баҳраманд этсинлар, дегандай, Шарафийга илҳақ бўлиб тикилди.

— Балким эшитгандирсиз?

— Йўқ...

— Эмишким, Ҳирот атрофида бир бечораҳол ўтинчи бўлган экан. Унинг бир қирчанги эшаги, ночор капасидан ўзга ҳеч вақоси йўқ экан. Бир кун эшагига ўтин ортиб, устига ўзи миниб, хиргойи қилиб бораётганида эшаги ариқ бўйида бир зум тўхтабди-ю, ундан сакраб ўтгач, бирдан йўрғалаб юра бошлабди. Шунда ҳайрон бўлган ўтинчи бехос:

Эшоким йўртоқи¹ эди, йўрға шудаст, — деб юборибди. Ўзининг айтгани ўзига наъша қилиб, ўтинчи шаҳарга келгач, уни биродарларига айтиб берибди, шунда кимдир:

— Э-э; сени қара-ю, бинойидай шеър тўқибсан, ҳозир бизга деганингни Бойқаро саройига бориб айтиб берсанг, у ердагилар сенга бир дунё инъом беришади, — дебди.

Содда ўтинчи, чиндан ҳам шундай бўлса, бирон нарсалик бўлиб қолурман, деган ўйда саройга борибди, йўлини тўсганларга:

— Мен шеър тўқиганман, уни Бойқаро ҳазратларига ўқиб берурман, дебди. Ўша кезларда Ҳусайн Бойқаро кимки сарой эшиги ёнига келиб, султонга шеър ўқийман деса, ичкарига киритмоққа ва ўқиган ғазали шоиртабиат аъёнларга маъқул бўлса, инъом ҳадя этмоққа амри фармон берган эканлар. Шул боис ясовуллар ўтинчини кўйиб юборибди. У саройга киргач, қани тўқиган шеърингни айт, деб буюрган аъёнларга:

— Эшоким йўртоқи эди, йўрға шудаст, — дебди.

Аъёнлар шеърнинг охирини кутиб ўтиришибди, аммо ўтинчидан садо чиқмабди.

— Қани, давомини айтгин, ғазал дегани икки қатор бўлади, — дебди вазирлардан бири.

Ўтинчи ҳайрон бўлиб: «Тўқиганим шугина», деб жавоб қайтарибди.

Аъёнлар, бу масхарабоз ўтинчи бизни лақиллатяпти, деб, навкарларни чорлашибди. Навкарлар уни роса савалаб, сўнг орқасига тепиб, саройдан ҳайдаб чиқаришибди. Ўтинчи чол муқофот ўрнига калтак еб, азобдан инграб, хафа бўлиб бораётганида қаршисидан

Алишер Навоий ҳазратлари чиқиб қолибди. Ва бечораҳол одамнинг аҳолига ачиниб:

— Не уқубат кўрдингизки, саройдан бунча ўксиб чиқурсиз? — дебди.

¹ Йўртоқи — қирчанги, лўкиллаб юрадиган маъносида.

Ўтинчи чол бўлган воқеани ҳикоя қилиб берган экан, Навоий ҳазратлари роҳатланиб қулиб, унга таскин берибди:

— Мен сизга аъёнлар сўраган ғазалнинг иккинчи қаторини ўргатурман, орқангизга қайтиб, аларга тақрорлайсиз ва албатта мукофот олиб чиқурсиз!

Ўтинчи чол хурсанд бўлиб Навоийга қулоқ тутибди.

— Мана бундай ўқийсиз, — дебди Навоий:

*Эшоким йўртоқи эди, йўрға шудаст,
Берсангиз, бермасангиз зўрға шудаст.*

Ўтинчи сарой томон жилаётганида Навоий уни тўхтатиб, тайинлабди.

— Аммо эсдан чиқармангки, мукофотни ҳам ўртада баробар иккига бўлурсиз.

Ўтинчи чол тақлифга рози бўлиб, яна сарой томон жилибди. Аъёнларга эса, ғазалнинг иккинчи қатори калтак еганимдан сўнг ёдимга тушди, деб Навоий ўргатганидай қилиб ўқиб берибди. Чолнинг айтгани аҳли саройга маъқул тушиб, каттагина совға олибди.

Бир вақт Навоий қарасаки, ўтинчи чол ҳеч гап бўлмагандай, саройнинг бошқа эшигидан чиқиб кетаётганмиш. Навоий чолнинг нияти ўзгарганини билиб, орқасидан одам юбориб қайтарибди ва айтибди:

— Бу не ваъдани узишким, бошқа эшикдан чиқиб борурсиз?

Шунда ўтинчи чол:

— Ҳазратим, мени кечирсинлар, сизни кўп ва ҳўп ҳурмат қилганимдан бошқа йўлдан бораётур эдим, — деб жавоб этибди.

— Нега қайтдингиз аҳдингиздан? — яна сўрабди Навоий.

— Агар ваъдага амал қилиб, инъомни ўртада иккига ажратсак, каминанинг еган калтагини ҳам баҳам кўрмоққа тўғри келар эди, шул боис аҳдимдан қайтдим, — дебди ўтинчи чол.

Навоий жавобдан кўп мамнун бўлибди ва ўзи ҳам ўтинчига ҳадя берибди...

Ёдгорбек Жамолиддин Шарафийнинг ҳикоясини эшитиб, завқланиб кулди. Ниҳоят, тўшак устида саҳифалари очиқ — Ясавий, Навоий, Машраб девонларига тикилиб:

— Не қилурсиз энди бу хазинани, домла? — деб Шарафийга қаради.

— Ўйлашимча мендан сўнг буларни сақламоқ мушкул бўлур — руслар муддаосига хилоф бўлсин-да, барибир бу бойлик эгаси мен таваллуд топган мамлакатдир. Шул боис аларни ҳам ватанига қайтармоқ ниятидадирман.

— Мамлакатга кетмоқни ихтиёр этдингизми?

— Йўқ, Ёдгорбек, бизларга Ватанни кўнгилда сақламоқ, унинг дардида куйиб кул бўлмоқ мерос. Мангу висол лаззати каминага насиб этмаган. Бизлар сиз, юртдошларимизга Ватан азоби қандай бўлишини доимо эслатиб, шу аҳволда ёниб ўлурмиз. Армоним, бир бор кўрсам дейман ўша Чақарни, Бешёғочни, Боғи Жангғоҳни, ниҳоят сўнгида ўша уйимиз ёнидаги «Камолон» мозоридан бир ҳовуч тупроқ олиб қайтсам, қиёмат қойим чоғида ўша тупроқ билан бирга турсам дейман, шу ниятим эвазига хазинани ҳам элтсам...

Ёдгорбек унсиз хаёлга толди...

Илтижо

Илтижо қиламан, севги бер, ҳаёт,
Бебахра айлама ишқ деган бахтдин.
Мен мисли яшнаган боғ ичра, ҳайҳот,
Қуриб бораётган забун дарахтман.

Мунгайиб қарайман теварагимга,
Пойимда мавжланар гуллар, чечаклар.
Тонг нури эътибор бермайди менга,
Ғужгон япроқларга сўйлар эртақлар.

Масрур дарахтларнинг бор вужуди, о,
Мовий насимларда хушқол қалтирар.
Менинг қовжираган шохларим аро
Эски мезонларнинг тўри ялтирар.

Гарчи шовуллардим дарёдек бир дам,
Масъум туйғуларим билмас эди чек.
Энди термуламан дунёга пурғам,
Қовжирар юрагим яшин ургандек.

Майли, бўронларнинг бағрига кирай,
Майли, довуллар ҳеч қилмасин шафқат.
Майли, изғиринга кўксимни керай,
Менга тириклик бер —
ишқ бергин фақат.

Энди юпатолмас яккаш хотирот,
Тепамда тиг каби ялтирар ҳилол.
Севгисиз умрдан зерикдим, ҳаёт,
Найсон эпкини ҳам келмоқда малол...»

Болалик

Серғусса тонгларда босинқирар куз,
Шаҳарни туманлар чулғайди аччиқ.
Хазон дийдорга мен ҳам буриб юз
Болалигим, сени соғиндим қаттиқ!

Чорлайди руҳимни кенгликлар сирли,
Тирикдек бағрида хушбахт онларим.
Баногоҳ кўксимга гупириб кирди,
Жажжи ҳайратларим, ҳаяжонларим...

Заъфарон бўлади мен учун бешак
Бир замон дунёдек чексиз туюлган;
Анов чўкиртақлар эди наъматак —
Ёввойи жарларга энгашиб қулган.

Мана бу имиллаб оққан биллур сой
Бир пайт асов эди тулпор каби ёш.
Ҳали унутмаган мени, ҳойнаҳой,
Бунда товонимни ўлган ҳар бир тош.

Олис-олисдаги ложувард тоғлар
Чўк тушиб сўйларди бир пайт эртақлар.
Недандир ўкисам — кўнглумни овлаб,
Теграмни қуршарди турфа чечаклар.

Мирпўлат Мирзо

РУҲНА ИҶТИМОИ ҚАНОАТИ, САЪР

Таниқли шоир Мирпўлат Мирзо қатор китоблари билан сизга яхши таниш. У кўглаб қардош шоирларнинг шеърларини ўзбек тилига ўғирган. Ижтимоий ҳаётда ҳам фаол. Ҳозирги пайтда, «Жаҳон адабиёти» журналида бош муҳаррир муовини бўлиб хизмат қилмоқда. Ижодкор бу йил эллик ёшга тўлди. Шу муносабат билан шоирни табриклаб, янги шеърларидан намуналар бераётимиз.

Таҳририят

Қани энди ўша масъум дамларим,
Овоз бер қайдасан, қайтмас болалик?
Илк дафъа кўнглумга чўқар галат мунг,
Бешафқат гуссага дуч келаман илк.

Гарчи юрагимда тирик у ҳар дам,
Гарчи тушларимда яшар бокира.
Лекин ўзи сурон солган қирлардан
Тополмай қайтаман мен уни сира.

Намхуш хазонларни кечиб паришон,
Кираман маконга — онамдан ёдгор.

Шу пайт мўъжизага дуч келгансимон —
Ларзага тушар дил ажиб, бетакрор.

Ғужғон бола-бақра ҳовли юзида,
Яйрар чақнатиб дил чақинларини.
Мен таниб қоламан улар кўзида
Олис болалигим ёлқинларини.

Қуршарлар теграмни улар баногоҳ,
Асов шиддатлардан тиниб бир нафас
Ва менга ҳавас-ла боқишар, э воҳ,
Музлатиб юборар, ҳайҳот, бу ҳавас!

Манзара

Куз кезинар беозор, майин,
Лавҳалари бордир унинг шан...
Кечалари ширин тушдайн
Шудгорларни кучади туман.

Богларни ҳам чулғаб олар у,
Шивирлайди афсунгар сўзин.
Лекин бу пайт бедор, беуйку
Уқалайди, чироқлар кўзин...

Ёмғирли тун

Бизни шундоқ ташлаб қўймас табиат —
Қадим ўзлигимиз англатмоқ учун.
Гоҳо у кўрсатиб эҳсон-мурувват,
Тун бахш этар бизга, бир ёмғирли тун!

Бедор дарчаларга манглайн қўйиб,
Ёмғир куйлаганда ўйчан, мунис ҳол —
Ниҳоят, ҳовридан тушар кун бўйи
Адоқсиз баҳслардан қизиган хаёл.

Долғали замонга бўлдик муте, қул,
Тошга айлангирди дилни тошдевор...

Унутдик — гўзаллик поймолмас буткул,
Унутдик — ёмғирда қунишган боғ бор.

Юракни аллалар илоҳий бир сас,
Рухга йўғрилади қаноат, сабр...
Унутдик — саодат суронда эмас,
Унутдик — саодат сукунатдадир.

Унутдик — табиат волида бизга
Яхшиям, шафқат мўл ҳали дилида.
Бизни шундоқ ташлаб қўймас у сира,
Тунлар имон тилар ёмғир тилида.

Дунё қаримаган...

Дунё қаримаган — қаридик бизлар,
Мудом бокирадир унинг ранглари.
Кўзларимиз барвақт пардалаб кўяр
Умр ташвишлари, турмуш камлари.

Ахир, кузат бир зум — тонгда қуёшнинг
Масъум боқмоғида қанча фараҳ бор!
Юрагингга сенинг балки чўкмиш мунг,
Аммо у мудом ёш, мудом беғубор.

Ёхуд бир зум хушҳол пойингга қара,
Заранг ер остидан кўтарибди бош —
Турфа хил гиёҳлар — ям-яшил, сара,
Ҳаммаси ҳам мунис, бари тийрак, ёш.

Болалигинг дўсти — сойга назар сол,
У ҳам ўша-ўша — қаримаган ҳеч.
Сенинг мавжинг сўниб қолган, эҳтимол,
Ундан ўжар мавжлар аримаган ҳеч.

Ҳали завқ-мўъжиза кўпдир дунёда,
Мудом туймоқ эсанг, ҳайрат кўзинг оч.
Қара, гард юқмаган нилий самода
Оқ булутга қанот урар қалдирғоч.

Умр ўтар экан беором, бетин,
Униқмас борлиқнинг жилоси, ранги.
Биз қариб-эскириб борамиз, лекин
Дунё тура берар навқирон, янги.

Адҳам Ҳожи

ИСТИҒФОР АЙТАЙЛИК

* * *

I

Ҳазрати Одам фарзандимиз,
Ҳеч ким бундан тонмайди.
Адашув ҳам ўшал зотдан
Қолган битта меросдир.
Одам Ато тавбалари
Яратганга ихлосдир.
Илло, тавба қилган киши
Гуноҳлардан халосдир.
Шу-чун кел, дўстгинам, бирга айтайлик:
Истиғфор, Истиғфор, яна Истиғфор!

II

Ўтди неча юзлаб наслу насаблар,
Сочдилар беҳуда қаҳру ғазаблар,
Ғазабдан қақшади жонлар, асаблар,
Изламай алар-чун ҳукму сабаблар,
Кел, дўстим, алар-чун ҳам бизлар айтайлик:
Истиғфор, Истиғфор, яна Истиғфор!

III

Баъзан захри қотил қинғир сўзимиз,
Дунё бойлигида икки кўзимиз,
Шундан охиратда қаро юзимиз,
Очкўз — айбу нуқсон худди ўзимиз.
Шу-чун кел, дўстгинам, бирга айтайлик:
Истиғфор, Истиғфор, яна Истиғфор!

IV

Бомдод чоғи қилган тавбамиз гоҳо
Ним кунлик гуноҳлар корига етмас.
Ноқусмиз, ҳар қадам гуноҳга ошно,
Ҳеч ким бу дунёда фаришта эмас.
Шу-чун кел, дўстгинам, бирга айтайлик:
Истиғфор, Истиғфор, яна Истиғфор!

V

Барча гуноҳ учун тавба яхшидир,
Тавба-тазаррунинг асл нақшидир.
Тавбамизни қабул айласин Оллоҳ,
Маъшарда беҳиштдин топмоқ-чун паноҳ,
Шу-чун кел, дўстгинам, мудом, субҳу шом
Истиғфор айтайлик, яна Истиғфор!..

* * *

Қайтмас бўлиб кетдинг, ёр, эй воҳ,
Баҳор умрим кузга уладинг.
Тоғлар ҳавас қилган бардошим,
Садоқатим кўзга илмадинг.

Сенсиз менга ҳаёт — ҳаётмас...
Ўтар умрим бесамар, беиз.
Ўзинг сабр бергин Худойим,
Ўтар бўлдим дунёда ёлғиз.

Шому сахар ҳаёлимда сен,
Қалбим ичра қуёш ботади.
Бедор бўлиб тонгни кутаман,
Кипригимда ёшлар қотади.

Баъзан қалбим тубида ногоҳ,
Умид учқунлари жимирлар.
Кимдир қулогимга оҳиста,
«Сабрдан тож кий!» — дея гимирлар.

Шунда бирдан қалбим тўлганиб,
Бир туйғуга интиқ бўлади.
Бир рўшино ўй қанотида,
Дилгинамга қувонч тўлади.

Ўйлаб боқсам севгилим билан,
Гўё ою юлдуз эканмиз.
Бир осмоннинг остида яшаб,
Бир маконда нон-туз эканмиз.
Демак, хижрон бегона менга,
Жонимдадир жонона, менга.

* * *

Энг азиз хилқат — бани одамга ҳам инсоф тиланг,
Эзгулик нуқсони ул шайтонга ҳам инсоф тиланг.

Олам мувозанатин тенг тарозу айлаган,
Мезони инсоф бўлмиш виждонга ҳам инсоф тиланг.

Инсоф балога сиртмоқ роҳат-фароғат чашмаси,
Тангри бу хислатни берган имконга ҳам инсоф тиланг.

Бир ноинсоф касридан минг дил чекар озорлар,
Хоки Мансурий кўшилган уммонга ҳам инсоф тиланг.

Жон бордур ҳар гиёҳда йўқ фақат анда забон,
Шул сабаб ҳар бир дарахт, бўстонга ҳам инсоф тиланг.

Ранжиманг фарзанд сўзи гоҳ дилга тигдек ботса ҳам,
Сиз дуо айланг, қизу ўғлонга ҳам инсоф тиланг.

Уй-бисоту ёрингизга айласин мардум ҳавас,
Қилмасин, илло, ҳасад меҳмонга ҳам инсоф тиланг.

Гар тириқдир дунёмиз бебаҳо инсоф билан,
Дониш, ориф, фозилу комронга ҳам инсоф тиланг.

Тўртликлар

Борлиқ каби катта, кенг нима?
— Юрак!
Унга сиғар борлиқ. Бу кўҳна олам!
Энг тор нима мулки борлиқда?
— Юрак!
Гоҳи бир сўз сиғмас, ҳаттоки қил ҳам!

* * *

Оққан олма зорланиб дер: Ол мани,
Ёрим айтур: Олма оққан олмани.

Мен ҳаёт гирдобида қолсам агар —
Олмадай оқизмагил, тез ол, мани.

* * *

Япроқдаги тоза бир томчи
Қуёш учун бўлганда макон,
Не таажжуб, муштдай юракка
Сиғса борлиқ — еру сув, осмон.

* * *

О, юрак! Қудратинг нақадар чексиз,
Қуёш ҳам боқадди сенга ҳавас-да!
Яна не ҳайратлар этардинг пайдо
Гар умринг ўтмаса — бир тор қафасда?

* * *

Мен сени ахтардим, топмадим сира,
мен сени ахтардим гулдан, баҳордан.
Узун кечаларда йиглаб хотира,
энтиқди юрагим соғинчдан, зордан.

Ой кулиб боқмади, юлдузлар ўчган,
гирён туйғуларим аламда қолди.
Сени истаб дилда саволлар кўчган,
сени истаб дилда жавоблар толди.

Рўйим заъфарондир ҳажрингга тилмоч,
бардошимга тилайман тўзим.
Ўксик тунларимга офтобдек нур соч,
нурларингни соғинди кўзим.

* * *

Соғинч, армон билан ўтмоқда кунлар.
беором ҳислардан пархунда толиб.
Олис-олисларда ўксинар унлар.
кетдим, ҳижрон юкин елкамга олиб.

Маҳзун кўнглум бу кун меҳрга муштоқ,
озгина мурувват, меҳр иштайман.
Ҳижрон — юрагимда эзилган чиноқ,
муҳаббат, мадад бер, мадад излайман.

Ғариб кўнглум бу кун юпанчга сағир,
хаёлингиз дунё кўзимга тордай.
Айрилиқ бўлмасин қанчалар оғир,
муҳаббат, мен сенга, мен сенга ёрман.

* * *

Ёлғонларнинг тиглари тилган
юрак бугун таскинга зордир.
Қанотлари хорган, қайрилган
таъналардан эзилган, хордир.

Ачиниб қарарлар кўзимга,
дилимга тўр ташларлар бийрон.
Юрагим келолмай ўзига
сўнаётган шам каби вайрон.

Яқин тутдим ҳаммани бирдай,
қўлимни узатдим йўлиқса ночор.
Саболарга сир очган гулдай
боримни, йўғимни айладим нисор.

Не ажаб қалбимни қиймалар алам.
ғанимлар ғашидан қалбимда гизлик.
Дардимни айтолмам олисда онам,
ҳамдардим биргина ўзинг ёлғизлик.

Инобат Кўчқорова

ДИЛИМДА
ШҲҲАНҲАН
МАВЖЛАР
ЛОЛАРАНҲ

* * *

Узун-узун дарё мисол хаёлларим бепоён,
гоҳо тўфон, гоҳо сўзон, гоҳида гўзал дунё.
Бир бор ташриф айласанг гар, яшнаб кетади жаҳон,
кулф уради мунис дилим, ғунчалари гўсиё.

Сукунатни парчалаб сен, армонларинг айтасан,
сим-сим йиглаб оқшомнинг мен, оёғига кўйгум бош.
Қайтарилмас дақиқалар бирла ортга қайтасан,
мен нигорон термуламан ёноғимда қотиб ёш.

Билолмайман, нечук ҳолдир, саодатми ё қисмат,
руҳим бағрин чулғаб олган фарёдми — бу чўкиртақ?!
Ё ёзуғнинг инъомими, алдов айлаган нисбат,
ё ҳижронга бағрин босган муҳаббат айтган эртақ?!

* * *

Лаҳзалар бағрида ўтмоқда умрим,
гоҳи шодон, гоҳи бурканиб ғамга.
Қувончимдан сурур туяр дўстларим,
мискин ҳолим қувват берар ғанимга.

Тили бошқа, дили бошқа ғанимнинг,
гўё маслаҳатгўй, гиргиттон сўйиб.
Қаршингда малҳами жисму жонингнинг,
тош отар ортингдан ўртаниб, куйиб.

Ниҳолдек кўкарсанг, ёндирмоқ бўлар,
салгина нурлансанг, сўндирмоқ қасди.
Тунд қалби ғийбатга лиммо-лим тўла,
фитналар йўлидан тоймагай асти.

Капалак умри каби қисқа бу ҳаёт.
ҳасад тўрларига ўралса ёмон.
Умидга бойланган қанотинг, ҳайҳот,
иғво шамширлари чилписа, армон...
Лаҳзалар бағрида ўтмоқда умрим...

* * *

Туннинг этагини ушлаб йиғладим,
ширин тушларимни қайтаргин, дея.
Хазон чўкаётган боғлар тиглади —
изларингни қилмай ҳадя.

Бугун ҳам келмадинг, сенсиз ўтди кун,
саробга айланди тонгдаги тушим.

Яна юрагимга ёнбошлайди тун.
яна чирқирайди алданган кушим.

Сени соғиниблар қалбим ўртанар,
соғинч ва армоннинг арқоғи таранг.
Дилимда кўклаган ғамлар пўртана,
дилимда тўлганган мавжлар лоларанг.

* * *

Хайрат уругини қадайвераман,
Хар куни кўзимнинг қароқларига.
Сўзлар бўй чўзар, урилаверар,
Ям-яшил кўнгулнинг титроқларига.

Рухимда туғилар фаройиб олам,
Фаройиб оламда лолман, карахтман.
Сасин ичга ютиб жимгина турган,
Сизни кузатаётган яшил дарахтман.

* * *

Деразамга урилар ёмғир,
Шивирлайди тинмай ненидир.

Нигоҳимни титкилаб зулмат,
Тақиб кўяр осмон — палакка.
Туйғуларим юлдузлар мисол
Қочиб кетар, кўргин, фалакка.

Дийдаларим тўқади ашким,
Бардошни-да келмайди чоғи.
Соғинчимнинг юраги оғрир,
Илтижонинг оғир қулоғи.

Кўзёшидан ҳўл бўлар замин,
Оғушимда жон беради тун.
Ҳеч кимсадан амр кутмасдан,
Деразамдан мўралайди кун.

* * *

Жунжикасан кузнинг бағрида,
Жунжикади ҳисларинг ҳатто.
Хотиротнинг иссиқ бағрида
Мунғаяди митти бир хато.

Оғушига чорлайди сени,
Хаёлларинг парвоз этади.
Нурсиз дунё хиёбонига
Хаётингни ташлаб кетади.

Умидингни тутиб баридан
Соғинчгинанг кўзин ёшлайди.
Фанимат фаслда гина, аразлар
Баргларини тўқа бошлайди.

Бағрингда ястанган сўқмоқдан
Йўқотиб топганинг келаверади.
Минг қуроқ кўнгулунгда сарғайган,
Соғинчинг кўксини тилаверади.

Ойгул Убайдулла қизи

ЯТРОҚЛАР

ШИВИРЛАР

КЎШИКЛАРИНИ...

* * *

Эриниб оғзини очади гунча,
Тун этагин судраб кетади нари.
Майсанинг лабига тошади учук,
Фўнғиллаш куйини чалса болари.

Севиниб кетади бирдан капалак,
Қоқигул бошида чироқни кўриб.
Ку-кулаб юборар бехос мусича,
Алпан-талпанг юрган бароқни кўриб.

Эркалигин бошлар сабо — болакай,
Майса қулогини тортиб ўйнайди.
Бевош боласини олдига солиб,
Шамол Қоратовга қараб жўнайди.

* * *

Сенинг хаёлингдан оламан ором,
Сенинг хаёлингга бораман қочиб.
Сен келар йўлларда саргардон жонман,
Фам насими елар сирримни очиб.

Бехуда, бехуда... қушлар чуғурлар,
Бехуда, бехуда... йўллар толади.
Нигоҳим хуркитиб, сен келар йўлдан,
Сен келар сўқмоқдан кимдир келади.

Япроқлар шивирлар кўшиқларингни,
Сўзларинг такрорлар ҳар битта гиёҳ.
Тирамоҳ бағрида боғнинг тўрида
Келишингдан қушлар этади огоҳ.

Фам пардасин олар чехрамдан севинч,
Маҳзун нигоҳларим кула бошлайди.
Қадрдон сўқмоқдан, наҳотки, наҳотки...
Йиллаб соғинганим кела бошлайди?!

Болта Ортиқзода

Афандунини Ўғли

Ҳажвий романган боблар

I

Чошгоҳ эди. Юзидан шўх, очиқ кўнгиллиги сезилиб турган, ўрта ёшлардаги киши келиб, автобаза директори хонаси эшигини бармоғи билан оҳиста чертди. Тўрда, қора чарм креслода анча ёшга бориб қолган, қора қошли киши ўтирарди. У гўё жуда муҳим ҳужжатни ахтараётгандай, ҳадеб тортмаси ичини титкиларди. Кирган киши уч-тўрт қадам қўйиб, зўрлаб йўталди. Директор беихтиёр бошини кўтарди.

— Ассалому алайкум, — қўлларини кўксига қўйганча, бир оз эгилди кирган киши. — Адашмасам, сиз автобаза директори ҳурматли Турғун Хидирович Тошпўлатов?

— Худди шундай, — деди қора қошли киши.

— Жуда яхши, — у яна оддинга икки қадам қўйди. — Айбга буюрмасангиз, ўтирсам.

— Марҳамат, — деди директор. — Икки қулоғим сизда. Гапиринг.

— Келганимга анча бўлди, — шошимай гап бошлади меҳмон. — Ходимларингиз сизни муҳим бир иш билан треста кетганлигингизни айтишди. Фурсатдан фойдаланиб, базангиз ҳовлисини айландим. Жуда хушҳаво экан. Ҳамма ёқ тоза-озода. Ариқчаларда шарқираб сув оқаяпти. Ҳовли саҳнида бирорта хас-чўп, ҳатто қоғоз парчалари ҳам кўринмайди. Ёғ томса ялагудай тоза экан.

— Назаримда, — директор чайналди, — сиз ёзувчи, ёки бирор катта газетанинг мухбирига ўхшайсиз?

— Йўғ-е, — мийиғида кулди шўх киши. — Мен қалам аҳлидан эмас. Оддий шофер. Бир идора бошлиғини олиб юрардим. Арзимаган воқеа баҳона бўлиб, ишдан бўшадим. Бир жўрамдан эшитдимки, сиз ҳазратимнинг базасида бўш ўрин бор экан. Агар...

— Ҳимм, — ишонқирамай сўради Ҳазрат. — Отингиз нима?

— Афанди. — деди у ва қўшиб қўйди. — Баъзи одамлар орқаворотдан Шофер-Афанди ҳам дейдилар.

— Ий-е, ғалати-ку, — ҳайратдан кўзини каттароқ очди Ҳазрат. — Шу кунларда ҳам Афанди деган ном бор экан-да?

— Ҳазратим, рост айтдингиз, — иқроор бўлди у. — Мовароуннаҳрда Мулла Мушфиқи, Насриддин Афанди жуда маълум, машҳур бўлганлар. Улардан ташқари, Бухорои шариф-да шўх, ҳозиржавоб, содда, аммо ўз ишларига пишиқ одамларни шириниҳо — ширини, Самарқанда маҳаллатиҳо — маҳаллаликлар, Хўжанда эса румониҳо — румонликлар дейишганки, суҳбатларидан давраларга файз кирган.

Қишлоғимизда дадамдек тўғри сўзли, содда одам йўқ эди. Шу сабабдан одамлар, у кишига «Афанди» деган лақаб қўйгандилар...

— Ҳа-а, жуда ажойиб-ку, — аввал кулимсираб, кейин бошини қимирлатди Ҳазрат. — Хўш, отангизнинг соддаликларидан бирор шингил айтиб бермайсизми? Қани, нега у кишини одамлар Афанди дейишаркан?

— Бир шингил эмас, Ҳазратим, — Афанди бир қимирлаб, дурустроқ ўтириб олди, — кўпроқ айтиб беришим мумкин. Онам бир куни кир ювмоқчи бўладилар. Отам кир кийимларини ечадилар. Тоза иштонлари бору аммо куйлаклари йўқ экан. Онам у кишига ўзининг тоза куйлагини беради.

— Афанди, — таъкидлайди онам, — кўйлак этагини иштонингизни ичига тиқиб, устидан тўн кийсангиз, ҳеч ким сезмайди. Қайтиб келганингизгача кўйлагингиз қурийд.

Отам онамнинг айтганларини қилиб, одамлар билан бир тўйга борадилар. Гўё ҳеч нима бўлмагандай, у киши бепарво ўтираверадилар. Жўраларидан бирининг кўзи отам кўйлагининг ёқасидаги бурама безакларга тушади-ю, бирдан кулиб юборади. Бошқалар ҳам гап нимадалигини англагач, унга қўшиладилар. Шундай қилиб, отамнинг аёллар кўйлагини кийиб келгани ошкор бўлади.

— Сўзларингиздан маълум бўлдики, отангиз ростдан ҳам Афанди эканлар, — завқланиб кулди Ҳазрат. — Аммо шуниси жуда қизиқ, Бу ишга онангиз қандай йўл қўйганлар?

— Ахир, у киши ҳам Афанди-да.

— Нима? У киши ҳам Афанди? — Ҳазратнинг ишонгиси келмасди. — Тавба, нималар деяпсиз?

— Уларнинг қилмишларини айтган билан адо қилиб бўлмайди. Ҳазратим, — яна сўзида давом этди Афанди. — Ўша даврда кўпчилик одамларнинг эшиги олдида сигир-бузоқлари бўларди. Рўзгордан ортган сутқаймоқни сотиш учун бозорга олиб борардилар. Отам бир куни шаҳарга бормоқчи бўлиб, эрта сахар турадилар. Огилнинг ичи жуда қоронғи экан. Эшакни тўқимлаб, мис кўзага солинган сутни унга ортадилар. Бозорга кириб келишлари билан тонг отади. Одамлар бир-бирларига ишора қилиб, пиқир-пиқир куладилар. Отам эса ҳеч нарса сезмай, ҳамон эшак устида бепарво ўтирарканлар.

— Афанди, — дебди жўраларидан бири. — Энди тушинг. Бечора бузоққа жуда жабр қилибсиз.

Маълум бўлишича, қоронғида эшак ўрнига бузоқни тўқимлаб, бозорга миниб келган эканлар.

Ҳазрат бу сафар чунон завқланиб кулдики, кўзларидан ёш чиқиб кетди.

— Сиз ростдан ҳам менга ёқдингиз, ука, — деди Ҳазрат. — Айтганча, отингиз нима эди.

— Афанди.

— Отангизнинг номи-чи?

— Афанди.

— Ий-е, эсингиз жойидами, ука? — Ҳазрат уни тушунолмасди. — Ахир... Ахир...

— Ахир-пахирингизни билмайман, — унинг сўзини бўлди Афанди. — Ота-онам ҳам, хотин, бала-чақам ҳам, ҳаммамиз Афанди. Невараю эвараларим ҳам Афанди бўлишлари эҳтимолдан узоқ эмас.

— Яъни, Афандилар сулоласи, — яна завқланиб кулди Ҳазрат. — Бўлди-бўлди. Эртадан бошлаб, сизга бир мошин бераман. Шаҳар магазинларига қанд, шакар, гўшт, колбаса, товук ва балиқ консерваларини ташийсиз. Лекин олдиндан айтиб қўйй, ука. Ҳар қолда нафсингизни жуда қўйиб юбормайсиз. Кам-кам есангиз, рўзгорингиз, тирикчилигингиз...

— Майли, мен ҳам сизга бир нарсани эслатиб қўяман, — деди Афанди. — Ҳаром нарсани ҳазм қилолмайман. Ўғрию порохўр, ёлғончию фирибгар одамлар билан ҳеч

Самарқанда яшаб, ижод қилаётган ёзувчи Болта Ортиқзода етмиш ешини нишонлади. Купгина қисса, ҳикоялар муаллифи булган Болта Ортиқзодан тожик китобхонлари билан бирга, узбек мухлислари ҳам яхши билишди. Яқинда у «Афандининг ўғли» ҳажвий романини ёзиб тугатди. Романда ёзувчи ҳаётда учраб турадиган айрим маънавий-ижтимоий камчиликлар устидан сатиромор воситасида кулади ва уквчи эътиборини муҳим ахлоқий-маърифий масалаларга қаратади. «Шарқ юлдузи» журнапида романдан босилаётган боблар ҳам фикримиз даллидир.

Раззоқ ҒАФФОРОВ,
Филология фанлари доктори,
профессор, Тожикистон ёзувчилар
уюшмасининг аъзоси.

мураса қилолмайман. Мабодо жирканч ишларини кўриб қолсам уларни аяб ўтирмайман. Одамлар олдида уларнинг қинғир ишларини фош қиламан.

— Қачондан буён мен ҳам сиздай ҳалол, покиза шоферни ахтарардим. Яхшиямки, ўз оёғингиз билан келдингиз. Қани, ҳайдовчилик гувоҳномагини чиқаринг, кўрайлик-чи.

Афанди шошилмасдан, қўйин чўнтагидан гувоҳномасини чиқарди-да, унга узатди. Ҳазрат уни олиб кўраркан, турган жойида бир сапчиб тушди.

— Афанди, сиз биринчи даражали ҳайдовчи экансиз-ку, — гўё унга ачингандай деди Ҳазрат. — Бу катта бахт. Биласизми, бундай гувоҳнома билан фақат такси мошинларини ҳайдайдилар. Бошқа жойда ҳайф бўлади. Ҳозир ҳам кеч эмас. Сиз тўғри таксипаркка боринг. Улар янги мошин олмакчи эдилар. Балки шулардан бирини сизга берар. Бунга имоним комила.

— Тўғри айтдингиз, Ҳазрат, — иқрор бўлди Афанди. — Ҳарбий хизматдан қайтганимдан сўнг, кекса бир шофёр ҳам худди шу маслаҳатни берган эди. Таксипаркка бордим. Тўққиз кун овора бўлдим. Аммо директор ишга қабул қилмади.

— Нега қабул қилмади? — жиддий сўради Ҳазрат. — Бирор сабаби бордир?

— Ҳа, бор эди, — ютиниб жавоб берди Афанди. — Лекин тафсилоти узундан-узоқ. Уни бир бошдан айтсам, кўп вақтингизни оламан...

— Майли, айтинг, — Афандини жон-қолига қўймади Ҳазрат. — Билай қани, у сизни шундай гувоҳнома билан нега ишга олмаган экан.

2

Афанди шоферлик сирларини ёшлигида, отасининг ёнида ўтириб ўрганди. Ўқиб, гувоҳнома олди-да, ҳарбий хизматга жўнаб кетди. Меҳнатдан кўрқмайдиган мўмин-қобил йигит эди. Топшириқларни ўз вақтида бажарар, ҳамиша командир раҳматномасини олиб турарди. У мошинни ипидан-игнасигача билгани учун, хизмат давомида бошлигини бир йилу икки ой хавф-хатарсиз олиб юрди. ВАИ хизматчилари ҳам ундан мамнун эдилар.

Командирининг марҳамати билан, хизматни битиришдан олдин, уч ой ўқиди. Хуллас, у биринчи даражали ҳайдовчи бўлиб қайтди.

— Ошигинг олчи, — башорат қиларди кекса шофер. — Биласанми, бундай гувоҳнома билан фақат такси ҳайдайсан-у, киссанг пулга тўлади. Бой бўлиб кетишинг ҳеч гап эмас.

— Оқсоқол рост айтадилар, — унинг гапини маъқуларди ёшроғи. — Аммо ишга осонликча олмайдилар.

— Нега олмас эканлар? — гапини ўтказмоқчи бўларди оқсоқол. — Оладилар. Қўлида биринчи даражали ҳайдовчилик гувоҳномаси бор. Бунинг устига ҳарбий хизматни битирган бўлса, бундай ёшларни от устидан оладилар.

Ниҳоят, шу гаплардан кейин, қатъий бир қарорга келинди. Керакли ҳужжатларни йиғиштириб, Афанди таксипаркка йўл олди. Таксипарк дарвозаси олдида ўрта ёшли, букри бир киши ўтирарди. Афандидан мақсадини сўрагандан сўнг киришга ижозат берди.

Афанди қидира-қидира кадрлар бўлимини топди. Бўлим бошлиғига ҳужжатларини кўрсатди. У ҳужжатларни кўздан кечиргач, Афандини директор хонаси томон йўллади. Агар директор рози бўлса, ишга қабул қилинишини айтди.

Афанди тор йўлақдан ўтиб, дермантин қопланган эшик тортқичини тортди. Директор хонасининг ичи кенг, ёруғ, ҳашаматли безатилган. Нақшинкор деворлари қадимги усулда ишланган эди.

Тўрда чинор тахтасидан ясалган катта ҳашаматли иш столи ва орқасида ўрта ёшлардаги киши ўтирарди. У узун оёқларини чалкаштириб, бепарво сигарет тутатарди.

Афанди хизмати давомида полковникни олиб юрган бўлса ҳам, бутун димоғдор директор олдида бир оз довдираб қолди. Шаҳд билан хонанинг ўртасигача келиб, тўхтаб қолди. Савлат тўкиб ўтирган киши тош ҳайкалга ўхшар, ҳамон пинагини бузгиси келмасди.

— Ассалому алайкум, — деди Афанди.

— Ваалайкум ассалом, — директор бошини хиёл қимирлатди. — Хўш, нима хизмат билан келдингиз?

— Мен шофер, — бироз дадилланиб, директор томон яқинлашди Афанди. — Кадрлар бўлимига киргандим, сизда бўш жой бор экан. Агар ишга олсангиз...

Директор ҳужжатларини олиб, уларни шошилмайгина кўздан кечирди. Ҳайдовчилик гувоҳномасига узоқ тикилиб қолди.

— Ҳимм, аскарликда биринчи даражали ҳайдовчи бўлибсиз-да? — кинояли кулимсиради директор. — Омадди йигит экансиз. Майли, шоферликка оламиз. Лекин бутун эмас. Беш кундан кейин келинг.

Директор ҳужжатларини қайтариб берди. Афанди хийла тетиклашиб, идорадан хуш кайфият билан чиқди. Йўлларнинг ўнқир-чўнқирини сезмас, гўё ҳамма жой текис, тахти равондай эди.

Зотан, бирор нарсани илҳақ бўлиб кутсангиз, вақтнинг ўтиши жуда қийинлашади. Афандига беш кун беш йилдай туюлди. Ниҳоят, директорнинг тайинлаган вақти келди. У

оёғини қўлига олиб, жуда катта умидлар билан таксипарк томон йўл олди. Букри қоровул эшик олдида ўтирарди. Таниди шекилли, индамай Афандини ўтказиб юборди. Афанди ҳовли саҳнини кесиб, тўғри директор идорасига кирди. У юмшоқ ўриндиқда ястаниб ўтирганча сигарет чекарди.

— Ассалому алайкум, — деди бироз эгилиб Афанди. — Айтган вақтингиз бўлди. Мана, мен келдим.

— Нимага келдингиз? — ўзини танимаганга солди директор. — Гапиринг, қулоғим сизда.

— Айтган эдингиз-ку, — эсига солмоқчи бўлди Афанди. — Беш кундан кейин келинг деб, келдим.

— Хаёлингиз жойидами? Мабодо Афанди-пафанди эмасмисиз, ука? — директор ўнг қўлини кўтариб, узун бармоқларини бир-бир санади. — Ана, кўрдингизми? Беш кундан кейин келинг.

Афанди устидан бир челақ совуқ сув қуйилгандек, бошини эгиб чиқди. Таъби хира, хаёли паришон. Кўзига ҳеч нарса кўринмасди.

— Ҳа, ишлар қалай, жиян? — букри қоровул унга ачингандек сўради. — Хўжайинни кўрдинг, шекилли. Хўш, умидворлик борми?

— Борга ўхшайди-ку, тоға, — деди хаёлини йиғиштириб, қоровул томон ўтириларкан Афанди. — Директор яна «беш кундан кейин кел» дедилар.

— Кўнглингга оғир олмаю, жиян, ўзинг ҳам Афандига ўхшайсан, — кулимсиради букри қоровул. — Унинг шу гапига ишониб қайтиб кетаяпсанми?

— Нима қилай, бўлмаса, тоға? — юришдан тўхтаб сўради Афанди. — Ахир, директор «кет» дедилар-да.

— Э, Афандидан ҳам ўтиб кетдинг, жиян, — букри қоровул бу сафар завқланиб кулди. — Биласанми, директор гапининг думи бор, мен сенга айтсам.

— Во ажаб, — ёқасини ушлади Афанди. — Ёшим йигирма иккига етдию аммо гапнинг думи борлигини ҳечам эшитмаган эканман. Айтинг-чи, тоға, думи қандай бўларкан?

— Ана, холос, сенга бир гапни айтдим у балога қолдим, шекилли, жиян, — яна кулди букри қоровул. — Ҳа, майли, айтсам айта қолай. Директорнинг «беш кундан кейин кел» дегани, «чўнтагинга беш минг сўми солиб кел» дегани. Энди тушундингми?

— Оббо, — ҳайратдан Афандининг кўзлари катта-катта очилди. — Директорни тулпа-тузук одам деса, шундай ифлос ишлар билан шуғуланарканми? Бу порахўрликнинг ўзгинаси-ку. Яқинда ҳарбий хизматдан қайтган бўлсам, беш минг сўми қаердан топаман? Отам магазинчи бўлмаса...

— Пулинг бўлмаса, такси ҳайдашни ҳавас қилишни сенга ким қўйибди, жиян? — деди букри қоровул. — Шаҳарда автомашинаси бор корхоналар жуда кўп. Шулардан бирига бориб, кўп қатори ишлайвергин-да...

3

Афандининг бу саргузаштини эшитиб, Ҳазрат анча хушёр тортди. Тахминан, бундан йигирма йил илгари бўлган воқеалар бир-бир кўз олдидан ўтди. Заб дориламон замонлар эди-да. Ўша пайтлари Ҳазрат таксипаркка директорлик қиларди. Афандининг айтганлари айни ҳақиқат. Агар пул олиб келмаса, бошида шохи бор ҳайдовчини ҳам ишга қабул қилмасди. Бу маблағ секин-аста кўтарилиб, кейинги йилларда фалон сўмга етди, кейинроқ яна ошиб кетди.

Ҳазрат таксипаркка саккиз йил раҳбарлик қилди. Кам бўлгани йўқ. Одамларнинг айтишича, у белини етти жойидан маҳкам боғлаб олди. Ҳашаматли ҳовлисининг ертўласи, уларининг кавакларида йиққан мол-дунё, пуллар беҳисоб эди. Шундан кейингина у ҳозирги жойи — автобазага директор бўлиб келди.

Демак, Афанди Ҳазрат билан иккинчи маротаба учрашиб турибди. Яхшиямки, танимади. Таниганида ҳозир бу воқеаларни Ҳазратга айтиб ўтирмасди. Андиша қиларди.

Ҳазрат ич-ичидан афсусланар, нима қиларини билмай ҳайрон эди. Агар Афандининг ўша шаккок аскарбола эканлигини олдиндан билганида, ҳатто яқинига ҳам йўлатмасди.

Нима қилиш керак? Ишга олмай қайтариб юборай деса, аллақачон ваъда бериб қўйди...

Ҳазрат бошини эгтанча хаёлга чўмди. Шу пайт бошида ажойиб бир фикр туғилди.

— Кечирасиз, бир нарсани сўрашни унутибман, — деди ўзини соддаликка солиб Ҳазрат. — Ишлаб турган жойингиздан нима сабабдан бўшадингиз? Хўжайин ранжитдимми?

— Йўқ, у жуда яхши одам эди, — деб жавоб берди Афанди. — Ўз ихтиёрим билан ариза бериб бўшадим.

— Кўрдим, меҳнат дафтарчангизга шундай деб қайд қилинган, — деб Ҳазрат бироз ўйланиб қолди, — Зотан, киши кирадиган эшигини қаттиқ ёпмайди-да.

— Айтганингиз тўғри, Ҳазратим, — унинг фикрини маъқуллади Афанди. — Хўжайин эндигина ишга тайинланган пайтлари жуда яхши эди. Ҳамиша ишчилар ҳолидан хабар

олар, уларнинг арзу шикоятларини тинглар, қўлидан келган ёрдамини аямасди. Лекин унинг бу яхши ишлари узоққа чўзилмади. Секин-секин ўзгариб, бутунлай бошқа одамга айланди қолди.

Айтишича, Афанди ҳар куни эрталаб хўжайинни уйидан олиб келарди. Идорада нима билан шуғулланади, Афанди билмасди. Кечқурун чиққанида чўнтаклари тўла пул бўларди. Афанди ҳайратдан лол қолса-да, сабабини сўрашга ботинолмасди.

Шу орада хўжайин яна бир одат чиқарди, уйга қайтмасидан олдин икки-уч жўралари пайдо бўларди. Кейин биргалашиб мошинга минишарди-да, йўлдаги бирон ҳашаматли ресторанга кириб кетардилар. Шу кетганлари ярим тунда ҳаммаси маст-аласт қайтиб чиқардилар. Уларнинг ҳар бирини Афанди суяб мошинга ўтказиб, кейин ҳар бирини уйигача элтиб қўяр ва яна суяб туширар эди. Хулмас, бу аҳвол ҳар куни такрорланарди.

Ана шундай тунларнинг бирида, Афанди соат ўн иккида уйига етиб келди. У мошиндан тушмоқчи бўлиб, ўриндиқдан тураётганда, кўзи хўжайиннинг ўтирган жойига тушди. У ерда рўмолчага ўралган пул боғлами турарди. Ҳаммаси юз сўмлик. Қанча эканлигини аниқлай олмади.

Афанди қайтадан рулга ўтириб, шу заҳоти хўжайиннинг уйига келди. Ҳамма ширин уйқуда. Эшикни тақиллатди. Анчадан кейин хўжайиннинг хотини чиқиб очди. Афанди пул боғламини унга топириб, орқасига қайтди.

Бора-бора хўжайин янги-янги қилиқлар орттирди. Энди у ресторандан чиққандан кейин, Афандига, отасиникига ёки бошқа бирон қариндошиникига ҳайдашни буюрди. Бир куни у бир қариндоши, бошқа куни бошқасиникига бориб, уларнинг оромини бузарди. Қучоқлашиб, бўйинларига осилиб, юзларидан чўлп-чўлп ўпиб, ҳаммаларини безор қиларди.

Энг ёмони, хўжайиннинг серпуллигини ресторан атрофидаги бир гуруҳ безорилари пайқаб қолишганди. Уларнинг барчаси ресторанининг ҳар бурчагида бир столни банд қилиб ўтириб, сичқон овлаётган мушукдай, хўжайин бутунлай маст бўлиб қолишини пойлашарди. Бир гал хўжайин туриши билан улар ҳам қўзғалишди. Мошинини жилдиргандан сўнг Афанди улар изларига тушишганини пайқади. Безорилар пайт пойлашарди.

Афанди мошинини марказий кўчадан торроқ кўча томон бурди. Безорилар ҳам анойи эмасдилар, улар ҳам мошинлари тезлиги суръатини ошириб, олдини тўсиб чиқишди. Омадини қарангки, бахтига олдиндан навбатчи милиция машинаси кўринди. Афанди устма-уст сигнал берди. Милиция машинаси ҳам яқинроқ келиб тўхтади. Афанди бўлган воқеани бир бошдан айтиб берди. Безорилар алақачон кўздан ғойиб бўлгандилар.

Шу воқеадан сўнг Афанди икки марта ариза ёзиб, хўжайинидан ишдан бўшатишини сўради. Лекин у рози бўлмади. У фақатгина Афандига ваъда бериб, бундан кейин ресторанга бормаслигини айтди. Бечора Афанди ҳам унинг сўзига ишонди. Лекин хўжайин ваъдасининг устидан чиқмади.

Кунлар ўтарди. Бир кечаси яна ҳам қалтисроқ воқеа содир бўлди. Хулласи калом, воқеа мана бундай бўлганди: марказдан меҳмонлар келишди. Хўжайин қўярда-қўймай уларни ресторанга судради. Ўтиришлари жуда чўзилиб кетди. Соат ўн иккига яқинлашганда чиқдилар. Хўжайин ҳам, меҳмонлар ҳам оёқларида туролмасдилар. Афанди уларни бир-ма-бир машинага ўтказиб, моторни юрғизди.

Фурсат ўтмай орқасига қараганда, изма-из таъқиб қилаётган машинани пайқади. Жаҳл отига миниб олган безорилар нима бўлганда ҳам бу сафар ўлжаларини қўлдан чиқармоқчи эмасдилар.

Афанди ҳам бўш келмади. Тезликни дақиқа сайин оширди. Лекин бўлмади. Шунда у машинани чап томонга, меҳмонхонага борадиган кўчага бурди. Безорилар ҳам унга эргашишди.

Шу пайт Афандининг кўзи бир гуруҳ йигитларга тушди. Улар кўча четида, электр чироғи ёруғида суҳбатлашиб ўтиришарди.

Гўё йўлдан адашгандай бўлиб, у машинани тўхтатди. Бир бегона кишининг номини айтиб, қаерда яшашини сўради. Табиийки, йигитлар аниқлай олмадилар, шунда фамилиясини сўрадилар. Суриштириш узоқ давом этди.

Безорилар икки юз метрча нарироқда кутиб туришарди. Афанди ҳамон нималарнидир сўраб-суриштирар, ишқилиб вақт ўтказарди. Анчагина кутгач, тоқатлари тоқ бўлган безорилар кўздан ғойиб бўлдилар.

Афанди кабинага кирди. Марказдан келган меҳмонлар ҳам, хўжайин ҳам баралла хуррак тортиб донг қотганча ухлардилар.

Афанди эрталаб хўжайинни иш жойига олиб келди-да, учинчи аризасини ёзиб, котиба қизга топширди. Шу билан қайтиб ишга келмади...

Ҳазрат Афандининг узундан-узоқ ҳикоясини диққат билан тинглади. Унинг аввалги бошлигини жуда яхши танирди. Афандининг гапларида зигирча ҳам ёлғон, муболаға йўқ эди. «Афанди ҳалол-покиза одамга ўхшайди, — кўнглидан ўтказди Ҳазрат. — Нима қилиш керак? Ишга қабул қилсинми, ёки яна бирон баҳона топиб...»

Ниҳоят, Ҳазратнинг қалбида раҳму шафқат ҳисси бандан келди. Афандининг аризасига имзо чеқди...

Ҳазрат берган ваъдасининг устидан чиқиб, Афандини юк ташувчи машинага биркиртиди. У озиқ-овқат дўконларига маҳсулот ташиши керак эди.

Афанди эрталаб омборга келди. Ишчилар юкни ортдилар. У ҳужжатларни чўнтагига солди-да, кабинага кириб, машинани ҳайдади.

Дўконда, маҳтал қилмай, дарров юкни тушириб олдилар. Қоғоз қутиларда хорижий ширинликлар бор эди. Бирпасда хариддорлар тўпланди. Навбатда турганларнинг охири кўринмасди. Дўкон мудирини ҳужжатларни олиб торгина ҳужрага кирди-да, уларга бир бошдан имзо қўйиб чиқди. Муҳр босгандан кейин қоғозларнинг ичига ўн беш сўм қўйиб узатди. Афанди эса ҳужжатларни олиб, пулини қайтариб берди. Мудир иккиланди. У шоша-пиша яна беш сўм қўшиб, пулни Афандининг чўнтагига тикди. Икки қўлини кўксига қўйиб, таъзим қилди.

Афанди қовоғини солди. У ростдан ҳам аччиқланган эди. Қовоғидан қор ёғилганча пулни мудирга қайтарди-да, кабинага кириб, машинани ҳайдади.

Мудирнинг ҳаёли қочди. У шунча йилдан бери савдода ишлаб, бундай воқеани биринчи марта кўриши эди. Албатта, бу гапга кўпчилик ишонмади. «Янги ҳайдовчи жуда қизиқ одам эканми? — ўзига-ўзи савол берарди мудир. — Текин пулни олмади. Унга нима керак экан? Халқ назорати идорасидан бўлса-я?»

Афанди иккинчи куни яна шу дўконга колбаса, консерва ва сут қиёми олиб келди. Юкни туширдилар. Аммо Афанди яна пул олмади. Кечагидай юзини буриштириб, кабинага кирди-да, жўнаб қолди.

Кечкурун гузарда тўй бўлди. Дўкон мудирлари тўпланишди. Афандининг ғайритабиий одатлари ҳақида сўз очилди. Маълум бўлишича, у бошқа дўконларда ҳам худди шу тарзда иш тутаркан. Шунинг учун бошқа мудирлар ҳам хижолатда эканлар. Ҳар хил гумону шубҳалар кўнгилларига қўл солар эди.

— Нега текин пулни олмас экан-а? — савол ташлади бири. — Балки назари илмас, яна беш-ўн сўм қўшиб бериш керақдир.

— Янги ҳайдовчи-да, ука, — гапга қўшилари иккинчиси. — Мазасини олгандан кейин, секин-аста ўрганади. Ҳали кўрасиз, уч-тўрт ойдан кейин нафси ҳакалаб, аждаҳо бўлиб қолади. Қўлингиздан тортиб ҳам олади.

Орадан кунлар, ойлар ўтди. Аммо Афандининг бу одати ўзгармади. Ундан маҳсулот оладиган дўкон мудирлари ҳамма вақт хавфсираб турардилар. Бирор кун бирон воқеа юз берадию ишларимиз чатоқ бўлади, деб ўйлашарди.

— Йўқ, кўрқининг сира ҳожати йўқ, — дада берарди кексароқ мудир. — Кейинги сафар юк олиб келса, уни ўзим шундай ром қиламанки, эшилган ипдай мулоим бўлиб қолади.

Эртаси куни Афанди унинг дўконига товуқ гўшти олиб келди. Товуқлар жуда семиз эди. Фаррош ва сотувчилар тезда туширишди. Афанди ҳужжатларга қўл қўйдириб олди-да, келиб кабина эшигини очди. Уриндиқда қоғозга ўроғли нарса турарди. Афанди аввал ҳайратланди. «Ажабо, — деди ўзига-ўзи. — Бу нима бўлдикин?» Олиб қараса, иккита товуқ гўшти. Атрофда ҳеч ким кўринмади. Афанди гўштни олиб, шашт билан мудир ҳужрасига кирди. У ерда уч киши суҳбатлашиб ўтирарди. Шаҳар савдо бўлимининг бошлиғи, бош ҳисобчи ва дўкон мудирини. Афанди товуқ гўштини стол устига ташлади.

— Хўш, ўзи нима гап? — унга жиддий тикилди шаҳар савдо бўлими бошлиғи. — Бирор нохушлик юз бердими?

— Ҳа, — деб жавоб берди Афанди. — Бари меъдамга тегди, раис. Олдингизга бормоқчи эдим. Яхшиям ўзингизни кўриб қолдим.

У шонилмасдан, дўкон мудирларининг қилмишларини бир бошдан гапириб берди. Фикрининг далили сифатида қоғозга ўроғли товуқ гўштини очиб кўрсатди: кам деганда беш килоча келарди.

Савдо бўлимининг бошлиғи тутатиб кетди.

— Қани, сотувчингизни чақиринг, — деди у ғазаб билан мудирга.

Кўп ўтмай сотувчинини чақириб келишди. Стол устидаги товуқларга кўзи тушиб, унинг ранги қув ўчди. Нима деб жавоб беришни билмасди. Савдо бошлиғи ҳам сотувчига бор қаҳрини тўкиб солди. Дўкон мудирини ўртага тушди.

— Кечирасиз, Афанди, кечирасиз, — дерди икки қўлини кўксига қўйиб у. — Бандаси хом сут эмган-да. Лекин... нимаси ёмон бола-чақангиз еса...

— Кечирасиз, менинг болаларим ҳаром гўшт ейишмайди, — деди Афанди, шартта кесиб. — Икки кундан кейин маош беришади. Ҳалол пулимга сотиб оламан-у, едираман, еганлари ош бўлади.

Ҳаммининг боши эгилган, ҳеч кимдан чурқ этган садо чиқмасди. Афанди енгил тортиб, шоша-пиша изига қайтди. Кабинага кириб, машинани юргизди...

Афандининг ўжарлигидан Ҳазрат хабар тоғди. Шаксиз, бундан ташвишга тушди. Бир йўлини қилсаки, на сих куйса, на кабоб... Охири топди: Афандини хизмат машинасини ҳайдайдиган шофер ўрнига ўтказди, сезишича, у ҳам қилиқ чиқарган эди.

Афанди янги ишидан мамнун эди. Чунки Ҳазратнинг одатлари унга жуда ёқарди. Мухими шу эдики, Ҳазрат бошқа раҳбарлар сингари ҳайдовчисини шанба, якшанба кунлари овора қилмасди. Шахсий «Жигули» машинаси бор эди. Уша билан тўю маъракаларга борар, шаҳар атрофидаги манзарали жойларни айланиб келарди.

Шу сабабли Афанди дам олиш кунлари бўш эди. Уй ишларига ёрдамлашарди. Тўймаъракаларга борарди. Қариндош-уруғларининг ҳолидан хабар оларди.

Кеч кириб, кун ботаётган эди. Ҳовли эшиги шиддат билан тақиллади. Афанди чиқиб оқди. Бўсагада Шокир Шайтон турарди. Оёқ босишга мажоли йўқ даражада маст эди. Афандини кўриши билан унинг бўйнига осилиб, маҳкам қучоқлади. Иложсиз қолган Афанди жўрасини судраб ҳовлига киргизди. Сўрига чиқариб ётқизди. Ҳолвадай пишган экан, бошини қўйиши билан пиш-пиш ухлаб қолди.

Оқшом кирди. Теварак-атроф қоронғилашди. Афанди электр чироғини ёқиб қўйди. Шокир Шайтоннинг парвойи фалак, донг қотиб ухлар, дунёнинг ишлари билан иши йўқ эди. Тун сокинлигини фақат унинг хурраги бузарди.

Шу пайт хотини чақириб қолди:

— Ҳой, دادаси! Ўзи нима гап? Ўликнинг бошига мотам тутгандай, ўтирасизми энди? Чироқни ўчиринг. Қўйинг. Шокир Шайтонингиз бироз ухласин.

— Бир ўзи ётса кўрқмасмикин?

— Жуда қизиқ одамсиз-да, Афанди, — завқланиб қулди хотини. — Маст кишини жин ҳам урмайди. Келаверинг, ўзи ётаверади.

Афанди хотинининг бу сўзларидан кейин бироз тинчланди. Чироқни ўчириб супа томон келди. Пешайвонга кўтарилиди. Хотини алақачон жойини солиб қўйганди. У ўрнига кириб, кўрпани устига ёлди-да, кўзларини юмди. Аммо ҳеч уйқуси келмасди. Ҳадеб у ёнбошидан бу ёнбошига айланарди.

Жўрасидан хабар олиш мақсадида секингина турмоқчи эди, хотини сезиб қолди.

— Ҳа, دادаси, — хавотирланиб сўради у. — Ярим тунда қаерга борасиз?

— Нимагадир хавотирланияпман, хотин, — далил келтирмоқчи бўлди Афанди. — Бориб Шокир Шайтондан бир хабар олай. Мабодо жойидан туриб, ариқ-парикқа тушиб кетмасин. Хотинидан балага қоламиз.

— Ҳа, чатоқ, — унинг юрагига гулгула солди хотини. — Худо денгки, каловланиб, ҳовузчага тушиб кетмасин. Боши билан лойқага ботиб, бир пасда ўлади-қолади. Кейин нима қиламиз, دادаси?

Афанди ўтирган жойида бир чўчиб тушди. У шоша-пиша ўрнидан турди-да, жадал Шокир Шайтон ётган жойга келди. Чироқни ёқди. Атроф чарақлаб ёришиб кетди. Шокир Шайтон гужанак бўлиб ётарди. У шундай роҳатланиб ухлардики, ҳозир бирор жойини кесиб олсангиз ҳам сезмасди.

Афанди яна кўрпага кирди. Барибир уйқуси келмади. У томонидан бу томонига ағанарди. Оёқларини узатиб, яна йиғиштирарди.

Бу сафар хотинига билдирмай, жуда эҳтиёткорлик билан ўрнидан туриб, оёқ учиди шипилаб қаравот олдига келди. Қўлларини узатиб, аста пайпаслади. Ё тавба, Шокир Шайтон жойида йўқ эди. Югуриб бориб чироқни ёқди. Теварак-атроф, ҳамма жой кундузгидай ёришди. Лекин дўсти барибир кўринмади. Афандининг капалаги учди. Югурганча бориб ҳовли эшигидан хабар олди. Қулф ҳам, танба ҳам жойида турибди. Деворлар балаң, соғ киши тирмашиб қиқолмайди-ю, мастга йўл бўлсин. Кечаси қаерга бориши мумкин? Ҳадемай хотини ҳам уйғонди.

Афанди эгри бир ҳода топиб келди. Уни сувга тиқиб, хийла ковлаштириб кўрдилар. Лекин ходанинг учига ҳеч нарса илинмади. Демак, маст ҳовузчага тушмаган. Бошқа жойдан ахтариш керак.

Афанди қўл чироғини ёқиб, молхона ва ўтинхонани кўздан кечирди. Нарвонни қўйиб, томларни ҳам бир-бир қараб чиқди.

Шу пайт ўнг томон қўшниси уйғониб, девордан бошини чиқарди. У ёқ бу ёққа қараркан, Афандига кўзи тушди.

— Ўзи нима гап, қўшни? — ҳайратланиб сўради у. — Нега ҳамма чироқларингизни ёқиб, тўрт томонга югураяпсизлар? Тинчликми?

— Тинчлик эмас-да, қўшни, — ростини айтди Афанди. — Шокир Шайтон ётган жойидан йўқолибди.

— Нима? Шокир Шайтон йўқолибди? — қўшниси ишонқирамади. — Ҳазиллашманг, Афанди. Бола-чақали, кап-катта одам-а. Маст бўлса керак-да?

— Ҳа-да, — деб жавоб берди Афанди. — Лекин камроқ ичган эди.

— Камроқ деманг, — луқма ташлади хотини. — Бўғзига келганча ичган эди. Қаерга келганини ўзи ҳам билмасди.

Қўшниси ўзини девордан ташлади. Атрофга кўз югуртирди. Ҳеч нарса кўринмасди. Шунга қарамай тасалли берди.

— Кўрқманглар, топилади, — деди у. — Маст киши гўрга ҳам бормайди. Айтишлари-ча, очик гўр ҳам ундан ҳазар қилармиш. Ўтган йили бир қариндошимиз маст ҳолда меҳмон бўлиб келди-да, ҳаммани жонидан тўйдирди. Ахири супа устидаги кўрпачага чўзилди-ю, ухлаб қолди. Қоронғи тушиб, ҳаммамиз тўшакка кирдик. Турсам, меҳмон

ўрнида йўқ. Сизларга ўхшаб, тўрт томонга югуриб, роса ахтардик. Қидирмаган жойимиз қолмади. Оғил томонга бораётиб, туфлисини кўриб қолдим. Лекин кўзларимга ишонмайман, у оғилда, эшак тўқими тагида роҳатланиб ётарди.

Учовлари бирдан кулиб юбордилар. Шундан кейин улар бир-бир босиб, яна каравот ёнига келдилар.

— Жўрангиз қаерда ётган эди? — бехосдан сўради у. — Кийим-боши ҳам кўринмайди-ку?

— Кўрпачада, — деб жавоб берди Афанди. — Бошига ёстиқ қўйган эдим.

— Қани ўша кўрпача билан ёстигингиз?

— Ий-е, дарвоқе, — аввал қўшнисига, кейин хотинига қаради Афанди. — Кўрпача билан ёстиқ ҳам йўқ-ку, хотин? Наҳотки ҳаммасини Шокир Шайтон кўтариб кетган бўлса?

— Билмасам, дадаси, — умидсизланиб бошини тебратди хотини. — Пиёниста жўрангизни Худо кўтарсин. Кўрпачамнинг пахтаси яп-янги эди. Эссиз.

— Кўрпачаниги пахтаси садқаи сар, хотин, — деди Афанди. — Ҳаммадан муҳими, Шокир Шайтонга бирор кор-қол бўлмасин.

Қўшниси Афандининг қўл чирогини олиб, эгилиб каравот тагига назар ташлади. Шокир Шайтон бахмал кўрпачанинг ярмини устига, ярмини остига олиб, кирпитикандай ғужанак бўлиб ётарди.

Афанди уни кўрғач, оёғи учидан ушлаб, жаҳл билан тортди. Шокир Шайтон кўзларини уқалаб уйғонди. Ихтиёрсиз равишда турмоқчи бўлиб, бошини каравот тахтасига тарақлатиб уриб олди. Боши гарангсиб, кўзларидан ўт чиқиб кетди.

— Ҳа, нима бўлди? — жаҳл аралаш сўради Афанди. — Нега каравотнинг тагига тушдинг? Мақтаниб юрардинг-ку. Нима бало, қора мушукдан қўрқдингми?

— Йўқ, кўрқадиган одатим йўқ, жўра, — деб жавоб берди Шокир Шайтон. — Аммо ярим кечаси қаттиқ ёмғир ёғдию тарновнинг сувидай пастга қуйилди. Ҳамма нарса хўл бўлди. Ноилож кўрпачани кўтариб...

— Нима? Қаттиқ ёмғир ёғди? — хоҳлаб кулиб юборди Афанди. — Туш кўрибсан-да, жўра. Ахир, осмон кечаси билан очиқ эди-ю, ёмғир қайдан ёғди?

— Жўрангиз рост айтаяптилар, Афанди, — Шокир Шайтонни қувватлади қўшниси. — Бу менинг ғуноҳим. Биласизми, соат иккиларда турсам, водопровод сувининг босими кучайибди. Мурватини охирига-ча бураб, узун шланг билан ток баргларини ювмоқчи бўлдим. Эҳтимол, босимнинг кучлигидан сув девор ошиб, тоқларингиз устига ёмғир бўлиб ёғилгандир.

Қўшненинг сўзларига ҳаммалари мириқиб кулишди...

5

Ўша воқеадан кейин, Афанди эшитдики, Шокир Шайтон ёғлироқ, даромади каттароқ жойга ишга кирибди. Аниқроғи у катта йўл ёқасида жойлашган бензинхонада сотувчи бўлибди.

Икки кун аввал бир мактабдоши келиб, икковини тўйга айтиб кетди. Ўғлини уйлан-тирармиш...

Шанба куни, кун ботишдан олдинроқ, Шокир Шайтон Афандининг олдига келди. Дарвозахонада ГАЗ-24 машинаси турарди. Шокир Шайтон атрофида айланиб, ҳавас билан ичига қаради. Шу пайт Афанди чиқиб қолди. Анча пўрим кийинган, тўйга боришга тайёр эди.

— Афанди, машина билан борамизми? — сўради Шокир Шайтон.

— Йўқ, хўжайин эшитса хафа бўлади, — дея сабаб кўрсатди Афанди. — Нега ўзингни машинаниги миниб келмадинг? Аядингми?

— Йўқ, аямайман, жўра, — иқроор бўлди Шокир Шайтон. — Лекин эҳтиёт қиламан.

— Ана, кўрдингми, — кулди Афанди. — Маълум бўлишича, сен ҳам ҳукуматдан кўрқасан. Яхшиси, автобус билан борайлик. Тинчгина.

— Дам олиш куни-ку, — яна хиралик қилди Шокир Шайтон. Хўжайининг орқангдан пойлаб юрмас.

— Пойламаслигини мен ҳам биламан, жўра, — деди Афанди. — Лекин, «Ўз ишимга фойдаланмайман», деб унга қатъий ваъда бергандим.

— Кетдик, — жаҳл билан қўл силтади Шокир Шайтон. — Сендан бирор киши барака топмайди.

Автобусда суҳбатлари кизиб, тўйхонага очиқ чехра билан кириб келдилар.

Тўй жуда яхши ўтди. Келин-куёвни уйларига киргизиб, меҳмонлар бирин-кетин жўнадилар.

Улар тўйхонадан бемаҳал чиқиб, тўқайзор оралаб борадиган ёлғизоёқ йўлга тушдилар. Тўқай шундай қалин эдики, икки томон деворни эслатарди.

Шу маҳал олдинда ниманингдир қораси кўринди. Таналари вижирлаб, тепа сочлари тикка турди. Аммо кўрққанларини бир-бирларига бидиришмади.

— У нима, Афанди? — сўради Шокир Шайтон. — Дурустроқ қарагинчи. Жуда катта ҳайвон экан.

— Билмадим, — Афанди ҳам юришдан тўхтади. — Узоқдан сигирга ўхшайди. Аммо тўқайзорнинг қоқ ўртасида, ярим тунда сигир нима қилади?

— Рост айтасан, Афанди, — жўрасининг фикрига қўшилди Шокир Шайтон. — У сигир эмас, алвасти. Алвастини биласанми?

— Йўғ-е, — кўрқиб кетди Афанди. — Бунча ваҳима қилма. Алвастига бало борми? Ахир, у сигирдан ҳеч фарқ қилмайди-ку?

— Гапинг тўғри, жўра, — тушунтирарди Шокир Шайтон. — Биласанми, алвасти жин дегани. Лекин жин ҳар хил бўлади. Кишининг кўзига у гоҳ қўй-эчки, гоҳ сигир ва эшак бўлиб кўринади. Агар ҳозир ундан кўрқсак, албатта бирор зиён етказади. Майиб-маж-руҳ, овсар қилиши мумкин. «Фалон кишини дев урибди», дейдилар-ку. Шундан олинган. Агар икковимиз ҳам кўрқмасдан бораверсак, бизга йўл беради. Зиён-захмат етказмайди. Юргин, таваккал қилиб бораверамиз.

Улар яна йўлга тушдилар. Алвасти қимир этмасди. Тош ҳайкалга ўхшарди. Олдига яқинлашлари билан «му-у, ҳу-у» деган товуш чиқарди. Чамбарак шоҳли ҳақиқий сигир эканлиги маълум бўлди.

— Афанди, — ҳаяжон билан деди Шокир Шайтон, — Худо берди, жўра. Бу ҳеч қандай алвасти-палвасти эмас, ҳақиқий сигир. Дарров белинган қайишингни ечиб ол-да, менга бер.

— Нима? Қайишимни ечай? — унинг мақсадини тушунмади Афанди. — Уни сен нима қиласан?

— Жуда ҳам содда экансан-да, — пиқирлаб кулди Шокир Шайтон. — Айтдим-ку, Худонинг марҳамати бундан ортиқ бўлмайди. Ҳозир унинг шохидан боғлаймизу тўғри уйга ҳайдаб борамиз. Эрта-индин эгаси ахтариб келади. Эллик сўм суюнчи бермаса, сигирини бермаймиз.

Афанди жўраси мушт тушириб қолишидан кўрққаниданми, бошқа сабабданми, истар-истамас, қовоғини уйганча, қайишини ечиб берди. Жўраси ўзиникини ҳам ечиб, учма-уч қилиб боғлади. Узунлиги икки метрдан ошди. Говмиш нимадандир хавфсираб, бошини бир кўтарди-да, «му-му-у»лаганча йўлга тушди. Шокир Шайтон чаққонлик билан говмиш олдани тўсди. У сўкиниб, пўпса қилгандан кейин Афанди иккинчи томондан келди. Хуллас, говмиш қайси томонга қочишини билмасди. Ниҳоят, тақдирга тан бериб тўхтади. Шокир Шайтон уни маҳкам боғлади-да, қайишининг учини шеригига тутқазди.

— Торт, Афанди, қани бўл, йўғасам онангни учкўрғондан кўрсатаман, — деди Шокир Шайтон. — Тонг отгунча қишлоққа кириб олсак, ошигимиз олчи!

Афанди нима қилишини билмасди. Ниҳоят, иккиланган кўйи, сигирни судради. Ҳозир Афанди озроқ ширакайф эди, тўғри, у ичмасди, лекин тўйда Шокир Шайтон тиқилинч қилгани боис озроқ тортиб олганди. Энди Шокир Шайтонга осонгина бўйсунаетгани, қияғир йўлга кираётганини ароқнинг касофатидан кўра бошлади. Бу савил одамни бузаркан, ҳа, бузаркан... «Айтганча, говмиш ростдан ҳам алвасти бўлса-чи? — чалғиш учун ўзига-ўзи савол берди Афанди, — бирдан узун қанот чиқариб, фақирни еттинчи осмонга кўтариб чиқса-я? Ёки маймунга айланиб, бўйнимга миниб олса. Унда нима қиламан?» Афанди секин орқасига қараркан, говмишнинг бир маромда қадам ташлаб келаётганини кўрди. Ҳеч қандай хавф-хатарга ўрин йўқ эди. Лекин ўзидан нафратланди, бир муттаҳам билан тўйга бормай мен ўлди, деди ичиди...

Ниҳоят улар тўқайзордан чиқдилар. Кўп ўтмай бўш ерлар, полиз майдонлари кўринди. Қишлоқларига тахминан икки километрча қолган эди. Йўл иккига бўлинди. Бир қишлоқ томон борарди, иккинчиси бозорга. Аммо бозор яқинроқ эди.

— Афанди, говмишни бозор томонга торт! — дўқ урди шу пайт Шокир Шайтон. — Оғзимизга теккан луқмани ютмасак, Худо ҳақи кўфрони неъмат бўлади.

— Жўра, — деди Афанди. — Шу ишга ҳеч кўнглим босмаяпти. Мабода қўлга тушиб балага қолмайлик! Бировнинг моли бўлса...

— Нега қўлга тушарканмиз? Биз бирор кишининг оғилини тешдикми? Олдимиздан ўзи чиқиб қолди, бор-йўғи боғлаб олдик. Иккинчидан, ҳали саҳар, теварак-атроф қоронғи. Бизни ҳеч ким танимайди. Бозорга киришимиз билан арзон, сўраган нарҳига берамиз, вассалом.

— Йўқ, бу ишингни қўй, жўра, — Шокир Шайтонга маслаҳат берди Афанди. — Умр бўйи ўғирлик нималигини билмаган одамман. Сен ҳам бу ишнинг бахридан кеч. Яхшиси, говмишни уйга ҳайдаб борамиз. Суюнчи бошқа масала...

— Ахир, бу ишимиз ўғирлик эмас, оғайни, — зўр бериб, фикрини маъқулади Шокир Шайтон. — Боболаримиз «ов — ҳалол» деганлар. Бир кишининг ҳовлисига кириб, молини қозигидан ечиб чиқсак, ўғирлик бўларди, галварс. Ҳозир буни сотиб юбормасак, умр бўйи пушаймон бўламиз. Соддалигимизга ачиниб юрамиз.

Ҳамон Афандининг кўнгли босмасди. Бозор томон юришга журъат қиломасди. Бирор баҳона ахтарарди.

— Қўрқинг-а? Менга бер! — қайишнинг учини олиб, говмишни бозор томонга тортди Шокир Шайтон. — Ҳайда! Энди мен эгаси бўлдим. Сенга ҳеч ким гапирмайди.

Афанди секин-аста йўлга тушди. Атрофига жовдираб бораркан, миясидан минг хил нохуш ўй кечар эди. «Ҳалол одам эдим... Шу ёшгача бировнинг ҳақига хиёнат қилмаганман, бировнинг молига кўз ола қилмаганман, — деб хаёл сурарди. — Атиги бир марта оғзимга ичкилик тегса-ю, қинғир йўлга кирсам... Бу қуриб кеткурни «шайтон суви» деб бекорга айтмас эканлар». Афанди минғир-минғир қилиб илгариларди. Лекин сигир ҳеч олдинга босмасди. Нима сабабдандир орқасига тисарилар, қишлоқ томон интилари.

Бозор унча узоқ эмасди. Ярим соат ўтар-ўтмас етиб келдилар. Ҳали ҳам тонг отмаган, теварак-атроф қоронғи. Аммо шунга қарамай, бозорда мол савдоси авжига чиққан эди. Даллолар сотувчи қўлини бўшатмай, «Бор барака! Бор барака» деб бақирар, ҳоли-жонига қўймасди.

Бозорга киришлари билан бир даллол ва бир нечта харидор атрофларини ўраб олишди. Улар говмишнинг танасини пайпаслаб, эмчагини тортиб кўрардилар.

— Хўш? — даллол Шокир Шайтонга юзланди. — Гапни чўзмагин, ука. Говмишинга неча пул берай?!

— Арзи бозор, амаки, — деди Шокир Шайтон. — Биз дашт одамларимиз. Инсоф юзасидан ўзингиз бирор нарса денг.

— Қорнида олти ойлик боласи бор экан, ука, — ҳукм қилди даллол. — Эмчаги юмшоқ, соғувчининг қўли оғримайди. Ҳозир ҳам уч-тўрт литр сути бор. «Пули мўмин, хуни мўмин» дейдилар. Говмишнинг ана шу одам олади, — у ёнидаги кишини кўрсатди. — Саккиз юз сўм беради. Бор барака! Бор барака! Қўлимни қайтарма, ука. Бундан зиёд сотомайсан. Ҳа, бор барака! Бор барака!

— Майли, — дарров рози бўлди Шокир Шайтон. — Сотиб олганим йўқки, зарар қилсам. Хоназод, Пулига иккита тана олсам, келгуси йили яна говмиш бўлади. Келтириб сотаман.

— Очيقқўл экансан, ука, — мамнун бўлди даллол, — юр, пулингни чойхонанинг олдида, чироқ ёруғида санаб ол.

Гўё мол эгаси ҳозир сўзидан қайтадигандай, харидор дарров мол бошбоғига ёпишди. Уни Шокир Шайтоннинг қўлидан тортиб олди. Ҳаммалари чойхона томон юрдилар. Улар уч киши эдилар. Шокир Шайтон билан Афанди орқадан келардилар. Шу вақт харидорлардан бири иккинчисига яқинлашиб энгашди.

— Анвар, ҳозирги савдомиздан унча кўнглим тўлмаяпти, — пичирлади у. — Биласанми, улар молларининг нархини билмайдилар. Сигирни икки юз сўм арзонга олдик. Яна бирор балоси бўлмаса?..

— Рост айтасан, — Анвар ҳам пичирлади. — Говмиш ўғирланган-ов. Ҳаммадан шубҳали томони, бошбоғи йўқ. Шимларининг қайишлари билан боғлаб келибдилар.

Афандининг кўнглидан кечирганлари тўғри чиқди. Бир оздан кейин тонг отадию ишнинг пачаваси чиқади. Ўйлаб кўрса, бундан бошқа кулай фурсат бўлмайди. У секингина Шокир Шайтонни туртиб, қулоғига шу гапларни шипшитди. Бирдан жуфтакни ростлаб қолдилар. Говмиш бошбоғини тутган жойида қолиб, икки харидор орқаларидан қувишди.

— Одамлар! Ўғри! Ўғри! — Харидорлардан бирининг ҳаяжонли овози эшитилди. — Ўғрини тутингла! Ўғрини тутингла! Тутингла!!!

«Мана ичкиликнинг оқибати... Нафсимни тийолмаганим касрига шарманда бўлдим!» Шу хил ўй-фикрлар билан, бор кучини йиғиб, Афанди ҳаллослаб чопарди. Ортида даҳшатли пўписа, сўкинишлар дақиқа сайин кучаярди. Хаёлида икки киши эмас, бутун бозордаги одамлар таъқиб қилиб келишарди.

Яхшиямки, олдиларидан кўриқ-бутазор чиқиб қолди, ўша ерда жон сақладилар. Аниқроғи, қуваётганлар уларни йўқотдилар. Эҳтимол, орқаларига қайтган бўлсалар керак. Чунки овозлари эшитилмай, теварак-атроф жимиб қолди.

Улар бозордан анча узоқлашдилар. Лекин иккинчи муаммо пайдо бўлди. Тонг отарди. Одам одамни танийдиган бўлиб қолди. Қишлоқдагилар уларни шу аҳволда кўришса, нима деб ўйлашади?

Ниҳоят, қишлоққа киришди. Жўралар шундан хурсанд эдиларки, ҳали ҳовли эшиклари очилмаган. Кўплар маст уйқуда. Олдиларидан Собир амаки чиқиб қолди. У отини суғориш учун ариқ томон етаклаб борарди.

— Ҳа, йигитлар, — савол назари билан тикилди уларга Собир амаки. — Тинчликми? Калайи сахарлаб югуриб юрибсизлар?

— Кеча тўйга борган эдик, — ҳозиржавоблик қилди Шокир Шайтон. — Сал кеч қолипшиз. Тўқайдан ўтиш... овора қилди.

Бу гапларга Сабир амаки ишондим, йўқми, ўзи билади. Ҳар ҳолда кулимсиради-да, отини пастга, ариқ томонга етаклади.

Икковлари ҳам деворга ёпишиб, зўрға ҳовлига кирдилар. Афандининг хотини уйқудан турган, айвонда қимирлаб юрарди. Эрини кўриши билан бир чўчиб тушди.

— Ҳа, дадаси, — деди ҳаяжонланиб у. — Сизга нима бўлди? Нега бу аҳволда юрибсиз?

Рост-ёлгонни бир-бирига кўшиб, Шокир Шайтон айтган гапларни такрорлади.
— Яхшиямки, тўқайда адашиб кетмабизлар, — деди ачиниб хотини. — Лекин бизлар ҳам тун бўйи ухлаганимиз йўқ. Подачи тушмагур говмишимизни йўқотиб келибди. Кечаси билан ахтариб, бормаган жойимиз қолмади. Ишқилиб топилсин-да.
Афанди турган жойида ҳайкалдай қотиб қолди...

6

Сигир топилади, лекин унгача Афандининг бошида роса маломат ёнғоғи чақилди. Аччиқма аччиқ у мол-ҳолни кўпайтиришга қасд қилди. Ишни янги сомонхона қуришдан бошламоқчи бўлди. Бир кун эрталаб кийим-бошларини алмаштириб, эндигина қўлига курак олгандаки, ҳовли эшиги шиддат билан очилиб, ҳовлиқанча Шокир Шайтон кирди. Унинг кўриниши бениҳоя ҳаяжонли, кўзлари бежо, тез-тез теварак-атрофга қарарди. Нимадандир хавфсирарди.

Шокир Шайтон Афандини кўриши билан қўйнидан каттагина тугунчани олиб узатди.
— Жўражон, — деди ялиниб Шокир Шайтон. — Илтимо, мана шу нарсани кечгача уйингда сақлагин. Қоронғи тушиши билан келиб, олиб кетаман.

Афанди унинг хоҳишини рад этолмади. Тугунчани қандай олди, ўзи ҳам билмайди. Шокир Шайтон машинасига миниб кетганидан кейин, тугунчани пайпаслаб кўрди. Қўллари га қаттиқ нарса тегди. «Ажабо, нима экан бу?»

— Шокир, ҳой Шокир, — у бирдан ҳушёр тортиб, унинг орқасидан ҳай-ҳайлади. — Бу нима?! Мени тинч қўйсанг-чи, Шокир! Ҳой, Шокир!

Ҳайҳотки, Шокир Шайтон алақачон жўнаб қолган эди.

Афанди ноилож уйига қайтиб кирди. Жўраси берган тугунчани жавонда, китоблар орқасига беркитди. Нима учундир қўли ишга бормади қолди.

Эртаси куни пешинда бир юмуш билан йўлда кетаётиб, Афанди бехосдан жўрасини кўриб қолди. Икки миршаб, қўлларига кишан солиб, туртиб-суртиб, ҳайдаб боришар эди.

— Ҳа-а, айтдим-а, — кўрқув билан кўнглидан ўтказди Афанди. — Бир балоси бўлмаса, шугдорда куйруқ на қилур?

Афандининг хаёли ўзида эмасди. Нуқул Шокир Шайтон бериб кетган тугунчани ўйларди. «Нега уни олдим? — ўзига-ўзи савол берарди у. — Тугунчада нима бор экан-а? Пулми? Ажабмаски, тилла-кумуш тақинчоқлар бўлса. Болалар мактабдан келиб, бирор китобини олмоқчи бўлиб тугунчага кўзи тушса. Ишқилиб, онасига кўрсатмаса бўлгани. Хотин зотининг кўзи оч, назари паст. Агар улардан бирортасини олиб яширса, нима бўлади? Албатта, дўстайгимизга рахна тушади».

Афанди кечқурун китоб жавонини тезгина кўздан кечирди. Тугунча жойида турган эди. Қоронғи тушди. Кечки овқатдан кейин болалар телевизор томоша қилишди.

Ниҳоят, ухлаш вақти бўлиб, ҳамма кўрпа тагига кирди. Пишилаганча бирпасда уйқута кетишди. Афанди секин туриб, китоб жавони турган уйга ўтди. Чироқни ёқиб, жавондан тугунчани олиб очди. Бели синмаган юз сўмликлар экан. Хаёли қочди. У Афанди бўлганидан буён юз сўмаикни кўрмаганди. Эринмай санади. Кам ҳам, ортиқ ҳам эмас, минг дона эди улар. Бу юз минг сўм деган гап. Аввалига ваҳима босиб, кўз олди қоронғилашди. Бироздан кейин ўзига келди.

— Лаънати ўғри! — ичида пичирлади Афанди. — Аҳволи танг бўлганда мендан фойдаланмоқчи бўлибди. Аммо чувварани хом санабсан, Шокир Шайтон! Кўп йиллар одамларни алдаб, хийла пул тўплабсан. Кўрасан, эртага мен уларни эгасига, ҳукуматга элтиб топшираман. Ҳукумат одамлар учун йўл, кўприк қуради. Шаҳар, қишлоқларни обод қилади.

Афанди тугунчани аввалгидай ўраб, энди жойидан турмоқчи эдики, хотини кирди.

— Ҳа, дадаси, — деди у гамхўрлик билан. — Нега ҳеч ухламайсиз? Тинчликми?

— Тинчлик, — ўзини беларво кўрсатди Афанди. — Бир китобни йўқотган эдим, топдим.

— Ундай бўлса, ухланг дадаси, — деди хотини. — Кеч бўлди. Эрталаб ишга борасиз.

Хотин чироқни ўчирди. Қўйнида тугунча билан Афанди ноилож келиб, кўрпа тагига кирди. Уйқуси қочди. Кўзлари ҳеч юмилмасди. Гўё жони бордай, тугунча сезилар-сезилмас қимирларди. У боши янчилган аждаҳони эслатарди. «Ҳозир сени ҳам дамимга тортаман. Бола-чақанг, ҳовли-ҳараминг, молларингни, ҳаммасини ютиб юбораман», дерди у гўё.

Хуллас, Афанди яхши ухлаёлмади. Босинқираб, кўзига ҳар хил даҳшатли махлуқлар кўринди. Ҳар гал кўрқув, ваҳимага тушиб уйғониб кетарди.

У охири шу қарорга келдики, ҳозир ўрнидан туради-да, тугунчани бирор хавфсиз жойга эҳтиёт қилади. Шундай қилмаса, бу кеча ухлаёлмайди. Тунни бедор ўтказди.

Афанди яна хаёлга берилди. Тугунчани китоблар орқасига яширсинми? Йўқ, бўлмайди. Болалар эрталаб китобларни титқилайди. «Энг қулай, хавф-хатарсиз жой, бу говмишнинг охури, — кўнглидан ўтказди Афанди. — Бир-икки гиштини олиб, тагига яшираман. Чироқ ёқиб ахтарса ҳам биров тополмайди. Лекин бошқа томони бор: лаънати, сигир-

бузоқларнинг кўпчилиги латта чайнашни яхши кўради. Тутунчадаги пулни латта гумон-сираб, чайнаб-чайнаб ютиб юборса нима бўлади? Юз минг сўм-а? Йўқ, бўлмайди. Айтгандай, ун тўрвасининг ичига яширсам қандай бўларкин? Унда сигир ҳам, бузоқ ҳам йўқ. Сичқон унни қўйиб пулни чайнамас. Лекин хотини кун ора ун олиб нон пиширади. Агар тутунча қўлига тушгудай бўлса, шу заҳоти олиб бошқа жойга яширади. Орада жанжал кўтарилиб, дилсизлик бўлади».

Шу пайт Афандининг эсига ошхонадаги қути тушди. Унинг ичи тўла туз эди. Агар тузнинг ичига яширса, ҳеч ким тегинмайди. Туради.

Афанди ана шу ўй-хаёллар билан туриб ошхона томонга келди. Унинг чирогини ёқди. Тутунчадаги пулни энди қўймоқчи эдики, хотинининг овози эшитилди.

— Ҳа, дадаси, — сўради у. — Нега бунча тузқутига ёпишяпсиз? Бирон нарсангизни йўқотдингизми?

— Ҳеч нарсани йўқотганим йўқ, хотин, — Афанди шошиб, нима дейишини билмай қолди. — Говмишимизга озгина туз бермоқчи эдим.

— Ҳо-о, — ишонқирамай сўзини давом эттирди хотини. — Говмишнинг охурида эшакнинг калласидай туз турибди-ку. Кўрмаганмидингиз? Дарров уйга юрингу кўрпангизга кириб ётинг.

Афанди бошқа баҳона тополмади. Тутунчадаги пулни бошқатдан этагининг тагига яшириб, итоаткорлик билан келиб кўрпасига кирди. Лекин ҳеч уйқуси келмасди. Уни аввалгидан ҳам кўпроқ ваҳима босарди. Яна у ёқ, бу ёққа ағдарилар, оёқларини узатар, тагин йиғиштирарди. Ҳар замонда дераза ойнасига қарарди. Тонг отмасди.

Саҳар бўлди. Тонг юлдузи кўтарилди. Афанди секин қўзғалиб қараса, ҳамма ширин уйқуда. Ташқарига чиқиб, ҳовли саҳнига тушди. Бехосдан тўрда кир ювиш учун сув иситадиган ўчоқ борлиги эсига келди. Унинг ичи ҳамиша кулга тўла, устида катта қозон турарди. Унга бирор киши яқинлашмасди. Қорасидан ўзларини тортар, ҳазар қилардилар.

Афанди шоша-пиша тутунчани келтириб, кулнинг ичига кўмдида, бир оз эркин нафас олди. Энди уни ҳеч ким тополмайди.

— Хайриятки, хавфсиз жой топдим, — деди ўзига-ўзи Афанди. — Энди уйга кириб бироз мизгиб олай.

У тўшагига кириши билан кўзи уйқуга кетди. Қаттиқ ухлабди. Оламдан нима ишлар ўтди, билмасди.

Тонг отиб, қуёш чиққандан кейингина хотини уйғотди. Афанди зўрға кўзини очди.

— Дадаси! Ҳай дадаси, — деди у. — Туринг, кир кийим-бошингизни ечинг. Наҳордан кейин уларни ювмаман.

Афанди хотинининг «кир ювмаман» деган сўзини эшитди-ю, сапчиб ўрнидан турди. Чиқиб ҳовли тўрига қаради. Катта қозонда сув тўла. Ўчоқда гуриллаб олов ёнарди. Гўё Афандининг оёқ-қўлларидан жони чиқди. Мадори қуриди. Шундай бўлса ҳам, у югуриб келиб, қозон сувини ўчоққа, олов устига ағдарди. Фишиллаб ўт ўчди. Теварак-атрофни қурум-ғубор босди. Бу ҳолни кўрган хотини овозини баланд кўтариб, доду фиғон кўтарди. Болалар уйғонишди. Қўни-қўшниллар тўпланишди.

— Ҳой одамлар! Ҳой одамлар! Бу кишининг мияси айнаганга ўхшайди, — деди ҳаяжон билан хотини. — Сўзимга ишонинглар! Афанди кечаси билан ухлагани йўқ! Ўз кўзларинг билан кўрдиларингки, ҳозиргина қозондаги сувни ўчоққа ағдардилар. Ахир, бу нима деган гап? Қайси эс-хуши бор одам...

— Хотинимнинг ҳамма гапи рост, биродарлар, — унинг сўзини бўлди Афанди. — Лекин тутунча куйди. Тутунчани тезроқ олиш керак! У ҳозир қуйиб кул бўлади.

— Қанақа тутунча, дадаси?! — ҳаяжон билан сўради хотини. — У қаерда эди? Нега куйди?

— Ўчоқ кулининг остида эди. Уни мен кўмган эдим.

— Ана, эшитдингларми, одамлар? — яна жавради хотини. — Бу кишига бир гап бўлган. Ҳа, ақдан озган! Дод! Дод! Энди нима қиламан?

Афанди хотинининг гапларига парво қилмай, югурганча келиб кетмонга ёпишди. Бу ҳолни кўрган одамлар ростдан ҳам шубҳа қилдилар. Баъзилари қўрқиб, ўзларини четга олдилар. Аммо Афанди жонҳолатда ўчоқ кулни ташқарига тортди. Кул тагидан катта тутунча чиқди. Афанди шоша-пиша уни очди. Хайрият, мато эндигина сарғайган, пулга зиён етмаган эди.

Тарқалган одамлар қайтадан тўпландилар. Улар ҳайратдан ёқаларини тутардилар. Шу пайт маҳалла кўмитасининг раиси пайдо бўлди. У сўрамай-нетмай, ўзини тутунча устига ташлади. Пулни осонгина қўлга киритмоқчи эди.

— Бироз сабр қилинг, ака, — деди Афанди. — Бу пул менга омонат. Кеча Шокир Шайтон келтириб берган эди.

— Уни ўғирлик бензин билан тутдилар-ку.

— Тутганларини биламан, — қўшиб қўйди Афанди. — Лекин пулни сизга бермайман. Буни эгаси — ҳукумат, ҳукуматга топширамыз, вассалом.

— Афанди рост айтади, оғайнилар, — гапга одамлар аралашди. — Шокир Шайтоннинг ўғрилиги маълум. Аммо ҳеч қўлга тушмасди. «Бузоқнинг югургани сомонхонагача», деганлари шу бўлса керак-да...

Дилшод Ражабов

*Гулдираб
кулар осмон*

Варраklar кувончи

Ўтиб кетди бадқовоқ
Қишнинг аччиқ аёзи,
Табиат киймоқда шод
Байрамона либосин.

Ичга сиғмай севинчи
Қайнаб тошар булоқлар,
Ўзанига сиғмасдан
Тошар сою ирмоқлар.

Гулдираб кулар осмон
Чақнаб чақмоқ тошлари,
Кулгисининг зўридан
Чиқиб кетар ёшлари.

Юмшоқ ердан юмалаб
Чиқар хандон бойчечак.
Қаттиқ ердан қаталаб
Чиқар полвон бойчечак.

...Бизнинг ҳам кўксимизга
Шамол тегади энди.
Кувончлардан бошимиз
Кўкка етади энди.

Ҳадемай

Юрмас аччиқ изгирин
Далаларда изиллаб.
Келар ёқимтой-ширин
Шабдалар гизиллаб.

Оқ варақдай осмонда
Турна расми чизилар.
Симларда қалдирғочлар
Аскарлардай тизилар.

Виз-виз учган ўқ каби
Боларилар визиллар.
Миқ этмай ухлаб ётган
Борлиқ тинчи бузилар.

Бизнинг баҳор

Баҳор, кимлигингни аён эт?

Омон Матжон

Баҳор доим баҳор-да,
Кимлигини билдирар.
Қотиб ётган тошдан ҳам
Гул-чечаклар ундирар.

Ҳайдаб келар чўпондай,
Турфа қушлар «пода»син.
Тизар симга маржондай
Қалдирғочлар шодасин.

Қир-адирга лоладан
Тўшар алвон пойандоз.
Ҳатто жарлик, дарага
Гул тақиб берар пардоз.

Сайратворар қиш бўйи
Чурқ этмаган борлиқни.
Шарақлатиб кулдиарар
Шашти паст сой, ариқни.

Баҳор шундай хунарлар
Кўрсатар биз ёқларда.
Оғзининг суви оқиб
Қарар улкан тоғлар ҳам.

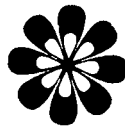
Саёҳатчилар

Э, сўраманг қандай деб,
Тунов кунги саёҳат.
Чиқди оёқ остимас,
Бош устидан фалокат.

Тўрт томон яйдоқ кенглик,
Пана жой йўқ аксига.
(Қоларкансан ноилож
Дуч келсанг кўк қаҳрига).

Босиб келиб бир пасда
Қора булут галаси,
Устимиздан пақирлаб
Кўйди роса жаласин.

Қайтдик уй-уйимизга
Шалаббо бўлиб, гап шу.
Саёҳат бурнимиздан
Чиқяпти... апшу... ап-шу!..

Қаҳрамон Аҳмад

ЁЛҒИЗ ХОНАДОН СИРИ

Саргузашт қисса

1. ЯНГИ ҲОВЛИ

Уста қўлидаги уй тарҳини хонадон эгасига узатар экан, огоҳлантирди:

— Мана, кеннойим билан маслаҳатлашиб кўринг, маъқул бўлса, уч ойда қуриб-битказиб, калитини тутқазаман.

Уста мижозининг ҳовлисида аёл киши йўқлигини, ҳозир у «уйланиш пайи»да юрганини билмасди.

— Асосий талабим ва ниятимни сизга айтдим, — деди Ҳамидов унга чой узатар экан. — Қолганлари ўзингизга ҳавола, маъқулини қилинг.

— У томонидан хотиржам бўлаверинг, сиз айтгандан ҳам зиёда қиламан, кўрасиз, Пётр Ёнинг ётоқхонасидан қолишмайди, — деб ишонтирди у. — Эрта бириси кунни кўнглингизда заррача афсус қолмайди, Худо хоҳласа.

Уста шундай деб узанди ва болишга суянди.

— Раҳмат, Муҳиддин ака, раҳмат, — устанинг жонкуярлигидан тўлқинланиб кетди Ҳамидов. — Участкани бировга эмас, ўзимга қуряпман деб ҳисоблайверинг. — Сўнг дастурхонга ишора қилди: — Олинг, ноз-неъматларга қаранг.

— Отангизга раҳма-ат, — бош ирғади уста. — Сиз билан бир-икки кунлик оғайни эмасмиз, энди. Худо хоҳласа, бир умрликмиз. Эслаб юрадиган яхшилик қилдингиз. Оллоҳ насиб этса, тўй-ҳашамларда ўзим бел боғлаб туришимга тўғри келади, бу участкада. Борди-келди қиламиз. Худога шукр, мен қурган участкаларнинг бирортасини ҳали ҳеч ким айбситган эмас.

Исломқул Ҳамидов оғир аҳволда келтирилган устани операция қилиб, кўр ичағини олиб ташлаган эди. Бемор Тошкентда машҳур уста эканлигидан хабар топгач, жарроҳ ҳам ўз муаммосини унга айтиб эди.

— Ушанинг учун ҳам дардимни сизга ёрган эдим-да, Муҳиддин ака, — деб устандан кўнгли тўқ эканлигини англади Исломқул ва ёнидаги тугунни олиб устага узатди.

— Мана, сиз айтганча, санаб олинг.

— Сиз санаган бўлсангиз бўлди-да, — деди уста ҳам, тугун тўла пулни дипломатга жойлар экан.

Ташқаридан «Жигули» товуши эшитилди.

— Орифхон келганга ўхшайди, менга рухсат, — деб уй эгасидан ижозат сўради уста, ёнбошлаган жойидан туриб. — Қани, овмин, омадимизни берсин.

Уста Муҳиддин шундай дея чорпоядан туриб ташқарига йўналди.

— Худо хоҳласа эртдан материалларни ташиб келтираверамиз. Икки-уч кундан сўнг пойдеворни бошлаб юборамиз, — ваъда берди у.

Устани кузатиб қўйган хонадон соҳиби чуқур ўйга чўмди. «Нима қилсам экан? Бирон узоқ танишимни олиб келиб турсаммикан? — Асаблари таранглашди. Полковникнинг кўрсатмаси ёнига туриб, фикридан қайтди. — Бунинг иложи йўқ, гап-сўз бўлиши мумкин. Ўзи ҳам рози бўлмаса керак. Қолаверса, «ҳозирча кичик доирадаги кишилардан ўзгалар билмагани маъқул», — дейишган эди марказдагилар.

Исломқул яқинда чет эл сафаридан қайтиб келди. У ишга жойлашиши биланоқ шаҳар чеккасидаги маҳаллалардан бирининг энг овлоқ, холироқ жойидан саккиз сотих ер сотиб олди. Эскисини бузиб, энди шу ерга яхши ният билан бир ажойиб уй қурмоқчи. Қургандаям кўз очиб-кўргани рози бўлиб кетадиган қилиб... Ҳазилми, ҳеч курса у рози бўлиши керак. Бўлмаса, унга нимага керак бу уй, бу ҳашамат?

Суратни Умид Арслонов чизди.

«Уни тезроқ битказишим керак. Москвадагилар ҳам тиқилинч қилиб ётишибди. Яккаю-ягона чора шу».

— Ассалому алайкум, — ёнгинасида жаранлаган товуш унинг хаёлини бўлди. — Шоҳида холамлар салом айтиб юбордилар. Кирларни тайёрлаб қўярканмиз, оқшом келиб ювиб кетарканлар.

Ҳамидов ёнига ўгирилиб, мактабдан қайтган ўғлини кўрди.

— Ваалайкум ассалом, қалай, яхши келдингми? Директор билан гаплашиб қўйдим, таътилдан сўнг интернатга қатнайсан, — деди у.

Шокир индамади. Отасининг уйланиш тараддудиди юрганлигини сезган ўғлининг интернатга боргиси йўқ эди. Бир оздан сўнг:

— Холам билан яшайверсам-чи, дада? — деб қайтариб сўради у.

— Бўлмади, — кўрс жавоб қилди Исломуқул. — Кириб чойингни ич, сўнг дарсингни қил.

Ёр эгасининг сал наридаги тупроқ томли уйда ота ва бола — икковлон яшардилар. Исломуқул тунги навбатчиликда қоладиган кунлари ўғлини Шоҳиданинг ёнига юборарди.

Ҳозир у «Волга»сини ўт олдириб, оғайниси Абдурасулникига жўнади. Тошкент аэропортида ишлайдиган биродарига маслаҳатли иши бор эди.

Кўкча маҳалласига йўл олган Исломуқулнинг кўз олдига Нодира келди. Тўшакда, оппоқ чойшаб остида ётган аёл «қачон олиб кетасиз, мени? Сизни соғиндим, деяртгандек туолди унга. — «Иродаси тоза мустаҳкам экан. Бирор марта оҳ-воҳ қилмади-я, ҳеч қурса қўзлари ҳам намланмади. Ун уч йил бирга яшаб, уни билмас эканман. Ҳаммасига ўзим айбдорман», ўзини ўзи койиди у, навбатдаги чорраҳада қизил чироқ ёнида жаҳл билан машинасини тўхтатиб. — «Рози бўлмаслигим керак эди. «Йўқ» деб оёғимни тираб турганимда, ким нима қила оларди?!»

Ёртаси кунидан бошлаб ҳаммаёқни шағал, семон, гишт, қум, ёғоч ва ҳоказолар босиб кетди. Бир ҳафта ичида ҳовли кичик қурилиш майдончасига айланди-қолди. Муҳиддин ака чинданам уста экан. У Чорсу бозоридан ёллаб келган ишчиларини тонг саҳарлаб жой-жойига қўяр, уларнинг бир гуруҳи ишини тутатиб улгурмасданок иккинчи гуруҳга иш топиб берарди.

Орадан бир ой ўтгач, қишлоқдан Исломуқулнинг укаси Эшқул келди. Қуриляётган бинога ҳавас билан тикилиб, бирдан чуқур уф тортиди-да, кўнглидагини айтди-қўйди:

— Эсиз, бундай данғиллама участка янгамга насиб этмаган экан.

Исломуқул укасининг гапини маъқуллаган бўлиб, индамасдан бош ирғаб қўя қолди.

— Энам ўз хонасига янгамнинг катта расмини осиб қўйибди. Ҳар куни нонушта пайтида уни ёлға оладилар. «Дунёда бундай келин йўқ, бўлган эмас, бўлмади ҳам», дейдилар.

— Катта расми йўқ эди, шекилли? — деб ажабланди Исломуқул.

— Самарқандга бориб каттартириб келувдим. Иккита қип берди, биттаси бизарди уйда.

— Ўзларини олиб келивермапсан-да, энамни, — дея укасига танбеҳ берди ака.

МУАЛЛИФДАН

Эзгулик ва ёвузлик, одамийлик ва разиллик.

Ҳаётда доимо ёнма-ён улар.

Эзгулик нурулари иссон қалбини ёритади, унинг тафти дилларимизни иситади, яхшиликка ундайди.

Мен Раҳмон доимо Шайтондан устун келишлигини, одамлар қалбидаги эзгулик ёвузлик устидан ғалаба қилишини истаيمان.

Аммо орамизда Нодира каби кечаги мустабид тузумда буйруқни адо этаман деб ёвузликка рўпара бўлганлар йўқ дейсизми?!

Фақат таскин берадиган нарса шуки, унинг қаноти қайрилган бўлса-да, иродаси синмаган. Билмадим, бу аёл зотининг иродаси нимадан экан? Йўлатдан эканми?!

Мен Нодира ва Шоҳида сингари аёлларимиз билан фахрланаман. Улар нафақат аёллар йилида, балки абадулабад эъзозланишларини истаيمان.

Саргузаштдаги барча образлар зшитган воқеаларим, ўқиган хабарларим ва турмушда ўзим дуч келган реал персонажлар асосида яратилган. Бунда деярли барча воқеа-ҳодисалар умумлаштирилган ва ишга бадий образларда ўз аксини топган.

Чет эл хизмат сафарларида бўлган шифокор ҳамюртларимизнинг қизиқарли ва матонатли ҳаёти таҳсинга сазовор.

Саргузаштнинг турмушда учраган аниқ бир воқеага тўғри келиши тасодифдир.

Воқеа-ҳодисалар табиий чиқиши учун баъзи давлат ва шаҳарларнинг аниқ номларини келтиришга, ундаги кўча ва майдонлар тўғрисида маълумот беришга, баъзи шахсларнинг исм-шарифларини тилга олишга тўғри келди. Бу кечиримли бўлса керак, деб уйлайман.

Саргузаштнинг ёзлигишга илҳомлантирган барча дўстларимга ўз миннатдорчилигимни билдираман.

— Участка битса келайкан. Шокир «каникул»га чиқишиминан обораикансиз. Энам тайинлаб юворди, — деди у.

— Ўзлари тетикми ишқилиб, соғлиги қалай? Би-ир бораман дейман, ҳеч қўлим тегмаяпти, — деб ўзини оқлаган бўлди ака.

— Кўз тиймасин, дадил, — жавоб қилди Эшқул. — Лекин ҳозирам қора кийип юрипти. «Бўлди, энди ечинг», десак ҳам ечмайди. Янгамди эсидан чиқариши қийин бўляпти.

— И-и, — деди Исломқул безовталаниб. — Ҳар нимани ўзига жуда қаттиқ олади-да, кўп куйинманг деб тайинловдим-ку.

— Ҳа бу — ҳар нимамас-да, ака, — деди акасининг гапи маъқул бўлмаган Эшқул. — Туврисини айтсам, янгамди ўлганига энам ҳалиям ишонгани йўқ.

— Ие, бўлмаса нимага қора кияди?

— Ҳа, йўқ. Бир қарасанг келиним энди йўқ, дейди. Бир-икки кун ўтгандан кейин яна бошлайдилар эслашни...

Ҳамидов Никарагуада хирург бўлиб ишлаган эди, хотини эса — анестезиолог.

Исломқул чуқур тин олди-да, нари кетди, курувчиларнинг ёнига бориб, уларнинг ишини кузатди.

Кун ботгач қўлида тоғора кўтарган Шоҳида кириб келди. У усталарга овқат келтирганди.

Шоҳида эри Алишер билан икки йил иноқ яшади, бироқ фарзанд кўришмади. Бир неча бор ўтказилган даво чоралари наф бермади, врачлар «фарзанд бўлмайди», — дейишди. Бу гапни эшитган Алишер хотини билан ажрашиш пайида юрганида Исломқул хизмат сафарига жўнаб кетиб, ўғлини унга қолдириб эди.

— Кўнгироқ қилмайсизми, машинада келтирдим, — деб койиди Исломқул катта тоғорани чорпоя устига қўяётган Шоҳидани.

— Боғчамизнинг «завхозии» шу томонга келаётган экан, ўшанинг машинасида келавердим. Сизни овора қилмай дедим-да, — тушунтирган бўлди Шоҳида.

Янғасининг синглиси билан салом-алик қилган Эшқул у билан охириги маротаба учрашган кунни эслади:

— Кўришмаганимизга ҳам бир ярим йил бўлибди. Сизларникига акамдан хат келганлигини айтгани борувдим.

— Кечагидек эсимда, — деди жилмайиб аёл. — Нодира опамлардан «Хизмат сафаримиз уч йилга чўзиладиган бўлди», деган мазмунда хат олиб эдим ўшанда.

— Ҳа-а, — деб маъқуллади Эшқул. — Бизлар ҳам шундай хат олувдик. Шуни айтишга борувдим-ку.

Кечки овқатдан сўнг Эшқул эртага қайтиб кетишини акасига маълум қилиб, келтирган минг сўм жамғармасини узатди.

— Мана, олинг. Кам бўлсаям, кўп ўрнида кўрасиз.

Пулга бир зум назар ташлаган ака укасига танбеҳ берди:

— Бу нима қилганинг? Қарз сўраганмидим сендан?

— Қарз деганингиз нимаси? Мендан ёрдам. Бундайчанги иморат бир қоп пулин-гиз бўлсаям ямламай ютади.

Исломқул пулни укаси томон сурди.

— Яхши ният билан кепсан, шунинг ўзи катта гап, ука. Бу пулга қўй-қўзилар ол. Рўзгорингга ишлат.

Исломқулнинг океан ортида топган пуллари участка қуришга етиб ортарди. Аёлининг маоши ҳам омонат кассада бузилмай турибди. Аммо... аммо унга энг асо-сийси — у орзу қилган ширин ҳаёт етишмайди энди.

У укаси келтирган дастурхон четидаги пулларга боқар экан, Александровнинг ёлгон ваъдаларини эслади. «Сизларга қўмитамиз истаганингизча маблағ ажратади. Бу маблағ умрларингизни охиригача тўкин-сочин ва қувноқ ҳаёт кечиришларингизга етади», — деган эди полковник фожиадан сўнг. «Қувноқ ҳаёт эмиш, номардлар, сўкинди у ичида. — Бунақанги ҳаётдан кўра ўлган афзал. Фирромлар, тирриқлар».

Эрта тонгда йўлга отланган Эшқул Шокирга тайинлади:

— Ўзги каникулда бизлардикига бор, хўпми? Дадангга «обборинг» де.

Уста Муҳиддинга уй қуриш чўт эмаскан. У уч ой деганда дангиллама иморатнинг калитини Ҳамидовга топширди.

Бу муддат ичида Ҳамидов Москвага уч марта бориб келди. Тошкентда топилмай-диган баъзи жиҳозларни ҳам келтирди.

Ҳовли тўйига келган Фотима ая ўғли қурдирган иморатни кўриб, оғзи очилиб қолди.

— Ўзинггаям, боланггаям, болангни боласигаям буюрсин, — деб дуо қилди ая.

Янги участкани муборакбод этгани келган Исломқулнинг биродарлари аяни таб-рикладилар.

Зиёфатда Шоҳида қўли қўлига тегмай хизмат қилди. Идиш-товоқ ювишда қийна-либ қолмай деб дугонасини ҳам етаклаб келибди.

Зиёфат тугаб, меҳмонлар қайтгач, ая ўғиллари Исломуқул ва Эшқул билан қолди.

— Уйланмасанг бўлмайди, болам. Кўз остига олиб юрганинг, бўлса, айт. Бундай катта ҳовлига бир бека лозим, — деди у.

Исломуқул «ҳа» деб онасининг гапини маъқулламади, «ийўқ» деб эътироз ҳам билдирмади.

Шоҳида «ойимдан яширманг, тўғриси айтинг», — деб илтимос қилган бўлса-да, айтгиси келмади. — «Муҳими, ушбу фикр биздан чиқмаганлигини билгач, сиздан ҳам, мендан ҳам ранжимайдилар», — деган эди у.

Кечаси ётиш олдида Фотима ая ўглини яна огоҳлантирди:

— Барвақт туриб кетамиз. Эшқулнинг кенжатоий сариқ билан оғриган. Кетмасак бўлмайди.

Исломуқул онасига эътироз билдирмади. Эрталабки нонуштадан сўнг меҳмонларни шоҳбекатга кузатиб қўйди.

2. ШУБҲАНИНГ ТУФИЛИШИ

Фотима ая қишлоғига кетганидан сўнг орадан икки ҳафта ўтгач, Исломуқул онаси ва қариндош-уруғларини ҳайратга солиб Шоҳидага уйланди. Ушбу хабарни эшитган ая, ўғлидан ранжидими, ё уй-рўзгор ишлари билан қўли тегмадими, узоқ вақт Тошкентга йўламади.

Ниҳоят, янги ҳовли битганига бир ярим йил бўлганида, она ўғли ва неварасидан хабар олгиси келди.

— Вой, аяжон-ей, сиз келиб уйимиз нурга тўлди, — деди янги келин унга гиргиттон бўлиб. Сўнг, уялинқираб қўшиб қўйди: — Бизларни ишимиз сизга маъқул бўлмади, шекилли?

— Шунинг ўзларингизга лозим топган бўлсангизлар бўпти, болам. Мен нимаям дердим, яшайдиган сизлар.

— Бу гап менданмас, ўглингиздан чиқди, — ўзини оқлаган бўлди янги келин. — Шокиржон ҳам менга ўрганиб қолувди.

— Майли, бахтли бўлинглар, болам. Қўша қаринглар, — деб дуо қилди она.

Аммо Фотима ая ишдан қайтган ўғлига қайтиб оғиз очмади: дилини оғритгиси келмади. Исломуқул ҳам индамай қўя қолди.

Индамаган бўлса-да, аяга ўғли хомушдек кўринди. У дастурхонга нигоҳини қадаганича ўтирар, онаси ёки укаси унга гап қотганида бир сесканиб кетар, сўнг ўзини ўнглаб олиб, суҳбатга аралашарди.

— Хомуш кўринасан, болам? Ё мазанг йўқми? — сўради ая.

Ўғли ўзини хотиржам тутишга уринди.

— Сизга шундай туюлаётгандир. Чарчадим чоғи, бугун бўлимга беморлар кўп тушди, — у ички кечинмаларини яширди.

«Ҳозир Шоҳидадан гап очадилар», деб ўйлаган эди. Бироқ кутгандек бўлиб чиқмади.

— Хоналари жуда кўпайкан, бир кун унисиди, бошқа кун бунисиди тумалап ётаверийкансилар, — деб янги иморатдан гап очди она.

— Шокиржонга атаб қурдим-да, эна — деди Исломуқул. — Ҳадемай катта бўлиб, уйланадиган бўлса, алоҳида хоналар керак бўлади.

Она набирасига боқиб дуо қилди:

— Тўйларига етказсин, илойим. Даданга ўхшаб юртда обрў топгин.

— Шокиржоннинг зеҳни ўтқир, — мақтади Шоҳида эндигина дамлаб келган памил чойни қайтарар экан. — Бир марта ўқиган нарсасини ҳеч унитмайди.

— Нодира шундай эди, — деди дарҳол ая. — Бир кўрган нарсаси калласида тошдай қотайди.

Она келинини ҳеч унитолмасди, уни оламдан ўтган деб ҳисобламасди. «Марҳум» ёки «раҳматлик» деган ибораларни ҳам ишлатмасди.

— Булар «дом»да турганларида кичкина келиним Ҳанифа кийиб келган оҳорли кўйлакни мақтаган эдим, бир кечада ўзига шундайча кўйлак тикипти. Эрталаб кийиб чиқса, оғзим очилиб қопти.

Шу пайт тўсатдан Шоҳиданинг авзои ўзгарди-ю, ранги оқариб, индамай чиқиб кетди. Унинг кўзлари намланганлигини Фотима ая сезмади. Келин ўша кеча қайтиб кўринмади.

Жойни ҳам меҳмонларга ўғли солиб берди.

Янги келинга ўргана олмаган ая келганига неча кун ўтмай зерика бошлади.

— Чорсу бозорига тушиб қишлоқдаги невараларимга у-бу харид қилиб берсангиз, — уйига қайтмоқчи бўлган ая нонушта пайтида келинига илтимос қилиб қолди, нафақа пулидан узатар экан. — Эртага кетаман, зерикдим.

— Озиб-ёзиб бир келибсиз, жилла қурса бирор ҳафта туринг, — деб ялинди Шоҳида. — Нодира опамлар борида ойлаб туриб кетар экансиз. Ё мендан хафа бўлдингизми, ая?

— Нимага хафа бўлайканман, болам. Сизга раҳмат, мана шунчалик қилдингиз, опангизни чироғини ўчирмадингиз. Шусиз ҳам Шокиржон ўз болангиздай бўлиб кетган эди. Тарбиясига эътибор беринг, энасини йўқлигини сездирманг,— деди кўзига ёш олиб ая.

— Хавотир олманг, биз бир-биримизга ўрганиб кетганмиз.

— Ҳар ҳолда ўқсинмасин дейман-да, болам. Мана, Оллоҳга беҳисоб шукрки, данғиллама ҳовлиларингиз бор. Хоналари ҳам кўп экан. Бирорта чеккароқдаги хона-ни Шокиржонга ажратиб берсангизлар ўзи кириб, ўзи чиқиб турар эди. Тунда ёлғиз ётгани қўрқмайди, бўз бола бўлиб қолди.

Аянинг нимага шаъма қилаётганини Шоҳида тушинди.

— Йўқ-йўқ, унинг учун эмас, ая. Бу нарсани бутунлай миянгиздан чиқариб ташланг. Менга қолса Шокиржон биз билан бўлса дейман. Лекин ўқиётган лицейи жуда «строгий» экан, ётоқхонасида турмаса бўлмаскан. Бўлмаса, тайёр машина, ҳар куни ишга кета туриб ташлаб кетишлари мумкин эди, — тушинтирди келин.

— Майли, болам, ўзларингиздан қоладиган гап йўқ. Айтдим-кўйдим-да. Исломуқул билан гапни бир жойга қўйиб иш тутинглар. Сизлардан қоладигани шу!

— Шокиржонни менам ўз фарзандим деганман.

— Шундай экан, нимага лицейга бердинглар, кўз олдиларингизда юрса яхши эмасмиди? — деб ахийри дилига тукканини чиқарди она.

— Бу нарса ўғлингизнинг хоҳишлари, ишонмасангиз ўзларидан сўранг.

— Майли, кечкурун Исломуқул билан ўзим гаплашаман, — деди она ва бояги илтимосини эслатди.

Қайнонасининг қарори жиддийлигини англаган Шоҳида бозорга отланди. У беш-ўн дақиқага қаергадир ғойиб бўлди-да, сўнг кийиниб ташқарига чиқди.

Ёлғиз қолган она у хонадан-бу хонага ўтиб айланган бўлди. хоналарни кўздан кечирди. Даҳлизга чиқиб хобхона эшиги очиқлигини кўрди-да, остона ҳатлаб унга кирди. Хона шинам безатилган, ундаги жиҳозлар — мебелу жавонлар, катта кўзгу бир-бирига мос жойлаштирилган эди. Катта кийим жавони ёнида девор ичига ўрнатилган кичикроқ тагин бир жавон бўлиб, иккаласининг ранги ва шакллари бир хил эди. Ая девор ичига ўрнатилган шкафни ҳеч кўрмаган эди. Шу сабабли уни очиб томоша қилмоқчи бўлиб эди, эшиги қулфланган экан. «Эҳтимол кийим шкочмасдир», — деб ўйлади она шкочнинг қалин ойнаси ва мустаҳкам ёғочдан ишланган эшикларига эътибор берар экан.

Шу пайт онани ҳайратга солиб ишқиф ичидан аёл кишининг йўталган товуши эшитилди. Унда кимдир бордек туюлди аяга. Шкаф эшигининг мисдан тайёрланган зарҳал ушлагичидан маҳкамроқ тортиб эди, очилмади. «Менга шундай туюлгандир» деб узоқлашаётган ҳам эдики, яна ўша эшик ортида кимдир йўталгандек бўлди. «Вой товба, бу нима сир бўлди? — деб ўйлади астойдил ая. — Тушимми, ё ўнгим?»

Ая мана шу хаёллар билан ошхонага ўтди. Стол устида Шоҳида ҳали ювиб улгурмаган тўртта пиёла турар эди. Уч пиёланинг тубида қотиб қолган чой қолдиқлари, тўртинчисидан эса, икки-уч хўплам ҳали совиб улгурмаган чой бор эди. Унинг ёнида битта пахта гулли ва яна бир анор гулли чойнак турибди. Чойнакни очган эди, қайноқ чойнинг буғи қўтарилди. Унга кўк чой дамланган экан. Фотима ая нонушта пайти пахта гулли чойнакда қора чой ичганликларини аниқ эслади. Уни ушлаб кўриб эди, совиб қопти. «Келиним бозорга чиқishi олдида чой дамлаб ичган экан-да», — деган хаёлга келди қайнона. — Ахир, у ҳовлидан чиқishi олдида қаяққадир ғойиб бўлган эди-ку, ўша пайт енгил тамадди қилиб олган эканми?»

Негадир аянинг юраги нотинч ва тез-тез ура бошлади, нафаси сиқиб ташқарига чиқди. Ҳовли айланиб бинога ташқаридан разм солди. Уйнинг томи теварак-атрофга айвонсимон қўзилган бўлиб, унинг остидаги юпқа тахтадан ясалган ва гулли нақшлар билан безатилган шифти уй ҳуснига ўзгача гўзаллик бериб турарди. «Тошкентликлар ўта ҳунарманд бўлади-да, олган пули ҳалол, бу нақшларни ясагунича озмунча тер тўкмагандир», кўнглидан ўтказди у.

Дид билан қурилган уйни диққат билан томоша қилаётган аянинг эътиборини хобхона ён деворининг юқори қисмига узунасига ётқизиб ўрнатилган кичик икки ром ўзига тортди. Иккала ром ҳам кичик ва япалоқ бўлса-да, икки қаватли, ҳар бирининг иҳчамгина ойна туйнуқлари бор эди. Она хобхонани ичидан туриб томоша қилганида ўша икки ромга кўзи тушмаган эди. «Парда билан ёпилган бўлса, кўзим тушмабдими?», деб ўйлади у.

У ҳовли айланиб, қатор экилган гулларни завқланиб томоша қилди, ишқомларда осилиб турган узумларга ҳаваси келди. Ариқ чегидаги бегона ўтларни юлиб, тозаллаган бўлди. Ҳадеганда Шоҳида келавермагач, телевизорхонага кириб, диван устида оёқларини узатиб, бир оз дам олди. Хобхонадаги ёпиқ шкаф ичидан чиққан йўтал товуши яна ёдига тушиб, тинчи бузилди. Она такрор хобхонага кирди. Бу гал унинг деразаларига эътибор бериб қаради. Унга ўрнатилган катта ром ҳовли томонга очилган экан. Бироқ ая ташқарида кўрган, бино ён деворининг юқори қисмидаги икки кичик туйнуқли ромлардан асар ҳам йўқ эди.

Онанинг ҳайрати ортди. «Хобхонага даҳлиздан кириладиган яна бир хона бор эканми?», ўйлади она, аммо даҳлизга чиқиб ўз тахминини текшириб кўрмади. У қайтиб диванда оёқларини узатганича бир оз мизгиган бўлди.

Бу орада харид қилган нарсаларини кўтариб Шоҳида кириб келди. У овсинининг болаларига ёши ва жинсига мослаб бежирим кийим-кечаклар харид қилибди. Уларни кўриб Фотима аянинг кўнгли ёришди. Совғаларга чалғиб, шқоп ортида эшитилган бояги овозни-да унутди.

— Мижозингиз иссиқми дейман, болам? Кўк чой ичасизми? — сўради ая.

— Вой, нималар деяпсиз. Қон босимим жуда паст. Кўк чой ичсам кўнглим озиб кетаверади, — деди Шоҳида.

— Боя кетиш олдидан кўк чой ичибсиз, шунга сўраяпман-да, қизим.

Бу гапни эшитган келиннинг ранги оқариб кетди. Сўнг дудуқланганича:

— Ҳа, гоҳо кўк чойни кўмсаб қоламан. Йўлда чанқаб қолмай девдим-да, — деб жавоб қилган бўлди.

Кечга яқин Исломуқул ишдан келди. Онасининг қишлоққа қайтиб кетажанини эшитиб, бир оз ранжиган бўлди:

— Мунча шошмасангиз, эна, борарсиз ўша юмуш тўла уйингизга, бу ҳовли ҳам сизники. Бир оз турсангиз бўларди.

— Ҳа-да болам, қишлоқнинг иши тугайдими, пиёз ўтовсиз қолди, вақтида шалғом экмасак бўлмайди, вақт ўтиб кетяпти. Қўилар нима бўлди, билмайман.

Хуллас, эртаси куни Фотима ая жўнаб кетди.

3. ОТА ҚИШЛОҚ

Мактаб ўқувчилари ёзги таътилга чиқа бошладилар.

— Шокиржонни бирор жойга қўйиб келмасангиз бўлмайди. Уни кўп нарсаларга ақли етадиган бўлиб қолди. — деди Шоҳида дастурхон бошида.

Ўзи ҳам шу хил фикр-ўйлар билан юрган Исломуқул Шоҳидага жавоб қилишни унутиб «қишлоққа олиб борганим маъқулмикан?» деб ўйлади.

Ўтган йили у ёзги таътилининг ярмини Нанайда, ярмисини Оқтошда ўтказганди.

— Бувсиникига юборсаммикан? — деди у Шоҳидадан маслаҳат сўраган бўлиб.

— Жуда яхши бўларди-да, аямнинг бошлари осмонга етарди, — деди Шоҳида ҳам.

Исломуқул шофёрига ишониб қўя қолмай жазирама иссиқда киндик қони тўкилган қишлоққа куннинг ярмида етиб борди.

Нурота тоғ тизмалари ўртасида жойлашган бу қишлоқ жуда хушхаво, борган одам неча кунгача кетолмай қолар эди.

Акасининг меҳмон бўлиб келганидан беҳад хурсанд бўлиб кетган Эшқул унинг оёғи тагига қўй сўйди. Оқшом барча қариндош-уруғлар йиғилишиб, тунга қадар гурунғ қилиб ўтиришди.

Аммо уйқуси қочган Исломуқул тун бўйи ухлай олмади. Ўтган йил ёздаги баҳслашув ёдига тушиб кетди. «Наҳотки туққан фарзандингизни кўришни истамасангиз», — деган эди у қизишиб. «Нодири ҳар галгидек ҳақ. Бекорга ундан хафа бўлган эканман» — фикрлади у. — Майли, ўғлим ҳозирча онасини илгаригидек тасаввур этиб юраверсин, кейин бир гап бўлар. Унинг ўрнида балки мен ҳам ўшандай деган бўлармидим».

Исломуқул эрталабки нонушта пайтида жияни Жуманазарга туман марказигача элтиб қўйишини илтимос қилди.

— Ия, бу нима деганингиз? Ўзи куни кеча келган бўлсангиз. Ҳеч бўлмаса бирор ҳафта туриб, кейин кетарсиз, — деди Жуманазар эътироз билдириб.

— Бугун кечқурун Тошкентда бўлишим лозим, — деди аҳволини тушунтиришга уриниб Исломуқул.

— Шунча йўлдан бор-йўғи бир кеча ётиб кетгани келганмидингиз? Қолинг-да энди бир-икки кун, — Жуманазарни қувватлади Эшқул. — Ҳадемай Мирғиёс амаким келиб қоладилар. У кишиникидан бир пиёла чой ичиб кетмасангиз қаттиқ хафа бўладилар. Тайинлаб кетганлар.

Эшқулнинг хотини Ҳанифа ҳозиргина тандирдан узилган тўртта нон келтириб, дастурхонга қўйди.

— Олингизлар, баҳорги бугдойни ундан ёпдим. Ўзиям бир тандирлик қолган экан.

— Кувининг мойига суртиб есангми, мазза қиласан, ол, болам, — деб қистади Фотима ая ёғ солинган косани ўғли томон сурар экан. — Ё қаттиқ ичгинг келяптими?

— Олаяпман, эна. Ўзингиз ҳам олинг, зўр ёғ экан.

Исломуқул шундай деди-да, катта косадаги ёғли қатиқни қўлига олди.

— Бунақанги қатиқни ичмаганимга, ким билсин, неча йил бўлдиёкан!

— Бўлмаса қаерга шошаяпсан? Тоғ эчкиларининг сутидан ич, муздек қатиқларидан симир, куви мойига тўй. Агар кетиб қолсанг, жиянинг тугул амакингни ҳам, тоғангни ҳам дилини оғритасан. Авваласи келма эди, кепсанми, бир-икки кун тур, — тандирдан чиққан қайноқ нонни ушатар экан ўғлини қолдиришга уринди она.

— Тўғриси, Шокиржонни ташлаб кетгани ишимдан бир кунга рухсат сўраб келганман: Эртага ишхонада бўлмасам гап тегиб қолиши мумкин.

Бу тоғ қишлоғининг ажойиб манзараси, унинг шифобахш сувларию тоза ҳавоси Шокиржонга жуда ёқиб қолди. У отаси туғилиб ўсган қишлоққа шу пайтгача келмаганига афсусланди. Тошкентда эканида Ўртасойда қолишга ҳеч унамаган бола лицей машғулотлари бошланмагунча қишлоқдан кетмасликка кўнди-қолди. Бунақанги мовий кўлу шарқираган сойни у умрида биринчи кўриши эди. Бу ерлар баланд девор билан ўралган лицей ҳовлисидан минг марта афзал эди.

Жуманазар қаршисида ўтирган Шокиржонга:

— Кузгача юравер, бундай хушҳаво жойни ҳеч ердан тополмайсан. Бир ой турсанг, туққан онанг ҳам танимай қолади, — деди.

Жуманазар Шокиржоннинг онаси ўлганлигини ҳисобга олмай фаросатсизлик қилиб кўйганини кўрган Фотима ая ўқрайиб кўйди. Гўё у «Гапинг мунча совуқ», демоқчи бўлар эди.

— Каллам қурсин, — деди хижолатдан ёноқлари қизариб Жуманазар. — Мени бу тенги ўғлим бор, шу бугуноқ уларни таништириб қўяман, — деди у гапини сипоришлаб. — Икковларинг ҳар куни шаршарага бориб мазза қилиб чўмиласизлар, Эгамназар сенга сузишни ўргатади.

— Ўт теришни, мол боқишни ҳам ўргатсин, — деди Исломуқул. — Қишлоқнинг ҳамма гашти шунда-да.

— Тошкентдаги тўрт девор ўртасида яшаб роса зериккан бўлсанг керак-а? — сўради Жуманазар тоғасининг данғиллама ҳовлиси борлиги ва Шокиржоннинг лицейда ўқишидан беҳабар.

— Нималар деясан? — эътироз билдирди Эшқул. — Акамни катта ҳовлиси бор. Боғлари, гуллари, ишқомларини айтмайсанми?

Гуллар ва ишқомлардан гап очилганини эшитган Исломуқулнинг авзои бузилди. У ўтган йили видеокамерада боғда айланиб юрган Шокиржон ва Шоҳидани тасвирга олган эди.

...— Ўғлимни соғиндим, — деганди Москвадан янгигина келган она. — Мен уни кўргим келяпти. Майли, жуда бўлмаса видеокамерада тасвирга олинг, соғинган пайтларим кўриб ётайин, — деган эди у.

... Хаёлга чўмган Исломуқул ўзини ўнглаб олганида мезбонлар ҳали ҳам янги ҳовли ва унинг боғи ҳақида суҳбатлашаётган эдилар.

— Ўша ишқомли катта ҳовлига неварагинам шанба-якшанба кунлари келайкан, — куйиниб деди ая. — Ўқиётган лицейида ётиб турайкан.

— Кат-та! — эътироз билдирди Шокиржон. — Тўрт ой бурун уйимизда бир кеча тунаганман, холос.

— Йўғ-э.

Набирасининг гапига ишонмаган ая ўғлига боқди.

— Ростданми? Шокиржон тўғри айтяптими, болам?

— Ҳа, — деди ўғли бошини эгиб.

Тўсатдан Шоҳида билан бўлиб ўтган охирги суҳбати Исломуқулнинг ёдига тушди.

— Тасодифан хобхонага кирсам, Шокиржон ички эшикни очишга уринаётган экан. «Бу адангизни кийим жавонлари, калити ўзларида» дедим. Ишонмади, шекилли, — деганди Шоҳида.

— Бирор нарсани сездимикин?

— Менимча, сезгани йўқ. Ҳали бола-да, болалар қизиқувчан бўлишади. Унга очигини айтиш керак. Токайгача яшинмачоқ ўйнаймиз.

... Сокинликни Эшқул бузди:

— Қани, дастурхонга, еб ўтиринглар.

«Модомики Шокиржон уйда тунамас экан, унинг ўқиш баҳонасида лицейга берилганлиги тасодиф эмас. Ёнгинасида мактаб бўла туриб неварамнинг лицейга берилганлигининг жиддий сабаби бўлиши керак, — фикрларди она. — Бунинг сабабини ўғлимдан сўрашим керак».

Аммо Исломуқул нонуштадан сўнг Фотима аяни ва яқин-қариндошларини ҳайрон қолдириб, Тошкентга жўнаб кетди.

4. ШОҲИДА

Орадан беш ой ўтгач, Фотима ая «келинингиз қизлик бўлди», деган хабар олди. Ҳайратдан ёқасини ушлаган ая дарҳол Тошкентга, набирасини бешикка солгани отланди. У йўлда Оллоҳнинг қудратига таҳсин айтишдан ўзини тия олмасди.

Тўғри, тулмаган аёллар ҳам бошқа турмуш қуриб фарзандлик бўлиб кетишганини эшитган, кўрган, лекин... «Озгина вақт бурун ҳомиладорлиги тўғрисида ҳеч оғиз очмаган эди-ку, тавба! — дерди ая. — Хойнаҳой бола ўзиники бўлмаса керак, асраб олган-ов».

Янги ҳовлига етиб келган аяни Шоҳиданинг ўзи кутиб олди. Қайнонасини бағрига босиб, күзёш ҳам қилди:

— Ниятингиз холис экан. ижобат бўлди. Худо бераман деса эрта-кечи йўқ экан, қизчалик бўлдик, — совуқ тушганига қарамасдан, меҳмонни уйга таклиф қилишни ҳам унутган келин шоша-пиша тушунтира кетди. — Дастлаб ҳомиладор эканлигимга ўзим ҳам ишонмаб эдим. Ўшанда, сиз келиб кетганингизда, кўнглим айниб юриб эдим. Ҳомиладор эканлигим етти ухлаб тушимга ҳам кирмовди.

— Умри билан берган бўлсин, болам, умри билан, — деди ая, нима деб жавоб қилишини билмай. — Қани, набирамни кўрсатинг, бир бағримга босай.

Кампир шундай деди-да, ичкарига шошилди. Хобхона четига қўйилган замонавий осма беланчақда ётган чақалоқни қўлига олиб, унга диққат билан разм солди. Чақалоқнинг юзи қуйиб қўйгандек Ислонқулга ўхшарди.

Қўлидаги гўдакни шу келини туққанлигига кампирнинг ҳеч шубҳаси қолмади.

— Вой, момонг ўргилсин-а, сендан, — деди ухлаб ётган чақалоқни бағрига босиб.

Қизча уйғониб, кўзларини очди, унинг жажжи кўзларида ўглининг болалигини кўрди ая. Кўнглида шубҳага заррача ўрин қолмаган эди.

— Нимага вақтли хабар бермадингизлар? Набирам қачон туғилди, ўзи? — сўради Шоҳидага юзланиб.

— Ўн кун бўлди. Мен ҳам, ўглингиз ҳам шошиб қолдик, — жавоб қилди келин.

— Расм-русумларини қилиб бешикка солдингизларми?

— Йўқ, — деди ўзини ноқулай ҳис этган Шоҳида, кўзини негадир қайнонасидан олиб қочиб. Унинг ёноқлари дув қизариб, бир оздан сўнг аввалги ҳолатига келди. Орадан бир дақиқа ўтиб деди:

— Шунинг учун ҳам сизни чақирдик-да, набирангизни ўзингиз бошқатдан бешикка солмасангиз, биз нимани биламиз. Бозордан бешик ҳам келтирганмиз.

— Болани бешикка солганда маҳалла-куйни, қўшниларини чақирдингизми?

Шоҳида ерга қаради.

— Айтдим-ку, энди ўшундай қиламиз-да.

Ая иккинчи бор келишига қарамасдан, ўглининг хонадонидан бирорта қўшнисини кўрмади. Балки улар сал нарида бўлганлари учун айтишмадимикан? Авваллари улар Чилонзорда, кўп қаватли уйда яшаганларида келини Нодирани истаб кириб келадиган қўшнилар қанча эди!

— Ҳамсоялар билан борди-келди қиласизми, келин? — сўради ая.

— Ҳа, онда-сонда. Ўзлари ҳам сал нарида. Нима эди? — ажабланиб сўради Шоҳида.

— Ўзим сўрадим-да.

— Қўшнилар билан борди-келди қилиб туриш керак. Уйингизга меҳмон келганда уларни ҳам чақириб туринг. Яхши кунларида чиқиб, ёмон кунларида ҳамдард бўлиш керак. Оллоҳ берган кунлар бир хил ўтмайди. Бир кун қувонч бўлса, бошқа кун нохушлик бўлиши мумкин. Ўшанда қўшнилар жонингизга ора киради.

— Ўглингиз ҳам қўшнилар билан борди-келди қилмайдилар. Ҳовлини ҳам бир чеккадан олганлар, — оҳиста деди келин.

— Тушунарли, — деди ая чуқур уйга чўмиб. — Эртагаёқ бошқатдан бешикка соламиз. Ўзимизни урф-одатларимизга кўра.

«Тугмайдиган аёл» деб ном олган келинининг фарзандлик бўлганидан ич-ичидан қувонган Фотима ая набирасини беланчагига қўйди-да, Шоҳидани маҳкам кучоқлади. Кўзига ёш олиб:

— Бахтли бўлинг, болам. Худоё Худовандо мендек момо бўлиб юринг, — деди ва бирдан ниманидир эслаб, келинига юзланди:

— Эсим қурсин, исмини ҳам сўрамапман-ку, исмини? Нима қўйдингизлар?

— Дилшода, — деди келин шуқуҳ билан.

— Топиб қўйибсизлар, топиб. Ҳаммамизнинг дилларимизни шод этсин, неварани-нам.

Беланчақка ётқизилган гўдак йиғлай бошлади. Бундан Шоҳида саросимага тушди. У гоҳ қайнонасига, гоҳ болага қараб, жовдирарди.

— Эмизинг, болам, қорни очганга ўхшайди.

— Вой ўлмасам, ҳозир, ҳозир.

У шундай деди-да, шошқалоқлаб болани қўлига олди. Эмизишга ҳозирланиб, кўкрагини очмоқчи бўлди. Сўнг Фотима аяга ялт этиб қараганича, қатъият билан деди:

— Сиз нариги хонага ўта туринг, мен боламни эмизиб чиқаман.

— Мендан уялапсиз шекилли, майли, шу ерда қолиб бемалол эмизаверинг, болам, мен меҳмонхонада, Эшқулди олдида ўтириб тураман, — деб у ичкарига қараб кетди.

— Майли-майли, — деди ўзини тутиб олган келин.

Ая чиқиши биланоқ Шоҳида эшикни ичкаридан ёпиб олдию йигирма дақиқача қолиб кетди. Ниҳоят, эшикни очиб, қўлида бола, чиқиб келди. Негадир унинг кўзлари нам эди.

— Набирангизни эмизиб эдим, ухлаб қолди, — деди ўзини оқлагандай.

Кечга яқин Исломул ишдан қайтди. Фотима ая ўғлини кучоқ очиб қарши олди, фарзандини дилбанди билан табриклади.

— Худди ўзинг-а, қуйиб қуйгандай-я. Вой Худо. қудратингдан. Бола деган ҳам шунчалик ўхшайдими-а? Лекин ҳамма ишди келинга ташлаб қўйма, қийналиб қолма-син.

Исломул беҳад хурсанд бўлди.

— Хўп, энажон, хўп.

Гўдак бир неча бор қўлдан қўлга ўтди.

Бу орада гўдакни эмизиш пайти келиб, Шоҳида уни ҳар галгидек хобхонага олиб кириб кетди. Бу ҳам этмагандай, уни ичкаридан тамбалаб олди.

— Тортинмасдан эмизаверинг, болам, мен ҳам, Эшқул ҳам у ёққа кирмаймиз. Эшикни тамбаламасангиз ҳам бўлавереди, — деди ая.

— Майли эна, қўяверинг. Бемалол эмизсин, — хотинининг ёнини олди Исломул.

— Ҳали ёш-да, — деди она ўғлига. — Бунинг устига биринчи фарзанди. Бировнинг олдида эмизишга уялади. Кундузлари ҳам нариги хонага кириб, эмизиб чиқди.

Исломул бош ирғаб маъқуллади-ю, аммо оғиз очиб бирор сўз демади.

Роса тўйиб гаплашиб, меҳмондорчилик поёнига етганда меҳмону мезбонлар дам олиш учун ётдилар.

Эртаси кунни қўшниллар чақирилиб, гўдакни бешикка сола бошладилар. Маросим бинога кираверишдаги биринчи хонада ўтказилди. Шоҳида бошқа хоналар эшикларини беркитиб чиқди. «Хоналарда турли қимматбаҳо буюмлар кўп, уларнинг аксарияти чет элдан келтирилган. «Уриниб қолишидан қўрқди. шекилли, — деб кўнглидан ўтказди Фотима ая. — Бир ҳисобда шу ҳам тўғри».

Аммо келини маросимнинг тезроқ тугалланишини сабрсизлик билан кутаётганлиги шундоққина кўриниб турарди. Ҳатто ўғли Исломул ҳам эрталабки нонушта пайтида «кўп чўзиб юборманг, эна, набирангизни уринтириб қўясиз», деб огоҳлантирди.

Оқшом чоғида Шоҳида одатдагидек Фотима аяга четдаги хонага жой солиб берди. Эшқул тонг азондаёқ уйига жўнаб кетган эди. Келин «жуда чарчадим» деган баҳона билан соат ўн бўлмасданоқ хобхонага кириб кетди. Хотинининг кетидан кирган Исломул қайтиб чиқмади.

5. ТУРФА ҲАЁТ

Исломул кирганида Шоҳида пиқ-пиқ йиғлаётганди. Бунинг сабабини тушунгандек бўлса-да, Исломул сўради:

— Нима бўлди, тинчликми?

— Вой, ўлиб бўлдим-ку, яна «тинчликми?» дейсиз-а, — бир нафас йиғидан тўхтади у. — Аямга бор ҳақиқатни билдириш керак, деб неча марта айтдим, сизга. Пайқаб қолсалар, юзларига қандай қарайман.

Исломул чуқур тин олди, бироқ чурқ этмади. Нима ҳам дея оларди. Шоҳида ҳақ.

— Қўйинг, хафа бўлманг. Эртага «кетаман»га тушиб қоладилар, жўнатиб юборамиз, — юпатган бўлди у.

— Бугун шарманда бўлишимга сал қолди. Кутилмаганда Дилшода йиғлай бошлади. Нима қилишимни билмасдан, эмизмоқчи ҳам бўлдим. Хайрият, Худонинг ўзи асади.

— Онам пайқаб қолдиларми? — хавотирланди Исломул.

— Йўқ. Ҳар тугул сезмадилар. Аммо аям сезгир аёл, бугун бўлмаса, эртага, барибир пайқайдилар.

— Опангиз бунга қарши, бунга яхши тушунасиз-ку? Умрбод кўнгли қолади биздан. Шоҳида индамади. Сал ўтгач, кўз ёшларини артиб, деди:

— Бугун ёнларига киришим биланоқ йиғлаб юбордим. Вой, Худойим-эй! Мунча куч, метиндек иродани қаердан олдилар-а? Дунёда у кишидек мустаҳкам иродали инсон бўлмаса керак. Қани кўзларига бир томчи ёш келса. Уйинг куйгурлар, шу ҳолга соладиларми?

«Ҳа, у таниб бўлмайдиган даражада ўзгарди, — хаёлидан ўтказди Исломул. — Инсоннинг мослашув имкониятлари чексиз экан. Ахир, ўн йиллаб қоронғи зиндонларда, ўлим ертўлаларида ўтириб чиққанлар ҳам шунақа бўлиб қолармиканлар?»

Кўнгли бир оз таскин топган Исломулнинг дили тўсатдан исён кўтарди: «Йўқ, зиндон бошқа нарса. Зиндондан баттар бу».

— Унинг райийга қарамасак бўлмади, зинҳор дилини оғритманг! Бу ўтинчим доимо ёдингизда бўлсин. Зора, кейинчалик онамларга розилик берса, қўйса ёнига... — дея олди.

Шоҳида ўтириб олганча, ниқиллаб йиғлай бошлади. Бағри-дили тилка-пора бўлган хонадон соҳиби оҳиста сўради:

— Мабодо, ранжитиб қўймадимми, сизни?

— Йўқ. Сиздан хафа эмасман. Пешонамга ёзилгани шу экан, — йиғи аралаш деди.

— Илитмос, йиғини тўхтатинг. У эшитиб қолиши мумкин, — деди Исломуқул.

Шоҳида бош силкиб йиғисини қулт ютди

— Бу «иш»га кўнаётганингизда сизни огоҳлантирганман, чидайсиз, — деди-да, чуқур уф тортиб сўзида давом этди Исломуқул: — Кўргилик экан, начора. Одам боласи ўз тақдирдан қочиб қутулолмайди.

— Туғадиган аёл бўлганимда ҳам бошқа гап эди. Қолаверса, бошқа аёл опамга менчалик гамхўрлик қилармиди-йўқми?

Кейин шошиб сергак тортиди:

— Опасининг гапини икки қилолмасдан «хўп» деган экан, деб ўйламанг, яна.

Исломуқул унинг сочларини силади.

— Ишонаман сизга, Шоҳидахон.

Шоҳида ҳақиқий сингиллардек, ердан кўз узмай бош силкиди.

6. ТИНМАГАН ШУБҲА

Уйқуси келмай узоқ вақт у ёқдан-бу ёққа аганаб ётган ая яна ўйга чўмди. Ҳомиладорлиги номаълум бўлган келинининг тўсатдан Исломуқулга жажжи қизча туғиб бериши ва болани ундан яшириб эмизиши тинчини бузган эди.

Хобхонадаги жавон ортидан эшитилган йўтал, ошхонадаги чой ичилган пиёлалар ёдига тушди. «Уйда кимдир бўлса керак? Қизил гуллик чойнакка дамланган кўк чойни ким ичиши мумкин?» Ая хобхона ён деворининг устки қисмидаги кичик икки ромни ҳам эслади. «Демак, мен билмайдиган яна бир хона бор, эҳтимол ўша хона хобхона билан ёнма-ёндир? Ойнали кичик ромлар ўша хонани ёригаётган бўлса-чи?»

Ая ўз тахминини текшириб кўрмоқчи бўлди. Вақт ярим тундан оққан эди. У секин ўрнидан туриб, оёқ учида даҳлизга чиқди. Даҳлиз охирида кўк бахмалдан қилинган парда осиеғлиқ турарди. У пардани секин кўтариб эди, орқасида эшик йўқ экан. Девор меҳробсимон ўйилган бўлиб, ундаги токчада пақир, тоғора, чойнак каби рўзгорда ишлатиладиган асбоблар тартиб билан териб қўйилган эди. Парда ёнидаги эски шопок жойидан бир оз силжиган, ҳосил бўлган ёриқдан эса орқادا кичик эшик борлиги кўриниб турибди. Бироқ бу тирқишдан одам боласининг ўтиши даргумон эди. Ая мазкур эшик қаёққа очилишини эртага, кундузи текшириб кўрмоқчи бўлди. Ҳозир ўғли, келини ва неварасини ширин уйқудан уйғотиб юбориши мумкин эди.

У шундай андишада товуш чиқармай орқасига қайтди. Ошхона ёнидан ўта туриб, унинг эшиги қия очқилигига кўзи тушди. Ошхона ичида кимлир бордек эди. У тирқишдан ошхона ичидаги келинини кўриб, ҳайрон қолди. «Ярим тунда ошхонада нима қилиб юрибди?» Таажжубланган ая секин эшикни итарди.

Эшик тўсатдан очилганида чўчиб кетган Шоҳида кўкрагига «туф-туф»лади:

— Вой-эй, кўрқитиб юбордингиз-ку. Бемаҳалда нима қилиб юрибсиз, чанқадин-гизми?

Ўзини ноқулай ҳис этган ая:

— Ҳа, совуқ чой йўқми деб...

У баҳонада кўз қири билан столга нигоҳ ташлади.

Шоҳида катта китой термосини кўк чойга тўлдираётган эди.

— Бу чойни ким ичади, қизим? — Сўради ажабланган ая.

Шоҳида бу гал шошиб қолмади:

— Ўғлингиз барвақт туриб ишга кетмоқчи эдилар. Шунга ҳозирданоқ тайёрлаб қўймоқчиман.

— Ия, ишхонасида чой дамлаб бермаймикан?

— Нималар деяпсиз. Бу ерни Тошкент дейдилар. Ҳар ким ишхонага ўзи билан овқатини ҳам олиб боради. Бир термос чой дамлаб берсам куннинг охиригача етади, — деди Шоҳида.

Аmmo ичида «Эй, худо, ўзинг кечир! «Қайнонам» уйига кетгунча, яна қанча ёлғонлар тўқиб гуноҳимни кўпайтирар эканман. Гуноҳларим ўзи каммиди!», деб илтижо қиларди у.

Фотима ая бир пиёла яхна чой ичган бўлди-да, хонаси томон йўл олди, чироқни ўчириб жойига чўзилди. У келинининг гапига барибир ишонмади. Нега, ўзи билмасди.

Эртаси кунги Фотима ая Шоҳиданинг кетидан қолмади. У қайси хонага кирса ўша хонага кирарди, телевизорхонага кириб телевизор кўрса, ая ҳам қўшилишиб томоша қилди. Келини ошхонага кириб овқат тайёрлагундек бўлса, у ҳам ёрдамлашиш баҳонасида ошхонадан чиқмади.

Қайнонасининг бу қилиғи келинга маъқул бўлмади шекилли, у бола эмизиш баҳонасида хобхонага кирди-да, унинг эшигини намойишкорона беркитиб олди.

Хобхона орқали ички хонага ўтиб, опаси ётган қаравот ёнидаги курсига ўтирди-да, чуқур тин олди. Нодира ухлаб ётарди. Опаси билан дардлашиш учун киргани, насиб этмаган экан. «Аямни бирор баҳона билан тезроқ жўнатиб юбориш керак, сир

очилиши аниқ, — хаёлга чўмди у. — Исломул акамлар келишлари биланоқ масалани кўндаланг қўяман.»

Дераза ёнидаги яшил чирмовиқ барглари устидаги чанга кўзи тушган Шоҳида вақт ўтказиш баҳонасида уларни тозаломоқчи бўлди. Дилшодани жойига ётқизди-да, кўлига дока олиб ишга тушди.

Кўп ўтмай, Нодира кўзини очди.

— Нима қиялсан? — деди уйқуираб.

Опасининг уйгонганлигини кўрган Шоҳида кўлидаги докани четга қўйиб, жилмайди.

— Аямлар билан яшинмочоқ ўйнаяпман. Кун бўйи кетимдан қолганлари йўқ. Сезганга ўхшайдилар. Кеча тунда термосга чой тўлдираётганимда ошхонага кириб қолдилар, — деди у.

— Ваҳима қилма, — хотиржам тутди ўзини Нодира. — Ҳар нарсага куйинавера-санми? Бунақада адои-тамом бўласан-ку.

— Ваҳима эмиш. Бу ваҳима эмас, кўнглим сезяпти, бирор кор-ҳол рўй беради, мени айтди дерсиз.

У синглисининг гапига парво қилмасдан ўгли билан қизиқди:

— Шокиржон келдими?

— Йўқ. Исломул акамлар уни опкелмаяптилар.

— Кўп бўлдими, келганингга?

— Ярим соатча бўлди.

— Бор энди, аямнинг шубҳасини оширма. Дилшодани ҳам олиб чиқ.

У болани олиб, хонадан чиқди.

Шоҳида эшикни ичкаридан тамбалаб улгурмай эшик ортида пайдо бўлган ая, хобхона ичида қандайдир яна бир эшик очилганлигини аниқ эшитди, сўнг жимжит-лик чўкди. На онанинг шарпаси, на боланинг товуши эшитилди. Сокинлик икки-уч дақиқа давом этди, сўнг ичкаридаги қандайдир эшик калитда беркитилгандай бўлди. Бу пайт она узун даҳлиз-йўлакка чиқиб улгурди. Хобхона эшиги очилиб, она-бола чиқиб келдилар.

Кечга яқин Шоҳида қизи билан ҳавода сайр қилмоқчи бўлиб ҳовлига чиқдилар. Фурсатдан фойдаланган ая дарҳол хобхонага кирди-да, кийим шкопнинг эшигини очиб кўрди. Эшикнинг жойидан силжиши унсиз эди. Девор шкопни очмоқчи эди, одатдагидек унинг эшиги очилмади. Шкоп калитда беркитилган эди. «Худди шу эшикнинг товуши бўлиши керак, — чамалади она. — Демак бу шкоп эмас, нариги хонага қирадиган эшик, — хулоса қилди у. — Хато қилмаган эканман, девор ортида яна бир хона бор. Даҳлиз охиридаги шкопнинг орқасида жойлашган эшик ҳам ўша хонага очилса ажаб эмас».

Фотима ая ўқдек отилиб, узун даҳлиз охирида ҳозир бўлди. Аммо каттакон шкоп ўз ўрнига силжитилган, энди унинг орқасида эшик борлиги сезилмас эди. Фотима ая шкопни силжитмоқчи бўлди, уринишлари беҳуда кетди. Жавон жуда оғир бўлиб, уни ҳатто қимирлатиш ҳам амримаҳол эди. Она шкопга қулоғини тутиб диққат билан қулоқ солди. Аммо бирор шарпа ҳам эшита олмади.

Келинининг сезиб қолишидан чўчиган ая ташқарига чиқди. Ҳовлида сайр қилиб юрган келинига қўшилиб гулзор атрофида айланди. Аянинг тинчлиги йўқолган эди. Энди унинг қулоғига на келинининг гаплари, на Дилшоданинг хархашаси кирар эди.

Кечки овқат пайтида Исломул онасидан ҳол-аҳвол сўраб, укаси Эшқулнинг кўнгироқ қилганини айтди.

— Онам зериккан бўлсалар автобусга ўтқазиб жўнатиб юборинг, шоҳбекатда ўзим кутиб оламан, деяпти, — деди ўғил онасига.

— Ўғлингизни овора қилишни хоҳламасангиз ўзим кузатиб қўяман, ая, — илова қилди келини.

Ўғил ва келини унинг кетишини жуда хоҳлашаётганини англаган она паришонла-ниб:

— Чақалоқ билан қийналасиз, болам, Исломулни ўзи кузатиб қўяди, — дея олди холос.

— Бизларни «кетинг деяпти», деб ўйламанг тагин. Агар зериккан бўлсангиз, деяп-ман-да. Бўлмаса бемалол кириб-чиқиб юраверинг, — деди Исломул.

Кампир индамади. Дастурхонга тикилганича хаёл сурди. Бироқ эр-хотин бир-бирларига сирли боқиб қўйишганини сезди.

— Сизлар нима десангизлар шу, болаларим. Ўзларингизга маъқул ишни қилаве-рингизлар. Дардисар бўлиб ўтирмай дейман-да, — деди ўғлига боқиб.

— Нималар деяпсиз, нега дардисар бўлар экансиз. Қишлоққа боришингиз биланоқ мол-ҳолларга уринасиз, ўзингизни чарчатасиз. Бизларга қолса, шу ерда юраве-ринг деймиз.

— Ҳарҳолда қишлоққа ўрганиб қолгансиз, бетоб бўлиб қолманг дейман-да, ая, — жонкуярлигини намойиш қилишга уринди келин.

— Бориб ётинг, дамингизни олинг, эна. Фикрингизни эртага айтарсиз, — деди Исломул суҳбатга яқун ясаб.

Ая туни билан мижжа қоқмай чиқди. Жавон ортида эшитилган йўтал товуши унинг тинчини такрор бузди. Уша олис Никарагуасида аллақандай сирли воқеалар содир бўлганлигини кўнгли сезгандек эди...

7. МАХФИЙ ТОПШИРИҚ

Эр-хотин Ҳамидовларнинг Никарагуага қилган икки йиллик хизмат сафари тугаш арафасида эди.

— Суюнчини чўзаверинг. Бир ойдан сўнг сизларни жўнатишар экан, — гуруҳ бошлиғи эндигина операциядан чиққан Ислонқулга жилмайиб деди. — Ҳозир Манагуадан кўнгирак қилишди, ҳужжатларингизни расмийлаштира бошлашларингизга рухсат беришди.

Хушxabарни эшитиб беҳад қувонган Ҳамидов гуруҳ бошлиғининг кафтига кафтини қарсиллатиб бир урди-да, ваъда берди:

— Бир шиша виски мендан.

— Синьора қани? Уни ҳам би-ир хурсанд қилиб қўяй, — деди гуруҳ бошлиғи Ислонқулга.

— Ҳозир чиқади, ҳали операция хонасида.

— Қандай бахтлисизлар-а, мазза қилиб юртларингизга кетасизлар, — ҳавас қилди москвалик Проскурин. — Менга тагин бир йил бор.

— Хафа бўлма, огайни. Сенга ҳам навбат келади, — ҳамкасбини тинчлантирди Ислонқул.

Хонага Нодира кириб келганда гуруҳ бошлиғи унга хушxabарни айтиб улгурмади.

— Чамадонни тахлайверинг, уйга кетадиган бўляпмиз, — деди қувончи ичига сиғмаётган Ҳамидов Антоновдан илгарироқ.

— Вой, ростданми? Қачон? — қувончга тўла кўзларини тикди Нодира.

— Узоғи билан бир ойдан сўнг.

— Ур-ра-а, — ёш боладек чапак чалиб юборди у. — Бугуноқ ҳамма нарсаларни тайёрлаб қўяман.

— Совғани Манагуадан олингизлар, болаларга зўр кийим-кечаклар бор, — маслаҳат берди ҳамшира Галина.

— Аммо қиммат-да. Москвадан харид қилган маъқул, — деди Проскурин.

— Манагуадан ҳам оламиз, Москвадан ҳам, — деди хушxabардан чексиз қувонган Нодира энтикканича.

Орадан бир ҳафта ўтгач, тўсатдан Ҳамидовларни Манагуага чақириб қолишди.

Элчихонада ўзбекистонлик врачларни элчи жанобларининг шахсан ўзи кутиб олди. Элчи хонасида ўтирган меҳмоннинг СССР давлат хавфсизлик қўмитасидан эканлигини маълум қилиб, уни таништирди:

— Танишингизлар, ДХҚнинг полковниги Николай Андреевич. Ўртоқ Александров муҳим давлат топшириғи билан келган.

Сўнгра элчи Москвадан келган меҳмонга ўзбекистонлик шифокорларни таништирди.

Расмий таништирув тугагач, полковник Александров совет элчисига боқиб жилмайди-да, деди:

— Худди қуйиб қўйгандек. Айнан ўзи.

У Нодира хонага кириши биланоқ қўлидаги фотосуратни ушлаганича гоҳ суратга, гоҳ Ҳамидовага тикила бошлаганди.

Элчи «тушунарли» деган маънода полковник Александровга бош ирғади, сўнг эр-хотин Ҳамидовларга юзланиб оҳиста гап бошлади:

— Совет давлати, ўртоқ Ҳамидова, сизга ўта муҳим бир ишни топширишга қарор қилди. Сиз АҚШ марказий разведка бошқармасининг бир хуффия ходимига жуда ўхшаб кетар экансиз. Ана шу ўхшашлигингиз нозик бир вазифани бажаришингизга ундаяпти. Такрор айтаман, бу ҳаётингиз учун хавфсиз.

У шундай деди-да, Александровга боқди.

— Шундайми, Николай Андреевич?

Полковник турган жойида курсига икки қўлини суяди-да, бош ирғаб деди:

— Шундай.

Нодира нима деб жавоб қилишини билмасдан, анграйганича эрига боқди.

— Ҳадемай юртимизга қайтишимиз керак-ку, элчи жаноблари? — сўради суҳбатга аралашган Ислонқул.

— Бу топшириқни бажариш Иттифоққа қайтиш муддатларингизни бир кунга ҳам кечиктирмайди, — жавоб қилди элчи.

— Мазкур вазифани бажариш учун бор-йўғи икки-уч кун вақт кетади, холос, — аниқлик киритди полковник.

— Ҳа, дарвоқе, топшириқни муваффақиятли бажарган иштирокчиларни қўмитамизнинг катта мукофоти кутмоқда. Айниқса, сизга, ўртоқ Ҳамидова, алоҳида муко-

фот тайёрлаб қўйилган. — Элчи юзига жиддий тус бериб, сўзида давом этди: — Бироқ бу иш ихтиёрий равишда амалга оширилмоғи лозим, биз сизни мажбур қилишга ҳаққимиз йўқ. Аммо ёдингизда тутингки, сиз бу билан Ватан олдидаги бурчингизни адо этган бўласиз.

— Билмадим, — деди Нодира елкасини учуриб, чуқур мулоҳаза қилар экан. — Бунақанги вазифани бажаришни хаёлимга ҳам келтирган эмасман. Менимча, бундай турдаги топшириқни уйдлаш учун киши кўрқмас бўлмоғи, қолаверса, қурол-аслаҳалар билан эркин муомала қилишни билмоғи лозим.

Полковник кулиб юборди.

— Сиз турли киноларда намойиш этилган разведкачи аёлларни назарда тутаяпсиз шекилли. Бунинг учун Катядек кўрқмас ёки Алба Региядагидек жасорат талаб этилмайди. Сиз бор-йўғи қўшни бир мамлакатга меҳмон сифатида ташриф буюрасиз, холос. У жойда бир кун бўлиб, сўнг орқангизга қайтаверасиз.

— Ахир, мен чет тилини билмаман-ку, инглиз тилини ҳам мактаб ўқувчисичалик... — ҳайратдан нима жавоб қилишни билолмаган Нодира полковникка тикилди.

ДХҚ ходимининг ўрнига элчи жаноблари жавоб берди:

— Полковникнинг таъкидлашича, ушбу вазифани бажариш учун ўзга тилни билиш шарт эмас. Топшириқ жуда оддий, бироқ нозик.

— Сафарда кўмитамизнинг масъул ходими сизга ҳамроҳлик қилади. У билан самолётга ўтирасиз, аэропортдан чиқиб, унинг ҳамроҳлигида меҳмонхонага жойлашасиз, у билан сайр қилиб яна орқаларингизга қайтасизлар, бор топшириқ мана шундан иборат. — вазифани қисқача тушунтирди Николай Андреевич.

— Ўртоқ полковник, илтимос, батафсилроқ айтиш мумкинми? — деб қайтариб сўради Нодира.

— Жуда яхши бўларди-да, — хотинининг фикрини тасдиқлади Ҳамидов.

— Биласизми, ўртоқ Ҳамидова, — босиқлик билан жавоб қилди полковник. — Давлат топшириғи тафсилотлари билан сизни атрофлича таништириш учун аввало сизнинг розилигингиз керак. «Давлат сири» деган гаплардан хабарингиз бордир? Бироқ менга ишонинг, бу хавфсиз иш. Профессионал ходим бўлмаган аёл кишига муҳим ва қалтис вазифани топшириб бўлмаслигини биз яхши тушинамиз. Операциянинг барбод бўлиши давлатимиз учун нечоғлик қимматга тушишлигини англасангиз керак.

— Нега бошқа аёлни танламасдан, айнан мени таклиф этяпсизлар? Менга ўхшаш аёллар саноксиздир бу дунёда. Биласизларми, мен жуда кўрқоқман, қолаверса, эримнинг розилигисиз ҳеч иш қила олмайман.

Нодира шундай деди-да, Исломуқлга ўгирилди.

— Ўша аёлнинг қадди-қомати, юз тузилиши, сочлари, айниқса, кўзлари ва бурни сизга кўйиб кўйгандек ўхшайди. Ҳатто ранги ҳам худди сизники сингари. Сиз хонага кириб келганингизда ўша хуфия ходим келаяпти, дея ҳайратдан ёқамни ушладим, — жавоб қилди полковник.

Мулоҳазага чўмиб ўтирган Исломуқул элчига бир нигоҳ ташлади-да, сўнг хотинига боқиб деди:

— Вазифани бажарадиган сиз, ўзингиз ҳал қилинг. Агар тўғри тушунган бўлсам, улар ёлғиз ўзингизни таклиф этишяпти.

— Эрим ҳам мен билан борсалар, дегандим. Ҳарҳолда, у киши ёнимда бўлсалар ўзимни анча тетик тутар эдим.

— Бунинг сира иложи йўқ. Ёнингизда нотаниш кишининг бўлишлиги операцияни хавф остига кўяди, — чўрт кесди полковник.

— Қанақасига нотаниш бўлсин, ахир бу киши менинг эрим-ку, — ҳайрон бўлиб сўради Ҳамидова.

— Наҳотки тушунмаётган бўлсангиз, Сиз сиз эмассиз, бошқа кишисиз. Бас, шундай экан, — полковник Исломуқулни кўрсатганича кулимсираб деди: — Бу киши эрингиз эмас, етти ёт бегона.

Исломуқулнинг бошидан «ҳозир кулгига бало борми» деган хаёл лип этиб ўтди ва гаши келиб:

— Ушбу вазифани бажариш хотинимнинг ҳаёти учун хавфсиз эмаслигига ким кафолат беради? — деди.

— Хавфсизлик кўмитаси. Биз хотинингиз билан хизмат шартномаси тузамиз.

— КГБ қанақанги қудратли куч эканлигини наҳотки тушунмасангиз? Ҳамидованинг атрофида кўмитамизнинг кўзга кўринмас сон-саноксиз хуфия ходимлари кўз-қулоқ бўлиб туришади. Операциянинг муваффақиятли ўтиши, аввало, давлатимиз учун зарур.

— Майли, мен розиман, — деди кутилмаганда Ҳамидова эрини ҳайратга солиб.

— Бу бошқа гап, — деди Александров ўзбекистонлик шифокорга табассум ҳада этар экан.

— Биз ходимларимизни ватанпарварлик руҳида тарбияламоқдамиз. Кўриб турибсизки, яна бир «комитетчик» туғилди, — тўлқинланиб гапирди элчи.

Расмий суҳбат тугагач, элчи меҳмонларни қаҳва ва юмшоқ кулча билан меҳмон

қилди. Норасмий суҳбат чоғида у Ҳамидовага ўзини дадил тутиши лозимлигини, ҳеч иккиланмасдан комил ишонч билан ҳаракат қилиши кераклигини маслаҳат берди.

— Кўпчилик КГБ ходими деганда аллақандай мерган, моҳир спорт устаси, ёхуд кучли паҳлавонларни тушунишади. Аслида, бу нотўғри. Ҳақиқий «комитетчик» ақл-заковати билан душманни енгадиган, тили билан уни нобуд қиладиган, ҳар қандай ганимни ипсиз боғлай оладиган инсон бўлмоғи лозим, — уқдирди полковник.

— Нодира Юсуповна қачондан сизнинг ихтиёрингизга юборилади? — полковник-ка мурожаат этди элчи. — Мен госпитал бошлиғини огоҳлантиришим керак. «Элчи-хонада ушланиб қоладиган бўлди», деймиз-да, бор-йўғи икки кун экан-ку.

— Ҳамидова бугуноқ, тушликдан сўнг бизнинг махсус ходимимиз билан танишади, ундан керакли барча қўлланмаларни олади, ҳужжатларни расмийлаштиради, — жавоб қилди Николай Андреевич.

— Ҳозирча сиз элчихонада яшайсиз, сизга алоҳида хона ажратиб қўйганмиз, — тушунтирди элчи.

— Узр, Нодира Юсуповна қўмитамиз томонидан ижарага олинган уйда яшайди. Элчихона марказий разведка бошқармаси ходимлари томонидан туну кун кузатилиши сизга маълум. Индинга улар керакли давлатга учиб кетадилар. Операция тугатилма-гунча Ҳамидовани қачон, қаерга ва нима мақсадда кетаётганлиги сир тутилади. Операциянинг баъзи бир тафсилотларини ҳатто мен ҳам билмайман. Аммо шанба кuni улар Манагуага қайтишлари маълум.

— Демак, у ёқда бор-йўғи икки кун бўлишар экан-да? — атай эшиттириб сўради элчи. Полковник элчининг гапларини тасдиқлаб бош ирғади:

— Худди шундай.

Сўнг элчи эр-хотин шифокорларнинг хайрлашишлари учун икки соат вақт ажратганини маълум қилди.

8. ТОПШИРИҚ ТАФСИЛОТЛАРИ

Кундузи соат учда совет врачлари Нодира Ҳамидовани полковник Александров қабул қилди. Турли расмий қоғозлар ва тегишли ҳужжатлар тўлдириб, уларга имзо чекилгач, Нодира Юсуповнани йўлда ҳамроҳ бўлиб борадиган ДХҚнинг подполковниги Мансур Боқизода билан таништиришди. У хизмат тафсилотларига бирма-бир тўхталиб ўтар экан, Нодиранинг вазифасини аниқ ва атрофлича тушунтира бошлади:

— Биз Москвада Патрис Лумумба номидаги халқлар дўстлиги университетининг талабаси, шу билан бирга, АҚШ марказий разведка бошқармасининг хуфий ходими Долорис Лопесни қўлга олдик. Лопес Куба Республикасининг фуқароси сифатида университетга ўқишга юборилган. Ана шу аёл берган маълумотларга қараганда, у яқинда Гаванада Раул Кортес исмли шахс билан, МРБ томонидан оғдириб олинган Куба инқилоби қатнашчиси билан учрашиши лозим экан. Долорис Лопесга Раул Кортес АҚШ марказий разведка бошқармасининг ва Куба бош разведка бошқармасининг (БРБ) ходимлари сифатида «икки томонлама ўйин» олиб бораётган жубаликларнинг рўйхатини сотмоқчи. Биз БРБ ходимларининг рўйхати билан танишиб чиқдик. Улар орасида Раул Кортес исмли ходимни тополмадик. Афсуски Лопесда Кортенинг фотосурати йўқ экан... Мақсадимиз ўзини Раул Кортес деб таништирган хуфий ходимни тутиш ва ундаги рўйхатни қўлга киритишдир. Сизни ўша Лопесга жуда ўхшашлигин-гиздан фойдаланмоқчимиз.

— Мен Лопесга ўхшашлигимни қаёқдан била қолдингизлар? — қизиқиб сўради Ҳамидова.

— Бизда чет элда хизмат қиладиган барча совет фуқароларининг суратлари сақланади, мутахассисларники эса биринчи навбатда, бу сир эмас. Бу ёққа ишга келаётганингизда қўмитамиз текширувидан ўтганлигингиз ёдингиздан кўтарилган бўлса керак, — суҳбатдошига савол маъносидан нигоҳини ташлади Боқизода.

— Бу ишга ўша Долориснинг ўзини жалб этишни иложи йўқмиди?

— Биз Долорисни қўлга олишимиз чоғида у ўз жонига қасд қилмоқчи бўлди. Бизнинг тезкор ҳаракатимиз тўғрисида у омон қолди, ўқ ичакларини тешиб ўтган экан. Ҳозир у Москвада, госпиталда ётибди. У бизга ишлашга розилик берган бўлса-да, унга бутунлай ишониб бўлмайди, — деб вазиятнинг моҳиятини атрофлича тушунтиришга ҳаракат қилди подполковник.

— Кортени фақат БРБ ходимлари орасидан қидириш нотўғри бўлмасмикан? Уни инқилоб қатнашчиси эканлигини ўзингиз айтдингиз-ку?

Мансур Нодирага боқиб жибмайди.

— Яхши мулоҳаза қилар экансиз. Разведкада ишласангиз бўлар экан, — деб суҳбатдошини мақтади Боқизода. — Балки у чиндан ҳам Куба қуроли кучлари сафида хизмат қилар. Аммо бу турдаги маълумотлар билан кўпинча хафсизлик хизмати ходимлари таниш бўладилар. Тўғри, ҳарбий хизматчи Кортенинг қўлига ҳам бу турдаги рўйхат тушиб қолган бўлиши мумкин. Ким билсин, балки у юқори лавозим-даги шахсдир.

— Бутун бошли Куба армиясининг рўйхати билан танишиб чиқиш мушкул иш бўлмаса кераг-ов?

— Бу иш мураккаброқ, албатта. Бироқ эс-хуши жойида разведкачи ҳеч қачон ўзининг ҳақиқий исм-шарифини маълум қилмайди.

— Демак, ўша Раул Кортэ БРБда ишлайди?

— Ҳа. Қолаверса, унинг марказий аппаратда ишлаши ҳам эҳтимолдан холи эмас.

Ҳамидова «тушунарли» дегандек бош иргади, сўнг подполковникдан сўради:

— Агар сир бўлмаса айтинг-чи. Лопес билан Кортэ аввалдан таниш бўлганми?

— Йўқ, улар Москвада тасолифан танишиб қолишган. Халқлар Дўстлиги Университетида ўтказилган кечада Долорисни Кубадан келган талаба сифатида ҳамюрти Раулга таништиришган. Кортэ хизмат сафари билан Москвага келган экан. Лопесни дастлаб ресторанга таклиф этади. Улар тез кунда дўстлашиб қолишади. Ҳамюртини ЦРУ ходими эканлигидан бехабар Кортэ кайф билан давлат хавфсизлигига алоқадор баъзи маълумотларни айтиб қўяди. Жумладан, «АҚШнинг Флорида штатида истиқомат қилаётган кубалик муҳожирлар орасида кимлар МРБ томонидан ёлланганлигини ҳам биламан», — деб мақтанади. Ҳолбуки, улар бир вақтнинг ўзида Куба БРБнинг хуфия ходимлари ҳам экан.

— Демак, Раул Кортэ Куба разведкасининг марказий аппаратида ишламас экан-да? — Ҳамидова савол назари билан Боқизодага боқди.

— Нимага асосланиб шундай қарорга келдингиз?

— Одатда разведка марказий аппаратида ишлайдиган ходимлар тилларига маҳкам бўлишади, ахир.

— Бе, нималар деяпсиз? Куба разведкасининг кўпчилик ходимлари ҳарбий қисм зобитлари сафидан қабул қилинадилар. Улар бир шиша мохитага давлатнинг ҳар қандай сирини сотиб юборишлари мумкин.

— Наҳотки? Ҳатто биз, врачлар, жанг майдонида кўрганларимизни ҳамкасбларимизга сўзлаб беришга чўчиймиз-у. Ахир, улар давлат хавфсизлигини таъминлайди-ку?

— Ишонаверинг, Нодира Юсуповна. Куба разведкаси ходимларини маоши кам. Улар учун беш юз ёки минг доллар катта пул ҳисобланади. Шу сабабли арзимаган пулга давлат сирларини сотиб юборишлари мумкин. Раул Кортэ ҳам бор-йўғи ўн минг долларга сотилган.

Ҳамидова подполковникка бир нигоҳ ташлаб жилмайди.

— Мени кечирасиз-у, ўн минг долларни арзимаган пул деяпсизми?

Гап нимада эканлигига тушунган Боқизода жиддийлашди. Сўнг оҳиста деди:

— Тўғри, Кортэ сотилган ўн минг доллар, у ёғини айтадиган бўлсак, ҳар қандай совет фуқароси орзу қиладиган пул. Сиз ўша пулни пешона терингиз билан топаяпсиз, қолаверса, болаларингизни, яқинларингизни ташлаб келгансиз бу ёқларга. Кортэ эса бир парча қозони бериб, ватанини сотяпти бу пулга.

— Сиз мени тушунмадингиз. Мен ўн минг долларни арзимас пул деганингизга қўшилмадим, холос.

— Маъқул-маъқул. Унда бир-биримизни тўғри тушундик, деб фараз қилсак-да, асосий масалага ўтсак.

Подполковник ҳамроҳи Ҳамидовага янги маълумот беришда давом этди:

— Шундай қилиб, Лопес Кортедан қимматли маълумотлар олиш мумкинлигини англаб, уни икки-уч марта ўз хонасига таклиф этади ва «ҳамюртининг Москвага ташрифи шарафига» зиёфат уюштиради, тунлари бирга бўлишади. У Кортени Кастро сиёсатига қарши гапирган барча гапларини, жумладан, икки томонлама ўйин қиладиган кубалик қондошларининг рўйхати ҳақидаги сўзларини магнит тасмасига ёзиб олади. Ниҳоят, у мақсадга ўтиб, Кортэга очик таклиф қилади, ўн минг доллар эвазига рўйхатни сўради. Менимча, Кортэ ноилож рози бўлган.

— Фикрингизни тўғри тушунган бўлсам, Кортэ учрашувга келмаслиги ҳам мумкин экан-да?

— Мантиқан сиз ҳақсиз. Аммо Кортэ ўн минг доллардан юз ўгириши ҳақиқатдан узоқроқ. У пулга муҳтож одам.

— Бордию Кортэ учрашувга ўзи келмай Бошқарманинг бошқа разведкачиларидан бирини жўнатса-чи?

— Бундай бўлиши мумкин эмас. Биринчидан, Кортэ ўз оёғига ўзи болта урмайди. Иккинчидан, бошқа ходим Долорис Лопесни танймайди.

— Ахир, Кортэ Лопесни хуфёна суратга олган бўлиши мумкин-ку.

— Фикрингизга қўшиламан, аммо сиз масалани бунчалик чуқур талқин этманг. Гап шундаки, ким сиз билан учрашувга келса ўша шахс бизнинг ходимларимиз томонидан қўлга олинади ва ўша агент орқали биз барибир Кортэга чиқамиз. Сизнинг вазифангиз Долорис Лопес бўлиб учрашув жойига белгиланган вақтда бориш. Муҳими, улар сизни ҳақиқий Лопес деб ишонишлари керак.

— Бордию Раул Кортэ ўз қилмишини буйнига олиб, Лопес билан учрашуви ҳақида разведка бошқармасига хабар бериб қўйган бўлсачи?

— Унинг ўзи Долорисни тутиб берса-чи, демоқчисиз-да?

— Шундай.

— Унда бизнинг ишимиз тагин осонлашарди. Аммо сиз ўйлагандек бўлмайди. Чунки Лопеснинг қўлида Кортени ўлим жазосига маҳкум этадиган магнит ёзуви борлигини у яхши тушунади.

— Ҳарҳолда, масаланинг бу томонини ҳисобга олсангизлар чакки бўлмасди. Ахир, у хиёнат кўчасига кираётганини англаб қолиб, фикридан...

Подполковник Боқизода ҳузур қилиб кулди.

— Агар сиз Корте Лопесни тутиб бериб, ўз гуноҳини ювиши мумкин, деб ҳисоблаётган бўлсангиз янглишасиз. Уни Долорисга рўйхатни беришдан ўзга чораси қолмаган, ишонинг.

— Шайтон ким билан ўйнашмайди дейсиз. Барибир Кортени Куба разведкаси билан боғланганми-йўқми билиш лозим. Сизларни ишингизда таваккалчиликка йўл қўйиб бўлмайди, ахир.

— Йўғ-е, сиз мазкур операцияни таваккалчилик деб тушунаётган бўлсангиз янглишасиз.

Ҳамидова Боқизодага тикилганча, деди:

— Очигини айтайми, менинг оёғим... Тортмаяпти, бу учрашувга боргим йўқ. Агар сиз Куба БРБси билан боғланиб, Кортени раҳбариятига маълумот берган-бермаганлигини аниқласангиз, у ҳолда ўйлаб кўриш мумкин.

Ҳамидова нимага шаъма қилаётганлигини тушунган подполковник ҳамроҳига табассум ҳада этиб масалага ойдинлик киритди:

— Гап шундаки, Куба разведкасининг фаолияти бизнинг қўмитамиз томонидан назорат этилади. Улар биздан сўроқсиз бир қадам ташлай олмайдилар.

— Агар Корте шу кеча-кундузларда КГБ билан боғланса-чи?

— Унда сиз хотиржам орқангизга қайтаверасиз. Тўғрироғи, сизни ўзим олиб бориб қўяман.

— Илоҳим, худо Кортега инсоф бериб, ўз айбини бўйнига олсин, — деди Нодира чуқур тин олиб. — Мен бирда-иккида бунақа ишларга бош суқмаганимдан... — у ёғини айтмай қўя қолди.

— Қўрқманг. Мана, қараб турасиз, Худо хоҳласа, топшириқни аъло даражада адо этиб, ишингизга қайтасиз. Қарабсизки, бир ойдан сўнг Ўзбекистондасиз.

— Айтганингиз келсин.

Шу билан суҳбатнинг биринчи босқичи тугаб, эртаси кuni Нодира Ҳамидовани гримчига олиб боришди, йўл тараддуси кўрила бошлади.

9. КУБАГА САЁҲАТ

Улар тушган ҳарбий самолёт Гавана яқинидаги ҳарбий аэродромга қўнди. Куба пойтахтига қадар улар енгил машинада, йўл-йўлакай теварак-атрофни томоша қилиб бордилар. Йўл жуда нотекис, ўнқир-чўнқирлардан иборат бўлиб, унинг кўпчилик қисми яланглик ва чакалакзорларни оралаб ўтарди. Тош ётқизилган торгина йўлга битта машина аранг сиғар эди. Улар Гаванага яқинлашгач, катта асфальт ётқизилган йўлга чиқиб олдилар-да, у ёғига, нафасларини ростлаб, хотиржам давом этдилар. Йўл соҳил бўйлаб кетар, меҳмонлар денгиз ҳавосидан тўйиб-тўйиб нафас олардилар.

Никарагуа чангалзорлари оралаб ўтган йўлларда юриб, ҳарбий госпиталдаги нафас олиб бўлмайдиган даражада дим хоналарда ишлаб кўниккан Ҳамидова учун Гавана жаннатнинг ўзгинаси эди. «Волга»ни бошқариб келган ҳайдовчи йигит Алберто жуда хушчақчақ экан, йўл бўйи испанча қўшиқлар айтиб йўловчиларни зериктирмасликка ҳаракат қилди.

Совет фуқаролари Гавана кўчаларида кубаликлар билан аралашиб кетишди. Мансурнинг ташқи қиёфаси ҳам Нодира сингари кубаликларга ўхшар эди. Унинг қоп-қора бадани, қирғий бурни, қора мўйлови, қалин қора қошлари Лотин Америкаси йигитлариникидан қолишмас эди.

«Волга» Хосе Марте майдонини четлаб ўтиб «Насионал» меҳмонхонаси томон йўл олди. Меҳмонхона ёнидаги майдонда айланиб юрган кишиларнинг кўпчилиги Совет Иттифоқидан келган кишилар эканликларини билиш қийин эмасди.

Никарагуадан келган «сайёҳлар»га тўртинчи қаватдан жой банд этилган экан. Уларнинг хоналари ёнма-ён бўлиб, бир-бирлари билан телефон орқали боғланишлари учун имконият яратилган эди. «Насионал»да, асосан, СССР ва социалистик лагер мамлакатларидан келган меҳмонлар яшар экан. Меҳмонхона йўлакларидаги емакхона ва қаҳвахоналарда, шунингдек, ресторанларда бир-бирлари билан рус тилида сўзлашаётган кишилар талайгина эди. Қисқаси, совет ҳукмронлиги шундоққина кўриниб турарди.

Улар пастга тушиб, емакхонада пицца едилар, муздек лимонаддан тўйиб ичдилар. Сўнг хоналарига кириб бир оз дам олган бўлдилар-да, вақтни бой бермаслик учун Авлие Игнатий Ибодатхонаси томон йўл олдилар. Бугун Нодира қора кўзойнак тақиб

олган, бошига каттакон соябон кийган, эгнида калта кўйлак эди, қисқаси, кубалик аёллардан фарқ қилмаслиги керак эди. Ҳар эҳтимолга қарши, подполковник унга Ибодатхонага қандай йўллар билан бориш мумкинлигини тушунгирди. Йўл-йўлакай диққатга сазовор бинолар ва кўчаларни кўздан кечиришди. Ибодатхона атрофини айланиб, майдончага ўрнатилган ўтирғичларга, уларнинг сонига эътибор беришди, қайси ўтирғичдан теварак-атроф яхши кўринишлигини аниқлашди.

Келишувга биноан, у эртага Авлиё Игнатий Ибодатхонаси ёнидаги майдончада, ўтирғичлардан бирига ўтиради, сўнг «Правда» газетасини қўлига олиб намойишкорона варақлайди. Унинг ёнига «Правда» газетасининг ўша сонини ушлаб олган но-мъалум киши келиши, Ҳамидованинг ёнига ўтириб олиб газета ўқиши, хуллас, қўлидаги газета «Правда» эканлигини сездириши керак. Улар бирпас газета ўқиган бўладилар, сўнг газеталарини найсимон ўрайдилар. Шундан кейин Ҳамидова газетани чап ёнига, нотаниш эса ўнг ёнига қўядилар ва шу тариқа газета алмашадилар. Кўп ўтмай, нотаниш Ҳамидованинг газетасини найсимон ўраб олганича ўрнидан туради-да, ғойиб бўлади. Нотанишнинг газетасини қўлига олган Ҳамидова орадан бир-икки дақиқа ўтказди-да, уни варақлаган бўлади, унда бирор ёзув ёки хат бор-йўқлигини аниқлайди.

— Газета ичида хат бўлиши мумкин, — огоҳлантирди подполковник. — Газетани варақлаётганда шуни ҳисобга олинг.

— Агар ўшандай бўлса-чи?

— Жуда яхши-да. Бундай ҳолда хатни қўлингизга олмайсиз-да, газетани ўраб ўрнингиздан турасиз.

— Кейин-чи?

— Кейин, такси тутиб, меҳмонхонага равона бўласиз. Ўша атрофда «Волга»сида сизни кутиб турган Алберто такси ҳайдовчиси вазифасини бажаради, сиз уни бир кўришдаёқ танийсиз.

Операциянинг биринчи босқичи мана шундан иборат эди.

Кечқурун Боқизода Ҳамидовадан бир неча марта имтиҳон олди. Унинг хатти-ҳаракати қандай бўлмоғи, ўзини қандай тутишини такрор-такрор эслатди.

Учрашувда турли қутилмаган ҳодисалар бўлишлигини ҳисобга олиб Ҳамидова ҳам турли жараёнларга, уларнинг баъзи жиҳатларига аниқлик киритди.

— Мабодо учрашувга Кортенинг ўзи келгудек бўлса ва мен билан ёнма-ён ўтирса, мени бошқа эканлигимни дарров пайқайди-ку, — деди Ҳамидова.

— У сизни Долорис Лопес деб ўйлайди, менга ишонинг. Ҳозирги гримда ундан ҳеч фарқингиз йўқ.

— Қадам ташлашимдан, юриш-туришимдан билиб олса-чи?

— У сиздан аввал туриши керак, сизни кузатишга унда имкон бўлмайди.

— Мендан ул-бул нарсани сўраса-чи, қисқаси, мени гапиришга мажбур этса-чи?

— Ҳар қандай шароитда ҳам «миқ» этмаслигингиз керак. Бу операциянинг асосий шартларидан бири.

— КORTE ёнимга келиб ўтиришидан аввал узоқроқдан бош ирғаб ўзини сездириши мумкиндир? Мен эса уни танимайман. Демак, ўзимни бошқача тутишимдан у мени бегона эканлигимни билиб олади.

— Бунчалик ваҳима қилмасангиз. Асло ундай бўлмайди. Профессional разведкачилар ўз танишлари билан тасодифан учрашиб қолганларида ҳам ўзларини танимасликка оладилар, ҳатто афти-ангорларини ҳам ўзгартирмайдилар. Хуллас, уни танимаслигингизни КORTE профессионал усул деб тушунади.

— Балки у менга хат орқали мурожаат этар, унга ёзма равишда жавоб беришимга тўғри келар. Газета ичида хат бўлиши мумкин, деган эдингиз.

— Асло, газета ичида хат бўлган тақдирда ҳам, уни ўша жойда очиб ўқишга ҳақингиз йўқ. Чет эл разведкачилари учун ҳам, чекистлар учун ҳам бу ёт қилиқ. Бас, шундай экан, КORTE ёзган хатига ўша жойнинг ўзидаёқ жавоб кутмайди.

— Бордию ўша нотанишдан «Правда»ни олиб кетаётганимда кимдир йўлимни тўсиб, мендан газетани тортиб олса-чи?

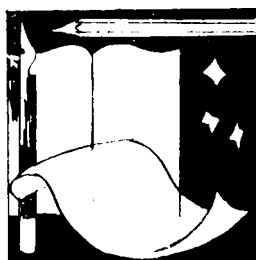
Ҳамидованинг бу гапидан Боқизодани роса кулгиси қистади. Бироқ ўзини босиб, вазминлик билан жавоб берди:

— Сизни масҳара қилишларига йўл қўймаймиз. Атрофингизда сизга хайрихоҳ кишилар жуда кўп бўлади.

— Сиз ҳам ўша атрофда бўласиз-а, тўғрими?

— Худди шундай. Мен сизни ҳар бир хатти-ҳаракатингизни кузатаман. Аммо шуни ёдингизда тутингки, бирор қутилмаган воқеа содир бўлганда ҳам на мен, на бошқа ходимларимиз сизни ёнингизга келмайди. Ҳеч қачон савол назари билан теваракка аланглаб қараманг, бизларни қидирманг. Қисқаси, атрофда одамларимиз борлигини сездириб қўйманг, чўчитиб юборишингиз мумкин уларни, — деди Боқизода суҳбатга якун ясар экан.

Давоми келгуси сонда

Ваҳоб Раҳмонов

СЎЗ ҒАПАТ, ИМЛО ҒАПАТ, ПУҒАТ ҒАПАТ, МАЪНО ҒАПАТ...

Мақтаб дарслик мажмуаси матншунос заррабини остида

Ҳозирги «Ўзбек адабиёти» мажмуаларини ҳар бир синфда йилига камида 400 000 ўқувчи ўқийди. Қайта нашри уч йилда бир бўлишини инобатга олсак, ҳар бир нашрдан бир неча милён ўқувчи ва ўн минглаб ўқитувчи фойдаланади. Бу ҳол мажмуа тузувчилар ва нашриёт ходимлари зиммасига катта масъулиятлар юклайди. Дарсликларда:

Биринчидан, матнлар имлоси тўғри бўлиши;
иккинчидан, тиниш белгилари тўғри қўйилиши;
учинчидан, матний нуқсонларга йўл қўйилмаслиги керак.

Агар истисно ҳолларда бундай хатолар ўтган бўлса, уларни дарҳол тузатиш йўллари изланиши лозим.

Бунинг учун энг бош талаб шуки, мажмуа тузувчиси бўлмиш олим ҳам, нашриётнинг масъул ходимлари муҳаррир ва мусахҳиҳ ҳам ўзлари тақдим этаётган матнларини тушуна олишлари шарт. Айниқса, у матн мумтоз адабиётимизга оид бўлса...

Совет даври ўзбек мумтоз адабиёти нашрлари савиясини шундан ҳам билса бўладики, ҳар бир китобда мингтадан уч мингтагача матн хатоларига йўл қўйилар эди. Афсуски, ҳозирги адабий мажмуа тузувчилари аксари ҳолларда айни ўша китоблардан матн танлаб мажмуага киритяптилар...

Келинг, дарсликларнинг бугунги аҳволини билиш учун ўнинчи синф учун тузилган «Ўзбек адабиёти» мажмуасини бир-бир варақлаб кўрайлик. Ниятимиз ҳолис. Биз йўл қўйилган нуқсонларнинг айбдорларини топиб, уларни маънавий гуноҳор қилиб уялтирмоқчи эмасмиз. Билмай қилган хатоси учун олимни айблаш инсофдан эмас. Қайдларимиз, мумтоз адабиётимиз асарларида учраётган хатоларни тузатиш йўлидаги уринишлардир, ҳолос. Биздан ҳам саҳву хатолар ўтса, кўплашиб тўғриси қарор топтиришга ҳаракат қиламиз.

1. Ҳусайн Бойқаро ўз ўғлини ўлимга жўнатганми?

Улуғлар хатолари ҳам улуғ бўлади. Чунончи Алишер Навоийнинг мислсиз дўсти, сўнги ва буюк темурий ҳукмдор Султон Ҳусайн Бойқаро Хадича бегим макрига учиб мастлигида невараси Мўмин Мирзо қатлига имзо чеккан. Бу ҳукм ижро ҳам этилган бўлиб, темурийлар салтанатининг инқирози ана шу боис ота-ўғиллар кураши туфайли тезлашган эди.

Заҳириддин Муҳаммад Бобурнинг «Бобурнома» асари XV аср ўрта Осиё ҳаётига оид бой маълумотлар берувчи манбадир. Бунда Ҳусайн Бойқаро ҳақида ўта муфасссал маълумотлар борки, шу асардан парча X синф «Ўзбек адабиёти» мажмуасига ҳам олингандир:

«Баъзи муомалотта (Ҳусайн Бойқаро) шаърни бисёр ривоят қилур эди» (191-бет). Мазмуни: (Ҳусайн Бойқаро) баъзи ўзаро муносабатларда шариатни кўп ривоят қилар эди. Ривоят қилиш — қиссахонлик, ривоят айтиб беришдир. Бу сўзнинг матнга нима дахли бор экан, деб ўйлаб қолдик. Масалани аниқлаш учун «Бобурнома»нинг 1960 йилги Порсоҳон домла тайёрлаган нашрига қараймиз. Унда ёзилишича: «Баъзи муомалотта шаръни бисёр ривоят қилур эди» (222-бет).

«Ривоят қилиш» билан «ривоят қилиш»нинг фарқи бордир, ахир!

Энди мажмуадаги матннинг давомини кўчираемиз:

«Бир қатла бир ўғли бир кишини ўлтургани учун қонликлариға топшуруб, дорулқазоға йиборди...»

«Дорулқазо» сўзи луғатталаб бўлгани учун мажмуа тузувчиси ўқувчига ёрдамга келиб, луғатни ҳошияда бундай манзур этган: «дорулқазо — ўлим». Демак, матн мазмуни шундай тушунилади: «Бир маротиба бир ўғли бир кишини ўлдиргани учун хун даъвогарларига топшириб, ўлимга юборди».

Дахшатли янгилик шуки, Хусайн Бойқаро ўз ўғлини ўлимга юборган экан... Ҳам невара, ҳам ўғил қотили бўлиб чиқди Хусайн Бойқаро...

Ҳолбуки, воқеа тарихан бундан бошқачадир. Хусайн Бойқаронинг бир ўғли бир кишини ўлдиргани рост, лекин ота уни ўлимга жўнатмаган. Мажмуа тузувчиси лугатни хато берган. «Дорулқазо» ўлим эмас, қозихонадир. Хусайн Бойқаро ўғлини хун даъвогарларига қўшиб, қозихонага жўнатган. Маълумки, қози икки хил ҳукми беради: ё қасос олиниши, ё хунпули тўланиши керак. Шаҳзода хунпули тўлаб қутулади...

Мана, бир сўзнинг маъносини билмаслик қандай хатоларга олиб келар экан.

2. Комил ўз камолдан огоҳми?

«Ўзбек адабиёти» мажмуасининг 250-бетига Комил Хоразмийнинг қуйидаги байти бор:

*Комил, нетонг, гар огоҳ эса ўз камолидин;
Доим аниси Рожий ила Огаҳий эрур.*

Байтни ўқидиму, муаллиф фаҳрия усулини қўллагандир, деб давомини ўқиб кетавердим. Сўнг бирдан яна орқага қайтиб, такрор ўқидим ва ўйланиб қолдим. Наҳотки шоир ўз камолдан мақтанчоқлик қилиб ўтирса? Ахир, у ерда дўсти Рожий ва улкан шоир Огаҳийни ҳам тилга оляпти-ку?

Хуллас, байт мазмунидан қониқмай Комил Хоразмийнинг «Девон» номида нашр этилган китобининг 67-саҳифасини очиб, ғазал мақтаини ўқидим:

*Комил, нетонг, гар огаҳ эса сўз камолидин,
Доим аниси Рожий ила Огаҳий эрур.*

Ҳа, мана энди фикр мантиғи ўрнига тушди. Комил Хоразмий санъаткор шоир сифатида «сўз камолдан» огоҳ эди.

3. Йўқолган қофияни излаб.

«Ўзбек адабиёти» мажмуасида Муҳаммад Солиҳнинг «Шайбонийнома» достонидан парчалар олинган бўлиб, унда қуйидаги матн ҳам бор:

*Ола келди ул иковни филҳол,
Олдилар қўлга иковни филҳол.
Кестуруб бандларини Султон,
Қилибон иккаласини шодон... (176-бет.)*

Матннинг биринчи байтида «иковни филҳол», «иковни филҳол» сўзлари радифлар бўлиб, негадир қофия қатнашмаган. Ҳолбуки, байт қофиясиз тикланмайди? Бу дoston матнини филология фанлари доктори профессор Эргашали Шодиев нашрга тайёрлаганлар ва олдинги нашрдан савияси анча юқоридир. Мазкур матндаги воқеага қайтамиз: шайбонийлар Хоникахон ва Алачакхонни (Султон Маҳмудхонни) асир олиб, занжирбанд қилиб қўядилар. Сўнг гуноҳлари авф этилиб, Мўғулистонга кетишга руҳсат берилади.

Энди матнни араб ёзувида тасаввур этиб, тузатиб ўқишга уриниб кўраимиз. Бизга «кестуруб бандларини» сўзлари ёрдамга келади:

*Ола келди ул иковни филҳол,
Олдилар қўлга эговни филҳол.
Кестуруб бандларини Султон,
Қилибон иккаласини шодон.*

Энди мазмун ёришди. Байтдаги қофия ҳам топилди: «иковни-эговни» экан. Дарҳақиқат, эговни келтириб, иккала маҳбус бандларини кесишади.

4. Қақнус одамнинг бошига ин қўядими?

«Ўзбек адабиёти» мажмуасининг иккала нашрида ҳам қуйидагича байтлар учрайди:

*Бор эмиш қақнус деган бир турфа тайр,
Ҳинд мулкида анга орому сайр...
Кимсагаким ул нишиман айламиш,
Бир йиғоч бошинки маъман айламиш. (129-бет)*

Учинчи мисранинг мазмуни: Қақнус бир кимсанинг бошига кўналға қилган. Мен бунга ишонмадим. Чунки матнда қушнинг «тавоно пайкари» — жуссаси йирик эканлиги ҳам айтилган... Наҳотки йирик жуссали қуш одамнинг бошига ин қўйса?

Алишер Навоийнинг «Лисонут тайр» достонини мен ҳам нашрга тайёрлаганман. Афтидан бунақаси йўқ эди. Ноилож ўн беш жилдликдаги ўн биринчи жилдни ва йигирма жилдлик «Мукамал асарлар тўплами»нинг ўн иккинчи жилдини очаман... ва лол қоламан. Ҳа, бу тўртлик филология фанлари номзоди Шарафиддин Эшонўжаев нашрга тайёрлаган Али-

шер Навоий «Асарлар»нинг ўн биринчи жилди 226-саҳифасида экан. Айнан мажмуадагидек. Мажмуа тузувчилари шу китобдан матн олган эканлар. «Лисонут тайр» дostonининг «Ўзбек адабиёти бўстони» туркумида эълон қилинган нусхасида эса, матн бундай:

*Бешаеким ул нишиман айламиш,
Бир йигоч бошинки маъман айламиш,*

246-бетдаги мазкур матн Навоий «Мукамал асарлар тўплами»нинг ўн иккинчи жилдининг 279-саҳифасидаги матнга мувофиқдир.

«Беша» — ўрмон. Қажнус уяси ўрмонда бўлиши ақлга тўғри келмайди.

5. Бир мисрада уч хато...

«Ўзбек адабиёти» мажмуасининг 132-бетида Алишер Навоийнинг «Лисонут тайр» дostonидан қуйидаги байт келтирилган:

*Сўнгра ондин кимса топмай менча сўз,
Бўйла муҳрик шуълаву гетиферуз.*

Иккинчи мисрадан ҳозирги ҳолда соғлом мазмун чиқариш амри маҳол. Чунки тилда «муҳрик» деган сўз йўқ; «шуъла»дан кейин изофа тўғри қўйилмагани учун икки сўз фикран аросатда қолган; «гетиферуз» деган сўз бўлмайди. Чунки «гетиферуз»ни ўзимизни мажбур қилиб тушунмоқчи бўлсак, «бахтиёр олам» тушунчаси ҳосил бўладики, шоир бундай демоқчи эмас эди.

Мажмуа тузувчилари — олимларимиз шу мисрани ўзлари тушунганмиканлар? Тушунолмаган бўлсалар, бу байт нега мактаб ўқувчисига ҳавола этилди?

«Лисонут тайр»нинг 1991 йилги нашрида бу байт қуйидагича берилган:

*Сўнгра ондин кимса топмай менча сўз,
Бўйла муҳрик шуълаи гетиферуз. (248-бет.)*

«Муҳрик» — куйдирувчи, ёндирувчи, ўртовчи, «гетиферуз» — оламни ёритувчи дегандир. Сўзларнинг маъносини билганимиздан сўнгра, эски ёзувдаги «шуъла»га «и» изофаси қўйилганини ҳисобга олсак, матндан тўғри мазмун чиқариш имкони туғилади.

6. Шайбонийхон дoston ёзганми?

Шайбонийхон буюк фотиҳлардан биридир. У Ўрта Осиёга бостириб кириб, темурийлар салтанатини қулатиб, ўз ҳукмронлигини ўрнатган буюк ҳарбий саркарда, хон. «Ўзбек адабиёти» мажмуасининг 151-саҳифасига боқсак, Шайбонийхоннинг туркий тилда бир дoston ёзгани маълум бўлади:

«Шайбонийхон бир турки маснавий битибтур, рамали мусаддаси маҳбун вазнидаким, «Субҳа» вазни бўлғай, бисёр сусту фурудтур, ани ўқуған киши Муҳаммад Солиҳнинг шеъридин безътиқод бўлур» («Бобурнома»дан).

Биз Шайбонийхоннинг истеъдодли шоир эканини, унинг соҳиби девонлигини ҳам билардик. Бироқ унинг «маснавий» (дoston) ёзганидан хабаримиз йўқ экан. Бунинг устига, матн мазмунидаги мантиқсизлик яна бизни ҳушёр торттирди. Ахир, маснавийни Шайбонийхон ёзган бўлса-ю, уни ўқиган китобхоннинг Муҳаммад Солиҳ шеъриятидан кўнгли қолса?..

Мазкур мажмуанинг 1993 ва 1996 йилги нашрларида ҳам бу матн айнан шундай берилган эди.

Бу ҳолнинг ҳақиқатини топиш учун Заҳириддин Муҳаммад Бобурнинг «Бобурнома»сини варақлаб, тегишли ўринни топдик ва кўчирдик:

«Шайбонийхоннинг отиға бир турки маснавий битибтур, рамали мусаддаси маҳбун вазнидаким, «Субҳа» вазни бўлғай, бисёр сусту фурудтур, ани ўқуған киши Муҳаммад Солиҳнинг шеъридин безътиқод бўлур».

Ҳа, Бобур рост сўзлапти: Муҳаммад Солиҳ Шайбонийхонга атаб «Шайбонийнома» дostonини битган. Шайбонийхоннинг ўзи дoston ёзган шоир эмас.

7. Мажнун қандай сирни фош этган?

Ҳувайдо шеърларидан «Ўзбек адабиёти» мажмуасига намуналар олинган бўлиб, жумладан қуйидаги байт ҳам учрайди:

*Эй Ҳувайдо, этмагил Мажнундек сиррингни фош,
Айласанг ҳўйи «аналҳақ», дордин андиша қил. (257-бет.)*

«Байт» сўзининг луғати «хона, уй» ёки «икки мисра шеър» маъносини беради. Мантиқан қаралса, бир хонада, бир уйда бир хил фикр бўлиши керак эди. Бу ерда эса, биринчи мисрада гап Мажнун ҳақида, иккинчи мисрада «аналҳақ» деб юборган машҳур сўфий тўғрисида сўзланмоқда. Қолаверса, Мажнун қайси сирни фош қилган ўзи? Мен форсий ва туркийда «Лайли ва Мажнун»ни ўқиган одам Мажнуннинг бирор сирни фош қилганини эслаёлмадим. Академик Крачковский тадқиқотларида ҳам бу ҳақда гап йўқ.

Демак, биринчи мисрада «Мажнун» сўзининг иштироки ўринсиздир.
Хўш, у қайси сўз бўлиши мумкин?

Маълумки, Бағдодда амал қилган машҳур сўфийлар мактабларидан бири Жўнайд Бағдодий давраси бўлиб, унда Мансур Ҳаллож, Абу Бакр Шиблий, Ато Одамий сингари энг машҳур суфийлар жавлон уришган. Сўфийлик — Оллоҳга муҳаббатнинг энг яширин тарзи бўлиб, улар ўз таълимотларини элга ёймас эдилар. Айниқса, ўз қарашлари моҳиятини — Оллоҳ инсонда зуҳур этган, деган тушунчани, яъни, одам ва олам илоҳийлаштирилган таълимот моҳиятини сўфийлар сир сақлашган.

Оллоҳ муҳаббати жазаваси чоғида Мансур Ҳаллож беихтиёр: «Аналҳақ!»¹ деб бақриб юборган ва шу таълимотини Бағдоддан Уйғуристонгача юриб ёйган кишидир. Шунинг учун устоз Жўнайд Бағдодий: «Мансур сирни фош қилди!» дея ундан норози бўлган. Жумладан унинг қатлига шаръан имзо чекканлардан бири ҳам Жўнайд Бағдодий эди.

Демак, менинг қисқа ўйимча, Хувайдо байтининг асли қуйидагича бўлмоғи даркор:

*Эй Хувайдо, этмагил Мансурдек сиррингни фош,
Айласанг хўйи аналҳақ, дордин андиша қил.*

8. Забунулло ким?

Инсоф билан айтиш керакки, шўролар замонидан бошлаб ҳозиргача босилган Раҳимбобо Валибобо ўгли Машраб асарлари орасида энг мукаммали ва юқори савиялиси «Ўзбек адабиёти бўстони» туркумида эълон қилинган «Меҳрибоним қайдасан» китобидир. Бу китобни ёш толмас тадқиқотчи Жалолиддин Юсупов нашрга тайёрлаган.

Мазкур китобдан шоирнинг шеърлари 10-синф мажмуасига саралаб олинган. Жумладан, қуйидаги байт ҳам.

*Ризо мулкидаман, ҳалқумни туттум тиғи Акбарга,
Бу йўлда сийнаи поки Забунуллоға сиғмамдур.* (217-бет.)

Байт мазмуни: Ризо мамлакатидан, бўғзимни Акбарнинг пичоғига тутдим. Бу йўлда Забунуллонинг пок бағрига сиғмайман.

Байтдаги икки исм китобхонни чалғитади. Чунки шоир нухасида Акбар исмли киши йўқ, фақатгина «акбар» сўзи бор. Сўнгра Забунулло исмли тарихий, адабий, мифологик ёки диний шахсни ким эшитган?

Холбуки, байтнинг матни қуйидагича бўлиши керак эди:

*Ризо мулкида ман ҳалқумни туттум тиғи акбарга,
Бу йўлда сийнаи поки забехуллоға сиғмамдур.*

«Забехулло» сўзи «забҳ» — сўйиш ва «Оллоҳ» сўзлари бирикувидан ҳосил қилинган бўлиб, «Оллоҳ йўлида сўйиладиган» деган маънони ифодалайди. Камина мулоҳазасича, бу мисрада Исмоил алайҳиссаломнинг Оллоҳ йўлида қурбон қилиниши воқеасига ишора қилинган. Шу маънода Исмоил алайҳиссаломни — Забехуллоҳ дейиш мумкин.

Бегона байт

Айрим ҳақиқатларни айтиш учун баъзан чорак аср, баъзан ярим аср мuddат талаб қилинаркан. 1974 йилда Муқимий «Асарлар» қўлёзмасини Фафур Фулом номидаги адабиёт ва санъат нашриётидан менга ички тақризга беришди. Қўлёзма ва тошбосма нусхалар билан қиёсан ўрганиб чиқиб: «Матн хатолари жуда кўп. Уларни тузатиб, сўнгра нашр эттириш керак», деган мазмунда фикр бердим ва элликка яқин матн хатоларини мисол келтирдим.

Тақриз нашриётга топширилгач, нашриёт директори муҳтарам Ҳамид Фулом менга: «Домла, сиздан илтимос, Муқимий ҳурмати: биз профессор Фулом Каримовни таклиф этайлик. Сиз тошбосма нусхадан тузатишларни бирма-бир айтинг. Домла ўз қўллари билан тузатсинлар», деган таклифни қўйдилар. Мен йўқ дея олмадим. Чунки мен у пайт 34 ёшли ёш олим, устозлар хизматида турганим маъқул. Домла нашриётга келдилар. Муқимий адабий муҳити ва ижоди юзасидан илмий тадқиқот яратиб, филология фанлари доктори илмий даражасига эришган олим ёнларига қимтиниб жойлашдим ва 1910 йилги «Девони Муқимий маа ҳажвиёт» тошбосма китобчасидан тузатишларни бирма-бир айта бошладим. «Танобчилар» ҳажвидаги қуйидаги:

*«Бир-бирига қишлоқ эли боқишиб,
Гоҳ у ён, гоҳ бу ён чопишиб»,*

байтига келганимизда, мен қўлимдаги тошбосма нусхани кўрсатиб:

— Домла, Муқимий девонида бунақа байт йўқ-ку. Мана, нима деб ёзилган, — дея байтни тошбосмадан кўрсатдим:

*Бир-бирига мардуми деҳа қараб,
Гоҳ у ён, гоҳ бу ён тентираб.*

¹ «Мен ҳақман» — Мен Оллоҳнинг бир заррасиман, маъносиди.

Профессор юзимга ҳайрат билан узоқ боқдилар ва дедиларки:
— Ваҳобжон, сизга нима бўлди?! Деҳқон тентираса, аҳмоқ бўлади-ку? Муқимий буни қаердан тушунади?! Нима, биз деҳқон образини бузишимиз керакми?

Мен ноилож: «Муқимий китобида Муқимий байти ёзилади, деб ўйлабман», дея гўлдираддим...

Хуллас, ўша байт Фулом Каримов «тахрирларича» қолиб кетди.

Буни тузатишнинг иккинчи маротаба яна бир хонаси келди. Бироқ...

«Фан» — нашриётдан менга «Ўзбек адабиёти тарихи» беш жилдлиги тадқиқотининг бешинчи жилдини ички такризга беришди. Мен юқоридаги бегона байт хусусида ўз фикримни билдирдим. Нашрдаги Муқимий ижоди тадқиқоти саҳифасида Фулом Каримов вариантлари берилган бўлиб, пастда хошияда куйидагича:

*«Бир-бирига мардуми деҳа қараб,
Гоҳ у ён, гоҳ бу ён тентираб*

варианти ҳам учрайди...» дея изоҳ ҳам илова этилган.

Хуллас, иқрорим шуки, мумтоз шоирнинг эмас, филология фанлари доктори профессор Фулом Каримов «яратган» байтлари узоқ яшамоқда. Мана, салкам эллик йилдан буён барча нашрларда Муқимийнинг ўз байти:

*«Бир-бирига мардуми деҳа қараб,
Гоҳ у ён, гоҳ бу ён тентираб*

қолиб, «ғоявий жиҳатдан зарарсизлантирилган» нусхаси:

*Бир-бирига қишлоқ эли боқишиб,
Гоҳ у ён, гоҳ бу ён чопишиб*

байти қайта-қайта босилмоқда...

«Муаллифлик ҳуқуқи» китобида ёзилишича, «Адабий ёдгорликлар матнидаги сўз тугул, бирор ҳарфни ҳам ўзгартириш мумкин эмас». Қолаверса, нашрларимизда бундай эркин ўзгартиришлар қилинаверди, тил тарихи илмида кўз кўриб қулоқ эшитмаган «янгиликлар» пайдо бўлади. Яъни олим, Муқимий қишлоқ аҳолисини «қишлоқ эли» деган, дея хулоса беради. Муқимийнинг ўзи айтган сўз — «мардуми деҳа» бир чеккада қолиб кетади. Ва ниҳоят, порага бериш учун пул керак-ку, деҳқонлар қаердан топадилар? Эшикма-эшик пул сўраб тентирайдилар-да, ахир!

«Ўзбек адабиёти» мажмуаси китобида яна ўша «ясама» байтга назарим тушиб, ўша воқеаларни эсладим...

8. Искандар кўзгуси қаерда қурилган?

Мажмуага Фурқатнинг «Гимназия» номли шеъри ҳам киритилган бўлиб, унда куйидаги байт изоҳи билан берилган:

*Алар илмидин ижод ўлса, тонг йўқ,
Скандар кўзгуси, Жамшид жоми.*

Хошиядаги изоҳ: «(Скандар) Искандар кўзгуси — ривоятга кўра, Искандар Юнонистонда шундай бир кўзгу қурдирган эканки, унда бутун мамлакат кўриниб тураркан» (381-бет).

Ҳолбуки, Искандар кўзгуси дунёнинг етти мўъжизасидан бири бўлиб, у Юнонистонда эмас, балки Искандария шаҳри ёнида қурилгандир. «У ким, бу нима?» комусининг биринчи жилдидан бу маълумотни билган ўқувчи мажмуа тузувчисининг гапи-изоҳи олдида довдираб қолиши ҳеч гап эмас. (Қаранг: «У ким, бу нима?», 1-жилд, 244-бет).

9. Фалати луғат

Мажмуа тузувчиси хошияда матнга луғат берганида, ўзи мукаммал тушунган матнни ўқувчи ҳам тушунсин, деган яхши ниятда бўлади. Дарҳақиқат, Алишер Навоийнинг «Фарҳод ва Ширин» достони матнини тушуниш қийин. Куйидаги байт ва унинг изоҳини мувоҳаза қилайлик:

*Замиринг қилса оғзимни таваҳҳум,
Адам йўлида айларму ўзин гум?*

«Замир» — ич, кўнгил, юрак. «Таваҳҳум» — ваҳимага тушиш, кўрқиб (84-бет).

Биринчи мисрани изоҳлардан фойдаланиб тушунишга уринайлик: Юрагинг оғзимдан ваҳимага тушса, кўрқса...

Савол туғилади: Шириннинг оғзи шу даражада кўрқинчлими? Форми у? Нега Фарҳод ваҳимага тушсин?

Мазкур нуксон луғатларимиз қашшоқлиги билан ҳам изоҳланади. Чунки «Навоий асарлари учун қисқача луғат» китобида бу сўзга «шубҳаланиш, ваҳима қилиш» маъноси берилган, холос (264-бет).

Мажмуа тузувчиси изоҳни «Алишер Навоий асарлари тилининг изоҳли луғати» китоби-

дан олган. Аниққи, у байт мазмунини тушунолмаган. Таваҳхум сўзининг гумон, тасаввур, хаёл маънолари ҳам бор. Хўш, «таваҳхум» сўзини хаёл, тасаввур деб ўйласак, байт мазмуни қандай бўлади?

Бунинг талқинини шоир Фафур Фуломдан тинглаймиз: «Киши билмас оғзимни ўйлар экансан, йўқлик йўлида ўзингни йўқотиб қўймайсанми?» (Алишер Навоий, «Фарҳод ва Ширин», 1989, 538-бет).

Мана, кўрдикки, байтда ҳеч қандай кўрқиш, ваҳима ҳақида гап йўқ экан. Ваҳимачимиз мажмуа тузувчиси экан...

Хулоса, матн мазмунига мувофиқ келмайдиган луғатни мажмуага киритмаслик керак эди...

10. Махтумқулининг маъносиз мисраси...

Мажмуада машҳур туркман шоири Махтумқули ижодидан ҳам намуналар берилган.

*Куйдилар шум фалак жабру ҳавоси,
Инонманг, ёлгондир аҳду вафоси. (393-бет.)*

Биринчи мисра мазмуни:

Шум фалакнинг жабр ва ҳавоси куйдилар...

Махтумқули аслида нима демоқчи эди? Мумтоз шоир бунақа ёзмайдику, ахир?! Нолож, шоирнинг 1963 йилда Тошкентда нашр этилган «Танланган асарлар» китобининг 10-бетини очамиз ва ўқиймиз:

*Куйдирар шум фалак жабру жафоси,
Инонманг, ёлгондир аҳду вафоси.*

Биринчи мисра мазмуни: Шум фалакнинг жабру жафоси кишиларни куйдиради.

Аввалги мазмун билан бу мазмуннинг фарқини 10-синф ўқувчиси ҳам дарҳол фаҳмлаб олади. Фақат, унга матн тақдим этилаётганда бир оз масъулият ва эътибор билан ёндошилса бўлди. Биз ачинган жойимиз шундаки, китобнинг уч йилдан кейинги такрор нашрида ҳам бу хатолар ўнганмабди.

11. Филни ўлчаб сотадиларми?

Мажмуадаги яна бир изоҳ мени лол қолдирди. Аввал матнни, кейин изоҳни келтираман: «Бобурнома»дан парча:

«...Фил... азимул жусса ва зийрак жонивордур. Ҳар не десалар билур ва ҳар не буюрсалар, қилур. Баҳоси улуғлиғига ярашадур, қарилаб сотарлар».

Изоҳ: Қари — қўл учидан тирсаккача бўлган узунлик ўлчови (197-бет).

Агар изоҳга ишонсак, филни қари ўлчови билан ўлчаб сотадилар...

Шу ростми?

Менимча, мажмуа тузувчиси Бобурнинг фил ҳақидаги гапини тузукроқ тушунолмаган. Матннинг куйидаги қисми буни сал ёритади: «Ҳар неча улуғроқ — баҳоси кўпроқ».

Гап шундаки, «улуғлик» тушунчаси матнда жусса ҳажмига — катталиғига боғлиқ эмас. Улуғлик — филнинг ёшига тегишли тушунчадир. Унинг неча ёшга кирганига қараб баҳосини ошира борадилар...

Шунинг учун ушбу матнга берилган «қари» ҳақидаги маълумот кераксизгина эмас, балки зарарли бўлиб ҳам чиққан.

Қизиғи шундаки, ушбу мажмуанинг бошқа саҳифасида «қари» сўзига яна бир маротаба дуч келамиз:

*Ман-ман дедилар, сигмадилар ушбу жаҳонға,
Кўргилким, ани уч қари ерни кучуб ўтти.*

Изоҳи: «Қари — қарич. Шоир талқинича, инсон тириклигида очкўзлиги ва манманлиги билан жаҳонга сигмайди, ўлганида эса унга уч қарич ер кифоя қилади» (257-бет).

Савол туғилади: ҳар қандай ўлик уч қаричлик лаҳадга сигади? Дарвоқе, «қари» — қаричми?

Бир мажмуадаги икки изоҳнинг қай бирига ишонайлик?

Ҳолбуки, қари — узунлик ўлчови бўлиб, 75 см. га тўғри келади. Уч қари — 2 м. 25 см. бўлади. Ҳар қандай дароз ўлик ҳам бундай лаҳадга сигади...

12. Уйга кирамизми, ўтга кирамизми?

Мажмуадаги бир байт куйидаги тарзда берилган:

*Мақоми қурбат ўтиға агар кирсанг — ҳузур топсанг,
Узунг захроба ютқил, халқни комиға шаккар тут (238-бет).*

Машрабга тегишли бу байтнинг мазмунини шундай тасаввур этдим: «Яқинлик маскани бўлган ўтга агар кириб ҳузур топсанг, ўзинг захар ичгин-у, эл оғзига шаккар тутгин».

Савол туғилади: одам ўтга кириб хузур қиладими? Одам афсонавий самандар эмас-ку? Матнни эски ёзувда тасаввур этиб, нукталар ўрнини ўзгартириб, мазмун мантигини тикласак, байтни қуйидагича қайта ўқиса бўлади:

*Мақоми қурбат уйиға агар кирсанг — хузур топсанг,
Ўзунг захроба ютқил, халқни қомиға шаккар тут.*

13. «Биҳишт — дўзах»ми?

Машраб шеъриятидан мажмуага олинган яна бир байт:

*Урайнму бошима саккиз биҳишту дўзахин,
Бўлмаса васли менга, икки жаҳонни на қилай?*

Изоҳни хошиядан ўқиймиз: «Биҳишт — дўзах» (227-бет).

Луғатни матнга қўйиб, ҳайрон қолдим: наҳотки тузувчи шуни тушунмаса? Ё ўнинчи синф ўқувчиси билан ҳазиллашмоқчими? Биҳиштнинг жаннат эканини бугун ёш бола ҳам билади-ку.

14. Қовун пайкали қовунга зор...

Мавлоно Огаҳий Шайх Саъдийнинг «Гулистон» китобларини ўзбек тилига таржима қилганлар. X синф «Ўзбек адабиёти» мажмуасида шу таржимадан парчалар берилган. Бир байт диққатимизни тортди. Негаки, бу мисралар мазмуни айна аросатда қолган экан:

*Қозики, егай ришва била беш хиёр,
Собит сенинг учун қилур ўн ҳарбузаға зор.*

Хошиядаги луғат: «Беш — кўп, ортиқ, зиёд» (342-бет).

Мажмуадаги байт мазмуни: Қозики, порага кўпроқ бодринг еса, сенинг учун ўн қовунга зор муқаррар қилади.

Инсоф билан айтиш керакки, бу асарни профессор Фулом Каримов ва доцент Субутой Долимовлар нашрга тайёрлашган. Ишнинг гуноҳу савоби уларнинг ўзларига. Аммо буни мажмуага киритаётган киши байт мазмунини аввало ўзи идрок этиб олиши лозим эмасмиди?

Камина «Саъдий Шерозий «Гулистон»нинг ўзбекча таржималари» мавзуида илмий иш қилганим учун, мазкур байтнинг Огаҳий дастхати асосидаги вариантини келтираман (дарҳақиқат, дастхат, у котиб кўчирган нусха эмас, чунки тузатишлари шундан дарак беради):

*Қозики егай ришва била беш хиёр,
Сабт сенинг учун қилур ўн харбузозор.*

Муаллифнинг иккинчи мисрасини мажмуа мисраси билан солиштирайлик: Сабт — собит; харбузозор — харбузаға зор.

Мазмуни: «Қози порага беш бодринг еса, сенинг фойдангга ўн қовун пайкалини хатлаб беради.

Инсофга келайлик, бу матнни ўқувчига юқоридаги аҳволда бериб бўладими? Олим тушунмаган матнни ўнинчи синф ўқувчиси қандай тушуниб етсин?

15. Ўз ўлиmidан севгилисига хабар берган шоир

Огаҳийдан:

Дедим: «Ўлубдур Огаҳий!» ашки канорасиз, деди:

«Ашкима гар канора йўқ, бўлмаса бўлмасун, нетай» (318-бет).

Тиниш белгилари нотўғри қўйилгани боис «Огаҳий ўлибди!» (ёки «Огаҳий бўлибди!») дедим», деган маъно чиқиб қолган.

Огаҳий шундай мазмунни ифодалаганими? Менимча, йўқ. Буни билиш учун матнга тиниш белгиларни қуйидагича қўйилса кифоя:

*Дедим: «Ўлубдур Огаҳий ашки канорасиз». Деди:
«Ашкима гар канора йўқ, бўлмаса бўлмасун, нетай».*

Энди мазмун ойдинлашди:

«Огаҳийнинг кўз ёшлари чек-чегара билмайди», дедим. У деди: «Кўз ёшларимга чек-чегара бўлмаса бўлмасин, нима қилай».

16. Гандум арпами?

Мажмуанинг 385-саҳифасидан: «Ул мутавалли мазкур заминга жувори ва гандум ва бошқа нимарсалар зироат қилдируб...» сўзларини ўқиймиз. Хошиядан кўчираемиз: «Гандум — арпа».

Хоҳ кулинг, хоҳ йигланг: луғат шундай берилган. Холбуки, милён марта ёзганимиз билан бугдой (гандум) ҳеч ҳаҳонда арпа бўлиб қолмайди, ахир!

17. Кофир калласини ўгирса, мусулмон бўладими?

Мажмуада кофирни мусулмон қилишнинг энг осон усули кашф этилган. Бунга кўра: агар кофир калласини ўгирса, мусулмон бўлади. Ишонмасангиз, марҳамат, бирга ўқийлик:

*Кўчага чиққач, Муқимий калласин ўгуртуруб,
Яхши қилди, нафси кофирни мусулмон қилди лой (361-бет).*

Яъни, Мавлоно Муқимий каллаларини ўгирсалар, кофир мусулмон бўларкан...

Мен бунинг ҳақиқатини билай деб Муқимий асарларининг беш-олти нашрини кўздан кечирдим. Профессор Фулом Каримов тайёрлаган нашрларнинг аксариятида байт мажмуадаги вариантга мос. Биргина нашрда фарқ бор: унда «калласин» урнига «келмасин» сўзи келган:

Кўчага чиққач Муқимий келмасин ўгуртуруб...

Бу вариант ҳам мени қониқтирмади. Энди шоирнинг тошбосма асарларига назар ташлашга навбат келди. 1910 йилги «Девони Муқимий маа ҳажвиёт» номли китобчада бу байт қуйидагидек битилган:

*Кўчага чиққач, Муқимий калимасин ўгуртуруб,
Яхши қилди, нафси кофирни мусулмон қилди лой.*

Мана бу бошқа гап. Энди байт мазмунида мантиқ бор, фикр тўғри. Чунки кофир калима ўгирса, мусулмон бўлади. Демак, бунинг учун калла ўгириш кифоя қилмас экан.

18. Маҳдуми Аъзам ким?

Бу саволга «Ўзбек адабиёти» мажмуасида жавоб бор. Аввал матн билан танишайлик:

«Илғори эшитиб эрдиларки, набирайи ҳазрати Маҳдуми Аъзам — Офоқ Хўжам Қошгарда деб» (245-бет).

Энди хошиядаги изоҳдан саволимизга жавобни ўқиймиз:

«Маҳдуми Аъзам ёки Имоми Аъзам ан-Нуъмон бинни Сабит Абу Ҳанифа (699—767 йилларда яшаган) — Ҳанафия мазҳаби асосчиси» (245-бет).

Шу жавоб тўғрими? Милёнлаб ёшлар ва ўн минглаб ўқитувчилар шу маълумотни тўғри деб қабул қиладиларми?

Афсуски, мажмуа тузувчилари бу кишини танимас эканлар. Агар изоҳга ишонсак, XVII аср фарзанди Офоқ Хўжа VIII асрда яшаган Имоми Аъзамга неварга бўладилар. Орада тўққиз аср вақт масофаси бор-а?

Энди Маҳдуми Аъзам кимлигига келайлик:

«Ғойиблар хайлидан ёнган чироклар» китобидаги шарқшунос Илёсхон Ғозийнинг «Нақшбандия тарикатининг буюк сиймоси — Маҳдуми Аъзам» мақоласида қуйидагича маълумотлар бор: Исми шарифлари — Ҳожаги Аҳмад ибн Жалолиддин Косоний. Бу табаррук инсон «Маҳдуми Аъзам», «Имом ал-Косоний», «Ҳожаи Даҳбедий», «Ҳазрати Эшон» лақаблари билан танилдириллар.

Маҳдуми Аъзамнинг қаламларига мансуб асарлар: «Самоъия», «Вужудия», «Одоб ус-соликин», «Бақоия», «Насиҳат ус-соликин», «Оламия», «Нафаҳот ус-соликин», «Зикр», «Силсила ас-сиддикин», «Миръот ус-сафо», «Аҳволи уламо ва умаро», «Ғули Наврўз», «Меъро-жул ошиқин», «Бобурия», «Танбеҳ ус-салотин» сингарилар...

Мазкур асарлар орасидан «Бобурия» — Заҳириддин Муҳаммад Бобурга бағишланган асар эканлиги алоҳида қайд этгуликдир.

Маҳдуми Аъзам 1461 йилда Ахсининг Косон ноҳиясида дунёга келиб, 1542 йилда вафот этганлар.

19. Ўй — сигирми, хўкизми?

Мажмуанинг «Фарҳод ва Ширин» достони берилган қисмида Хусравнинг Миҳинбону жавобидан газаблангани воқеаси бор:

*Ғазанфар худ нетар чанголу ёлин,
Чекар бўлса тиши ўйнинг маҳолин (70-бет).*

Тузувчилар хошияда «ўй — хўкиз» деб луғат илова қилишган. Бироқ бу луғатни маъқуллаб бўлмайди. Матнда: «Шер ўйнинг маҳолини чекадимми?!» деган фикр бор. Агар луғат берувчилар матн мазмунига аҳамият берсалар, бир нарсанинг фарқига борган бўлардилар: Муаллиф «тиши ўй» демоқда. «Ўй» — қорамол: «тиши ўй» — сигирдир. Маълумки, сигир хўкиз эмас. Чунки хўкиз шерга бас келиши мумкин. Шунинг учун биз мажмуадаги луғатни

маъқулламадик. Негаки, Хусрав ўзини арслон (газанфар) ҳисоблаб, Михинбонуни сигирга йўймоқда ва ўз кучини кўрсатишга шайланмоқда...

Мажмуа тузувчилари хошияда «тиши ўй — сигир» тарзида луғат берсалар, ўқувчига тўғри йўл кўрсатган бўлардилар...

20. Неъматлар маъқулланганми ё маъқулланмаганми?

Зокиржон Фурқат Тошкентга борганида ғоибона дўсти Ҳожи Аъзам кутиб олади ва шоирни мадрасага жойлаштиради. «Саргузаштнома»да Фурқат ёзади: «Ул кишининг (Ҳожи Аъзамнинг — Р. В.) иқтисоси касратидин мадрасаи Кўкалдошда истиқомат айлаб, анинг хони шафқатида кўп неъматлар маъқулим ўлди ва ҳаттал имкон тарбиятимда кўшишлар кўргузди» (372-бет).

Матнга ишонсак, Ҳожи Аъзамнинг шафқатли дастурхонидаги неъматлар Фурқатга маъқул бўлган.

Асл нусха эса, бу фикрга мувофиқ келмайди. Зокиржон Фурқат «Асарлар мажмуаси»нинг II жилдидан кўчирамиз: «... анинг хони шафқатида кўп неъматлар маъқулим ўлди ва ҳаттал имкон тарбиятимда кўшишлар кўргузди» (150-бет).

«Маъқул» — егулик; «маъқулим ўлди» — едим, демакдир.

«Кўшишлар» эмас, «кўшишлар» — ҳаракатлар, тиришишлар эди...

21. Бир сўзни икки хил ёзганда ҳам тўғри ёзолмаслик азоби

Мажмуанинг 130-саҳифасидан бир байт кўчирамиз:

*Чун, ки ул куллар угулди тоғча,
Махфий эрмиш кулда бир қақнусбача.*

154-саҳифадан яна бир байт ўқиймиз:

*Чун тиловат била машғул бўлур,
Анга арвоҳи муқаддас ўқулур.*

Луғатларда «угулмоқ» феъли учрамайди. Кейинги байтга келсак, «муқаддас арвоҳлар ўқилади», деган фикрга тушуниб бўлмади. Кейинги англашилмовчиликни тушуниш учун Муҳаммад Солиҳ: «Шайбонийнома» достонининг 1989 йилги нашрига бокдик:

*Чун тиловат била машғул бўлур,
Анга арвоҳи муқаддас ўқулур (29-бет).*

«Навоий асарлари луғати»га боксак, «ўқулмак» сўзи бор: тўпланмоқ, йиғилмоқ, тўдаланмоқ маъноларида келади.

Демак, мисра: «Анга арвоҳи муқаддас ўқулур», тарзида берилганида, мазмуни: «муқаддас арвоҳлар тўпланадилар», деган ёрқин фикрни ифодалайди.

«Лисонут тайр»дан олинган биринчи байтга келсак, матндаги «угулди сўзини «ўғулди» ёки «ўқулди» тарзида ёзсак, соғлом мазмун юзага чиқади.

Демак, мажмуадаги иккала ҳолатда ҳам бу сўз тўғри ёзилмаган экан...

22. Тўндаги чуқур, хандақ ва тепа...

Сарлавҳани ўқиган киши мени «Муаллиф сал анақароқ бўлиб қолганми? Нега тўндан чуқур, хандақ ва тепа излайди?» деб энсаси қотиши тайин.

Ўрта мактаб ўқитувчи ва ўқувчиларига олимлар шуни маслаҳат беришса, менинг нима иложим бор?

Гап «Ўзбек адабиёти» мажмуасининг шоир Турди Фароғийга тегишли бир байти устида боради.

Маълумингизким, Турди Фароғий Абдулазизхон даврида бошбошдоқлик қилган бекларни тийиш учун «кенглик қилинг» радифли насиҳат шеърини ёзган. Унда куйидагича бир байт бор:

*Бир яқодин бош чиқориб, барча бир тўнға кириб,
Бир ўнгурлик, бир тиризлиқ, бир яқо — энглик қилинг (205-бет).*

Мажмуа тузувчилари ўқувчи идрокини осонлаштириш учун куйидаги луғатни лутфан манзур этганлар:

«Ўнгур — чуқур, хандақ; «Тириз» — тепа (205-бет).

Шу методик тавсияга кўра, мазкур луғатларни матнга кўйиб ўқиймиз:

*Бир яқодин бош чиқориб, барча бир тўнға кириб,
Бир чуқурлик (хандақлик), бир тепалик, бир яқо-энглик қилинг.*

Қаранг, иккинчи мисра мазмуни қандай ажойиб чиқди!

Агар мажмуа тузувчилари тўн тикувчи онахонларнинг ёнларига бориб: «Онажон, ўнгуру ва тиризи дегани нима ўзи?» деб сўрашганида, онахон ҳар қандай тўннинг ўнгуру тиризи бўлишини ўргатиб қўярди...

23. Дўст дўстини ўтга ташлайдими?

Мажмуада Алишер Навоийнинг «Фарҳод ва Ширин» достонидан бир парча ва изоҳ бор.

*Халилосо очиб ўтдин гулумни,
Буким дебсен совурсунлар кулумни.*

Ҳошиядаги луғат: «Халилосо — дўстга ўхшаб» (76-бет).

Тузувчилар берган луғатни матнга қўйиб, матн мазмунини тушунишга уринамиз: «Дўстга ўхшаб ўтимдан гуллар очилтириб, кулимни совуришларини буюрибсан...»

Ие, дўст кишини ўтга ташлашга буюрадими? Ўқувчига мажмуа тузувчисининг кўмаги фойда бериш ўрнига, фикрини чалғитади. Чунки мазмун англамаган.

«Ўзбек адабиёти бўстони» туркумида эълон қилинган Алишер Навоийнинг «Фарҳод ва Ширин» достони шоир Фафур Фулом насрий баёни билан биргаликда нашр этилган. Уша матнга боқайлик-чи, академик шоиримиз бу байтни қандай тушунган эканлар?

Насрий баёндан: «Халил сингари ўтимдан гуллар очилтириб, сўнг кулимни совуришларини буюрдинг». Ҳошиядаги изоҳ: «Халил» — Иброҳим пайғамбарнинг лақаби (517-бет).

Демак, матнда гап Иброҳим алайҳиссаломнинг Намруд подшоҳ томонидан ўтга ёқишга уриниш воқеасига ишора бор экан. Демак Фарҳод: «Сен мени Иброҳим Халилуллоҳдек ўтга отиб, кулимни совурмоқчимисан» деган экан. «Дўстга ўхшаб» демоқчи эмас экан...

Ўқувчига нотўғри йўл кўрсатгандан кўра, индамай қўя қолган афзал эмасмиди?

Хулоса: Ўнинчи синф «Ўзбек адабиёти» мажмуасида бунга жумбоқлар жуда кўп. Ачинарлиси шундаки, бундай гўр матнлар ўқувчи саводхонлигини кучайтириш ўрнига уни адабиётдан бездирмасмикин. Чаласаводлик адабий мажмуадан бошланадими, деб хавотирга тушасан киши...

ЎЗБЕК САРГУЗАШТ АДАБИЁТИНИНГ ТАРАҚҚИЁТ ХУСУСИЯТЛАРИ

Жаҳон адабиётида саргузашт йўналишнинг шаклланиши XIX аср ўрталарига тўғри келади. Амиқо адабиётининг кичик насрида, хусусан ҳикояларида ўткир реалистик тасвирга интилиш самараси бўлиб саргузаштга (детективга) хос илк аломатлар кўзга ташлана бошлайди. Таниқли адиб Эдгар Аллан По қаламига мансуб «Морг кўчасидаги қотиллик» (1841 й.), «Ўғирланган хат» (1844 й.), «Мария Роженинг сирини» (1843 й.) каби новеллалари Америкадагина эмас, Оврупа мамлакатларида ҳам катта шов-шувга сабаб бўлади. Ҳаётни бадиий талқин этишнинг бу шакли тез ривожланиди, турли халқлар адабиётида саргузаштнинг намуналари кўпайди. Мазкур адабий таъсирга милёнлаб китобхонларнинг муносабати қизгинлашиб кетди. Натижада, XIX асрнинг иккинчи ярмига келиб Франса (Эмил Габарио, Морис Леблен, Гастон Леру), Англия (Артур Конан Дойл, Уилям Коллинз), АҚШ (Эдгар По, А. К. Грин) саргузашт адабиётлари деган тушунчалар пайдо бўлди.

Албатта, XIX аср жаҳон саргузашт адабиёти билан XX асрники мавзу кўламига, имкониёт даражасига ва услубий миқёсларига кўра бир-биридан фаркланади. Ўтган асрга тегишли деярли барча асарлар саргузашт адабиётнинг бош ва асосий талабидан — изкуварлик воқеаларидан, изтопарликдаги мохирликни кўрсатиб, жиноий ишларни қойилмақом далиллар орқали фош қилиш ифодасидан узоқлашилмай ёзилган. Инглиз адиби Артур Конан Дойлнинг изкувар Шерлок Холмс ҳақидаги ғаройиб ҳикоялар туркуми ўз даврининг барча саргузашт асарларига қараганда кенг тарқалди ва машхур бўлди. Умуман эса, даврнинг бу ва бошқа намуналари саргузашт реалистик тасвирга яна бир неча муҳим хусусиятларни, масалан, ҳужжатлилик ва саргузаштликни қатъий муҳрлади.

Бизнинг асримизда саргузашт адабиётнинг мавқеи Амиқо ёки Оврупанинг ўзидагина эмас, барча мамлакатларда баланд бўлди. Ҳар йили ўнлаб, юзлаб романлар, повестлар, ҳикоялар босилди. Сотсиализм регионида ўзгача ҳаёт тарзи билан яшаётган халқлар адабиётининг бу шижоатли жараёндан бутунлай мосуво қолиши, табиийки, мумкин эмас эди. Адабиётшунос Леонид Вуколов Виктор Астафьевнинг машхур «Фамгин саргузашт» романига бағишланган мақоласида шундай ёзади: «Гўёки инсондаги, табиатдаги ҳамда, маиший ҳаётни истисно қилмаганда, иқтисоддаги барча ёмон ва салбий нарсалар капитализмдан — бизнинг мальўн ўтмишимиздан келиб чиқади, ижобий, маъқул, замонавий ва мукамал нарсаларнинг барчаси эса тўлалигича бизда — жоҳилона ва салбий ҳодисалардан буткул холи бўлган мамлакатда эканлиги ҳақида кўп эшитганмиз. Бу гаплар мажлисларда, газеталарда чайналадиган расмиятчилик, холос. Аслида эса алоҳида бир инсон ҳаётида ўғрилиқлар ҳам, қотилликлар ҳам, барбод бўлган тақдирлар ҳам, бундан баттарлари ҳам содир бўлади».¹

Бу даврда чет эл саргузашт адабиёти жанрларидан саралаб таржима қилинар, совет қўл остидаги бошқа халқлар тилларига эса рус тилидан ўғирлар эди. Лекин мазкур асарларни баҳолаш, адабиётшунослик илмида аксар ҳолларда белгили бир йўналишда кечди. Яъни, муайян хорижий саргузашт адабиёт намунаси буржуа муҳитида жиноятларнинг кўпайиши ва кескинлашувидан, меҳнаткашларга политсия тазйиқининг кучайишидан далолат эканлиги ҳақида ҳукм-хулоса чиқарилди. Аср ўрталарига келиб чет эл саргузашт адабиётининг кенг тармоқ касб этгани, айниқса, миқдор жиҳатидан ўсганлиги рост. Аммо совет адабиётшунослигида уларнинг деярли ҳаммаси тўғрисида капиталистик тузумнинг жирканч ахлоқи ва башараси ифодаси қабилида хулосага келиш анчайин тус олган эди.

¹ Вуколов Л. Печаль моя светла: Виктор Астафьев. Печальный детектив. Зрячий посох. Москва., Профиздат, 1991, с. 18.

Рус саргузашт адабиётининг илк эпик намунаси ўтган аср охирларида Роман Добрий (Р. А. Антропов) томонидан яратилган «Сухарёва минорасининг сири», «Келин ўғрилари» каби ҳикоялар ҳисобланса-да, Маргарет Шагиняннинг 1924 йил ёзилган «Месс Менд» эртак-романи реалистик тасвир ва саргузаштлилик малакасини ҳал этиш тарзига кўра XIX аср Америко, Оврупа саргузашт адабиётларининг табиатига мувофиқ келади.

Хуллас, саргузашт адабиёт тушунчаси, адабий муҳит ва адабиётшунослик оламида кенг мавқега эга бўла олмаса ҳам, амалда унга эҳтиёж бор ва вужудга кела бошлаган эди. Айниқса, иккинчи жаҳон урушидан кейинги йиллар рус адабиётида саргузашт адабиёт ривож топди. Собіқ тузумдаги рус детективи бевосита шу ном остида шарҳланмасида, моҳиятан жиноятларга қарши бетўхтов курашиш, турли-туман жинойи ишларни, қонунбузарликларни, фарибгар гуруҳларни фoш қилиш воқеаларини бадиий талқин қилди. А. Адалов, Н. Атаров, Р. Ким, В. Михайлов, С. Устинов, Н. Москвин, Л. Овалов, Н. Панов, М. Ройзман, Е. Рисс, Л. Рахманов, О. Будакиев, Н. Томан, Л. Шейнин, П. Нилин, Н. Шпанов, ака-ука Вайнер сингари ўнлаб ёзувчилар асарлари совет детективи намуналари эди.

Замонавий рус саргузашти бир жиҳатдан тузум тарихи воқеа-ҳодисаларини реалистик акс эттириш эҳтиёжи туфайли пайдо бўлди. Ўз ўрнида бу жараёнда саргузашт адабиётнинг тарихий воқеалар билан чамбарчас боғлиқ бир неча характерли йўналишлари юзага чиқди. Масалан, аксарият асарларда инқилоб, иккинчи жаҳон уруши воқелиги асос қилиб олинди. Бу даврлар саргузаштини ҳарбий-сиёсий, разведкачилик каби сифатлар билан тасниф этса бўлади.

Ягона мамлакат саналган СССРдаги бошқа турли миллий адабиётларда ҳам шу зайддаги жараённи, шундай саргузашт адабиёт тараққиёти хусусиятларини кўрамиз. Аммо, табиийки, миллий адабиётларнинг ҳеч бирида бу соҳа ривожини рус адабиётидаги даражада ва миқёсларда бўлган эмас.

Адабиётда катий мафқуравий йўл-йўриқ ва қоидалар ҳукмронлик қилган йилларда яратилган саргузашт асарларнинг яхши натижа ва тажрибаларидан кўз юмиш адолатдан бўлмайди, албатта. Хусусан, саргузашт асарларнинг реалистик тасвирини, саргузашт йўсинини, қаҳрамонлар яратиш бобидаги ўзига хосликларини кузатиш ўша даврлар адабиётида саргузашт йўналишининг тараққиёти қандай хусусиятларга эга бўлганидан, уларнинг кейинги ижодларга нечоғлиқ тажрибалар қолдирганидан дарак беради.

Искандар Қаландаровнинг «Шоҳидамас, баргида...» номли қиссасини ўзбек саргузашт адабиётининг биринчи намунаси дейишга турли асослар мавжуд. Асар муаллифи ички ишлар идораларида кўп йил ишлаган, масъул лавозимда хизмат қилган. Улуғланаётган совет жамиятида ҳам қаллоблар, ўғрилар, жиноятчи тўдаларнинг борлиги, айрим милитсия ходимларининг уларга бефарқ қараши, қўрқоқлиги ва сусткашлиги унга янада яхшироқ маълум бўлган. Жаҳон саргузашт адабиёти билан яқиндан таниш бўлган, хизмати тақозосига кўра кўплаб жинойи ишларнинг гувоҳи бўлган И. Қаландаров милитсия ва жиноятчилик мухитини чуқур ҳис этган мутахассис сифатида мазкур қиссасини яратади. «Шоҳидамас, баргида...» бирмунча шов-шув бўлади. Кўпчилик уни қизиқиб ўқийди. Бироқ, юксак ғояларга алданиб, мафқура қолипидан кун кечирини одатланган адабий танқид асарни бешафқат қоралайди. Натижада муаллиф бошига талай маломатлар ёғилади.

И. Қаландаров қиссасини камчиликлардан батамом холи ва баркамол асар сифатида қараб бўлмайди. Унинг сюжетига гоъвий-бадиий мақсадга тўла хизмат қилмаган воқеа-эпизодлар, ички қурилишида бўшлиқ бор. Чуқур руҳияти, фожиаси билан тасвирланиши қутилган қаҳрамонларнинг маънавий дунёсига ёзувчи етарли диққат қаратмайди. Бадиий маҳоратнинг саёзлиги услубда, асар тилида сезилиб туради. Аммо муаллифдаги дадилликни, холисликни, беғаразликни, жиноятчилик ҳолатларига муросасизликни инкор этиш ноҳақлик бўлар эди. Ёзувчи асарга саргузаштлилик, жиноятчилардаги уздабуронлик руҳини қаёқдан олди? Булар саргузашт адабиётга хос шартлар бўлганлиги учун уларни тўқиб чиқардимиз?

Ёзувчи ҳаётнинг бу соҳадаги реалистик манзараларини яқиндан билгани, саргузашт адабиёт қонуниятларига мос реал турмуш материали мавжудлигини илғай олгани туфайли шундай йўл тутган эди. Сотсиалистик реализм деган шаблон методга, «қолипга», мафқуранинг буйруқларига, ижобий қаҳрамонлар ва уларнинг етакчилик одатларига, тузумни беиллат кўрсатишларга ўрганган шароит эса, «Шоҳидамас, баргида...»ни холис баҳолай олмади.

Бу қиссага унинг ўз давридаги муносабатдан ўзбек адабиётида бугунги миллий саргузаштнинг нега аввалроқ шаклланимаганини, бу йўлда қандай тўсиқлар мавжуд бўлганини, яратилган намуналарнинг кўпидан изқуварларнинг нима учун беқусур ва музаффарлигини, уларда жиноятчиларнинг не сабабдан осон фoш қилинишини, воқеликка хос фожиавийликларнинг ҳис этилмаслигини тушуниб олиш мумкин.

Ҳозирги кунда ўзбек миллий саргузашт адабиёти деган тушунчани қўллашга асослар мавжуд. Бу адабиёт йўналишининг ижодкорлари миқдори ва уларда имкониятларнинг кўлами ҳам катта. Ўлмас Умарбеков, Тоҳир Малик, Учқун Назаров, Омон Мухтор, Ҳожиакбар Шайхов, Файзулла Қиличев, Исроил Тўхтаев, Саид Равшан, Алишер Ибодинов, Ботир Носиров сингари қаламкашлар асарларида ранг-баранг хусусиятлар кўзга ташланади.

Ақсар асарларда сюжет, қаҳрамон ва саргузашт яратишининг умумий жиҳатлари кўзга ташланади. Баъзиларида воқеалар изқуварлар фаолияти тасвирини олдга қўйиш, ягона сюжет чизигининг ўзида саргузашт воқеалар тизимини ҳосил қилиш, қонун ҳимоячиларининггина характерларини батафсил талқин этиш аънанаси ҳукмронлик қилади. «Шайта-

нат»гача яратилган ўзбек саргузаштида ана шундай ҳолат кўзга ташланади. Жумладан, Ўлмас Умарбековнинг «Ёз ёмғири» қиссаси сюжети бир қотиллик изларини аниқлаш тасвири асосига қурилган. Унда воқеалар Мунисанинг ўлдириб кетилиши тасвиридан бошланиб, қотилликнинг фош этилиши билан тугайди. Асар сюжети қизгин. Ёзувчи икки йўналиш воқеаларини — тергов ходимлари тезкор ҳаракати ва қотилликнинг изланишида ёрдам берувчи муҳит ҳаётини навбатма-навбат тасвирлаш йўлидан боради. Қаҳрамонлари ҳам икки тоифадир. Мунисанинг эри Раҳим Саидовнинг ўй-хотира фазилатлари анча теран талқин этилади. Милитсия капитани Собир Алиев, лейтенант Султонов каби қонун ҳимоячиларининг тезкор ҳаракатлари батафсил чизилади. Асар саргузашт адабиётининг умумий анъанавий хусусиятларини ўзида тўла мужассам этган. саргузашт руҳи асарнинг бошдан-охиригача бадиий тўқимани забт этган. Қаҳрамонлар руҳияти кўпинча сўхбатларга, ҳаракатларнинг ўзига сингдирилган. Бу ҳол асарни миллийликдан узоқлаштирмайди. Айниқса, Раҳим Саидов ва Собир Алиевлар ўй-мушоҳадалари, оилавий муаммолари, орзу-интилишлари билан миллий муҳит хосликларини ифода этади.

Ўлмас Умарбеков қиссасида саргузашт адабиётнинг энг асосий хосликлари санъаткорона юзага чиқди. Ёзувчи реалистик тасвир йўриқларига амал қилади. Жиноят қидирувчиларининг фактлар таҳлилидаги зийракликларини ва касб-корларнинг машаққатли томонларини ҳам очишга интилади.

70—80-йиллар ўзбек саргузашт адабиётининг деярли барча намуналари, таъкидлаганимиздек, жаҳон адабиётининг шу йўналишдаги асарларига хос умумий хусусиятларга асосланади. Баъзиларида эса, улардан бири устиворроқ намоён бўлади. Сюжет кўпинча ягона ва асосий ривож йўлидан четга чиқмайди. Етакчи қаҳрамонлар жиноятга қарши курашувчилар ёхуд жиноятчилардир. Саид Равшаннинг «Чордоқдан отилган ўқ» (1980) қиссаси жиноят қидирув ходимларининг саргузаштга бой, лекин хавф-хатарга тўла фаолиятларини тасвирлашга қаратилади. Омон Мухторнинг «Мўъжиза», Файзулла Қиличевнинг «Занжир», Ботир Носировнинг «Олтин қаср фожиаси» қиссаларида ҳам ана шу умумий хосликлар яққол кўзга ташланади. Албатта, булар ва яна талай шу каби асарларнинг гоёвий-бадиий савиялари бир хил эмас. Шунингдек, бу қиссаларни Ўлмас Умарбековнинг «Ёз ёмғири» қиссасига ва, айниқса унинг сўнгги асари «Фотиима ва Зухра» саргузашт романига тенглаштириб бўлмайди. Умарбеков романидан ҳаётни саргузашт йўналишида ифодалаш имконларининг кенглиги англашилади. Тўғри, ёзувчи қиссасидаги сингари сюжет қизигига содиқ қолади. Бироқ романда саргузаштни, фожиавийликини, инсон маънавиятининг манзара-моҳиятини чуқурлаштириброк акс эттиради.

Мулоҳазалардан жаҳон саргузашт адабиётига хос муштарак хусусиятларга эргашиб ўзини оқламаз экан, деган хулоса келиб чиқмаслиги керак. Талайгина асарларнинг ўзбек саргузашт адабиётини сезиларли воқеа бўлмаганлиги кўпроқ бошқа сабабларга кўради. Баъзи муаллифлар Оврупа саргузаштининг хосликларига қатъий қонуният деб қарайдилар, теран ижодий муносабатларини шакллантирмайдилар. Сюжетда икки кутбни кўрсатиш, саргузаштликка эътиборни кучайтириш, имкон қадар саргузашт тадқиқ жараёнини ишончли чиқариш, ҳужжатлилик имконларини топиш каби хусусиятларни китобхонлар кўпдан таниш бўлган усулларда тасвир этадилар. Миллий характер, дунёқараш, қаҳрамонлар ботиний оламига етарли эътибор қаратишга саргузашт сюжет имкон бермаётгандек кўринади. Жиноятчи ва жиноятчи гуруҳларини анойи деб кўрсатадилар. Теран адабий услуб, поэтик маҳорат намойиш қила олмайдилар.

Ёзувчи Худойберди Тўхтабоев «Занжир» (Файзулла Қиличев) китобига ёзган «Истеъдод қирраси» номли сўзбошида шундай ёзади:

«Жанрнинг энг катта талабларидан бири шуки, курашга тушаётган томонларнинг имконияти тенг белгиланиши керак. Қотил гоёт тажрибали бўлиб, изқувар нўноқ бўлса, «ўйин» тартиби бузилган бўлади. Ёки аксинча, изқувар ўта тажрибали бўлиб, қотил ландовур бўлса — бунда ҳам асар китобхон эътиборини тортолмай қолади. Яъни, ёзувчи ҳар икки томонга бир хил «шанс» беради. «Ўйин» давомида ўқувчи ҳар икки томоннинг топқирлиги, хушёрлиги, жасорати ва тафаккурининг олишувини кузатиб боради... Саргузашт жанрнинг яна бир талаби асардаги бош мотив — қотилни ахтариш мотивидан бошқа мотивлар: ижтимоий ва муҳаббат мотиви сингарилар зинҳор устун бўлмаслиги керак, ҳуллас, саргузаштчи ёзувчиларнинг ўзаро келишиб олган талайгина шартлари бор...»¹

Ёзувчининг фикрида умуман жон бор. Лекин саргузашт адабиётнинг биринчи талаби хусусидаги фикри мунозарали. Ижодкорнинг холислиги, асардаги зиддиятнинг икки томонига ҳам бир хил муносабатда бўлмоқлиги зарур, албатта. Аммо томонлардан бири нўноқ бўлиши ҳам мумкин. Фақат бунга ишонтира билмоғи керак. Ҳаётнинг, маълум жамият ва даврнинг қайсидир гуруҳида фаоллик сусайган бўлса-ю, уни бўрттириб фаоллаштирилса, қайсидир кутбдан фаоллик кутилса-ю, уни бўшан аҳволда талқин этилса, мақсадга мувофиқ бадиий натижа келиб чиқмаслиги аён. Қисқаси, реалистик тасвирнинг, саргузаштликнинг, саргузашт асарда қаҳрамон характери яратишнинг муаммо-талаблари, имкониятлари, нозиктаъблик билан идроклаш зарур бўлган ҳолатлари кўп.

Тоҳир Маликнинг «Шайтанат» асари жуда кўп хусусиятларига кўра, одатдаги оммалашган «қолип»ларнинг тақозоларига кўп ҳам мос тушавермайди. Қисса китобларида бир неча қарама-қарши кутбларнинг хатти-ҳаракатлари, бу ҳаракатларнинг асосий ва ёрдамчи

¹ Х. Тўхтабоев. Истеъдод қирраси: Ф. Қиличев. «Занжир». Қисса ва ҳикоя. Т., «Ёш гвардия» нашриёти, 1990. 3—4 б.

қахрамонлари ички дунёси қамраб олинади. Ҳар томоннинг муайян вакилларига ёзувчи тасвирда бирдек, холисона ўрин ажратди. Бирор кутбнинг қахрамонлари ҳамда воқеалари талқинини баъзан кенгроқ мавқега олиб чиқса-да, бошқаларини томонан қўйи даражаларга тушириб юбормайди. Асардаги Асадбек нисбатан етакчи мавқе-эгаллаган образдир. Қасоскор Элчин ҳам алоҳида бир томонда бор бўйи билан намоён бўлиб туради. Лекин унинг тасвир батафсиллиги асосий кутблар зиддиятига зарар келтирмайди. Тергов ходимлари образлари, хусусан, Зоҳид ёшлик йиллари, юрист бўлиб шаклланиш жараёни, машаққатли фаолият тарзи, оилавий шарт-шароити, ўй, орзу, кечинмалари билан акс этади. Яна характерли томони шундаки, қиссадаги Анвар, Ҳосилбойвачча, Зелихон, Зайнаб образларига ҳам шундай ёндашилади. Бошқа барча персонажларга қараганда уларнинг бадиий таҳлили кенг, чуқур ва атрофлича. Ўзга қахрамонларнинг воқеалари, характер йўналишлари турлича муносабатлар туфайли мазкур қахрамонларга табиий равишда боғланади ва сингишиб кетади.

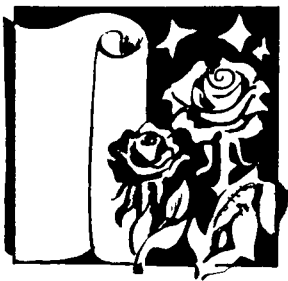
Тоҳир Малик ўзбек саргузаштида илк бор миллий воқеликнинг энг катта жиноятчи тўдалари муҳитини ва уларнинг фош этилиш жараёни билан боғлиқ ҳаракатлар тасвирини қаламга олади. «Шайтанат» гача яратилган ўзбек саргузаштининг барча намуналарида мавзунинг шундай олиниши деярли кузатилган эмас. Шу маънода биринчи китобда Асадбек гуруҳи талқини бошланиб, иккинчи китобда янада кескинроқ давом этади ва биринчи китобдан маълум жиҳатлари аён бўлган Ҳосилбойвачча гуруҳи ҳам етакчи ўринга чиқади. Ёзувчи жиноятчиликнинг мантқиқий доирасига тўлалигича назар солади. Ҳодисаларни уларнинг асорати, оқибасти, халқ ижтимоий ҳаётидаги ўзгаришлар, муҳим воқеалар нуқтаи-назаридан кузатади. Шу боис, икки тўда билангина чекланмай, қасос олаётган бошқа тоифа вакиллари тасвирда намоён қилади.

Ёзувчи одатдаги саргузашт асарлардан фарқли ўлароқ, миллий воқеликни, жамият ҳодисаларини полифоник тарзда акс эттиради. Жаҳон саргузашт адабиётида масаланинг шу тариқа кенг қамровли қўйилиши кам учрайдиган адабий ҳодиса. Ўзбек саргузаштида асар шу жиҳатига кўра ҳам муҳим янгиликдир. Асарнинг мафиялар, уларга қасдланганлар ва ҳуқуқ ходимлари билан бевосита боғлиқ асосий сюжет йўналишига ёзувчи ёндош йўналишларни табиий равишда туташтириб юборади. Чунончи, дин аҳли вакиллари, олимлар, бошқа миллат вакиллари образлари, улар турмуш муаммолари, дунёқараш тарзлари ҳам кенг талқин этилади.

«Шайтанат» яна талай фазилатларга эга. Аини чоқда, унинг ҳар хил жузъий камчиликлари, мунозарали жиҳатлари борлиги ҳам шубҳасиз. Чунончи, асарда ўрни кўпроқ бўлса ҳам, характер кирралари мавҳумроқ, таъсирсизроқ чиққан Қилич Сулаймонов, Шариф Номозовдек образлар бор. Иккинчи китобда Элчин кутилган табиий ривожидан бошқачароқ маромда ҳаракат қилади. Унда қасос ўти ўрнини ўзгачароқ ҳолатлар эгаллаши керакдек туюлса-да, образ ўзини қасоскор санашга бир оз сунъий интилади. Ёки Зайнабнинг муносабатини ҳам анчайин мавҳум дейиш мумкин. Ваҳоланки, Зайнабда унга нисбатан муайян кўникиш, кўникишга интилиб кўриб, онаси Манзуранинг шунга даъвати кабилар қизғинроқ чизилса, характерлар миллий табиати янада бўртиб кўринган бўлармиди.

Бироқ бунақа жузъий баҳсли ҳолатлар асардаги катта муваффақиятларга соя сола олмаслиги шубҳасиздир. Ўзбек саргузаштида биринчи тўлақонли, биринчи йирик ва миллий намуна «Шайтанат»дир. У халқ орасида тез машҳур бўлиб кетди ва шов-шув уйғотдики, бу бежиз эмас. Мавзуига, мавзунинг қамровига, саргузашт оҳангига кўра ҳам у фавқулдда янгилик бўлиб қабул қилинди. Барча фазилатлари уни биринчи ўзбек бестселлери деб атамоққа асос беради.

Ўзбек адабиётшунослигида миллий саргузашт адабиёт ҳозирга қадар махсус ўрганилган эмас. Бир қатор олимларнинг китоб, тадқиқот ва мақолаларида муайян асарлар муносабати билан детектив ҳақида йўл-йўлакай фикр-мулоҳазалар билдирилган. Шунингдек, саргузашт адабиётимизнинг йирик вакили Тоҳир Малик ижоди ҳам адабиёт илмида алоҳида тадқиқот манбаи сифатида қаралган эмас. Ваҳоланки, жаҳон сўз санъатини саргузашт адабиётсиз тасаввур этиб бўлмайди. Ўзбек адабиётида ҳам у шаклланди, ривожланди, миллий ўзига хос намуналарга эга бўлди. Аини чоқда, унинг истиқболли адабиётлиги сезилиб турибди. Шулар боис илмда саргузашт адабиётнинг хосликларини, адабий-назарий масалаларини, бу соҳадаги таъсирлар ва муаммоларни атрофлича ўрганиш ҳозирги куннинг вазифалари сирасига киради.

«Дўстни муқаддам, шогирди муқаррам...»

Абдулла Носиров таваллудига юз йил тўлмоқда

Бу йил декабр ойида таваллудига юз ёш тўлувчи Абдулла ота Носиров ҳақида бир нарса дейишдан аввал у кишининг сеvimли устози Сирожиiddин махдум — Сидқий Хандақлиқий ҳақида мухтасар эслаб ўтиш лозим бўлади.

Сирожиiddин Сидқий Хандақлиқий 1884 йил «Тошкентнинг шарқ ёғинда олти оғоч йироқликда бўлгон Хандақлиқ ўлкасинда дунёга келиб» («Ҳолоти Сидқий»дан), ўз даврининг билимдон зиёлиси бўлмиш, падари бузургвори Мирзоҳид ота кўлида дастлабки саводини чиқаради. Шоир ўз ҳаёти ҳақида ёзиб қолдирган «Ҳолоти Сидқий»да таъкидлашича, олти-етти ёшларида саводи яхшигина чиқиб, Қуръони Каримни мактабга зўр-базўр тақиниб борар ва ўзидан ёши катталарга сабоқ берар экан. Ўн тўққиз ёшгача қишлоғида яшаган Сирожиiddин бундан сўнг Хандақлиқда қола олмаслигини тушуниб етди. Оллоҳ берган ўткир зеҳн-заковат, юксак истеъдод уни катта шаҳар сари чорларди. Ниҳоят, 1903 йил Тошкент сари отланади ва ўн олти йил давомида шу шаҳарда яшаб ижод қилади. Серқирра адиб бу давр мобайнида қатор шеърйй тўпламлар нашр эттирди, «Минг бир кеча» сингари кўплаб нодир асарларни ўзбек тилига таржима қилди, ўнлаб зеҳнли шогирдларга хаттотлик сирларини ўргатди...

Юксак истеъдод эгаси Сидқий Хандақлиқий мудом оддий халқ тарафида туриб озодлик, илм-маърифатни кўйларди, порахўрлик, иккиюзламалик, разолат ва хоинликни аямай фош этарди. Шунинг учун шоир кўп кулфатларга дучор бўлган, нақд сургундан қочиб Фарғона диёрида уч йил дарбадар юрган. Октябр тўнтаришидан кейин эса Тошкентга ҳам сизмай, тоғу тошларга бош олиб кетишга мажбур бўлган. Сидқий Хандақлиқий бир Тошкентдангина жудо бўлиб қолмай, Абдулла Носиров янглиг сидқидил шогирдларидан ҳам айрилиб, 1919 йил Бўстонлиқнинг Паргиз қишлоғига қайтади ва 1934 йил шу жойда вафот этади...

1916—1918 йиллар давомида Абдулла Носиров устоздан нафақат хаттотликни, балки Оллоҳга хуш келадиған барча фазилатларни ўзлаштираётган эди, устози Фарғона томонларга кетган, қатор аламли жудоликларга дучор бўлди: бобоси ва отаси олдинма-кейин вафот этишди. Энди ёш Абдулланинг бирдан-бир сўянчиғи Сидқий Хандақлиқий бўлиб қолди. Устози Паргизга қайтгандан сўнг китоб орқалаб ўша ёққа яёв қатнай бошлади, узокроқ фурсат боролмай қолган кезлари домласига тинимсиз мактублар йўллаб турди, баҳоли қудрат совға-саломлар юборди...

— Дардларимни кимга айтишни билмай, устозимга саломномалар йўллардим, — деган эди Абдулла ота. — Мана, ўша кунлардан ёркин хотира бўлган мактублардан бири: «Махфий қолмасинки, Жанобларини кўп соғиниб, сирларимни айтиб, дардларимни маълум этиб, кўнглимни бўшатгудек Сиз сўзловчи бўлмагон сабабли кечаларда уйқум ўчиб, кўзларимдан қатра-қатра ёшлар равон бўлур. Ва локин мен Сиз устози бениёзнинг кучоғингизга отилиб, кўлларингизни ўпиб, этагингизни кўзларимга суртиб, хизматингизни қилолмадим. Азбаройи соғинганимдан баъзида мулла Аъзам, мулла Камолхон (Сидқийнинг шогирдлари. — А. А.), баъзида Хислат, Камий (Сидқийнинг дўстлари — А. А.) домлалардан сўрар эрдим. Шу хатни олиб борувчи одамдан бир шишада сиёҳ, икки дона қалам, бир дона дафтар, олти дона перо бериб юбордим. Арзигудек нарса юбора олмадим, кўпни қаторида кўргайлар...» (Абу Райхон Беруний номидаги Шарқшунослик институтида 7630-сон инв.).

Бечораҳол яшовчи Абдулла Носиров устозига юборган нарсаларининг «арзимас»лигидан хижолат чекади. Аслида эса, дўстлари ва шогирдларини қўмсаб юрган шоир учун булар бебаҳо эди. Боши кўкларга етган Сидқий Хандақлиқий бу кувончли воқеани дарҳол қоғозга

қайд этиб қўйган экан: «Ушбу паовид баҳияни 1338 (1919) тарихли санада шафқатлик, иззатлик дўсти муҳтарамим ва шогирди мукаррамим Абдулла махдум Тошкандий тарафидан ҳада кундирилмиш эрди...»

Шуниингдек, куйидаги эсдалик битикларга ҳам назар ташлайлик: «...Бечора Сидқий гоҳ-гоҳ шогирди самимаси бўлган Абдулла махдум Носихийга изҳори мактуб қилмоқ бирла дафъи маълул қилур эрди...» «...Сидқийнинг муҳр қозимокға ҳам хели маҳорати бўлиб, ҳатто асл зебо равишда бир неча аҳбобиға, хоссатан шогирди самимаси ва дўсти қадимаси Абдулла Носихийға тулоний сурат ва неку ҳайъат бирла буюк ёдгор қилиб берди...» (Шарқшунослик институти, қўлёзмалар бўлими, 7648-сон, инв.).

Абдулла Носиров 1899 йилнинг декабр ойида Тошкентда туғилди. Унинг отаси Муҳаммадносих Алимӯхаммад ўғли Туркистоннинг алғов-далғовли даврида яшаб, умрини маърифат ва маънавият йўлида сарфлаган инсон эди. Эллик йилгина яшаган бу одамнинг доврўғи дам Истамбул, дам Миср, дам Боку, Қозон ёки Уринбург каби олис жойлардан эшитилиб турарди. Илмга чанқоқ Муҳаммад Носих Шукурхон мадрасасида ўқиб, араб, форс тилларини яхши ўрганган, Абдулла Авлоний, Хуршид, Ҳақирий, Камий, Сидқий Хандақлиқий сингари ўз даврининг етуқ зиёлилари билан ҳамнафас бўлган. У ўзи танлаган саҳҳофлик касбини юксак қадрлаб, Рабғўзий, Фузулий, Ҳофиз, Бедил каби алломаларнинг асарларини жилдлаб, халқни баҳраманд этиб келган...

Бундай муҳитда ўсган фарзанд ҳам, табиийки, илм-маърифатдан бебаҳра қолмайди. Зеҳни ўткир Абдулланинг меҳнатсевар, хушмуомала, билимдон инсон бўлиб етишишини орзу қилган ота уни дастлаб «Беглар-беги» мадрасасида ўқитади. Сўнг даврининг забардаст шоири, моҳир хаттоти, етуқ таржимони Сирожиддин махдум — Сидқий Хандақлиқийга шогирдликка беради. Абдулла Носиров 1916—1918 йиллар давомида Сидқийдан нафақат хаттотликни, балки ҳаёт уммонининг ўта нозик сир-асрорларини ҳам ўзлаштиради: хушмуомалалик, сабр-бардошли бўлиш, доимо меҳр-оқибат кўрсатиш, олижаноблик сингари фазилатларни касб этади. Шундай қилиб, Абдулла Носиров ўспиринлик кезларидаёқ Оллоҳга хуш келадиган ҳақ йўлга тушиб олган эди. У умрининг сўнгига қадар ушбу нурли йўлдан адашмади, четга чиқмади...

Абдулла отанинг ғоят сермазмун, чин савоб топиш асосига қурилган фаолияти ҳақида узоқ гапириш, қатор-қатор илмий рисоалар ёзиш мумкин. Салкам бир асрлик умрида меҳнатсевар инсон бетиним ижод қилди, турли фанларга, хоссатан шарқшуносликка оид кўплаб қўлёзмаларни, асарларни саралаб, инвентар рақамлар қўйиб, муқовалаб, китоб жамғармаси ихтиёрига ўтказди. Ота қўлидан ўтган бундай ишлар сони икки мингтадан ортиб кетган.

Абдулла ота иш фаолиятини йигирманчи йилларнинг бошида Тошкентдаги «Турон» кутубхонасидан бошлаган. Тез орада 143 шоирнинг ижоди ва таржимаи ҳолига оид «Биликот» номли тазкирасини тузади. Унинг бу ишига машҳур шарқшунос олим В. В. Бартолд 1922 йилдаёқ катта баҳо берган эди. 1940 йили Алишер Навоий номидаги марказий кутубхонада фаолиятини давом эттирди. 1943 йили Шарқшунослик институти ташкил этилгач, кутубхонадаги шарқ бўлими билан бирга шу янги даргоҳга кўчиб ўтди ва умр бўйи шу жойда меҳнат қилди.

Етмишинчи йилларнинг иккинчи ярмида Шарқшунослик институтининг янги биносида биз Абдулла ота билан танишдик. Отахон бу пайтда институтнинг «жон томири» — қўлёзмалар бўлимида катта илмий ходим бўлиб ишларди. Ижодга ёки илмий ишга бел боғлаганларнинг деярли барчаси Абдулла ота ёрдамига муҳтож эдилар. Чунки бу инсон ўз соҳаси бўйича «қилни қирқ ёрар», араб имлосида битилган ҳар қандай қўлёзмони шариллатиб ўқир ва мағзини қойилмақом қилиб қақиб берарди. Энг муҳими, ёрдамига эваз олмас, миннат ҳам қилмас эди. Шунинг учунми, бу даргоҳдан одам оёғи сира узилмас, эхтиёжмандлар ота кўмаги туфайли ғоят муҳим ишларни осон битказишиб, бошлари кўкка етган ҳолда қайтишар эди.

Мен ҳам отахон билан кўп йиллар давомида мулоқотда бўлдим. У кишининг сеvimли устози, менинг эса ҳамқишлоғим Сирожиддин махдум — Сидқий Хандақлиқийга бўлган муҳаббатларимиз бизларни топиштириб қўйган эди, чамаси. Биз биргаликда шоирнинг юз йиллик таваллудига ҳозирлик кўрардик. Ота бирон марта оғринмай, вақтини, саломатлигини, умуман бор-будини аямай, менга жон-дилдан кўмаклашарди. Тошкентнинг «Шифокорлар шаҳарчаси»да яшовчи ўғли Мидҳат ака хонадонида иш билан бўлиб, тунларни тонгга улаб юборардик. Абдулла ота бир нарсага шошиларди: «Севимли домламнинг паналарда қолиб кетаётган адабий мерослари тезроқ юзага чиқа қолса эди!..» дерди. Фақат бир куни энгилгина, ўшанда ҳам ҳазиломуз сал қойилгани ёдимда.

1979 йил иккинчи октябр куни. Отанинг уйдимида. Устозга тегишли манбаъларни ота ўқиб беряпти, мен пайдарпай кўчирыпман. Вақт алламаҳал бўлиб кетган.

— Келинг, чой-пой ичиб олайлик, — деб қолди ота бир пайт.

— Битирайлик, биратўла ичармиз, — дедим мен отадан кўпроқ фойдаланиш мақсадида вақтни қизганиб.

Абдулла ота бир зум тикилиб турди-да, бошини сарак-сарак қилиб кулимсиради:

— Одам ўзиниям ўйлаши керак, ҳадеб қисталанг қилаверган бир кишига шериги, биласизми, нима деган?

— Нима деган экан?..

— Мабодо хафа бўлиб юрмайсизми?!

— Бошлаб қўйдингиз-ку, энди қолганини ҳам айтаверинг.

— «Кеча келдинг югуриб, нени берай суғуриб», деган экан!..

Шу воқеадан кейин отага ортиқча тиқилинч қилиш, зада бўларли даражада ёпишиб олиш каби одатимдан тийилдим. Чунки шу бахонада Абдулла отанинг меъёрга қатъий амал қилувчи ғоят нозиктаъб инсон эканини тушуниб қолдим.

Яна бир воқеа. Сидқий Хандақлиқийдан хаттотлик сирларини яхшигина ўзлаштириб олган навқирон Абдулланинг доврўғи атрофга анча таралган минг тўққиз юз йигирма бешинчи йилда «Турон» кутубхонасига бир куни Абдулла Қодирий кириб келади. Улар илгаридан бир-бирини танир, анча қадрдон бўлиб қолган эдилар. Абдулла Носиров машҳур ёзувчи истиқболига пешвоз туради.

— Махсум, вақтингиз бўлса, мана бу романимни кўчириб берсангиз, — деб илтимос қилади Абдулла Қодирий. — Қўлёзмани ўзимга олиб қолиб, иккинчи нусхасини нашриётга топширмакчи эдим...

Бу «Ўтган кунлар» романи эди. Нусха кўчириш бахонасида «Ўтган кунлар»ни илк бор Абдулла Носиров ўқиб чиққан экан! «Кўчирияпман-у, кўзларимдан беихтиёр ёш оқиб кетарди, буюк ёзувчининг тенгсиз маҳоратига ич-ичимдан тан берардим», дея хотирлаган эди Абдулла ота. Савоббардор бу инсондан миннатдор бўлганлар у ҳақда ўнлаб мақолалар ёздилар. Абдулла ота Носиров «Хурмат белгиси» ордени ва бошқа имтиёзлар билан ҳам тақдирланди...

Сидқий Хандақлиқий асарларини саралаб, нашрга тайёрлаётган кунларимизнинг бирини «Мезони шарият»ни «бўлмайдиган»лар қаторига қўшиб қўйди ота.

— Наҳотки бу китоб ҳам яроқсиз бўлса? — дея сўраганимда:

— Вой, афанди-ей, — деб жавоб берди Абдулла ота. — Вақти келиб бу китоб шунчалар жавлон урсинки, ўқиганлар қойил қолсин! Ахир, домлам бир сатр ҳам кераксиз нарса ёзмаган! Ул зотнинг ўзлари соф жавохир эди, ёзганлари ҳам тоза олтин, ҳеч қачон қадри пасаймайди!.. Ул зотнинг нечоғлик камтаринликлари, одабийликлари!.. — Абдулла отанинг мунгли кўзларида ёш йилтиради. Бу ҳолни сездирмаслик учун салгина жилмайди-да: — Қизиқ бир хангомани айтиб берайми? — деб қолди.

— Албатта! — дея маъқулладим мен.

Бу воқеани аввал ҳам эшитган эдим. 1922 йилнинг ёз ойларида янги уйланган Абдулла ёш келинчак Раҳбарой билан биргаликда устозни зиёрат қилиш учун арава кира қилиб Паргиз сари жўнайдилар. У пайтларда тош ёки асфалт йўллар, катта кўприклар қайда дейсиз!.. Тонг саҳарлаб йўлга чиққан келин-куёв қиру сойлардан, тезоқар Чирчик дарёсидан не-не машаққатлар билан ўтиб, қош қорая бошлаганда Паргизга кириб келадилар. Мактуб орқали хабардор бўлган устоз уларни катта кўчада кутиб турарди. Кичиккина жуссали, юзларини сепкил босган кўримсизгина бу одам билан Раҳбарой менсимайгина сўрашиб олдинда кетаверади. Устоз ва шогирд обдан дийдорлашиб олишгач, Раҳбарой ўтирган хонага кириб келадилар. Мезбон юмуш билан қайтиб ташқари чиққанида Раҳбарой эридан секингина сўрайди:

— Домлангиз кўринмайдилар?..

— Бизни катта йўлда кутиб олган домлам эди-да!.. — деб жавоб қилади Абдулла ота.

— Оббо, тоза уятлик бўлибмиз-ку! Мен нодон, у кишини домлангизнинг хизматкорларидир, деб ўйлаб...

— Домлам хизматкорга муҳтож эмаслар, ҳамма юмушларни ўзлари эплаштирадилар. Ҳатто манови ширмойкчи онларни ҳам ўзлари ёпганлар!

Сидқий Хандақлиқий таваллудига юз йил тўлиши арафаси — минг тўққиз юз саксонинчи йилларнинг бошларида Абдулла ота устози туғилиб ўсган қишлоққа келди. Саксон ёшдан ошиб қолганига қарамай, ота устози туғилиб-ўсган жойларни зиёрат қилди, шоир қабри устида Қуръон ўқиди, Хандақликда бир кеча тунаб ҳам қолди. Ҳарчанд кистасам ҳам ичкарига кирмай, ток остидаги сўрида тунашга қарор қилди... Бир пайт кўзимни очсам, тонг ёришиб қолибди, ота жойида йўқ! Ташвишланиб ариқ томон югурдим, хоналарни излаб чиқдим, йўқ! Шошилиб боққа ўтсам, тўкилган шафтолиларни шошилмай пўстини арчиб еб ўтирибди.

— Қани, келинг шафтолихўрикка! — деди ҳар доимгидек самимий жилмайиб. — Домламниқига Паргизга келганларимизда мана шунақа шафтолихўрлик қилардик...

— Яхши ухлаб-турдингизми? — деб сўрадим овозимни баландроқ кўтариб.

Хушчақчақ овозда ота гапни илиб кетди:

— Устозимнинг қишлоғи шунчалар ҳуш ёқдики, мен ҳам гўё ушбу масканда туғилиб-ўсгандекман!..

— Мен уйғонгунимча анча нарсаларга улғурибсиз-да! — дедим жуссаси кушдеккина енгил отага завким ва ҳавасим келиб. — Қани эди, ҳамма ҳам Сизчалик савоб ишлар қилса, устоз-шогирдлар бир-бирларига шунчалар меҳр-оқибатли бўлсалар!..

— Сизга жавоб тариқасида мана буни ҳам ёзиб қўйдим, — дея ота менга қўйидаги сатрлар битилган варақни узатдилар:

*«Ҳисса қўшдим қудратимга нисбатан эл молиға,
Келтирур тўёнани ҳар ким қараб ўз ҳолиға...»*

Ҳа, ур дафтарларин шунчалар чиройли қилиб безаб кетган инсонлар олдида доимо бош эгамиз, уларнинг руҳи поклари мудом шод бўлсин!

Асад Асил,
ёзувчи.

МУНДАРИЖА

НАСР

Маматкул Ҳазратқулов. <i>Афгонли кунлар. Қисса</i>	3
Хайриддин Бегмат. <i>Меҳрибоним, қайдасан?.. Роман</i>	30
Ёқуббек Яқвалхўжаев. <i>Дардимга қулоқ тут, дунё. Бадиалар</i>	82
Болта Ортиқзода. <i>Афандининг ўғли. Ҳажвий романдан боблар</i>	111
Қахрамон Аҳмад. <i>Ёлғиз хонадон сири. Саргузашт қисса</i>	125

НАЗМ

Ҳалима Худойбердиева. <i>Менам йўллардаги битта фидоман</i>	23
Фахриёр. <i>Ой юзидан сузиб учар турналар</i>	25
Мирпўлат Мирзо. <i>Руҳга йўғрилади қаноат, сабр</i>	103
Адҳам Ҳожи. <i>Истиғфор айтайлик</i>	105
Инобат Кўчқорова. <i>Дилимда кўзғолган мавжлар лоларанг</i>	107
Ойгул Убайдулло кизи. <i>Япроқлар шивирлар қўшиқларингни</i>	109

БОЛАЛАР ДУНЁСИ

Дилшод Ражабов. <i>Гулдираб кулар осмон</i>	123

МУШОИРА

<i>Офтоб нурларини тўкади қирга</i>	77

МАҚОЛАНАВИСЛИК

Бойназар Йўлдошев. <i>Ёзувчининг танқид бобидаги маҳоратига тегишли баъзи бир назарий масалалар хусусида</i>	80
Ваҳоб Раҳмонов. <i>Сўз ғалат, имло ғалат, луғат ғалат, маъно ғалат</i>	143
Туроб Ирисбоев. <i>Ўзбек саргузашт адабиётининг тараққиёт хусусиятлари</i>	153

ҚУТЛОВ

Асад Асил. <i>Дўсти муқаддам, шогирди муқаррам</i>	157

Безовчи расом **Р. Кўнгинова**

Мусахҳиҳ **М. Йўлдошева**

● Муаллифлар фикри таҳририят фикри деб қабул қилинмасин. Таҳририятга келган бир босма табоқча бўлган материаллар муаллифларга қайтарилмайди. ● Таҳририят ўз тавсиясига кўра амалга оширилган таржима асарларини қабул қилади. ● Ойнома матбаасига оид нуқсонлар (саҳифалар етишмаслиги, чалкаш босилгани) буйича ушбу ташкилотга мурожаат қилинг: Тошкент — 29, Буюк Турон кўчаси, 41. «Шарқ» нашриёт-матбаа концерни. ● Обунага монетлик кўрсатилган ёки ойнома ўз вақтида етиб бормаган тақдирда Тошкент — 700000, Амир Темур тор кўчаси, 2. Жумҳурият матбуот тарқатиш марказига мурожаат қиласиз.

Теришга берилди 31.08.99 й. Босишга рухсат этилди 11.10.99 й. Қоғоз формати 70x108 $\frac{1}{16}$. Офсет босма усулида 2-қоғозга босилди. Босма табоғи 10. Шартли босма табоғи 14. Шартли-рангли босма табоғи 14,7. Нашриёт ҳисоб табоғи 15,4. Адади 4400 нусха. Буюртма № 4523.

ЧАКАНА САВДОДА БАҲОСИ КЕЛИШИЛГАН НАРҲДА
«Шарқ» нашриёт-матбаа концернининг босмаҳонаси,
700029, Тошкент шаҳри, Буюк Турон кўчаси, 41